

בסייד
מכו פוע"ה - פוריות ורפואה עפ"י ההלכה.
Puah Institute - Fertility and Medicine in Accordance with Halacha

היחידה להלכה יישומית

רחל

אישיותה, דמותה, בניה וקבורתה

פנימי

דפי עזר לשיעורו של:

הרב מנחם בורשטין

חשוון תשע"ו

רחי עזריאל 19, ג. שאול, ירושלים 95477, טלי 02-6515050, פקס, 02-6517501
19, Azriel St. Givat Shaul, Jerusalem 95477, Tel: 02-6515050 Fax: 02-6517501
דואר אלקטרוני: E-mail: info@puah.org.il אתר: Site: www.puah.org.il

א1-4	רחל-מדרש חז"ל
5-10	העורך רחל-באנציקלופדיה למחשבת היהדות "אספקלריא"
11-18	רחל אימנו-הרב שלמה אבינר
19-30	על דמותה של רחל-הרב יהושע בכרך
31-46	רחל אימנו וארבע אמהות-הרב אליהו יריד
47-58	רחל-אמה של שתיקה-הרב יהודה שביב
59-61	יש שכר לפעולתך-הרבנית נאורה בלייכר
61-67	צניעות שהייתה ברחל-הרב חננאל אתרוג
67-72	אשר בנו שתיהן את בית ישראל-הרב יובל שרלו
73-76	לדמותה של רחל-ר' יהודה ראק
	<u>על קבר רחל</u>
79-83	מצבת קבורת רחל – הרב צבי מאשקאוויטש
א83	קבר רחל-הרבי מליובאוויטש סגולה ללמוד ביום ההילולה
84-89	פשר אותות שאול ובעיית קבורת רחל-דר' יואל אליצור
90-94	מצבת קבורת רחל- פרופ' נגה הראובני
95	הטעמים להקמת מצבה-פרפ' יעקב שפיגל
96-124	קבר רחל-אלי שילר
125-126	רחל אמנו- מקורות- בעריכת הרב שמואל כץ
127	נעטף בגבורה – א. בר-שלום
א127	היכן קבורה רחל אימנו- בר אילן
128	קבר רחל יישאר בתוך שטחי הגדר "עוטף ירושלים"
129-132	רחל מבכה על בניה – א. פאר
133-134	קבר רחל סקירה היסטורית – מר בנימין חנינקיס
135-136	קבר רחל- האם היו ספקות לגבי מיקומו? – מר בנימין חנינקיס
137	המפתח של קבר רחל – מר אשר מדינה
138-141	בכי, אמא, בכי – מ. טוקר
142-144	התחינה והנחמה- הרב שמואל גרינוולד
145-148	קבר רחל- נאד הדמעות של עם ישראל- ה. יהלום
א148	ושבו בנים-ראיון על קבר רחל
ב148	קבר רחל-ויקפדיה
ג148	קבר רחל- סיפורי ישועות

"סוגיות אקטואליות במקורות היהדות"

דף הסבר

מהלקת ההדרכה של מכון פוע"ה עוסקת במתן שיעורים ובארגון ימי עיון לרבנים, לרופאים ולציבור הרחב בעיקר כענייני רפואה והלכה.

במהלך השיעורים הללו התברר, שקיימת בתקופתנו התעניינות רבה ביחס התורה לנושאים אקטואליים בכלל. בעקבות זאת הרחבנו את מגוון הנושאים, שבהם עוסקים השיעורים, מעבר לתחומי הרפואה וההלכה. ולשם כך ריכזנו חומר מתאים בנושאים השונים.

החומר שנבחר כולל בדרך כלל את המקורות היסודיים בנושא הנלמד וכן אוסף של מאמרים המסכמים את הנושא. (בשל כך, יתכן שתהיה חפיפה בין מספר מאמרים, שכל אחד מהם מסכם את הנושא בהדגשים שונים).

במקרה שלא מצאנו מאמרים המסכמים את הנושא, השתדלנו להביא את המקורות היסודיים ואת התשובות העיקריות שנכתבו בנידון, על מנת שאפשר יהיה בעזרתם להכין מאמר מסכם או שיעור.

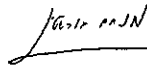
אוסף המאמרים יאפשר ללומדים להמשיך ולהעשיר את עצמם בלימוד הנושא מעבר למה שניתן להספיק במהלך השיעור, וכן יוכל להועיל למעוניינים להכין שיעורים בנושאים הנידונים.

המאמרים המופיעים בחוברת נכתבו על דעת כותביהם, ואין בהבאתם משום הסכמה עם תוכנם. פעמים אף הבאנו מאמר שאינו מקובל, על מנת להתמודד עם הבעייתיות העולה ממנו. הקובץ הנוכחי הוא לצרכים פנימיים בלבד ועל כן אינו מיועד למכירה או למטרות רווח. ההנהלה שוקלת אפשרות של פניה למחברים, על מנת להוציא את הדברים לאור.

הנהלת המכון מודה לנדיבי העם, שסייעו בהדפסה הראשונית של החומר.

נשמח לקבל הארות והערות

בברכה,

הרב מנחם מרדכי

ראש המכון

המלצה

לפעילותו הברוכה של מכון פוע"ה יצא שם נכבד ובכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם.

מהלקת ההדרכה של המכון מוציאה לאור ספרים וחוברות לרוב, אשר הם אבן יסוד בלימוד עניני רפואה והלכה.

הנה בשנים האחרונות נשאל ליבם להעשיר את הציבור במפעל מיוחד של איסוף חומר על סוגיות אקטואליות במקורות היהדות.

רבני המכון ובראשם הרב מנחם בורשטין שליט"א, שמו לב שישנה התעניינות רבה בציבור בדעת היהדות על סוגיות אקטואליות מחיינו.

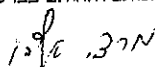
ועל כן, לקח על עצמו ראש המכון, לאסוף חומר בנושאים שונים, על מנת שיוכלו רבים ללמוד כל נושא לעומק. וכדי שיוכל כל רב או מורה להכין את השיעור כשהחומר הרב מסוכם ומוכן לפניו.

זכינו, ועל נושאים רבים ביהדות נכתב רבות, ואדם המעוניין ללכן נושא מסוים קשה לו להספיק לאתר בספריות את כל המאמרים. ויפה עשו שהביאו הכול כשולחן ערוך בפני הלומד.

במשך הזמן הספיקו כבר להכין כמה מאות חוברות וכעת הם שוקדים על הוצאתם לאור. כל מפעל שמטרתו להגביר את הלימוד בעם ישראל, יבורך. ובמיוחד יבורך מפעל זה אשר גורם ללימוד תורה מתוך העמקה, ומתוך הרחבת הדעת והוא אחד ממפעלי הרבים והמבורכים של הרב המבורך הרב מנחם בורשטין שליט"א ראש מכון פוע"ה.

הגני מברך בכל מילי דמיטיב את כל המסייעים למפעל חשוב זה, ומרבים ומוסיפים ללא ימוש ספר התורה הזה מפיק.

הכותב והחותם בברכה,

מרדכי אליהו

הראשון לציון הרה"ג הראשי לישראל לשעבר

אוצר אינשי התנ"ך

דמותם ופעלם במי תנ"ל

אנציקלופדיה לפי א-ב
אישים ונושאים

מתה בין פסח לעצרת בזמן שהארץ מנופה ככברה

פס"ר ג, סז

בנימין נולד בי"א במרחשון [כשמתה רחל]

יל"ש שמות קסב

על מועד פטירת רחל אמנו

בראשית דברי אביע רגשי תורה על היותכם במה חשוכה להגיג ציבור בני התורה בכל מקצועות התורה ועל כך תכונתו.
ברצוני להתייחס למה שפורסם במוסף ש"ק פ"ר חיי שרה על זמן פטירת רחל אמנו, אנו מצטט לשון הכותב שג. "הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א בספרו למכסה עתיק בפרשת ויחי על הפסוק ואני בכואי מפדן, כתב וז"ל - בין פסח לעצרת היה (פס"ר פ"ג ה'), אבל במדרש חדשא פ"ח איתא שבנימין נולד בי"א מרחשון ולפי"ז אז מתה רחל עכ"ל. והוסיף הכותב שג. וז"ל ועל דברי המדרש אפשר ליישב שלא מבואר בתורה שנפטרה באותו יום שילדה את בנימין, אלא שמחמת הלידה נפטרה ויתכן שילדה אותו בי"א בחשון וחלתה מחמת הלידה ונפטרה בין פסח לעצרת, ע"כ.
הגאון הגדול רבי חיים שליט"א אינם זקוקים להסכמת, שלא עלה על הדעת להפריד בין הדברים בין פטירת רחל ללידת בנימין, וזה מוכרח והקבוצה הפסוקים וכדלהלן: בפר' וישלח פרק ל"ה פסוקים ט"ד י"ט ויסעו ממצרים ויהי עוד כבדת הארץ לבוא אפרתה ותלד רחל ותקש בלדתה... ויהי פצצת נפשה כי מתה ותקרא שמו בן אוני ואביו קרא לו בנימין, ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם, ע"כ.

ומבואר שרחל ילדה את בנימין בעוד כבדת הארץ לבוא אפרתה וגם נקברה שם בדרך אפרתה. ואם כדברי הכותב, הרי שיעקב אבינו שוה בדרך אפרתה ששה חודשים מלידת בנימין שהיה בי"א מרחשון ועד מיתת רחל אמנו בין פסח לעצרת, ופשטות הפסוקים שלא התעכבו שם כל כך, ומבית קל נסעו למגדל עדר. זאת ועוד, שמבואר בפסוק שבצאת נפשה קראה שמו בן אוני ויעקב קרא לו בנימין, ואם כדברי הכותב יוצא שנתינת השם היתה לאחר חצי שנה מלידת בנימין ולא ניתן להאמר כן.

ואסיים שלפי המקובל בכל תפוצות ישראל שיום פטירת רחל אמנו בי"א מרחשון, וכ"ה בילקוט שמעוני תחילת שמות שבנימין נולד בי"א מרחשון. והנה מצאתי אסמכתא מתרגום יונתן ב"ע על פסוק י"ד ויצב יעקב מצבה... ויסך עליה נסך. וז"ל ונסך עליה נסך חמר נסוך מוי ארום כדין עתידין למעבר בחגא דמטליא עיי"ש. וי"ל שוה היה בחג הסוכות, וא"כ סמוך ונראה לאחר שיעקב נסע מבית קל היתה פטירת רחל, וזה מתאים לדעה המקובלת שנפטרה בי"א מרחשון.

ויבואו על הברכה מי שידע עוד מקורות מפורשים על פטירת רחל אמנו בי"א מרחשון ועפ"י מה נקבע תאריך זה בהמנהג כיום.

בברכה ק.ז.

מתי זמן פטירת רחל אימנו ע"ה

התורה הקדושה בפרשת וישלח ל"ה ט"ז אומרת על פטירת רחל אימנו ולידת בנימין, "ויסעו מבית אל ויהיה עוד כבדת הארץ לבוא אפרתה ותלד רחל ותקש בלדתה", וכתב רש"י בד"ה "כבדת הארץ", וז"ל ואגדה בזמן שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה שהגיר מצוי, הסתיו עבר והשרב עדיין לא בא וכו'". ומבאר העיקר שפתי חכמים שא"כ היה זמן יפה ללכת ולקבור אותה במערת המכפלה עכ"ז לא נראה לאפרת כ"א קברה בדרך והטעם כמו שפירש"י ע"ז בריש ויחי ע"ש ושם כותב רש"י בד"ה "כבדת ארץ": ולא תאמר שעכבו עלי בשמים מלהוליקה ולקברה בחברון, עת הגרید היה שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה כי על פי הדיבור קברתיה שם שתהיה לעזרה לבכיה כשיגלה אותם נבוארדן וכו'.

הרי דהביאור ברש"י שרחל אימנו נפטרה לא בימות הגשמים אלא בזמן שהסתיו עבר והשרב עדיין לא בא.

הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א בספרו "למכסה עתיק" בפרשת ויחי על הפסוק "ואני בכואי מפדן" כתב וז"ל בין פסח לעצרת היה (פס"ר פ"ג ה') אבל במדרש חדשא פ"ח א"י שבנימין נולד בי"א חשון ולפי"ז אז מתה רחל עכ"ל. ועל דברי המדרש אפשר ליישב שלא מבואר בתורה שנפטרה באותו יום שילדה את בנימין אלא שמחמת הלידה נפטרה ויתכן שילדה אותו בי"א חשון וחלתה מחמת הלידה ונפטרה בין פסח לעצרת. ובמדרש שכל טוב על פרשת ויחי כתב וז"ל ומפני מה לא העליתי אותה לקברה שם תלמוד לומר "בדרך" שהיה עלי טרחת הדרך והיה קיץ גדול ואבק בדרך ולא הייתי יכול להעלותה מפני שהיה ארונה מתמלא אבק, ולא ראוי להשהותה מפני הכבוד.

ש. ג.

אישיותה

אין קוראים אמהות אלא לארבע, שרה רבקה רחל ולאה ברכות טז.

מי הם "נשים באהל" (שופטים ה, כד) שרה רבקה רחל ולאה הוריות י.

אמנו רחל מהנביאות הראשונות היתה ברכות ט, ה"ג

עיקר סמניה של רחל לא היתה אלא נאה בר"ר ע, טז

יפיו של יוסף דומה ליפיה של רחל זהר ח"א רטז:

בשכר צניעות שהיתה בה, זכתה ויצאה ממנה שאול מגילה יג:

"ורחל עקרה" (בראשית כט, לא) רחל היתה עיקרו של בית בר"ר עא, ב

עד היכן חיבב יעקב אבינו את רחל, אפילו בשעה שבא לפרך את בנה, עשאו טפילה לו "ברכת שדים ורחם" (שם מט, כה) שם צח, כ

מפני מה נתעקרו האמהות? כדי שלא היו מתרפקות על בעליהן בנויין, כדי שיהנו בעליהן מנויין שהש"ר כ, יד

רחל ולאה בנות עשרים ושתים היו [כשנשאן] היו תאומות סד"ר ב

רחל מתה לפני אחותה ויקר"ר ל, י

מתה בת שלשים ושש שנה סד"ר ב

פגישתה עם יעקב

מכת ה' היה בצאנו של לבן, ולא נשאר מהם אלא בודדים, שלח את הרועה שלו, ומה שנשאר מסר אל רחל בתו תרג"ו בראשית כט, ט

"ויאמרו שלום והנה רחל" (שם כט, ו) אם רוצה אתה לפטפט והנה רחל בר"ר ע, יא

"באה עם הצאן" בא וראה כמה בין שכונות לשכונות, אצל יתרו שבע היו ובקשו הרועים להזדווג להן, ואילו כאן אחת היתה ולא נגע בה בריה שם

"וישק יעקב לרחל וגו' ויבך" למה בכה? כשנתדבק הרוח בה, לא יכול הלב לסבול ובכה, כי מי שנושק בחביבות נדבק רוחו ברוחו זהר ח"ב קכד:

"ויגד יעקב לרחל" כי להתקרב עם אביה בא, ולקחת אחת מבנותיו, ענתה רחל ואמרה, אי אפשר יהיה לך לשבת אתו, כי איש רמאי הוא, אמר לה יעקב אני חכם ופקח יותר ממנו, ואין לו רשות להרע לי כי ה' בעזרתי תרג"ו בראשית כט, יב

"ותרץ ותגד לאביה" שמתה אמה, ולא היה לה למי להגיד אלא לאביה בר"ר ס, ז

רחל

כן היו התנאים שיעקב נוטל ללאה ועשו לרחל, ומי גרם לרחל להנצל ממנו, שאף יעקב ולאה היו סודרין עליה תפלה מדרש שו"ט נה, ד

אמר לה יעקב, תינשאי לי? אמרה לו כן, ברם אבי רמאי הוא, ויש לי אחות קשישה ממני ולא יחתן אותי לפניה, אמר לה, אחיו אנכי ברמאות, מסר לה סימנים להכירה, כשהלך להכניס את לאה במקומה, חשבה רחל בלבה, עכשיו תתבייש אחותי, מסרה לה הסימנים כ"ב קכג.

היה יעקב משלח סבלונות ליתנם לרחל, ולכן נותנם ללאה, והיתה רחל שותקת, וראתה סבלונותיה ביד אחותה ושותקת, למה שתקה? אמרה, אם משלחת אני ומודיעה ליעקב שאבא נותן לאחותי, מה שהוא משלח לי איני נוטל אותו, ואבא אין משיאני לו, ואני מתרחקת מן הגוף הצדיק הזה מדר"ר ויצא י

אמרה, אם אין אני כדאי שיבנה העולם ממני, ופנה מאחותי בר"ר עא, ח

הושיבה אביה באפריון, והכניס את לאה, וכיבה את הפנסין, והוציא בידו את רחל מדר"ר ויצא י

וע"ע: יעקב — לאה

נפקדת בבנים

בזכות דן נפקדה רחל בר"ר עג, ד

"ותקנא רחל באחותה" (שם ל, א) קנאתה במעשיה הטובים אמרה, אלולי שהיא צדקת לא היתה יולדת בר"ר עא, ו

"הבה לי בנים" אמרה לו, אם אתה מבקש אני יולדת, כי כשבקשת עשית צאן שילדו, "ואם אין מתה אנכי" נתנבאה שהיא מתה במהרה ואמרה לו, תן לי בנים עד שלא אמות אגדת בראשית נב

"התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן" ממך מנע ממני לא מנע, אמרה לו כך עשה אביך לאמך? לא חגר מתניו כנגדה? אמר לה, אבי לא היה לו בנים, אני יש לי בנים, אמרה לו, וזקניך לא היה לו בנים? וחגר מתניו כנגד שרה, אמר לה, יכולה את לעשות כמו שעשית זקנתי, אמרה לו, אם הדבר הזה מעכב "הנה אמת" בלהה וגו' בר"ר עא, ז

ראויה היתה בכורה לצאת מרחל, אלא שקדמתה לאה ברחמים, ומתוך צניעות שהיתה בה ברחל, החזירה הקדוש ב"ה לה כ"ב קכג.

בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה ברכות כט.

אם תחשוב כי הוידאים פתחו רחמה של רחל, אינו כן, כי כתוב "וישמע אליה אלהים" וגו' הקדוש ב"ה פתח את רחמה ולא דבר אחר זהר ח"א קנו:

מעשה הוידאים היו בסיון של השנה החמשית לכינוסה של לאה, ופקידת רחל היתה שש עשרה חדשים אחרי כן מדרש שכ"ט בראשית ל, כא

"ויזכור אלהים את רחל" זכר לה שתיקתה לאחותה בשעה שנתנו לו את לאה, והיא יודעת ושותקת בר"ר עג, ד

נתכנסו כל האמהות ואמרו, דיינו זכרים, תפקוד עוד את זאת שם עב, ו

"גם זה לך בן" (בראשית לה, יז) מהו "גם זה" שילדה עמו, תאומה מדי"ב וישב י

עיקר עיבור של דינה זכר היה, מאחר שנתפללה רחל נעשית נקבה ברכות ט, ה"ג

נתחלפו הוולדות במיעיהם, עבר יוסף למעי רחל ודינה למעי לאה תרגי"ו בראשית ל, כא

"יוסף ה' לי בן אחר" (שם ל, כד) אמרה עוד אחד יעקב עתיד להעמיד, הלואי שיהיה ממני בר"ר עב, ו

מתפילתה של רחל, לא חלק שבט יהודה ובנימין עם עשרת השבטים שם עג, ו

"ותען רחל ולא" (שם לא, יד) השיבה רחל בהסכמתה של לאה תרגי"ו בראשית לא, יד

התרפים

"תרפים" עבודה זרה היא, והוא מדבר תמיד, ונותן עצות רעות להזיק לנפש האדם, ורחל חששה שלא יתן עצה להרע ליעקב, ומשום בזיון של עבודה זרה נתנה אותם תחתיה, ועל ידי זה השתיקה אותם, ומפני זה התעכב לבן שלשה ימים, כי לא ידע שברח יעקב זהר ח"א קסד:

"ותגנוב רחל את התרפים" (שם לא, יט) לא נתכוונה אלא לשם שמים, אמרה, מה אני הולך ואשאיר הזקן הזה בקלקולו בר"ר עג, ו

"אף על גב שרחל עשתה זאת לעקור עבודה זרה מאת אביה, נענשה על זה שלא זכתה לגדל את בנימין ולא התקיימה אתו אפילו שעה אחת, מפני צער אביה, ואף על גב שהתכוונה לטובה זהר ח"א קסד:

"ויבא באהל רחל" שני פעמים, שהיה מכיר בה שהיא משמשנית בר"ר עג, ט

"ולא מצא את התרפים" אבל צלוחיות מצא, נעשו תרפים קתוניות שלא לבייש את רחל שם עג, י

"ותשימם בכר הגמל" התרפים נעשו בכר מלא נוצה מדרש אגדה בראשית לא, לג

"ולא מצא את התרפים" אבל דברים אחרים מצא, לפיכך "ויחר ליעקב" שם לא, לה

לשעבר היו האנשים רואים דמים, עד שעמדה רחל ואמרה "כי דרך נשים לי" וניתן לה יל"ש מצורע תקעא

מיתתה

למה מתה רחל תחלה, מקללתו של זקן שאמר "עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה" (שם) והיה כשגגה היוצא מלפני השליט בר"ר עג, ד

מפני שיעקב אחר נדרו שנדר לפני הקדוש ב"ה, הגביר דינים לפני המקטרג שקטרג על יעקב, מיד "ותלד רחל ותקש בלדתה" (שם לה, טז) זהר ח"א קעה.

למה מתה רחל תחלה? שריברה לפני אחותה, שנאמר (בראשית לא, יד) "ותען רחל ולא" בר"ר עג, ג

מתה בין פסח לעצרת בזמן שהארץ מנופה ככברה פס"ר ג, סז

בנימין נולד ב"א במרחשון [כשמתה רחל] יל"ש שמות קסב

"ותמת רחל ותקבר" סמוך למיתת קבורה בר"ר פב, ט

"לכן ישכב עמך הלילה" (שם ל, טו) לפי שזולזה בצדיק, לפיכך אינה נכנס עמו לקבורה שם עב, ג

לאה היתה כל יום יוצאת על אם הדרך ובוכה שתזכה ליעקב, רחל לא יצאה לדרכים לעולם, ולכן זכתה לאה להקבר עמו, ורחל נמצאת בפרשת דרכים זהר ח"א רכג.

"ויצב יעקב מצבה על קבורתה" כל אחד מהבנים שם אבן, שתים עשרה אבנים זו למעלה מזו, והאבן של יעקב הוא על כולן מדרש לק"ט בראשית לה, כ

מקום קבורתה לא נעלם עד היום ההוא שעתיד הקדוש ב"ה להחיות המתים זהר ח"א קעה.

צפה יעקב אבינו שהגלויות עתידות לעבור שם, לפיכך קברה שם, כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים בר"ר פכ, י

מה קנאתה לעבודת אלילים שאין בה ממש, והגלית לבני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בם כרצונם, מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ב"ה ואמר, בשביל רחל אני מחזיר את ישראל למקומם

פתיחתא איכ"ר

וע"ע יעקב

"ואני בבואי מפרן" (שם מח, ז) אמר לו ליוסף, חייך כשם שהיית מבקש שתכנס אמך לקבורה כך אני הייתי מבקש, אמר לו יוסף, גזור עכשיו, ואני מעלה אותה וקוברתה, אמר לו אין אתה יכול בני, שלא קברתיה שם אלא על פי הדיבור, כי בני עתידים לצאת בגולה, הם באים ומחבקים קבורת רחל, והיא עומדת ומבקשת רחמים עליהם, והקדוש ב"ה שומע תפלתה פס"ר ג, סט

ויקחו הישמעאלים את יוסף וירכבוהו על הגמל וכו', ויגיע עד קבר-אמו ויפול יוסף על קבר-אמו ויבכה ויצעק. וישמע יוסף קול מדבר אליו, אל תירא כי ה' עמך, רד מצרימה וכו' ס' הישר וישב

קפצה רחל אמנו לפני הקדוש ב"ה ואמרה רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתרה, ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיעו זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאד, כי נודע לי העצה, והודעתני לבעלי ומסרתני לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי, כדי שלא יוכל אבי להחליפני, ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאוותי, ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתני לאחותי כל הסימנים שמסרתני לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל, ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המטה שהיה שוכב עם אחותי, הוא היה מדבר עמה, היא שותקת ואני משביתו על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה, ולא הוצאתיה לחרפה, ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר, לא קנאתי להצרה שלי ולא הוצאתיה לחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן, מפני

אמנו, את אן אתי נא, שיתנו וישלח נפשי יצאנו
מאחורתי

החשיבה אביה באפריון, והכניס את לאה, וכיבה את
הפנסין, והוציא בידו את רחל

וע"ע: יעקב - לאה

נפקדת בכנים

בכות דן נפקדה רחל

בר"ד עג' ד

"ותקנא רחל באחותה" (שם ל, א) קנאתה במעשה
הטובים אמרה, אלולי שהיא צדקת לא היתה יולדת

בר"ד עא' ו

"הבה לי בנים" אמרה לו, אם אתה מבקש אני וילדתי, כי
כשבקשתי עשית. צאן שילדו, "ואם אין מתה אנכי"
נתנבאה שהיא מתה במהרה ואמרה לו, הן לי בנים עד
שלא אמות

אמרת בראשית נב

"התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך בן" ממך מנע
ממני לא מנע, אמרה לו כך עשה אביך לאמר? לא חגר
מתניו כנגדה? אמר לה, אבי לא היה לו בנים, אני ישי לי
בנים, אמרה לו, וחקניך לא היה לו בנים? וחגר מתניו
כנגד שררה, אמר לה, יכולה את לעשות כמו שעשתה
זקנתי, אמרה לו, אם הדבר הזה מעכב "הנה אמתי
בלה נוג"

בר"ד עא' ז

ראויה היתה בכורה לצאת מרחל, אלא שקדמתה לאה
ברחמים, ומתוך צניעות שהיתה בה ברחל, החזירה
הקדוש ב"ה לה

ב"ב קכג

"ואני בבואי מפדן" (שם מח, ז) אמר לו ליוסף, חייך
כשם שהיית מבקש שתכנס אמך לקבורה כך אני הייתי
מבקש, אמר לו יוסף, גזור עכשיו, ואני מעלה אותה
וקוברתה, אמר לו אין אותה יכול בני, שלא קברתיה שם
אלא על פי הדיבור, כי בני עתידים לצאת בגולה, הם
באים ומחבקים קבורת רחל, והיא עומדת ומבקשת
רחמים עליהם, והקדוש ב"ה שומע תפלתה פס"ג סט

ויקחו הישמעאלים את יוסף וירכבוהו על הגמל וכו',
ויגיע עד קבר-אמו ויפול יוסף על קבר-אמו ויבכה
ויצעק. וישמע יוסף קול מדבר אליו, אל תירא כי ה'
עמך, רד מצרימה וכו'.

ס' ד"שיר וישב

קפצה רחל אמנו לפני הקדוש ב"ה ואמרה רבוננו של
עולם, גלוי וידוע לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה
יתרה, ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו
אותן שבע שנים והגיעו זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי
לחלופיני לבעלי בשביל אחותי, והוקשה עלי הדבר עד
מאד, כי נודע לי העצה, והודעתני לבעלי ומסרתני לו
סימן שיכיר ביני ובין אחותי, כדי שלא יוכל אבי
לחלופיני, ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את
האונת; ורחמתי על אחותי שלא חצא לחרפה, ולערב
חלופי אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתני לאחותי כל
הסימנים שמסרתני לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל,
ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המטה שהיה שוכב עם
אחותי, והיא הייתה מדבר עמה, היא שותקת ואני משביתו
על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי
חסד עמה ולא קנאתי בה, ולא הוצאתיה לחרפה, ומה
אני שאני בשר ודם עפר ואפר, לא קנאתי להצרה שלי
ולא הוצאתיה לחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן, מפני

מה קנאתה לעבודת אלילים שאין בה ממש, והגלית
לבי ומהגנו בחבב ועשו אויבים במ כרצונם, מיד
נתגלגלו רחמי של הקדוש ב"ה ואמר, בשביל רחל אני
מחזיר את ישראל למקומם

פתיחתא איכ"ר

וע"ע יעקב

(http://www.keverrachel.com/?lang=en) English
 www.keverrachel.com/content.asp?lang=he&pageid=41

רחל צמח | קבר רחל | מדרש | מדרש למבקר | שלח תפילות | נחשית | ודני שוח

דף הבית (http://www.keverrachel.com/default.asp?lang=he) << רחל אימנו (http://www.keverrachel.com/content.asp?lang=he&pageid=18&lang=he)

יארצייט - יום השנה
<http://www.keverrachel.com/content.asp?lang=he&pageid=63>

במקורות

סיפורי ישועות
<http://www.keverrachel.com/content.asp?Pageid=98&lang=he>

תורה (http://www.keverrachel.com/content.asp?lang=he&pageid=28) | נ"ך (http://www.keverrachel.com/content.asp?lang=he&pageid=29)

במקורות
<http://www.keverrachel.com/content.asp?Pageid=8&lang=he>

מדרש רבה בראשית פ"ב י

(י) ויצב יעקב מצבה ... ד"א ותמת רחל ותקבר בדרך אפרת מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת מבכה על בניה, כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ויש תקוה לאחריתך ושובו בנים לגבולם"...

תפילות מיוחדות
<http://www.keverrachel.com/content.asp?Pageid=10&lang=he>

שירים ייחודיים
<http://www.keverrachel.com/content.asp?Pageid=18&lang=he>

מדרש רבה איכה פתיחתא כ"ד

ד"א ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד וגו' אמר להן הקב"ה למלאכי השרת בואו ונלך אני שבאו אויבים ועשו בו כרצונם באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר אין לי על ביתי בני היכן אתם כהני היכן בתוך חופתו ואין לך כאב לא עלי ולא על בני לך וקרא לאברהם ליצחק וליעקב ומשה מקבריהם שהם יודי וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדא ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי ומסרתי לאחותי כל הסימנים שמסרת כדי שלא יכיר לקול אחותי וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתי לחרפה ומה אני שאני בשר ודם בחרב ועשו אויבים במ כרצונם מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר בשבילך רחל אני מחזיר את מאנה להנחם על בניה כי איננו וכתוב (שם) כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך ו

תאריכון היסטורי
<http://www.keverrachel.com/timeline.asp?lang=he&id=1&Pageid=47>

תאריכון

<http://www.keverrachel.com/timeline.asp?lang=he&id=2&Pageid=46>

<http://www.keverrachel.com/collections.asp?Pageid=18&id=2&Pageid=46>

<http://www.keverrachel.com/content.asp?Pageid=18&lang=he>

<http://www.keverrachel.com/content.asp?Pageid=18&lang=he>

רבינו בחי

(ז) ואני בבואי מפדן. מפני שעתה יצוה על יוסף לקבור אותו במערת המכפלה, על כן יתנצל אליו שלא קבר א ולא היה יכול להוליכה שם למערת המכפלה מפני טורח הילדים וכובד המקנה כי איך יניחם בדרך וילך שם, וא בדרך מתה אבל לא נקברה בדרך כי אם ברמה שהיא עיר בארץ בנימין, וזהו שאמר: ואקברה שם בדרך אפר הדיבור קברה שם כדי שתהא עזרה לבניה כשיגלם נבזראדן, והוא שאמר ירמיה הנביא (ירמיה לא, יד) קול ה היה דרך התנצלות ליוסף שלא יחר לו, אבל כוונת יעקב שלא הוליכה שם כי יתבייש מאבותיו אם יקבור שתי

דף הבית (http://www.keverrachel.com/default.asp?lang=he) • אודות העמותה (http://www.keverrachel.com)

4x

רחל

(ראה גם: אמהות, יעקב, יוסף)

עודנו מדבר עמם, ורחל באה עם הצאן אשר לאביה כי רעהה היא... וישק יעקב לרחל וישא את קלו ויבן. יגיד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא וכי בן רבקה הוא, ותרוץ ותגד לאביה... וללבן שתי בנות, שם הגדולה לאה ושם הקטנה רחל. ועיני לאה רכות, ורחל חתנה יפה תואר ויפת מראה. (בראשית כט ט) חתא רחל כי לא לידה ליעקב ותקנא רחל באחותה, ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מזה אנכי... ותאמר הנה אמתי בלילה בא אליה, ותלד על ברכי ואמננה גם אנכי ממנה... ותאמר רחל דעני אלקים וגם שפע בקרלי יחת לי בן, על כן קראה שמו דן. וחתה צד ורחל בלילה שפחה רחל, בן שני ליעקב. ותאמר רחל נפחתי אלקים נפחתי עם אחתי גם יכרותי, ותקרא שמו נפחלי. (שם ל א)

וילך ראובן בימי צעיר חטים וימצא ודאית בשדה ויבא אותם אל לאה אמו, ותאמר רחל אל לאה תני גא לי מדודאי בנך. ותאמר לה המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בני, ותאמר רחל לכן ישב עמך הלילה תחת דודאי בני. (שם שם יד) ויחברו אלקים את רחל, וישמע אליה אלקים ויפתח את רחמה. ותהר ותלד בן, ותאמר אסף אלקים את חרפתי. ותקרא את שמו יוסף לאמר יוסף ה' לי בן אחי. (שם שם כב)

ותפץ רחל ולאה ותאמרנה לו, העוד לנו חלק ונחלה אחי. (שם שם כב)

ובנית אבינו... (שם לא יד)

ולבן הלך לגז את צאנו, ותגב רחל את החרפים אשר לאביה. (שם שם יט)

ורחל לקחה את החרפים ותשימם בכר הנמל ותשב עליהם, וימשש לבן את כל האהל ולא מצא. ותאמר אל אביה אל יחר בעיני אדני כי לא אוכל לקום מפניך כי דרך נשים לי, ויחפשו ולא מצא את החרפים. (שם שם יט)

ותפסו מבית אל ויהי ערוד כפרה: הארץ לבוא אפרתה, ותלד רחל ותקש בלוחה. והי פתקשונה בלוחה, (שם שם יט)

ותאמר לה המילת אל תירא כי גם זה לך בן. ויהי בצאת נפשה כי מהה ותקרא שמו בן אוני, ואבינו קרא לו בנימין. ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם. ויעב יעקב מצבה על קבורתה, היא מצבת קבורת רחל עד היום. (שם לה טז)

כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בנייה, מאנה להנחם על בנייה כי אינני. כה אמר ה' מניע קולך מבכי וענין מדמעה, כי יש שכן לפעולתך נאם ה' וישבו מארץ אויב. ויש תקוה לאחריהן נאם ה' וישבו בנים לגבולם. (ירמיה לא יד)

וזה:

רחל חוליה שני צדיקים, וכן ראוי להיות, כי (רחל הוא סוד) שמטה, הישבת לעולם בין שני צדיקים, שכתוב צדיקים ירשו ארץ, והם צדיק למעלה (בריא), וצדיק למטה (בנוקבא)... (ויצא קלג, ועין שם עוד) הא חזי, כך למדנו עולם התחתון, שהוא השכינה, היה ראוי שתתחבר עם יעקב, כמו שהיה ראוי אל משה, אל שאל יכלה משה שהיו י"ב שבטים בבית להתקשר בהם, כיון שנשלמו י"ב אז נדחה רחל, והשכינה קבלה חבית בכל י"ב השבטים, ונעשה עקרת הבית, ואז נאמר מושיב עקרת הבית ודאי. (שם רמח, ועין שם עוד)

ורחל יראה שלא יתנו (החרפים) צדה להוציא ליעקב, ומשום כיוון עבודה וזה, ונתנה אותם החתיה עד שלא יכלו לדבר, כי כשמתקנים אותם לדבר מטאטאים ומובצעים לפניו, (דהיינו צדיקים לבבדים), ועתה מה כחוב, וחשב עליהם, (שבותה אותם, וכיון שרחל בוחה אותם לא יכול לדבר)... (שם שעה)

הא חזי, לבן הלך כיום אחי, דרך שכעה ימים שהלך יעקב, כדי לעקור אותו מן העולם, א' משום שהלך ממנו, וא' על החרפים שנבנו ממנו. ואף על פי שרחל עשתה זה, כדי לעקור את אביה מע"ז, מכל מקום נענשה שלא גידלה את בנימין, ולא היתה עמו אפילו שעה אחת בעולם, משום הצער של אביה, ואף על פי שנחננה לטוב. (שם שפ)

בעוד שהיו חולקים, אמר לו ר' יוסי לר' אלעזר, הרי למדנו כשמתה רחל, מי שהיתה צריכה להתקן ביי"ב שבטים לקחה את הבית, (דהיינו השכינה, ושואל): למה מתה רחל מיד, (כלומר מה זה תלוי פחותה ורחל), אמר לו הוא כדי שהיה השכינה מתעטפת

כראוי, ותהיה אם הבנים שמהם... (וישלח קצו, ועין שם עוד)

ותא חזי, אין המקטרג על האדם נמצא, אלא בשעת סכנה, ותא חזי, משום שיעקב איחר (לשלם) את גדרו שנדר לפני הקב"ה נתגבר הדין על יעקב, על ידי המקטרג, שתבע עליו דין בשעת סכנה, שרחל היתה בה, אמר לפני הקב"ה והי יעקב נדר נדר ולא שילם, והי הוא גדול מכל בעושר ובבנים ובכל מה שצריך, ולא שלם הגדר שנדר לפניך ולא קבלת עונש ממנו, מיד ותלד רחל ותקש בלוחה, כי נתקשה עליו הדין למעלה אצל מלאך המות.

ונענש יעקב בזה, מהו הטעם, משום שכתוב, ואם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתך, ועל כן מתה רחל, ונעשה הדין על ידי המות. (שם קצא) רבי יוסי אמר, כתוב קללת חנם לא תבא, ובארהו, לו עס ר', (דהיינו כמו שהיה כתוב קללת חנם לו תבא להורות), שאם קללת צדיק הוא, אפילו שלא נתכוון (כלל לקלל), כיון שיצאה הקללה מפיו מקבל אותה היצר הרע, ומקטרג עמה בשעת הסכנה.

יעקב אמר עם אשר תמצא את אלקיך לא יחיה, ואף על פי שהוא לא ידע (שרחל גבתה), קבל הדבר אותו השם הנמצא תמיד אצל בני אדם... ועל שנים אלו נענשה רחל, א' משום שאחר לשלם את נדרו, ב' משום הקללה שהוציא מפיו.

ויהי בצאת נפשה, אמר ר' אבא וכי כיון שאמר ויהי בצאת נפשה, אינו יודע שמהו, אלא שנוצר (לומר כי מתה, להורות שתנפש) לא חזרה יותר אל הגוף, ומתה רחל מיתה הגוף, (כי יציאת הנפש אינה מורה עדיין על מיתה הגוף), משום שיש בני אדם, שיצאה נשמתם וחזרה למקומה, אבל זו (רחל) יצאה נשמתה ולא חזרה למקומה, ומתה רחל.

ותקרא שמו בן אוני, על שם קשי הדין שגזר עליה. ויעקב חזר וקשר אותו. בימיו, (דהיינו בחסדים) משום שצדיקים לקשרו את המערב (שהוא הנוקבא) בימיו, ואף על פי שהוא בן אוני (של הנוקבא), שהוא צד הדין הקשה (שכה), מכל מקום) בן ימין הוא, כי קשר את רחל בימין שהוא חסדים. בגמין, כי קשר את רחל בימין שהוא חסדים. ויהי נקמה בדרך, כמו שבאורו, כי זו (רחל), נתגלו מיתתה וקבורתה, (כי נקברה בדרך שהוא מקום גלגל), אבל לאה לא נתגלו מיתתה וקבורתה.

רחל

ואף על פי שארבע האמהות יש להן סוד, וכבר באורו.

ויצב יעקב מצבה על קבורתה, אמר ר' יוסי מה הטעם (שאומר הכותב עד היום הזה), שהוא משום שלא נתבסה מקום קבורתה עד אותו היום שעתיד הקב"ה להחיות המתים, כמו שנאמר עד היום, עד אותו היום ממש. (דהיינו יום תחיית המתים).

רבי יהודה אומר (עד היום מורה) עד היום שתחיו השכינה מגלוח את ישראל במקום ההוא (של קבורת רחל), כמשיא ויש תקוה לאחריהן וגו' והיא שבעה שנשבע לה הקב"ה לשכינה, ועתידים ישראל בעת שיחזרו מן הגלות, לעמוד על קבורת רחל ולבכות שם, כמו שהיא בכתה על גלות ישראל ועל זה כתוב בבכיי יבואו ובתחנונים אויבילם וגו', וכתיב כי יש שכן לפעולתך, ובאותה שעה עתידה רחל, שהיא בדרך, לשמח עם ישראל ועם השכינה, ובאורו החברים. (שם קצו)

וקם וילך אל ארם נהרים, זה הוא מקום כארץ הקדרשה שככתה שם רחל כשנחב בית המקדש, ויכרך הגמלים מחץ לעיז אל באר המים, כדי לחזק את כוחה על ידי גבורותיה כראוי, מטעם שבא להקים ולהחיות הגופים. (וישב נו, ועין שם עוד) רחל לא יצאה לדרכים מעולם, (להתפלל להשגשג ליעקב כמו לאה), ומשום זה זכתה לאה להקבר עמו, ורחל נמצאת בפרישת דרכים, ונקברה שמה.

וזה שאמר ואני בבואי מפני מזה עלי רחל, מזה עלי, עלי ודאי, כלומר בשבילי בארץ כנען בדרך, בשבילי מזה בדרך, משום שלא יצאה מעולם בשבילי (להתפלל) כמו אחותה... (ויחי ערב, ועין שם עוד)

ושרץ היאור צפרדעים, ר' שמעון פתח ואמר, קול ברמה נשמע וגו' רחל מבכה על בנייה וגו', תא חזי, מקרא זה באורו בכמה מקומות, ומקרא זה קשה, שאומר רחל מבכה על בנייה, הלא בניה של רחל היו יוסף ובנימין ולא יותר, ולאה ששה השבטים היו שלה, למה בכחה רחל ולא לאה.

אלא כך אמרו כותב ועיני לאה רכות, ולמה היו רכות, משום שככל יום יצאה לפרשת דרכים ושאלה על עשו חזיו אוהבים לה מעשיו של אותו רשע, ופתחה שלא תפול בגולתו, ויהיה בוכה בכל יום עד

לאמר, לא חגר מתניו כנגדה, א"ל אותו לא היה לו בנים אבל אני יש לי בנים, אמרה לו וקנן לא היה לו בנים וחגר מתניו כנגד שרה, אמרה לו מה עשית, לעשות כשם שעשית זקנתי, אמרה לו מה עשית, אמר לה הכניסה צרתה לתוך ביתה, אמרה לו אם הדבר הזה מעכב הנח אמותי בלחה כא אליה ואבנה גם אנכי, מה זו גביות על ידי צרתה אף זו גביות על ידי צרתה. (שם שם י')

ותאמר רחל דניו אלוקים, דניו וחיובי דניו וזכני, דניו וחיובי שנאמר ורחל עקרה, דניו וזכני שנאמר ויתן לי בן... נפתולי אלוקים נפתולי וגוי, גופתי פחיתי תליתי אחותי עלי. א"ר יוחנן גינה היה לי לעשות לפני אחותי, אילו שלחתי ואמרתי לו תן דעתך שהם מרמין בך לא היה פורש, אלא אמרתי אם אין אני כדאי שיבנה העולם ממני יבנה מאחותי... (שם שם י')

תאני רבי שמעון לפי שזלילה בצדיק לפיכך אינה נבגשת עמו בקבורה, הוא דהיא אמרה לה לכן ישכב עמך הלילה, א"ל עמך הוא דמיר עמי לית הוא דמיר. א"ר אלעזר זו הפסידה וזו הפסידה, זו נשתכרה וזו נשתכרה, לא זו הפסידה וזו הפסידה ונשתכרה שני שבטים ובכורה, ורחל נשתכרה וזו הפסידה ונשתכרה שני שבטים ובכורה, רבי שמואל בר נחמן אמר זו הפסידה וזו הפסידה ונשתכרה שני שבטים ובכורה, רחל נשתכרה וזו הפסידה ונשתכרה שני שבטים ובכורה. (שם שם עב)

יזכור אלוקים את רחל, (תהלים ק"ו) וזכני ה' בירצון עמך פקדני כישועתך, א"ר אלעזר בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה... דבר אחר זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל ויזכור אלוקים את רחל וישמע אליה, (תהלים נ"ח) פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברכים היו עמדי זה יעקב, מקרב לי שלא תקרב לי עצמו של רשע, שלא יאמר זו שילדה ישלנה עמו זו שלא ילדה אל ישלנה עמו. דא"ר יודן בשם ר' אייבו בהרבה תפלות נפקדה רחל, שנאמר ויזכור אלוקים את רחל, רחל בזכותה, את רחל בזכות אוחותיה, וישמע אליה אלוקים בזכות יעקב ויפתח בזכות אמהות. (שם עג א')

ויזכר אלוקים את רחל, מה זכירה זכר לה, שתזיקנה לאחותה, בשעה שהיו נותנין לו את לאה היתה יודעת ושוחקת, ויזכר אלוקים את רחל, והיין נותן שתזיקנה צרתה לביתה, ר' חזקיה ר"א אחא בשם ר'

סימון אמר דן יוסף ובינימי, בזכות דן נפקדה רחל, בזכות דן עמד יוסף ובינימי. (שם שם ב')

וחזן רחל ולא תאמנה לו, למה מתה רחל וחזלה, ר' יודן ר"י יוסי, ר' יודן אמר שידברה בפני אוחותיה.

א"ל ר' יוסי ראית מימך אדם קורא ראובן ושמעון עומה אותה, והלא לרחל קרא ורחל ענתה אותו. על דעתיה דר"י נחא, על דעתיה דר' יוסי לא מתה אלא מקללתו של זקן, שנאמר עם אשר תמצא את אלהיך לא ייחיה, והיתה כשגבה שיצאה לפני השליט.

ותגב רחל וגו' ותמת רחל וגו'. (שם עג ג')

ותגב רחל את התרפים אשר לאביה, והיא לא נחבנה אלא לשם שמים, אמרה מה אנא מיזיל לי ונשכח הדין סבא בקלקליה, לפיכך הוצרך הכתוב לומר ותגב רחל את התרפים אשר לאביה. (שם שם ד')

ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל, למה באהל רחל כי פעמים, שהיה מכיר שהיה משמשנית. ורחל לקחה את התרפים ותשימם בכר הגמל, כעביטא דגמלא, ותשב עליהם ותאמר אל אביה אל יחר בעיני אידוני וגו', א"ר יוחנן תרפים לא מצא קינותיות מצא, נעשו תרפים קינותיות (בגדים שדרך הנדה לשב עליהם לקבל הדם), שלא לבייש את רחל. (שם שם ו')

וחלל רחל ותקש בלילה, שלשה הן שנתקשו בשעת ליליתם ומתו כשזון חיות, ואלו הן רחל ואשת פנחס ומיכל בת שאול... (שם פכ ח')

כאונתה שעה קצצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה, רבונו של עולם, גלוי לפניך שיעקב עבדי אהבני אהבה יחירה ועבר בשבילי לאבא ו' שנים, וכשהשלימו אותן ו' שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשבילי אחותי, והקושה עלי הדבר עד מאד, כי נודעה לי העצה והודיעני לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני, ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאוותי ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתי לאחותי כל הסימנים שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל, ולא עוד אלא שנבכסתי תחת המטה שהיה שוכב עם אחותי והיה מדבר עמה והיא שוחקת ואני משיבתי על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה, ומה אני שאני כשר דם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבישה.

ולחרפה, ואחא מלך חי וקים רחמן מפני מה קנאת לעברת אלילים שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בחורב ועשו אויבים במ כרצונם. מיד נתגללו רחמי של הקב"ה, אמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומך, הלא הוא דחזרתי (יזמיה ל"א) כה אמר ה' קול ברמה נשמע בני בכי תמוררי, רחל מבכה על בניה, מאנה הנחם על בניה כי איננו, וכתיב (שם) כה אמר ה' מגיע קולך מבכי ויעניך מדמעה כי יש שבר לפעולתך וגו', וכתיב ויש תקוה לאחוריתך נאם ה' וישברו בנים לגבולם. (איכה פתיחתא כד')

א"ר ברכיה רוב מסובין משל לאה לפיכך הוא עושה את רחל עיקר, א"ר אבא בר כהנא רחל היתה עיקרה שלי, שנאמר (בראשית כ"ט) ורחל עקרה, עיקרה. תני רשב"י לפי שאמר דברים כנגד רחל לפיכך נקראו בנים לשמה, דכתיב (יזמיה ל"א) רחל מבכה על בניה, לא סוף דבר לשמה אלא אפילו לשם בנה, שנאמר (עמוס ה') אולי יחנן ה' וגו' שארית יוסף, ולא סוף דבר לשם בנה אלא אפילו לשם בן בנה, שנאמר הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים. (רות ז' ב')

מדרש תנחומא:

אין לך נאח מן רחל, ובשביל ניה בקש יעקב לישא אותה, והיה משלח סבלנות ליתנם לרחל, ולכן נותן ללאה וזוהי רחל שוחקת, א"ר שמעון בן גמליאל כל ימי גדלותי בין החכמים ולא מצאתי לגון טוב אלא שתיקה, רחל תפשה בשתיקה עמדה וזרה בשתיקה, ראתה סבלנותיה ביד אחותה ושתיקה. בינימי בנה האבן שלו מן האפור ישפה, יודע במכירת יוסף ושתיקה, וזהו ישפה, יש לו פה ושתיקה... (ויצא ו')

א"ר יהודה גדולה שתיקה שבוכות שתיקתה של רחל וזכתה והעמידה שני שבטים בישראל, אפרים ומנשה יתר על השבטים, ולמה שתיקה, אמר רשב"י אמרה אם משלחת אני ומודעת ליעקב שאבא נותן לאחותי מה שהוא משלח לי אינו נוטל אותי, ואבא אין משיאני לו ואני מתחזקת מן הגוף הצדיק הזה, אמר לה הקב"ה את שתיקה, היין בזכות אותה שתיקה וזכרך אני, שנאמר ויזכור אלוקים את רחל. (שם)

דבר אחר עושה משפט לעשוקים זו רחל, שהיה עשוקה, שהושיבה אביה באפרין והכניס את לאה ויכבה את הפנס והצית כיור את רחל, יש עושק גדול מזה, ומי עשה דינה, נותן לחם לרעבים, שהיתה רעבה מבנים, ה' מחיר אסורים, שנאמר

ויזכור אלוקים את רחל וגו', למה נתעקרו האמהות, רבי חזקיה בשם רבי חייא בר אבא אמר כתיב שישצאו השנים בלא שעבור. (ויצא ו')

ורחל לקחה את התרפים, למה גבה אותם, כדי שלא יהו אומרים ללכן שיעקב ברח עם נשיו ורבויו וצאנו, וכי התרפים מדברים הם, כן דכתיב (זכריה י')

כי התרפים דברו און... (שם יב')

מדרש תנחומא הקדום:

דבר אחר יראה ה' כי שנאה לאה ורחל עקרה, והיא היתה עיקר הכית, שלא נשתעבד יעקב אלא בשביליה, שנאמר ויעבד יעקב ברחל, מנין שהיא היתה עיקרה של בית, שכן בניה של לאה/מדין, בננו וכל סנהדרין שלו מבני יהודה היו, מבני בניו של לאה, ומה כתיב ויאמר כל העם אשר בשערי ותיקנים עדים, יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל, ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם (רות ד').

מכאן שרחל עיקר הכית, שנאמר ורחל עקרה. אמר ר' ברכיה וזכרנו ברכי, לא היה לה עיקר מיתרין, שנאמר ורחל עקרה, אף על פי כן היא ובניה עיקרין של רחל. (ויצא טו')

נפתולי שלי היתה החופה, שבכל יום רביעי היתה מקושטת להכנס ובכנסה לאה, לפיכך נפתולי ובכנסה אחותי, עם אחותי וגם יכולת... מהו וזהו וזהו, מקיש ליתנה לעיבורה, מה עיבורה שלא בצער אף ליתנה שלא בצער, ותאמר אסף אלוקים את חרפתי, מהו אסף, אלא כיון שאין האשה יולדת חרפה מצויה בתוך ביתה, כיצד, שוכרת כלי בתוך ביתה, במי יש לה לתלות, כיון שילדת חולה בכנה, לכן אמרה אסף אלוקים את חרפתי. (שם יט')

פסקתא:

וכיון שביצרכם ועשם שבטים התחיל אומר על עסק רחל, אמר לו למה לא נכנסה לקבורה עמך, שהיה יוסף מוצר על הדבר מאד, התחיל אביו משיבו עליה, אני בבואי מפנין אין כתיב כאן, אלא ואני בבואי מפנין, מהו ואני, אמר לו חייך כשם שהיית מבקש שתכנס אמן לקבורה כך אני היית מבקש, הלא היא דכתב ואני, מתה עלי, מהו עלי, עלי הייתה טרחתה, דבר אחר עלי שחזרתיה שלא הייתה לי נתן רוח אלא היא, מהה עלי

על הבנים בכל יום ויום, לפיכך זכחה ויצא ממנה
היתה כאניות סוחר זו רחל אמנו שהיתה מחבישת
ילקוט המכירי:

רחל, בזכות האבות והאמהות. (תהלים נה, תשעב)

עליה תפלה, היא הוא דכתיב ויזכור אלקים את

כי ברכים היו עמדי, שאף יעקב ולא היה סודרין

נושל ללא רעשו לרחל, מי גום לרחל להנצל ממנו

אמר ר' יעקב בר אבדי שכן היו התנאים שיעקב

מקרב לי, שלא תקרב עצמו של עשו הרשע ברחל,

דבר אחר פרד בשלום נפשי על רחל נאמר, מהו

ילקוט שמעוני:

חוראיים. (בראשית ל טו)

זאתה הלילה של רחל היתה, והניחתו ללאה תחת

לשכב עם לאה לילה אחת ועם רחל לילה אחת,

אישן. לכן ישכב עמך הלילה, לפי שהיה מנהג יעקב

מבאר שבע, ועל ידי שמסרתי לך הסימנים נעשה

ללאה לא לאה אישך הוא אלא אישי, ובעבורי בא

המעט קחתך וגו', אמרה לאה לרחל לא ריך

שלקחת את אישי שנמשך לבי אחריך, אמרה רחל

מדרש אנרגי:

לשכב בנים לגבלם. הרי פייסו למא לא נבנסה אמו

ושכר בנים לגבלם. הרי פייסו למא לא נבנסה אמו

לשכר בנים לגבלם. הרי פייסו למא לא נבנסה אמו

שכן כתב (יזמיה ל"א) בני תמוריהם רחל מבכה

על בנייה, וכחב (שם) ירש תקוה לאחריהם נאום ה'

ומבקשת רחמים מן הקב"ה ואומרת לפניו, רבנו

של עולם שמע בקול בכוית ורחם על בניי, או תן לי

האנציה שלי, מיד הקב"ה שומע בקול המלחה, מנין

עליהם ואינם מועילין להם, וכיון שהם הולכין

בדרך הם באין ומחבקין קבורת רחל, והיא עומדת

ומבקשת רחמים מן הקב"ה ואומרת לפניו, רבנו

של עולם שמע בקול בכוית ורחם על בניי, או תן לי

למה רחל רצה ללכת אחר רחל, ורחל רצה ללכת אחר רחל

היה לברך רצה אותם כל הימים לא תלך בהם

לאה אחותה כלל, ולא היה ענינה כבנות יתרו שהיו

שבע בנותיו כלן רועות כאחת, ואולי עבדו כי ענין

רמב"ן:

ושעם כי רועה היא — להגיד כי אין לצאן לבן

רועה אחר וזלחה, כי לא לברך מסר אביה העדר

היה לברך רצה אותם כל הימים לא תלך בהם

ובית ירו משכב יתרה אומרים כרחם וכלאה אשר

בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה. (שם לא ד')

לקחתה לו ותכבדה. (שם שם כב)

ירקא לרחל וללאה — לרחל תחלה ואחר כך ללאה,

שהיא היתה עקרת הבית, שבשכילה נדווג יעקב עם

לבן, ואף בניה של לאה מורים בדבר, שהיה בועז

ובית ירו משכב יתרה אומרים כרחם וכלאה אשר

בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה. (שם לא ד')

למכר אלקים את רחל — זכר לה שמסרה סימניה

לאתונה, ושהיתה מצירה שמה תעלה בגורלו של

עשו שמה יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף

עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים,

הוא שייסר הפייט, האדמון כבש שלא חלה צבה

לקחתה לו ותכבדה. (שם שם כב)

ירקא לרחל וללאה — לרחל תחלה ואחר כך ללאה,

שהיא היתה עקרת הבית, שבשכילה נדווג יעקב עם

לבן, ואף בניה של לאה מורים בדבר, שהיה בועז

ובית ירו משכב יתרה אומרים כרחם וכלאה אשר

בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה. (שם לא ד')

למכר אלקים את רחל — זכר לה שמסרה סימניה

לאתונה, ושהיתה מצירה שמה תעלה בגורלו של

עשו שמה יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף

עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים,

הוא שייסר הפייט, האדמון כבש שלא חלה צבה

אחריהם רחל ורחל, ורחל רצה ללכת אחר רחל

היה לברך רצה אותם כל הימים לא תלך בהם

לאה אחותה כלל, ולא היה ענינה כבנות יתרו שהיו

שבע בנותיו כלן רועות כאחת, ואולי עבדו כי ענין

רמב"ן:

ושעם כי רועה היא — להגיד כי אין לצאן לבן

רועה אחר וזלחה, כי לא לברך מסר אביה העדר

היה לברך רצה אותם כל הימים לא תלך בהם

ובית ירו משכב יתרה אומרים כרחם וכלאה אשר

בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה. (שם לא ד')

למכר אלקים את רחל — זכר לה שמסרה סימניה

לאתונה, ושהיתה מצירה שמה תעלה בגורלו של

עשו שמה יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף

עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים,

הוא שייסר הפייט, האדמון כבש שלא חלה צבה

לקחתה לו ותכבדה. (שם שם כב)

ירקא לרחל וללאה — לרחל תחלה ואחר כך ללאה,

שהיא היתה עקרת הבית, שבשכילה נדווג יעקב עם

לבן, ואף בניה של לאה מורים בדבר, שהיה בועז

ובית ירו משכב יתרה אומרים כרחם וכלאה אשר

בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה. (שם לא ד')

למכר אלקים את רחל — זכר לה שמסרה סימניה

לאתונה, ושהיתה מצירה שמה תעלה בגורלו של

עשו שמה יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף

עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים,

הוא שייסר הפייט, האדמון כבש שלא חלה צבה

לקחתה לו ותכבדה. (שם שם כב)

ירקא לרחל וללאה — לרחל תחלה ואחר כך ללאה,

שהיא היתה עקרת הבית, שבשכילה נדווג יעקב עם

לבן, ואף בניה של לאה מורים בדבר, שהיה בועז

ובית ירו משכב יתרה אומרים כרחם וכלאה אשר

בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה. (שם לא ד')

בכורה. שהיה רחל רצה ללכת אחר רחל, ורחל רצה ללכת אחר רחל

היה לברך רצה אותם כל הימים לא תלך בהם

לאה אחותה כלל, ולא היה ענינה כבנות יתרו שהיו

שבע בנותיו כלן רועות כאחת, ואולי עבדו כי ענין

רמב"ן:

ושעם כי רועה היא — להגיד כי אין לצאן לבן

רועה אחר וזלחה, כי לא לברך מסר אביה העדר

היה לברך רצה אותם כל הימים לא תלך בהם

ובית ירו משכב יתרה אומרים כרחם וכלאה אשר

בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה. (שם לא ד')

למכר אלקים את רחל — זכר לה שמסרה סימניה

לאתונה, ושהיתה מצירה שמה תעלה בגורלו של

עשו שמה יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף

עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים,

הוא שייסר הפייט, האדמון כבש שלא חלה צבה

לקחתה לו ותכבדה. (שם שם כב)

ירקא לרחל וללאה — לרחל תחלה ואחר כך ללאה,

שהיא היתה עקרת הבית, שבשכילה נדווג יעקב עם

לבן, ואף בניה של לאה מורים בדבר, שהיה בועז

ובית ירו משכב יתרה אומרים כרחם וכלאה אשר

בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה. (שם לא ד')

למכר אלקים את רחל — זכר לה שמסרה סימניה

לאתונה, ושהיתה מצירה שמה תעלה בגורלו של

עשו שמה יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף

עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים,

הוא שייסר הפייט, האדמון כבש שלא חלה צבה

לקחתה לו ותכבדה. (שם שם כב)

ירקא לרחל וללאה — לרחל תחלה ואחר כך ללאה,

שהיא היתה עקרת הבית, שבשכילה נדווג יעקב עם

לבן, ואף בניה של לאה מורים בדבר, שהיה בועז

ובית ירו משכב יתרה אומרים כרחם וכלאה אשר

בנו שתיהן וגו', הקדימו רחל ללאה. (שם לא ד')

רבינו בחי':
וכאשר נשלמו ללאה ד' בנים ורחל איך לה כלל
קנאה בה קנאה יחיה, ובאה אצל יעקב בבכ שיתן
לה בנים על כל פנים בתפלתו, והוא השיב לה כי איך
הדבר בידו ואין המניעה ממנו כי אם מהשם יתעלה,
ואז מסרה לו בלהה שפחתה כדי שתמשיך כח
הלידה ממנה במעשה מן החשובה, והוא שאמרה
לו "דנה אמותי בלהה בא אליה", וכך אמרה רחל אני
לה ללאה וזלפה שפחתה, אמנם יש בבלהה שפחתי
שחשם, בא אליה ותלך על ברכי מכת האחת, ואבנה
גם אנכי ממנה מכת השנית, ואז ילדה לו בן וקראה
שמו דן. (בראשית כט לה)
ותאמר רחל דני, כשילדה בלהה שפחת רחל הכן
הראשון אמרה רחל דני אלקים, וראוי לאדם ליהדר
פדבריו כולם, ואף כי בתחילת דבריו, וכבר דרשו
רז"ל ארבעה פתחו באף ואבדו מן העולם... וכבר
ידעת אחרית רחל שמתה בלדתה כי מדה הדין
נמתחה כנגדה. ויש לך להבין איך קראה שמו דן,
כי פירשה בשמו מה שרמזה לאה בשם ראובן, ולפי
שמות הדין כלולה ברחמים לכן הוסיפה עוד לומר
"וגם שמו בקולי" כנגד שמעון, והשני קראתו נפתלי
כנגד ה' הצדיקים, וגם זה ממטה למעלה. (שם ל ו)

הרקדאנטי:
עודנו מדבר עם רחל באה עם הצאן אשר לאביה
כי רועה היא, רחל רומז לשכינה, כד"א "רחל
מבפניה על בניה", "וכרחל לפני גוזיה", כד"א שכינה
צועקת על בניה, והיא בת לבן, הרמו כי היא בתו
של אברהם אבינו ע"ה היונק מן החסר המלפין
עונותיהם של ישראל, והיא הרעה את הצאן ומנהגת
לשמור את הבנים, כדאמרין מי שמר את האבות היא
לצאן מורעתי, וכחוב "רעי את גיחתיך וגר". (ויצא
יעקב שם עור)

ממנה כח הדין כאילו לא הייתה יכולה להחיות אלא
ממנה... (שם, ועיין שם ערך)
אגרת שמואל:
כרחל וכלאה — שהיו שתיים עקרות ונפקדו... או
כרחל ולאה שהיו בנות רשע ובאסור ב' אחיות,
ובכל זאת בנו בית ישראל, שכל הדברים הטובים
בישראל יוצאים מדבר שיש בו שמץ פסול. (רות ד'
(יא)
הבאה אל ביתך — ולא תחשוש לגנות, שגם לאה
אמרה ליעקב "אלי תבא", ורחל זכרה עמו בטרם
ישאנה, כד"ל על פסוק "יהי כבדך ונהג" וגו'.
(שם שם שם יב)
אלשיך:
הבה לי בנים — חשבה שנענשה על שציערה את
יעקב במסרה סימנים לאחותה, ואמרה שבהתפללו
יוראה ה' כי מחל לה. ואם אין מזה — שאחזיק
בקנאה על אחותי ואחשב כמתה בעון זה. (בראשית
ל'
(א)
נפחלי אלקים — מה שנחשקשתי לדמות שלא
כטבעי עבור אחותי, גם יכולתי — לסבל הקנאה,
ותהיה לי בודאי לזכות ואלי. ואמרו ד"ל בב"ר ע'
שעל זה נתפסים לה ה' בעת החורבן. (שם שם ח)
חני נא לי מדודאי — התורה הקדושה מלמדנו
הטבעיים כי אם על השנית לבדו, ואז ארוכנו
שורש גדול באמונה, שיכיר מהשגן על הדברים
מהרה חצמה, והנשען על הדברים הטבעיים ישוענו
כאשר יכיר כי טעה באצטגנינותו. והנה הביא ראובן
לאמו דודאים כי ראה שעמדה מלדת ורחל מנהמת
לבה ותשווקה ללדת אמרה שיתן לה מעט מהם,
כי זקוקה להם יותר, ולאה לא סמכה על הטבעיים
וגננה לה את כולם, להורות שכל בטחונה בה' ורחל
שבטחה בהם נענתה רק אחר שילדה לאה עוד ב'
בנים ובהם... (שם ל' יד)
העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו — אין עוד קשר
נפשי לאבינו, כי לא נשאר בביתו שום חלק ישראל
אחר שיצאו משם שרה ורבקה ורחל, וגם אין לנו
תקות ירושה אצלו. (שם לא יד)
כראובן ושמעון יהיו — כי מתשבתי או היתה
ברחל, ואם היה כמתשבתי היה יוסף. בא אז הפחד
גוסלים כחלק ראובן ושמעון, וגם מה שנקבדה שם

מבין להתפלל על כל ישראל מורה שרחל עיקר
הפית. (שם מח ה)

ספורנו:
בא אליה — ובוה אמרתי "הבה לי" לא שחשכתי
שהיה בידי המפתח של עקרה. ואבהה גם אני —
כמו אחותי. ממנה — שבקנאת ירך חברתי יתעורר
טבע כלי הזרע לפעולם. (שם ג)

דני אלקים — צדיק הוא בוינו שלא נתן לי הריני.
וגם שמע בקולי — ואף על פי כן קבל תפלת. ויתן
לי בן — חוטרא (מקל) לידה ומרא לקבורה, כיון
שנולד על ברכי. (שם שם י)

ויזכר אלקים את רחל — שהשתדלה להוליד
בהכניסה צרתה לביתה, וכענין הדודאים. וישמע
אליה אלקים — שהתפללה אחי שעשתה שני מיני
השתדלות. (שם שם יב)

מורה"ל:
ותגב רחל את התרפים — ולא השמידה אותם,
שאיס ידדוף אחריהם ולא יאמין שלא גנבה ויעב
אותם תחזים לו. (גור איה שם לא טז)

ואקברה שם — ...ובאר ענין זה, כי בשביל שידעה
רחל שיעקב ראוי לירש את נשים, כי אין העולם
הזה שהוא עולם החלוק והפירוד ראוי שיהיה הכל
באחדות, ואם לא היה ליעקב רק אשה אחת היו
ישראל אחד ולא היה יהודה מלאה ואפרים מרחל,
כמו שלא יתנו לעתיד לימות המשיח, ואפני שראתה
רחל דבר זה קבלה באהבה, ולפיכך גם כן ראוי
שימחל השנית לישראל, כי מפני שאין האחדות
בעולם הזה ועדיין הע"ז בעולם, והו שגרם לישראל
לחטא, שזו מחסרון שהוא בעולם ומונהו, וכך רחל
היא מבקשת רחמים, שהיו בה גרוא שעולם הזה
מסוגל שיהיה שניות וצרה בעולם הפירוד שאינו
מסוגל לאחדות... (שם בראשית מח ז, וראה שם עוד
וכן נצח ישראל פרק לד)

...ובשביל הצניעות שהיתה ברחל שמעלת הצניעות
שהורע בא ממקום פנימי נסתר קדוש, ולפיכך ראוייה
היתה רחל לבכור, שהבכור יש לו מעלת הזרע שהוא
קודש, ותבין כי רחל שהיתה צנועה וכתה לבכור
יוסף, והוא נתברך עלי עין שאין העין שולטת, גם
נתפטר בבהמת "וידעו לזרוב בקרב הארץ" ... וכל זה
בשם צניעות שהיתה ברחל, והבנים אלו מופלגים
ועומקים בחכמה מאד. (נתיב הצניעות א)

כלי יקר:
החתחת אליקים אנכי — לפי שרחל אמרה היה לך להחפצל עלי, ויעקב השיב לה וכי בעבור זה אמותי חבה לי בנים, משמע על כל פנים, וכי בטוח אני שיקבל ה' תפילתי, כי אולי יגרדם החטא שכך שיוסכך ה' בענן לו מעבור תפלה... ולכן אמר "אשר מנע ממך", מאחר שמנע ממך ולא ממני אם כן רדאי יודע ה' שיש בן איזה עץ אשר גרם למנוע ממך פרי כסין. מיד נתנה רחל אל לבה לפשפש במעשיה, ולא מצאה כי אם מדת הקנאה שהיתה בה, שנאמר "ותקנא רחל באחותיה", ונתנה אל לבה לשוב בחשוכה להטות אל קצה האחרון בדבר שחטאה בו, והוא שמחתלה נתקנאה אפילו באחותה, ואחר כך לא נתקנאה אפילו בשפחתה. (בראשית ל ב)

אור החיים:
עם הצאן אשר לאביה — ...או יאמר כל הצאן היתה מספקת היא להם כי רועה היא, פירוש בקנאה ברעית הצאן, ולפירוש ראשון אומרי כי רעצה הוא פירוש ואף על פי כן היו מועט חולת זה (שהיא רועה מומחית) ספו חמו. או יאמר כי רעצה היא נחשו נחשיו והשכיל כי יעליו הצאן ברעיתו, חולת זה לא היה מולול בבחו יפת תואר לרעות צאן. עוד ירצה על זה הדרך, ורחל באה, ולא תאמר כי הם חס ושלום יצאנית היתה, אלא לטעם כי רעצה היא אותם ולזה יצאה עם הצאן. (שם כט ט)

הגר"א:
כי דרך נשים לי וגו', כדי להציל את רחל אמנו משפת שקר יש לומר שרחל כוונה ברמז למה שלקחה התורפים שהיו ע"ז, דכבר אמרו חז"ל במסכת שבת פ"ד דע"ז מטמא כנדה, וזהו שאמרה רחל כי דרך נשים לי, שהרי שכבה עליהם, ואם כן מטמא כמו מדה. (קול אליהו ויצא לב)

הכתוב והקבלה:
חבה לי בנים — חשבה רחל שלגודל מעלת יעקב יהיה בכחו לתת לה עצה כזה על צד החכמה בדרך שתלך, לכן כעס עליה והרעיעה שכמו זה לא יוכל כי אם חשיית אשר מנע ממנה פרי כסין, ואם היה זה מידו לא היה מונע. מנתנת העצה עליה, וכאשר ראוה רחל זה לקחה עצת שרה ונתנה שפחתה בחיק יעקב כדי שתבנה ממנה. (בראשית ל א)

שם משמוראל:

ואם אין מתה אנכי, יש להבין הלא האמהות נביאות היו, ולמה לא היתה יודעת גם מתחילה בנבואה שעתידה להוליד בנים. ונראה דהנה במדרש הטעם שנתעקרו האמהות מפני שנתאוה הקב"ה לחפילתן, ועל כן יש לומר דמהאי טעמא גופא העלים ה' מהן את העתיד כדי שיתפללו... אך אם לא היו מתפללות היו מולידות בחסד ה' ובעתיקא היה תליא מילתא. והנה ידוע שדבר הבא בחסד גמור אינו מתקיים כל כך, ומצויים מקטרגים לאמור כל אפיא שוין, ועל כן יותר טוב הבא על ידי התעוררות מעשי התחתונים, וכטעם כלל ביאת הנשמה לעולם הזה על כן נתעקרו האמהות כדי שיתפללו ויהיה הכז באופן הטוב יותר ויותר, ובאם לא התפללו מחסר שלא היו עקרות בטבע, היו להם בנים בהכרח והיתה ביאת עם ישראל לעולם בחסד גמור ובעתיקא תליא מילתא, ולא היה כל כך באופן הטוב, ומעתה יובן מאמר רחל הבה לי בנים, היינו שבמציאות יעורר למעלה ובני, ואם אין, היינו שאם ממחרת אין יהיו לה בנים מתה אנכי, שאז אי אפשר שיהיה כל כך באופן הטוב ובהכרח לא יהיו בניה כל כך במעלה כמו שאר השבטים, ומאה מיתות ולא קנאו אחת. ומעתה מיושב, שאף שהאמהות נביאות היו והיו יודעות שילידו, מכל מקום עדיין לא ידעו אלא ממדרגת זעיר אפיין אם ממדרגת אין. (ויצא תרע"ה)

מכתב מאלהו:

גם רחל ולאה מתאימות לשני חלקים שונים בעבודה, חלק רחל (יפת תואר ויפת מראה, כדבר הזהיר עלמא דאיתגליא), גילוי כבודו ית' בעול התחתון, מצד השני לאה, (ועיני לאה רכות, עלמא דאיתגליא), חלקה הגילוי דרך ההבחנה העליונה הנעלמת.

לאיש ואשה שני חלקים נפרדים, והם מסייעים זה לזה, חלקי רחל ולאה היו מתאימים לשתי הבחינות הנ"ל בחלקו של יעקב, רחל בתור סיוע לבחינת יעקב, ולאה לבחינת ישראל... (חלק ב עמוד ריח) ...וכתב עוד, שאם נרצה לדעת כמה משלמים עבו הנאה של כבוד יש ללמוד זאת מרחל, שהיא היה עיקר מחשבת יעקב אבינו ע"ה, והיא היתה מוכנה לוותר על בעלה ועל כל העתיד שלה ועל הזכו להעמיד ממנו שבטי י-ה, הכל כדי שלא לבייש א אחותה. ואחר כל הגדלות הזאת כתוב "וירא כי שנואה לאה", שנואה כלשון התורה היינו ל כמשמעה אלא בדקדוק המדות דק שבדק, "ויפת את רחמה", בשכר הבזיון הדק שהגיע לה, "ורח עקרה", למה הוסיף הכתוב לדבר כאן ברחל, אל ללמד שמשום תוספת זו של אהבה וכבוד מפא בעלה, בהשוואה עם אחותה, שילמה מחיר ור שנואה עקרה שנים רבות. ובוהור, שמשום שהיה עקרה זכתה להיות עקרת הבית, היינו שעל כל פני סבלה הנה לה לזכות גדולה. (חלק ד עמוד רסט)

ותלד רחל — הנה רחל נשאת באיסור שתי אחיות, רק שקודם מתן תורה היה מותר, וגם שהיה על פי הדבור להוליד שבטי י-ה, אבל אחר הכרחה שבכר ה' להיות תחת ההשגחה האלקית, מאז התנוצץ עליהם הענין האלקי כמו שיהיה אחר מתן תורה, ומאז היה פגם שיחזיק ב' אחיות, וכפרט שכבר ילדה את בנימין וגולדו השבטים, לכן מתה רחל. (שם לה טז)

אל תיראי — מודיע צדקת רחל איך נתאוה לבנים עד שאמרה ואם אין מתה אנכי, והגם שהגיעה עד שערי מות לא שמה לב על זה רק יראה פן על ידי קשוי הלידה יהיה הולד נפל או פן הוא בלתי בן קיימא, ותאמר לה המילדת אל תיראי מזה, כי גם זה לך בן, רוצה לומר בן קיימא הראוי לגדול. (שם שם טז)

רש"ר הירש:

ואני כבואי מפון — דברים אלה, בהם יעקב משקיף על מות רחל וקבורתה, מתבארים כרגיל כדברי התנצלות על האמור לעיל, הנה הוא מקפיד להקבר במכמלה, בשעה שהוא עצמו לא קבר שם את אמו של יוסף. אולם אילו היתה זו כוונת הדברים, היינו מצפים להם בשיחה הקודמת, בה יעקב דרש את ההבטחה ביחס לקבורתה. המשך הענין כאן מורה בעליל שלא נאמרו הדברים אלא ביחס למעמד שנקבע לבני יוסף... בימי חייו האחרונים הוא נזכר בייחוד בתמונת האשה שאהב אותה אהבה יתירה, שרק היא היתה אשת בחירתו, שעזבה אותו לראשונה, ועל פי עצם גורלה היתה צפויה לה הסכנה להדחק לקרן זוית בוכרונות האומה. לעתיד לבא כאשר ילכו בני ישראל להשתטח על קברי אבותיהם, ימצאו שם את אברהם ושרה, את יצחק ורבקה, את יעקב ולאה, אך רחל אמו של יוסף, לא זכתה גם במותה לתפוס את מקומה במנוחה המשותפת של אבות האומה, ורק שני שבטים יקראו לה אם... משום כך היה זה צורך נפשי ליעקב להעלות את יוסף בכורה של רחל, לכבוד עמו, לחלק לו את הבכורה הלאומית, בשימו את בניו לשבט כפול, וכך להחיות את זכרה של רחל, בהוסיפו לה שבט אחד על פני בלהה וזלפה. (שם מח ז)

בנות — אצילות זו באה לו ליוסף מאימו, גם היא שהיתה מעינו של יוסף, צעדה עלי שור — גם היא לא היתה אשה פשוטה. (שם מט כב)

גני אלקים — ראתה רחל אמנו בלבה שמפני טאה נמנעה מלהוליד, כי אחרי רואה כי היתה לאה זנואה בעיני אישה והוא אינו קובע דירתו אצל לאה ק אצלה, והיא לא השתדלה להביאהו ולקרבהו אל אה מה שהיה ראוי לאשה כמוה לעשות. גם יחסה 'עצמה צד עון אשר חטאה שלא שבה עד אלקים, ומו שנאמר ברבקה וכמו שעשתה חנה, אבל נאמר זה "ותקנא רחל באחותה", לכן אמרה דגני אלקים, רוצה לומר בדין ובמשפט מנע ה' ממני בנים, במה שלא קדמתי לפניו בתפלה כראוי, עם כל זה חסד נמי במה ששמע קול למלאות קצת משאלותי... (שם שם ו)

גלבי"ם:

תואר רחל — רחל חשבה שמה שלא ילדה אינו בסבתה רק בסבת יעקב, על זה אמר "כי לא ילדה ליעקב", שכבר כתבו חכמי הטבע שהאבהה היתורה לפעמים תמנע ההולדה, או שחשבה כפי מה שאמר למעלה שהוא ענין השגחתי מסובב גם כן מרוב האהבה, כמו שאמר "וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה", ולכן ותקנא רחל באחותה, כי חשבה טוב היה לה שתהיה היא השנואה בלבד שחלד בנים, ועל כן אמרה ליעקב הבה לי בנים, כי בו הדבר תלוי. (בראשית ל א)

התחת אלקים אנכי — רוצה לומר המונע ממך פיר בטן הוא אלקים, ולא אני הסבה לזה רק אלקים מנע, ולא מסבתי רק ממך, ואם כן איך תעמיד אותי תחת אלקים להתרעם עלי התרעומות שיש לך על אלקים. (שם שם ב)

הנה אמתי — רצתה על כל פנים שתלד אמתה, אם לבטל הוראת המזל, אם שהבן יחשב על שמה כנ"ל, אצל הגר, ועל זה קראה מעתה בשם שפחה שהיא יותר מאמה, שמצד זה יחשבו הבנים על שם גברתה. (שם שם ג)

המעט קחתך את אישי — שבמה שתשתדל שאישך יהיה אצלך בתמידות, כי יעקב נטע אהלו אצלה בקביעות, וזה פשע נגדי, שמגרע העונה שמחויב לי, וגם שזה מורה שתבטח על הטבע שמרוב הכעילות תפקד כבנים, וזה מעט בעיניך כי תוסיף תחבולות טבעיות וסגולות לקחת גם את דודאי בני, ומן ה' יסוד לבך שטוב שתתפלל אליו ולא לבטוח על עיניו טבעיים. (שם שם טו)

רחל אמנו / הרב שלמה אבינר*

תוכן:

1. קברתיה בדרך
2. רחל ולא
3. אהבת יעקב ורחל
4. הבה לי בנים
5. ענותנותה של רחל
6. יש שכר לפעולתך

1. קברתיה בדרך

"א בחשון הוא יום פטירת רחל אמנו, וביום זה נולד בנימין. מיתת רחל אינה דבר פשוט ושיגרת, אלא ענין מסובך שליווה את יעקב אבינו עד יום מותו. ביום מותו מבקש יעקב מיוסף: "אל נא תקברני במצרים... ושכבתי עם אבותי... וקברתני בקבורתם"¹. כשמבקש זאת יעקב מיוסף הוא יודע שבקשתו תעורר ביוסף תמיהות, למרות שיוסף לא עונה דבר. הרי יעקב קבר את רחל בדרך, ולא הביאה עד מערת המכפלה, אפילו לא עד בית לחם. אומר רש"י: "ואקברה שם - אפילו לבית לחם לא הולכתה וידעתי שיש בלבך עלי... אל תאמר שעכבו עלי הגשמים"². יעקב אינו מחפש תרוצים והצדקות למעשהו, זו אינה הסיבה שהשאירה שם. הוא יודע שיוסף הוא מלמד זכות גדול. יוסף הצדיק הוא אחד מגדולי מלמדי הזכויות. הוא מנחם את אחיו: "ואתם חשבתם עלי רעה אלוהים חשבה לטובה"³. כך רצה רבונו של עולם, הכל חשבון אלוקי. עכשיו יש בכוחי להביא הצלה לכולם. יוסף לעולם לא סיפר לאביו כיצד הגיע למצרים. חז"ל אומרים שיוסף נמנע מלהיות עם אביו ביחידות כדי שלא ישאל אותו ויצטרך לספר מה עשו לו אחיו⁴. הוא מגדולי הגדולים של שומרי הלשון. לא היה לו שום תענוג בקמתי לספר ליעקב את מעשי אחיו. יעקב אבינו יודע שהוא מלמד זכות גדול, ולכן הוא אומר לו: אתה ודאי חושב שבגלל הגשמים השכיחים בחודש חשון קברתיה בדרך, אין זה כך, אלא זה חשבון אלוקי. "על פי הדיבור קברתיה שם"⁵. מדוע דוקא בדרך? לצורך עזרה מיוחדת לעם ישראל. כשנבזרדן יגלה את עם ישראל, יצאו שיירות שיירות של אלפי יהודים עם הילדים והגשמים וכל הציד, ויהיו שבורים ומרודים ואויב יתעלל בהם, אז יוצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים שנאמר: "קול ברמה נשמע... רחל מבכה על בניה" והקדוש ברוך הוא משיב: "יש שכר לפעולתך, ושבנו בנים לגבולם"⁶. קבורה זו אינה מקרית. רחל היא הכח הפועל באומה הישראלית, שבזכותו האומה מחזיקה מעמד אפילו במצבים היותר נוראים, וגם שב למקומו, "ושבו בנים לגבולם"⁷. שיבה זו אינה תהליך טבעי. עם אחר,

- * שכתוב מהקלסה: ע"ש. עריכה: ר"כ.
1. בראשית מז.
 2. שם מז.
 3. שם נ כ.
 4. פס"ד ג מה.
 5. ירמיהו לא יו.

לאחר שהיה עובר צרות ושמדות, הריגת גוף ושרפת נשמה, ודאי היה כבר עובר וכלה מן העולם. בעם ישראל יש כח מיוחד הנקרא: "הכח של רחל", שמחיה אותנו. הרי לא כולנו בני רחל, אלא רק יוסף, ובנימין, רובנו בני שבט יהודה, אך כולנו אומרים: "רחל אמנו". שרה ורבקה הן ודאי אמותנו, מדוע רחל היא אמנו? יתכן שמבחינה ביולוגית מדויקת אינה אמנו, אבל מבחינת הכח הרוחני של רחל, היא אמנו. המציאות הפרקטית גאוגרפית של קבורתה בדרך, שייכת לענינה של רחל להחזיק מעמד בדרך, להגיע לסופה, ולחזור למקום. לא הכל פשוט בחיים, לא תמיד נמצאים בבית, מקום בו מוגנים מבחינה חומרית ורוחנית. לפעמים נמצאים בדרך, והדרכים הן בחזקת סכנה. עם ישראל נמצא בדרך, כל העולם עדיין בדרך. לפני יציאה לדרך הכל נעים וטוב, גם סופה נפלא, אבל אמצעה קשה מאוד. כיצד לא למעור, כיצד להצליח לחזור הביתה? על מנת להצליח יש צורך בכח אלוקי מיוחד, בו מצויד עם ישראל, שהוא כוחה של רחל. כל ההסטוריה האישית של רחל, חייה ומותה, הם "בדרך".

2. רחל ולאה

מופיע מצב עליון של התאהבות בינה ובין יעקב אבינו, עד ששבע שנים היו כימים אחדים בעיניהם⁶. והנה חולפות שבע שנים, לאחר סבלנות ודרך ארוכה, הנה הגענו כמעט לסופה אך הכל נמוג ביום אחד: "והנה היא לאה"⁷. לאה אינה בדרך, לאה היא כבר התכלית, המגמה הסופית. רחל בצד הדרך. הנה כל הציפיה נקטעת ביום אחד. רחל מסכימה למה שקרה, לולא כן היתה צועקת ומתנגדת. אלא, היא מסכימה⁸. הדרך ארוכה, אבל בחזק מעמד. לאחר שסוף סוף מתחתנים, אין ילדים. ללאה נולדים ילדים, לרחל אין ילדים. כל המהלך של רחל מצטייר כמין הפנה להופעה של לאה. גם במהלך הדורות הדבר ניכר בין בני לאה ובני רחל. כאשר עם ישראל מרגיש שיש צורך במלך על ישראל, כי בימי השופטים "איש הישר בעיניו יעשה", כאשר חשים צורך באישיות מרכזית עילאית אדירה בתוך עם ישראל, קם להם המלך הראשון מבני רחל – שאול המלך משבט בנימין. יש התלהבות בעם ושמחה עצומה: יש לנו מלך. אמנם שמואל הנביא מזהיר, אך העם רוצה. הוא עוזר להם למנות מלך משכמו ומעלה מעל כל העם. לא רק מבחינה פיסית, אלא גם מבחינה רוחנית. לאחר שהוא מתמנה למלך, שאול חוזר לביתו. שואל אותו דוד היכן היה, אך שאול אינו מספר דבר, כי הוא עניו גדול⁹. לפתע: "קרע ד' ממך את המלוכה"¹⁰ לא עזרו כל בקשות הסליחה והתחנונים, המלכות נקרעה. נקברה בדרך. המלכות נקרעה מעם שאול, בגלל שניתק מדביקות שבינו ובין רבונו של עולם, בגלל שבגד בתפקידו העליון. ועם זאת הוא ההכנה למלכות דוד. מלכות דוד היא המלכות הקבועה. הרמב"ם אומר שיכול להיות מלך מכל שבט בישראל באופן זמני, אבל באופן קבוע יכול להיות רק מורע דוד, שהוא מבני לאה, כמו שכתוב: "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו"¹⁰. משיח בן יוסף, הוא ההכנה למשיח בן יהודה – בן דוד. שמואל הנביא רומז זאת לשאול כבר בהכתרתו, שהוא דומה לרחל. "בלכתך היום מעמדי

6. שם כס כא ורש"י שם.

7. שם כס כה.

8. שמואל א י טו.

9. שם טו כח.

10. הלכות מלכים א דח.

ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין¹¹. יש בפסוק זה קושי, כי מקום המפגש היה רחוק מאוד ממקום קבורת רחל. אבל אנו לא עוסקים כאן בגאוגרפיה. שמואל הנביא מעביר לשאול מסר גדול. כאשר אתה עומד לקבל עליך מלכות על ישראל, תפגוש שני אנשים על יד קבורת רחל. האם מבין אתה מה זאת קבורת רחל? אתה מבני רחל? בני רחל הם הכנה למלכות של בני לאה, כמו שרחל היא הכנה ללאה. אי אפשר לעשות דברים גדולים ללא הכנה, כך הוא סדר המציאות האלוקית. יש דבר מוחלט, קבוע, סופי, ויש דבר זמני, הכנתי. הזמני נדרש גם הוא. אי אפשר לבנות מיד בשלמות, יש צורך בשלבי מעבר. בשלבי המעבר בין מלכות שאול ומלכות דוד יש יסורים נוראים, כאב וצער נורא. גם המעבר ממלכותה של רחל למלכותה של לאה עובר בכאב נורא.

3. אהבת יעקב ורחל

בתחילה נראה שמלכות רחל היא דבר עילאי, שאין למעלה ממנו. כל כבודה בת מלך פנימה, אהבה עצומה. ודאי שהיתה אהבה בין אברהם ושרה, אבל אין זה כתוב. לא כל מה שהיה, נכתב, אבל יש הבדל בין מה שנכתב לבין מה שלא נכתב. אצל יצחק נאמר: "ותהי לו לאשה ואהבה"¹². יצחק לא הכיר את רבקה לפני הנשואים. אליעזר עבד אביו, האדם בעל המבט החודר, הדולה ומשקה מתורת רבו לרבים^{12א}, הוא הבחין שרבקה מתאימה לו. ואכן, בתחילה רבקה בוכה, וגפלה מהגמל כשראתה אותו, אך לאחר שלקחה לו לאשה מעיד הכתוב: "ואהבה". אליעזר ידע מי תתאים ליצחק.

לעומת זאת, בין יעקב והלל, נוצר הקשר מן הרגע הראשון. יעקב מתמלא כוחות אדירים: "ויגל את האבן מעל פי הבאר"¹³. כל הרועים היו צריכים להתקבץ על מנת להזיז את האבן, והוא עושה זאת בכוחות עצמו. אחר כך "וישק יעקב לרחל"^{13א}. מעשה לא צנוע לכאורה. הרועים מסתכלים על האדם שבא מארץ ישראל עם התנהגות נועזת כזו, גושק בחורה שמעולם לא הכיר. הרועים הם מושחתים וכך היא מחשבתם. ואילו יעקב אבינו מכיר אותה, את רחל, היטב. יש אנשים שמכירים זה את זה גם בלי להפגש. יעקב אבינו אינו סתם אדם. הוא רוחני עילאי. "וישא את קולו ויבך". חז"ל אומרים שהוא בכה כי אנשים ריגנו על מעשהו, ולא הבינוהו¹⁴.

יעקב אבינו הוא איש תם, איש בתכלית השלימות. הוא יושב אהלים, כולו תורה. הוא חולם חלום של "סולם מוצב ארצה והאש מוגיע השמימה ומלאכי אלוקים עולים ויורדים בו"¹⁵. חלום של אדם מעיד על רצונו, מחשבותיו ותכניו הפנימיים. אמנם היהודי פרויד טוען שהחלום מגלה את הגסטיות שהאדם דוחק, והיצרים הנדחקים מתגלים בחלום. אם אדם רוצה בחייו לחולל רע ואינו מעז או לא מסוגל, הוא עושה זאת בחלום. יש תאוריה מענינת יותר של היהודי הרמב"ם. הוא אומר שאכן החלום הוא הגילוי של השאיפות היותר פנימיות שבאדם, אך לאו דוקא שאיפות רעות.

11. שמואל א' ב.

12. בראשית כד טו.

12א. יומא כח ב.

13. בראשית כט יא.

14. ב"ר ע"ב.

15. בראשית כח יא-יב.

מי ששואף לרע חולם שהוא עושה רע. אדם טוב ששואף לטוב, חולם שהוא עושה טוב. הוא חלם על מלאכי אלוקים עולים ויורדים. שהרי למה לחלום אם אפשר לעשות בפועל. אומר הרמב"ם שלא תמיד אפשר להגשים במציאות. יש לאדם מאויים עילאיים שאי אפשר להגשימם. יעקב אבינו האיש התם יושב האהלים נמלט על נפשו, נמצא בסכנת נפשות, אין לו זמן להתבונן באריכות על מלאכי אלוקים, אלא עליו לתכנן את בריחתו, וברגע של מנוחה, של "ויפגע במקום וילן שם"¹⁵, אז מלאכי אלוקים עולים ויורדים בו. אדם שחולם חלומות כאלה, אינו מנשק סתם. ברגע שהוא פוגש את הנשמה של רחל הוא מכירה מיד. הוא חש ששתי הנשמות האלה, שלו ושל רחל, תואמות האחת לרעותה. הוא מגיע לדרגה של התרוממות פנימית עילאית כל כך עליונה שמתוך כך הוא מתקרב. לא הגוף מעניין אותו. אדם שכל הלילה אינו מכיר שאין זו אלא לאה, הוא לא אדם שמתעניין בגוף. הוא אדם שמימי, אין הוא שם לב לגוף. הגמרא מספרת על אדם אחד שאשתו היתה גידמת, והוא גילה זאת רק ביום מותה. לומדת מכך הגמרא שהיא ודאי היתה אשה צנועה, ואחר כך הגמ' חוזרת בה, שאמנם יתכן שהיתה צנועה אך זו אינה הוכחה, כי ודאי רצתה להסתיר את מומה, אבל אישה היה ודאי אדם צנוע, שלעולם לא הסתכל בה¹⁶. הוא לא התעניין בידה, הוא לא התחתן עם ידים, אלא עם נשמה.

יעקב אבינו הוא צנוע. כל הלילה הוא עם לאה ולא הביט בה רק בבוקר: "והנה היא לאה". אדם אחר היה מבחין מיד. אבל יעקב הוא אדם עילאי כולו. באמת, נשמות רחל ולאה קצת דומות כתאומות, ובוה טעה יעקב. הוא אדם קדוש שאינו להוט אחר ענינים של גוף. "והקדישו את קדוש יעקב"¹⁷. ההתקשרות בין יעקב לרחל היא התקשרות פנימית אדירה לעילא ולעילא, שפורצת מעל כל הגדרים. ודאי שחיבוק וגיחוק הם אסורים, אך כאן יש מצב שהוא מעבר לחשבון הרגיל. מדרגת הקשר היא עילאית, עד ששבע שנים נחשבים בעיניו לימים אחדים. אמנם זו מדרגה עילאית, אך יש למעלה ממנה, וזו לאה.

4. הבה לי בנים

אהבת יעקב ורחל היא מצד ההתקשרות ביניהם, אך מה הלאה? האם די באהבה הדדית ותו לא? יש מדרגה עליונה יותר, והיא שהאהבה מתקשרת בנצח. יש אפשרות של המשך, של נצח. אורך חיי האדם הוא מוגבל, אך יש אפשרות של התקשרות לנצח דרך הדורות. משתו מן האדם עובר לבניו ובנותיו. אין זה רק קשר ביולוגי, זהו קשר נשמתי. נשמות האב והאם מתגלגלות בבנם ובבתם בחייהם, ועוד יותר לאחר מותם. חז"ל אמרו שהבן מזכה את אביו, הכיצד? האם גם כשהאב רשע ובנו צדיק, מזכה הבן את אביו? אלא, צידקותו של הבן לא הגיעה אליו במקרה. היא באה לו בירושה מאביו ואימו. הצידקות היתה גנוזה בהם, כוחות הטוב היו בהם, הם רק היו מעוכבים מלהתגלות. כוחות אלה מתבררים אצל הבן, ומעידים למפרע על הכוחות שהיו אצל הוריו. לכן "ברא מזכה אבא" – בן מזכה את אביו¹⁸.

כתוב: "אלה תולדות יצחק, אברהם...". תולדות אברהם או תולדות יצחק, זהו דבר אחד. חז"ל אומרים שאברהם נקרא יצחק, יצחק נקרא אברהם, יעקב נקרא יצחק ויצחק נקרא יעקב,

16. שבת נג ב.

17. פסקי תשובה א כד.

18. סנהדרין קד.

ומעירים "מילתא עמיקתא היא"¹⁹. כלומר יסוד עמוק הוא להבין שקריאה בשם משותף, הכוונה שהאב נמשך בתוך הבן. גשמת האב הולכת ומתגלגלת בגשמת הבן, וכך עד סוף כל הדורות. "והתקין לו ממנו בנין עדי עד"²⁰ – לנצח. התקשרות יעקב ורחל צריכה להוביל לשלב עליון יותר, שהוא השלב של לאה. התקשרות זו אינה מתוך התעוררות ותשוקה הדדית, אלא אדרבא לאה היתה שנואה. יעקב אבינו ודאי לא שנואה, אבל "ויאהב גם את רחל מלאה", ובעקבות זאת "וירא ד' כי שנואה לאה"²¹. רחל אהובה יותר ממנה לכן היא מרגישה שנואה. היכן מתגלה הקשר? בראובן – ראו בן, "עתה יאהבני אישי"²². לאחר מכן בולדים שמעון ולוי: "הפעם ילוה אישי אלי"²³. ההתקשרות היא יותר עילאית במובן המשפחתי, באחיזה בנצח. בדרך זו בונים את הנצח. אם כן, אחרי רחל מופיע מצב עליון יותר. לא רק דבקות בין איש לאשתו מצד התשוקה ההדדית, אפילו אם מדובר בתשוקה רוחנית עילאית, אלא התקשרות הדדית שפונה אל הנצח. שלב זה של רחל הוא שלב הכנה שיש לעבור אותו. אי אפשר לדבר על הנצח לפני שבונים את ההווה כראוי. למשל ללא ידיעת רעיונות פשוטים ויסודיים, כל הרעיונות העליונים הם הבל וכזב. יש להתקדם בשלבים ביסודיות, על מנת לעלות לדרגה גבוהה יותר²⁴.

מלכות רחל היתה צריכה להפסק. היא נקטעה בדרך. רחל אינה מטרה סופית. היא המטרה שבדרך, היא המציאות שבדרך, ואין זה פשוט כלל. אלא יש צורך בכח להחזיק מעמד בדרך. רחל זו גשמה שרבונו של עולם יצר עם הכוח של הדרך. שבע שנים היא מצפה ליעקב, אחר כך עוד שבע שנים גוספות. גם לאחריו לא כלו כל הבעיות, הקשר שנוצר הוא עקר, כי סוד ההתקשרות הזאת הוא רק מצב בדרך, הוא חסר משהו על מנת להיות קשור לנצח. "הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי"²⁵. בחיי אני קבורה. כשנולד נפתלי היא אומרת: "נפתולי אלוקים נפתלתי"²⁶. נאבקתי מאבקים אדירים. אבל, נפתלי עדיין אינו בנה. וכאשר סוף סוף נולד לה בן היא קוראת לו בשם יוסף. שמו מעיד שאין זה די, יש להוסיף²⁷. עדיין חסר. לבסוף נולד בנימין, מעולה מכל השבטים כי נולד בארץ ישראל. וביום שנולד היא מתה, לכן קראה לו בן אוני, בן צערי. אין זה שלם. "ויהי בהקשותה בלדתה.... בצאת נפשה כי מתה"²⁸.

בכל מהלך החיים של רחל אין קביעות, לא מגיעים למטרה. גם כשמגיעים, מגלים שיש מטרה נעלה יותר. כשיעקב נשק לרחל ובכה, אומר רש"י שהוא בכה כי צפה ברוח הקודש שאינה נכנסת עימו לקבורה²⁹. הוא ידע שהיא עימו ואינה עימו. זו המלכות הזמנית של רחל, שמפנה

19. בראשית רבה סג ג.

20. שבע ברכות הנישואין.

21. בראשית כס ל.

22. שם שם לב.

23. שם שם לד.

24. עיין אורות הקודש חלק ג' עמ' רנ"ח "עלייה בהדרגה".

25. בראשית ל א.

26. שם שם ח.

27. שם שם כד.

28. שם לה ידית.

29. רש"י שם כס יא.

מקום למלכות הקבועה. האהבה הרומנטית צריכה לפנות מקומה לאהבה האחראית של בנין הנצח. אלו שני הפירושים על הפסוק: "והיו לבשר אחד"³⁰. הרמב"ן אומר שנהיים לבשר אחד על ידי האהבה, ורש"י אומר: על ידי הילד. בילד שני הבשרים מתמזגים. הרמב"ן צודק במובן של רחל, של האהבה שבדרך, האהבה הרומנטית, ורש"י צודק במובן המוחלט האבסולוטי, במובן בנין הנצח של לאה. כך הוא סדר המציאות האלוקית, לא הכל מופיע מיד בתכלית השלמות.

יש הרבה מצבים זמניים קשים ומסובכים, כך בנוי העולם, אין הוא שלם מיד. גם בריאת העולם היא הדרגתית. בכל יום נאמר "טוב", ורק ביום השישי נאמר "טוב מאוד". יש צורך בזמן כדי שהטוב יתגלה במילואו, ועד אז צריך להחזיק מעמד. גם גאולת עם ישראל אורכת זמן. רבים שואלים האם הנביאים דיברו על מדינה כזאת, האם זו הגאולה לה ציפינו? אכן, זוהי בדיוק. עד שהם מדברים על מה שלא טוב במדינה, יפשפשו ויבדקו בעצמם. בגמרא מופיע סיפור חריף על אדם שקרא פסוק: "הודע את ירושלים את תועבותיה". אמר לו רבי אליעזר: "עד שאתה בודק בתועבות ירושלים, צא ובודק בתועבות אמך. בדקו ומצאו בו שמץ של פסול"³¹. ודאי שמדינת ישראל עדיין לא במצבה האידאלי, היא עדיין בדרך. אנו מדברים על תהליך ממושך. כל מי שיושב בחיבוק ידים ומצפה שהכל יבוא על מקומו בשלום, ואז יצטרף גם הוא, אין הוא שותף לעשייה. אנו הולכים בדרך, מתחשלים תוך כדי עמידה במצבים מסובכים. אין קיצורי דרך, אי אפשר להגיע ליעד ללא צעידה בדרך.

כך הוא סדר המציאות, שרחל עומדת על אם הדרך. אין היא רק עומדת בה, היא עצמה אם הדרך. היא מלמדת אותנו את חכמת הדרך בחייה הפרטיים. וכשישראל יוצאים מארץ ישראל לקראת שנים של גלות, במציאות של נדידה בדרך לא דרך, עומדת רחל ומברכת אותם בצאתם מביתם, מארץ ישראל. זהו מעשה אבות סימן לבנים. גבורת הנפש וגדלות המעלות שבאבות מתגלים בבנים בתורשה. תורשה אינה רק צבע העינים והשערות, אלא גם ובעיקר תורשה של נכסים רוחניים. כוחה של רחל לעמוד בדרך עובר אחר כך למלכות שאול, והוא נחלת כל עם ישראל.

כאשר בועז נושא לאשה את רות, שזו תחילת הופעת משיח בן דוד, מברכים אותו הזקנים: "יתן ד' את האשה הבאה את ביתך כרחל וכלאה"³². בועז הוא מבני לאה, ובכל זאת ברכוהו גם ברחל, "אשר בנו שתיהן את בית ישראל"³². אי אפשר לבנות ללא ההכנה הזמנית, אך אין מסיימים את הבניה ללא המוחלט, הקבוע. ברכת הזקנים, שרות הגירות תצפון בתוכה את כל הכוחות הפועלים באומה – כוחה של רחל ושל לאה. מסביר רש"י: "אע"פ שהיו משבט יהודה ומבני לאה, מודים הם על רחל שהיתה עיקרו של בית, והקדימו רחל ללאה"³². רחל היא יסוד הבית. על היסוד אפשר לבנות קומות עליונות יותר. חז"ל דורשים על הפסוק "ורחל עקרה": "רחל היתה עיקרו של בית"³³. להיות עקרה זה עיכוב נורא, אך ישנו שורש ויסוד שהוא לפני עיכוב זה, והוא הבסיס. לכן הם הודו על רחל שהיתה עיקרו של בית "והקדימו רחל ללאה". שתיהן בנו את בית ישראל. יעקב אבינו לא דחה את רחל מפני לאה, ולא את לאה מפני רחל.

30. שם ב כד.

31. יחזקאל סז ב. מגילה כה ב.

32. רות ד יא ורש"י שם.

33. בראשית כט לא. ב"ר עא ב.

5. ענותנותה של רחל

רחל יודעת את מקומה ויודעת להצטנע ולהצטמצם. היא מוותרת ללאה, ואין זה ויתור קל. היא מוותרת על מגת החיים שלה. חז"ל אומרים שיעקב אבינו שלח מתנות לרחל, המכונות בהלכה "סיבלונות", המחזיקים את הקשר עד הנשואין, ולבן היה מעכב אותן ונותנן ללאה, ורחל היתה רואה ושותקת, כי חששה להפסיד את גופו של אותו צדיק³⁴. היא מבינה היכן מקומה, סובלת את רמאותו של לבן ושותקת. ביום הנשואין רחל מזהירה את יעקב שאביה רמאי, וודאי יתן לו את לאה. אך יעקב אומר, אם רמאי הוא "אחיו אני ברמאות"³⁵. יעקב אמנם הוא איש תם יושב אהלים, אך יחד עם זה בעל ראייה חודרת בעניני עולם הזה. בבואו לשכם, תיקן מטבע, מרחצאות ושווקים³⁶. גאון בכלכלה, מסחר, בנקיון, וטיפול הגוף. אמנם ראשו מגיע השמימה, אך רגליו מוצבות היטב בקרקע. יעקב מכיר את ה"מיגו" של הרמאים, ואת סברותיהם. הדיינים צריכים לדעת את כל נתיבי השקרנות של בני האדם. כך גם יעקב אבינו. והוא מוסר לרחל סימנים על מגת להכירה. אך רחל מרחמת על אחותה, חוששת לבזותה ומוסרת לה את הסימנים³⁷. זו מדרגה של ויתור שאין דומה לה, כך גם אומרת רחל לרבונו של עולם: "ומה אני בשר ודם, ולא קינאתי באחותי, אתה מלך חי וקיים, מפני מה קינאת לעובדי אלילים"³⁷. אמנם היא מקנאה באחותה כאשר ילדה, אך מסבירים חז"ל שקנאה במעשיה הטובים³⁸. היא יודעת שאחותה בעלת דרגה רוחנית עליונה יותר, ומצטערת שדרגתה נמוכה יותר. רחל אינה מקנאה, אלא אדרבא, מוותרת. הרלב"ג מסביר שהחסד שרחל עשתה עם לאה הוחזר על-ידי בן לאה – דוד המלך, ביחסו לשאול המלך, מבני רחל³⁹. דוד היה צריך להיות מלך, ואכן נמשח למלך על ידי שמואל, אך לא רצה לדחוק את שאול. שאול רדף אחריו ומספר פעמים כמעט והרגו. דוד הוכרח להתנהג כמשוגע, ולגור עם אכיש מלך פלישתים, ובכל זאת אין הוא נוגע לרעה בשאול. רק פעם אחת קרע את מעילו, והתחרט שפגע במעילו של משיח ד⁴⁰. אמנם דוד היה צריך להיות מלך, אך הוא לא דחק. הוא מחכה. הוא אפילו מוכן להסתכן ולסבול, ולמרות שלשאול יש דין רודף, ומותר לו להורגו⁴¹. דוד מחזיר את החוב שחבה לאה לרחל, על הויתור הגדול שויתרה לה. חוב כזה אי אפשר להחזיר מיד. עוברים דורות רבים עד שמופיע דוד ומשיב את החוב.

6. יש שכר לפעולתך

רחל אמנו כולה בדרך, צעירה לא בשלה. היא התחתנה בגיל עשרים ושנים ונפטרה בגיל

34. מד"ת ויצא ו.

35. מגילה יג ב.

36. שבת לג א.

37. פתיחתא איכה רבתי.

38. ב"ר עא ו.

39. תועליות הרלב"ג.

40. שמואל א כד ו.

41. ברכות סב ב.

שלושים ושש⁴². הכל בצעירות. גם הגמרא מכנה אותה קטנה: "הקטנה לקטן"⁴³. היא הקטנה, הכל אצלה בקטנות, בהכנה. כולנו בניה של רחל, כולנו תמיד בדרך. "תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, שנאמר: ילכו מחיל אל חיל"⁴⁴. העולם כולו בנוי ממאבקים. לעולם לא מגיעים אל המנוחה. אדם נמצא תמיד על פרשת דרכים ומחפש היכן עליו להתקדם, כיצד להחזיק מעמד, כיצד לא להכנע ללחצים שבדרך, רק כך מגיעים למצב של לאה. בתיקון חצות יש שני תיקונים: תיקון רחל ותיקון לאה. תיקון רחל כולל מזמורי תהילים של בכיה על החורבן. תיקון לאה מלא שמחה. בימים שאין בהם תחנון, אין אומרים תיקון רחל. וכן בזמנים מיוחדים כגון בשנת השמיטה, אין אומרים תיקון רחל. בתיקון רחל בוכים על צער השכינה. תיקון לאה, בנין העתיד, מלא עוז ורוח גבורה. אבל לפני שמגיעים אליו צריך להחזיק מעמד. מתוך שרחל מבכה על בניה, היא חיה וכואבת, אין היא מתה. מתוך שהיא מבכה על בניה ומאנה להנחם, היא עדיין קיימת. להנחם פרושו להשלים עם האובדן. גם על יעקב אבינו נאמר: "וימאן להנחם"⁴⁵ על יוסף לאחר שנעלם. הרי "גזרה על המת שישכח מן הלב"⁴⁶. אי אפשר לשאת כל הזמן את זכרון המת. לכן יעקב מאן להנחם, כי יוסף לא מת. אנו חיים עם החיים, דבקים בד' אלוקים חיים. גם רחל מאנה להנחם, כי עם ישראל לא מת. מתוך כך: "יש שכר לפעולתך". לכל הפעולה של רחל, לכל המהלך הארוך שלה יש שכר: "ושבו בנים לגבולם". כאשר מתגלה שיבת הבנים, אז מתחיל להתנוצץ אורה של לאה. אבל כיצד הגענו לסוף הדרך? בזכות פעולתה של רחל, אף על פי שהיא קשה ורצופה בכי. אך שכר בצידו, לכן "מנעי קולך מבכי" כי "ושבו בנים לגבולם". על עם ישראל עברו צרות רבות כל כך, והן לא הצליחו לשבור אותה. אנו בני רחל, אותנו לא שוברים. איננו רק כמלך בשעת שלום המולך בגבורה, בהוד ובהדר. אנו גם מלך בשעת מלחמה, בסיבוכים, אנו גם מלך שבור. כשם שרחל לא נשברה בחייה, למרות שהיו לה הצרות היותר גדולות שיכולות להופיע בחיי הפרט. אין לך דבר אציל יותר מאהבה שקושרת בין איש לאשתו. "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה"⁴⁷ כי "עזה כמות אהבה"⁴⁸. אמנם נראה כאילו אהבה זו כבתה, נקברה בדרך, אך לא כן. הרי בברכה נאמר: "יתן ד' את האשה... כרחל וכלאה". אנו לא נשברים, אנו מחזיקים מעמד בכל מצב, דבר לא מכלה אותנו, כי אנו בני רחל. קשה לתאר מצב של הגליית עם מארצו, כמו שקרה לעמינו פעמיים. זו תחושה איומה של סוף, של חידלון, חיסול המדינה, אולי גם חיסול העם, ורחל עומדת על אם הדרך, וכוח זה של רחל, הכוח האלוקי הזה, הוא המעמיד את האומה כולה בעת צרה⁴⁹. על קבר רחל אומרים חז"ל יש שנים עשר אבנים⁵⁰. כי רחל היא אמנו – אם כולנו.

אמנם עם ישראל למוד בכי, אבל בסופו של דבר "ושבו בנים לגבולם". היום זכינו למצב של "ושבו בנים לגבולם". לאט לאט נמחקת הדמעה מלחייה של רחל. הולך ומתגלה ה"יש שכר לפעולתך", אחרי הנשימה הארוכה של אלפיים שנה. אמנם גם עכשיו כשאנו בארצנו, יש עוד הרבה ללכת בדרך, אנו עדיין על אם הדרך, כך נהיה תמיד, ונמשיך הלאה לצעוד חמושים בכוח האלוקי של רחל אמנו הגנוז בתוכנו.

42. סדע"ר ב.
43. בבא בתרא קכג.
44. ברכות סג א.
45. בראשית לו לה.
46. רש"י שם.
47. שיר השירים ח ז.
48. שם ח ו.
49. עי' נצח ישראל למהר"ל סוף פ"ב.
50. מדרש לק"ס בראשית לה כ.

ראש שביטי ישראלי

א. נשם הקטנה רחל

אמר ר' אלעזר א"ר חנינא:
בשכר צניעות שהיתה בה ברחל, זכתה ויצא ממנה שאול.
ובשכר צניעות שהיתה בו בשאול, זכה ויצאת ממנו אסתר.
ומאי צניעות היתה בה ברחל?
דכתיב: ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא. וכי אחי אביה הוא, והלא
בן אחות אביה הוא? אלא, אמר לה: מיוסבא לי? (תתקדשי לי?)
אמרה לו: כן. מיהו אבי רמאה הוא, ולא יכולת ליה (אבל אבי רמאי
הוא ולא תוכל לו). אמר לה: אם רמאי הוא, אחי אני ברמאות.
ומה הרמאות שלו?
אמרה לו: יש לי אחות גדולה ממני ולא יתנני להנשא לפניה.
מה עשה יעקב? מסר לה סימנים.
ובשראתה רחל שמכניסין לו לאה, אמרה: עכשיו תכלם אחותי, עמדה
ומסרה לה אותן סימנים.
אין אסתר מגדת מולדתה. - מלמד שתפשה שתיקה בעצמה, ברחל
זקנתה, שתפשה פלך שתיקה, עמדו כל גדולי זרעה, בשתיקה.
רחל תפשה פלך שתיקה - ראתה סבלנותיה ביד אחותה ושתיקה.
בנימין בנה תפש בשתיקה. תדע שאבנו שהיתה בחושן היתה ישפה,
לומר: יודע היה במכירת יוסף ושותק. ישפה - יש פה ושותק.
ושאול בן בנה - ואתידבר המלוכה לאיהגיד. (ש"א י, טו).
אסתר - אין אסתר מגדת מולדתה ואתיעמה. (אסתר ב, כ).
(אסתר רבה ה, יב)

צניעות שהיתה בה ברחל, שמסרה סימניה ללאה, נרשמה לזכותה לדורות.
בכל זאת השקיעה רחל בלבה משקע רגשי מרירות, ועגמת נפש, מאז
ראתה בידי אחותה מתנות הנשואין של יעקב, אשר לה הן היו
ראויות.

ראויה היתה בכורה לצאת מרחל, אלא שקידמתה לאה ברחמים.
(ב"ב קכג.)

הזהירו מן המקופחים, שכל חייהם מתהלכים הם בקטנות, ואינם
מאמינים עוד, כי גם להם נוצרו גדולות.

ושם הקטנה רחל - קטנה במתנותיה: יוסף לשעה, שאול לשעה, שילה
לשעה.
(ב"ר ע, טו)

וַתֵּרָא רַחֵל כִּי לֹא יָלְדָה לְיַעֲקֹב וַתִּקְנָא רַחֵל בְּאֲחֻתָּהּ.

(ויעא ל א)

וכי רחל הצדיקת מתקנאת באחותה ?

מה ראתה לקנאות עכשיו ?

בשראחה אחותה נכנסת לחופה, לא קנאתה, ועכשיו קנאתה ?

למה קנאתה ? אלא במעשיה הטובים קנאתה. אמרה: אילולי

שהיא צדקת ממני, לא היה הקב"ה טון לה בנים קודם הימני, לפיכך

קנאתה במעשיה, שכן כתיב (משלי כג, יז) אליקנא לבך בחטאים,

כי אם-בידאיה' כל-היום:

(אגדת בראשית נא)

קנאה ופחד עמה.

וַתֵּאֱמָר אֶל-יַעֲקֹב הִבְהִילֵי בָנִים וְאִם-אֵין מִתָּה אֲנִי: (שם)

ואם-אין מתה אנני - אשה שהיא עקרה, ואינה יולדת, היא מתה ?

אלא, אמרה רחל: אם אני יולדת מן הצדיק הזה, אבא משיא אותי

לעשו הרשע ואני מתה עמו לעולם הבא, שואמר (תהלים לד, כב):

תמות רשע רעה וגו'.

מה ראתה לומר ואם-אין מתה אנני ? אלא שנתבארה, שהיא מתה

במהרה, שואמר: ואני בבואי מפז וגו', אמרה לו: תן לי בנים עד שלא

אמות. מיד ויחר אף יעקב ברחל וגו' - וכי יש אלהים שני, שעושה

כלום חוץ מרשותו. החתת אלהים אנוכי אשר מנע ממך פרי בטן; ממך

מנע, ממני לא מנע, אלא כבר נתן לי בנים מלאה.

(שם ובב"ר)

בדאי שיעקב לא הסיר אהבתו מרחל, על כן יהיו נא דבריו הקשים

האלו מוטעמים לטובה. כי הוא בודאי לשם שמים נתכוון, כדי להסיר

קנאותה ופחדה ממנה, וכדי שהיא עצמה תעמוד בתפילה, שיפה

תפילת החולה על עצמו מתפילת אחרים עליה, והיא

קודמת להתקבל. (רש"י עפ"י ב"ר על הכתוב וישמע אלהים את

קול הנער).

הן ידע יעקב, כי עקרותה של רחל היא לצורך תפילתה.

ולמה נתעקרו האמהות ?

שהקב"ה מתאווה לתפילתן ומתאווה לשיחתן,

שואמר: (שיר השירים ב, יד) יונתי בחגוי הסלע, למד עקרתי אתך,

בשביל: הראוני את מראיך השמיעני את קולך.

(ב"ר מה, ה; יבמות סד.)

רחל, היא שזכתה והיתה ראשונה לאהבתו של יעקב, אך לא זכתה להיות ראשונה להכנס עמו לחופה, כי קדמתה אחותה לאה.

והיא שזכתה מכולן להקרא אשת יעקב. שהיתה עיקרו של בית.

וזכור אלהים את רחל.

זָכַר חֲסִידוֹ וְאִמּוֹנָתוֹ לְבֵית יִשְׂרָאֵל, כְּאֹ כָל-אֶפְסֵי-אֲרָץ

את ישיעת אלהינו:

(תהלים צח, א)

זָכַר חֲסִידוֹ - זה אברהם, שנאמר: חסד לאברהם. (מכילת ז, כ).

ואמונתו - זה יעקב שנאמר: נתן אמת ליעקב. (שם).

לבית ישראל - לישראל סבא.

מי היה ביתו של אבינו יעקב, לא רחל ? (ב"ר עג, ב)

[ראה רש"י על הכתוב בני רחל אשת יעקב, (ויגש מו, יט). אך בולט

יותר הדבר בפסוקו האחרון של יעקב אבינו אשר אמר לבניו לפני

מותו: שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו, שמה קברו את יצחק

ואת רבקה אשתו ושמה קברתי את לאה, ולא אמר אשתו.

(ויחי מט, לא)]

אמר ר' יצחק: ורחל עקרה - היא עיקר הבית, שלא הלך יעקב

לחרו, אלא בשביל רחל.

(מדרש הגדול, ויעא ל, כב)

אך צר לה לרחל, עקרת הבית, שלא היתה אם הבנים שמחה.

ובודאי שהיתה מצרה על התואר היפה הזה עיקרו של בית, שנגזר

לה מפסקה הקשה, העצוב: ורחל עקרה -

וזכור אלהים את רחל. - זהו שאמר הכתוב (תהלים קמו, ז):

עושה משפט לעשוקים - זו רחל שנעשקה, כשהכניסה לאה תחתיה.

נותן לחם לרעבים - זו רחל, שהיתה רעבה לבנים. (שם)

עשוקה ורעבה לבנים, היתה רחל ארבע עשרה שנה. (תנוד"א פ"ח).

לאה כבר ילדה ששה בנים ליעקב. גם בלהה, גם זלפה כבר ילדו כל

אחת חלקה, שנים שנים בנים, והיא עודנה עקרה.

ולדנית היתה לאה אחותה: ויתהר עוד ותלד בן - ויתהר עוד

ותלד בן - ולכל בניה קראה שמות על שאיפתה להרבות עוד בבנים,

להרבות זכותה על אהבתו של יעקב אישה.

ואחר שילדה את הרביעי, את יהודה, ותאמר: הפעם אודה את ה'.

רק אז החלה רחל לקנא באחותה, כי ראתה, כי לא ילדה ליעקב.

חכמים שמעו בדבריו גם נבואה למלכות יוסף.

אמר לה: אֲנִי מִשְׁכָּר בְּמִעַרְךָ, וְאֵת מִיִּדְבַּרְנָת עָלֶיךָ? (פִּי: מִשְׁנָה לְמֶלֶךְ בְּמִעַרְךָ, וְאֵת מִתְרַעְמָת וּמִתְדַבְּרָת אֵתִי?) אוֹתוֹ הִשְׁלִטוּן, שְׁעוֹתֶיךָ לֹמֵר בְּמִצְרִים, כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אֲנִי, וְאֵת אוֹמֶרְתָּ הִבֵּה לִי בָנִים:

כִּיֹּן שִׁמְעָה מִעֶקֶב כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, נִתְּנָה עֲצָמָה בְּתַפְלָה.
(מִדְרַשׁ הַגָּדוֹל)

רַחֵל לֹא שִׁמְעָה אֶת נְבוֹאָת הַנַּחֲמָה. הִיא שִׁמְעָה אֶךְ אֶת הַגְּעֵרָה, כִּי לֹב אִשָּׁה מְצַרָה הִיָּה לָבָה. (יִרְמְיָהוּ מוֹת, מֵא).

אָמַר לוֹ הַקֶּבֶדָּה: כִּךְ עוֹנִים אֶת הַמַּעֲשִׂיִּקוֹת? הֵיךְ שִׁבְנֶךָ עֲתִידִים לַעֲמוֹד לִפְנֵי בִנְיָ, וְהוּא אוֹמֵר לָהֶם: אֵלֶּי־תִמְרָאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אֲנִי. (וִיחִי ג. יט.)
(בִּי"ר עֵא, ו)

אֶת רַעֲבֹנָה שֶׁל רַחֵל לְבָנִים, יֵשׁ לִרְאוֹת בַּעֲמִידָתָה הַזֹּאת, לִפְנֵי לֹאֵה אַחֲוָתָה, לְבִקֵּשׁ כִּי תִתֵּן לָהּ מִדּוּדָי בִּנְיָ.

וְתִאֲמַר רַחֵל אֶל־לֵאָה תִּנִּי־נָא לִי מִדּוּדָי בְּנִי: (וַיֵּצֵא ל' דִּי)

הַדּוּדָאִים הָלָלוּ אֵינֶם תְּרוּפָה כְּטוֹחָה, כְּדִבְרֵי הַרְאֵב"ע: וְאֲנִי לֹא יָדַעְתִּי לִמָּה יוֹעִילוֹ לְהַרְיוֹן וְכוּ'. אִם כֵּן לִמָּה כָּל הַהִשְׁתַּדְּלוּת וְהַהִתְכַּוֵּנוֹת הַזֹּאת, אִם לֹא מִרַעֲבֹנָה לְבָנִים, כִּי כַּד הָרַעַב עָלֶיהָ.

וְהַשּׁוֹרֵשׁ הוּא, שְׁאוֹמְרִים עָלָיו הָאֲנָשִׁים, שִׁוְעִילוֹ לְהַרְיוֹן. וְאִם הַדְּבָר אִמְתָּ, הוּא בְּטוּלָה בָּהֶן, לֹא בְּטַעַם. אֲבָל לֹא רִאיוֹתִי כֵּן בְּאֶחָד מִסְּפָרֵי הַרְפָּאוֹת הַמְדַּבְּרִים בָּהֶם.
(רַמְבַּ"ן)

וְעַכְשָׁנָה הַדּוּדָאִים, נִשְׁמָעָה תַּפְלִיטוֹן עַל זֶה, כִּי רִאיוֹ לַעֲדִיק שִׁיעֲשָׂה הַהִשְׁתַּדְּלוּת הַטֶּבְעִי הַאֲפֹשֶׁר אֲצִלוֹ לְהַשִּׁיג חֶפְצוֹ, וְעַם זֶה יִתְפַּלֵּל שִׁיעִיג הַתְּכִלִּית.

כְּאֹמֶר דָּל: שְׁקִבָּה מִתְּאוּרָה לְתַפְלִיטוֹ שֶׁל עֲדִיקִים. (יִבְמֹת סֵד).
(סְפֹרֶט)

וְאִי תִימָא דְאֵלֶּיךָ דּוּדָאִים פִּתְחוּ מַעְתָּה דְרַחֵל, לֹא, דְהָא כְּתִיב: וְיִשְׁמָעֵה אֱלֹהִים אֶלְהֵם וַיִּפְתַּח אֲנִי־רַחֲמָה: (וַיֵּצֵא ל' כב.)
(זִכְרֵי וַיֵּצֵא קֶנֶז)

מִדּוּדָאִי בִּנְיָ - גַּם אֶת דּוּדָאִי בִּנְיָ - תַּחַת דּוּדָאִי בִּנְיָ - מִשָּׂא וּמִתֵּן זֶה, הוּא עַל דּוּדָאִי רֹאשׁוֹן, בִּנְיָ שֶׁל לֹאֵה, אֲשֶׁר הֵלֵךְ בִּימֵי קִצְרֵי חַטִּים בַּשָּׂדֶה.

וַיִּמְצָא דּוּדָאִים בַּשָּׂדֶה - לְהַגִּיד שְׁבָחוֹ שֶׁל שְׁבִטִים, שְׁעַת הַקִּצְרִי הָיָה וְלֹא פָשַׁט יָדוֹ בְּגוֹל, לְהַבִּיא חַטִּים וְשַׁעֲוִירִים, אֲלֵא דְבַר הַחֶפֶק, שְׁאִין אֹדֶם מִקִּפִּיד בִּי.
(רַשִּׁי, בִּי"ר עב. ב, סְנִידִרִין צט.)

וַיִּבֵּא אוֹתָם אֶל־לֵאָה אִמּוֹ - לְהוֹדִיעַר עַד הֵיכָן הִיָּתָה כְּבוֹדָה שֶׁל אִמּוֹ עָלָיו שֶׁלֹּא טַעַמָּה, עַד שֶׁהִבִּיאָם אֵל אִמּוֹ.
(בִּי"ר עב. ב)

אֲעֵיג דְרֹךְ הַבָּנִים הַקִּטְנִים לְהַרְיוֹן מִצִּיאָתָם לֵאבִיָּהוּ, כְּדִיאָתָה בְּיָמֵי דִי"ב. מִכָּל מְקוֹם הָיָה זֶה חֲכָמָת רֹאשׁוֹן לְהַשְׁכִּיל, זֶה הַפֶּרֶט שִׁיר לְאִמּוֹ יוֹתֵר לְתַכְשִׁיט, וּמִכָּאֵן בֹּא הַלְשׁוֹן בְּגִישׁוֹן דְּפִי"ט, בְּקִטְן שְׁהוּא בִּר דַּעַת, שְׁהוּא לְפַלְגוֹת רֹאשׁוֹן, הוּא לְשׁוֹן מְקָרָא בִּשְׁמִירַת דְּבוּרָה, הֵיכָן מִשּׁוֹם שְׁרֹאשׁוֹן, בְּעוֹדֵט יָלַד יִדַּע לְחַלֵּק בֵּין מִצִּיאָה לְמִצִּיאָה.
(הַעֲמֵק דְּבַר)

לֵאָה כָּבֵד יֵשׁ יָלַד גָּדוֹל הַהוּלֵךְ לְבָדוֹ בַּשָּׂדֶה בִּימֵי קִצְרֵי חַטִּים, וְהוּא צִדִּיק וְנָבוֹן, וּמִכָּבֵד אֶת אִמּוֹ - וְרַחֵל עֲקָרָה עוֹמֶדֶת לִפְנֵיהָ לְבִקֵּשׁ מִהַדּוּדָאִים הָאֵלֶּה, דּוּדָאִי בִּנְיָ -

וְתִאֲמַר לָהּ הַמַּעֲשִׂי קָחָהָן אֶת־אִישִׁי
וְלִקְחָתָהּ גַּם אֶת־דּוּדָאִי בְּנִי.

(שם, טו)

לִפִּי כִלְלִי הַלְשׁוֹן הָיָה מִן הַדִּין לְכַתּוּב: וְחֹאמֶר לָהּ לֹאֵה.
כִּיֹּן שֶׁהַדּוּבָרָה בְּפִסְק הַקּוֹדֶם הִיא רַחֵל.
וְאִילִי דִילֵךְ הַכְּתוּב עַל שְׁמָה, כִּי הִיא מִיָּהֳרָה לַעֲנוֹת לָהּ, וְלִהְיֶיכָסָה גַּם כַּעַם.
הֵן זֶה הַכַּעַס אֲשֶׁר עֲצוּר הָיָה בְּלִבָּהּ מִכָּבֵד הַשְּׁנִיִּים, אֶךְ לֹא הוֹדְמוֹן לָהּ לְהוֹצִיאָהּ בָּפֶה. וְכֹאֵן מִצָּאָה לֹאֵה מְקוֹם לְגַבּוֹת אֶת שְׁטָרָהּ.

הַמַּעֲשִׂי קָחָתָהּ אֶת אִישִׁי!
הַמַּעֲשִׂי מִמֶּךָ, שֶׁתִּקְחִי לָךְ אֶת אִישִׁי, כֹּאִילוֹ אֶת אִשְׁתּוֹ, וְאִנִּי הָאִמָּה. אֵף כִּי תַעֲשִׂי עֲצָמְךָ גְּבִרָתָה לְקַחַת אֶת הַדּוּדָאִים, אֲשֶׁר אֲנִי מִתְעַנֶּה בְּרִיתָן וְכוּ'.

(רַמְבַּ"ן)

שֶׁלֹּא הָיָה לָךְ לְחַסְכִּים, שְׁתוּדִי אֶת עֲרִיתִי, כְּאֹמֶר: (וַיִּקְרָא יח, יח) וְאִשְׁתִּי אֵל אַחֲוָתָה לֹא תִקַּח לְצִרּוֹר - עָלֶיהָ בְּחִינָה.
(סְפֹרֶט)

וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־רַחֵל וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים

וַיִּפְתָּח אֶת־רַחֵמָהּ: (ויצא ל כב)

וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים - כל מקום שנאמר אלהים זו מידת הדין. ה' - מידת הרחמים. אשריהם צדיקים, שהן הופכים מידת הדין למידת רחמים - וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־רַחֵל. (משנת דרבי אלעזר פ"ו)

אמר הקב"ה: עד מתי תהא הצדקת הזאת מצטערת, בדין הוא שתפקד. (תנחומא ויצא ט)

מה זכירה זכר לה? שתיקה ששתקה לאחרונה, בשעה שהיו נותנין לו ליעקב את לאה היתה יודעת ושותקת. (ב"ר עג, ד)

עָשָׂה מִשְׁפָּט לְעִשְׂוִקִים, נָתַן לָחֶם לָרְעִיבִים, יִי מְתִיר אֲסוּרִים: (תהלים קמו, ז)

עושה משפט לעשוקים - זו רחל, שהיתה עשוקה, שהשיבה אביה באפריון והכניס את לאה וכבדה את הפנסים, והוציא בידו את רחל. יש עושק גדול מזה?

ה' מתיר אסורים - זו רחל שפתח את רחמה - שנאמר: ויפתח את רחמה. (תנחומא, מדרש הגדול)

וַתֵּהָרֵם וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אֶסֶף אֱלֹהִים אֶת־יְרֵמָתִי:

וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יוֹסֵף לֵאמֹר יוֹסֵף יִי לִי בֶן־אֲחִיר:

(ויצא ל כג-כד)

שתי תפילות כבר התפללה רחל כאשר קראה שמות לבני בלהה שפחתה, אשר ילדה על ברכיה. ובשתייהן נשמע עצבה, וגם צידוקה את מידת הדין:

והאמר רחל דגני אלהים - היתה מצדקת עליה את הדין, כל מעשיו של הקב"ה דין, וכדין עקרה אביה, ואיך ישמע בקולי? (מדרש אנדרי)

והאמר רחל נפתלי אלהים נפתלי עם אחותי - נופתי פיתתי, תליתי אחותי עלי. אמר ר' יוחנן: נינפה (כלה) היה לי להעשות לפני אחותי, אילו שלחתי ואמרתי לו: חן דעתך, שהם מרמים בך, לא היה פורש? (בתמיה), אלא אמרתי: אם אין אני כדאי שיבנה העולם ממני, יבנה

אנחנו כבר שכתנו מה שהיה. בקיאים אנו בכל הסיפור עד סופו, לכן לא חשבנו שיכול היה להיות אחרת.

אבל לא כן חשבה לאה. היא לא שכחה את צערה מאז אמר יעקב אל לבן: מה זאת עשית לי הלא ברחל עבדתי עמך ולמה רמינני - ובודאי שלא שמח לבה ולא גדל כבודה, כאשר בתוך שבעת ימי המשתה נודע לה, כי יעקב הסכים עם אביה לקחת גם את רחל: מלא שבוע זאת ונתנה לך גם את זאת.

מלא שבוע זאת - שבוע של זאת (של לאה) והן שבעת ימי המשתה. ונתנה לך גם את זאת - (את רחל) מיד לאחר שבעת ימי המשתה - (רש"י)

וכמו לעג לרש, היתה לה ללאה ההלכה הפסוקה מכאן:

תנא: אין נשאים נשים במועד, מפני שאין מערבין שמחה בשמחה. רבי יעקב בר אחא שמע לה מן הדא: מלא שבוע זאת ונתנה לך גם את זאת. (ירושלמי מ"ק פ"א ה"ז)

ועכשיו לאה מזכירה לה לרחל עוונה: המעט קחתך את אישי - שלא היה לך להסכים שתהיי את צרתי.

שכחה ולא זכרה לאה, כי רחל היא אשר נתנה לה את סימניה, ואת אישה - ובאמת יכלה רחל לענות לה כדברים האלה: הלא את לקחת את אישי! [אולי כדי לרמוז את זה, לא נאמר בכתוב, ותאמר לה לאה - אלא: ותאמר לה, כאילו נמשכים עוד דברי רחל, מן הפסוק הקודם].

אך רחל לא ענתה לה קשה, אף כי אשה קשת רוח היתה, אלא שתקה כדרכה.

גם ממסחר הדודאים יצאה רחל כהפסדה.

אמר ר' אלעזר: זו הפסידה וזו הפסידה, זו נשתברה וזו נשתברה. לאה הפסידה דודאים, ונשתברה שני שבטים ובבורה. ר' שמואל בר נחמן אמר: זו הפסידה דודאים ונשתברה שבטים וקבורה עמו. רחל נשתברה דודאים, והפסידה שבטים וקבורה עמו. (אניה נבנסת עמו לקבורה). (ב"ר עב, ג, מדרש חזית)

אבל כאשר ילדה זלפה שפחת לאה ליעקב, היתה כבר לאה עשירה בבנים משלה. על כן היו שמוותיה בעליות ובאזשר:

ותאמר לאה, בגד - בא גר, בא מזל טוב. (רש"י)

ותאמר לאה, באשרי כי אשרוני בנות ותקרא את-שמו אשר.

גם שעמי השמות שנתנה לאה לבנים שהיא ילדה, נספו כולם על זכויותיה לאהבתו של יעקב, שהן הלכו וגדלו מלידה ללידה:

עתה יאהבני אישי - הפעם יזבלני אישי.

[ויש להבין גם את לאה בעליצותה זאת, כי נאמר בתחילתה:

וירא ה' כי שנואה לאה, ויפתח את רחמה -].

אבל רחל לא יכלה לשמות, כאשר פתח ה' את רחמה אחרי ייסורי חרפה גדולים כאלה, ונפתולי אלהים אשר נפתלה. על כן היו דבריה עצובים גם היום, כאשר הודתה לה' אשר אסף את חרפתה.

ותאמר אסף אלהים את-חרפתי - שהיו הכל מרגעין אחריה ומחרפין אותה, ואומרים: אילו היתה כשרה, היתה יולדת. (מדרש הגדול)

בתודה ובתפילה עטפה את שם בנה, והתפילה גם היא עצובה וצנועה:

ותקרא את שמו יוסף, לאמרי: יוסף ה' לי בן אחר - יודעת היתה בנבואה, שאין יעקב עתיד להעמיד אלא שנים עשר שבטים, אמרה: יהי רצון, שאותו שהוא עתיד להעמיד, יהא ממני. לכך לא התפלה אלא על בן אחר. (רש"י)

☆

שְׁבָעִים בָּלָחָם נִשְׁכְּרוּ
עַד-עֶקְרָה יִלְדָה שְׁבָעָה
וְרַעֲמִים חָדְלוּ
וְרַעֲמִים חָדְלוּ - רחל, שהייתה רעבה לבנים, חדלה.
עַד-עֶקְרָה יִלְדָה שְׁבָעָה - לאה, שהייתה עקורה מבית ולדה, ילדה שבעה.
וְרַעֲמִים חָדְלוּ - רחל, שהייתה ראויה להעמיד רובן של שבטים.
(מדרש שמואל, ב"ר רשע פ"ב)

רבי אלעזר בר רבי יוסי, פתר קריה באמהות.
שְׁבָעִים בָּלָחָם נִשְׁכְּרוּ - לאה, שהייתה שבעה בבנים, נשכרה.

וְרַעֲמִים חָדְלוּ - רחל, שהייתה רעבה לבנים, חדלה.

עַד-עֶקְרָה יִלְדָה שְׁבָעָה - לאה, שהייתה עקורה מבית ולדה, ילדה שבעה.

וְרַעֲמִים חָדְלוּ - רחל, שהייתה ראויה להעמיד רובן של שבטים.

(מדרש שמואל, ב"ר רשע פ"ב)

מאן דאמר, ראויה היתה רחל שתעמיד שנים עשר שבטים,

(מדרש הגדול)

נִיְהִי פֶּאֶשֶׁר יִלְדָה רָחֵל אֶת-יוֹסֵף

[וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-לֵבָן שְׁלָחָנִי וְאֶלְכָה אֶל-מְקוֹמִי וְלֹא-רָצִי:]

(ויצא ל, כד)

ותאמר ציוקים יתן (משלי י, כד) - זו רחל, שהייתה מתאונה לילד מן

יעקב. אף יעקב היה מתאונה לילד מן רחל, שכל מה שנשתעבד, בשבילה

נשתעבד. שנאמר אנבדך שבע שנים וגו' ויהיו בעיניו כימים

אחרים באהבתו אותה. וכל זמן שלא ילדה, לא היה מבקש יעקב

לבא לבית אביו, עד שתלד רחל.

וראה היאך היה מתאונה שילד ממנה, כיון שילד, מיד ויאמר יעקב

אל-לבן, שְׁלָחָנִי. (אגדת בראשית נא)

האם היה עוד כנחה של רחל להאמין, שאהבת יעקב נמשכת עליה כבראשונה?

האם יכלה לתאר לה, כי גם הוא היה עם לבה בצפייה הנכספת לבנים ממנה, ובגללה לא מהר לשוב לבית אביו עד שתלד את יוסף - -

וזה כאשר ילדה רחל את-יוסף - משתלד שטט של עשו, שנאמר

(עובדיה א, יח) וזהו בתי-יעקב אש ובית יוסף לחבה ובית עשו לקש.

אש בלא לחבה אינו שולט למרחוק, משתלד יוסף, בטח יעקב בדקדוש

ברוך הוא, ורצה לשוב.

האם יודעת היתה בנבואה, או האם יכלה להאמין, לפי רוחה העיף מדכאון, כי זה בנה יוסף הוא מספירת היסוד, המשלים גופו של יעקב, ועל כן הוא הנבחר לאהבה מכל בניו?

ואמר ר' אלעזר: מה ראה יעקב שבקש ללכת בשטלד יוסף, ומטוס שטלד יוסף לא בקש כלל ללכת לדרכו? - אלא כבר באורה, שראה שטלד שטט של עשו.

ותא חזי - ובוא וראה, יוסף השלים מקומו של יעקב אחרי. (כי הוא ספירת היסוד, שהיא ספירת אחרונה של יעקב) ויוסף זכה שנקרא צדיק, (דהיינו יסוד) ובאן הוא סיום הגוף. - כיון שראה יעקב שנשלם הגוף, בקש הגוף ללכת לדרכו. וסיום הגוף הוא ברית דהיינו יוסף.

ועם כל זה בנימין השלים החשבון, כי עמו נשלם תריסר (י"ב). (זהר ויצא קנח, תרגום הסולם)

וַיִּשְׁרָאֵל אֶת-יוֹסֵף מִקְלִי-בְּנִי, פִּי-בִן-זִקְנִים הוּא לוֹ -

(וישב לו, ג)

שהיה זיו איקונן שלו, דומה לו. (רש"י). הוא דבר נפלא מאד, כי יעקב

נשתנה מכל שאר הנבראים בזיו איקונן - שופריה דיעקב כעין שופריה

דאדם, (ב"מ פד.) אשר הוא צלם אלוהי, ולזה זכה יוסף - -

ארי בר חכים הוא ליה. (אונקלוס) כי החכמה שקבל יעקב מסר לו,

כי הוא מקבל ממנו (יכול לקבל) לפי שהוא עיקר תולדותיו.

והמשמעות המורה על-הזהר

ב. פי מִכְרָנוּ

וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב וַיִּקְרָא לְרַחֵל וּלְלֵאָה הַשָּׂדֶה אֲלֵ-צֹאנָיו:

וַיֹּאמֶר לָקֹן רֹאֵה אֲנִי אֶת־פְּנֵי אֲבִיכֶן

כִּי־אֵינֶנּוּ אֲלֵי כְתָמִל שְׁלִשָּׁם וְאֵלֶּהִי אֲבִי הָיָה עִמָּדִי:

וְהַתְּנָה יִדְעָתֹן כִּי בְּכָל־כַּחַי עֲבָדְתִּי אֶת־אֲבִיכֶן:

וְאֲבִיכֶן הִתֵּל בִּי וְהִתְלַף אֶת־מִשְׁכָּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מָנִים

וְלֹא־נָתַנּוּ אֲלֵהֶם לְהָרַע עִמָּדִי: (ויצא לא, ד"ו)

וַסַּעַן רַחֵל וְלֵאָה וַתֵּאמְרָנָה לֹ

הַעֲזֹד לָנוּ חֶלֶק וְנִתְּלָה בְּבֵית אֲבִינֹנוּ:

הָלֹא נִכְרִיּוֹת נִחְשָׁבֵנוּ לוֹ כִּי מִכְרָנוּ וַיֹּאכַל גַּם־אֲכֹל

אֶת־פֶּסְפָּנוּ: (שם, יד"טו)

ותען רחל ולאה. למה מותה רחל תחילה? ר' יודן ור' יוסי.

ר' יודן אמר: שדיברה בפני אחותה. אמר לו ר' יוסי: ראית מימך אדם קורא ראובן, ושמעון עונה אותו? והלא לרחל קרא, ורחל ענתה אותו. על דעתיה דר' יודן נחא, על דעתיה דר' יוסי, לא מותה אלא מקלתו של זקן. שנאמר (ויצא לא, לב): עם אשר תמצא את־אלהך לא יחיה. והוזה כשגגה דיוצאת מלפני השליט. ותגוב רחל - ותמת רחל. (בי"ד ע"ד, ד')

בתחילה נראים רחוקים דבריהם של ר' יודן ור' יוסי, שכה החמירו ודקדקו במיתתה של רחל. אם כדרב יודן, הרי זה עונש על דבר של מה בכך, ואם כדרב יוסי הרי זו שגגה שיצאה מפיו של יעקב, והוא לא ידע.

אבל אם נעיין היטב בשני המקרים הללו כפי שהם כתובים בתורה, נמצא את דקות הרגשתם של החכמים, אשר במחלוקתם קרבו שני ענינים, שלפי האמת ענין אחד הוא.

יפה אמר לו ר' יוסי לר' יודן: הלא לרחל קרא יעקב ורחל ענתה אותו.

הלא כן כתוב: וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה. (רש"י: לרחל תחילה, ואח"כ ללאה, שהיא היתה עקרת הבית וכו'). ויותר מזה מוכח מתוכן דבריו של יעקב, שעיקרן מכוון אל רחל.

אמנם גם אל לאה דבר, והיא שמעה מה ששמעה, על עבודתו הקשה, ועל החלפת משכורתו עשרת מונים -

אם כה יאמר נקודים יהיה שכרך וילדו כל הצאן נקודים.

אבל רחל שמעה את כאבו של יעקב מפסקו הנוקב: ואביכון התל בי והחלף את משכורתי - זה כאב המרמה אשר רימהו, והמהתלה אשר התל בן, כאשר החליף את רחל בלאה: ויאמר אל לבן, מה זאת עשית לי, הלא ברחל עבדתי עמך, ולמה רמיתני -

במרמה הזאת נפעה גם היא, רחל יחד עם יעקב. ולא פחות מעלבונו היה עלבונה. על כן רחל ענתה אותו:

הָלֹא נִכְרִיּוֹת נִחְשָׁבֵנוּ לוֹ כִּי מִכְרָנוּ -

אפילו בשעה שדרך בני אדם לנתן מונוא לבתתו, בשעת נשואין, נתנו כנכריות, כי מכרנו לך (שעבדת אותו ארבע עשרה שנה, ולא נתנו לך, אלא) בשכר הפעולה.

את הדברים הקשים הללו, יכלה להגיד רק רחל. כי רק היא הרגישה את עלבון המכירה בנפשה, כל אותן השנים אשר עבד יעקב עם לבן בעבורה, שבע שנים ראשונות, ועוד שבע שנים אחרות. כי רק אותה מכר אביה, ופעמיים מכרה.

אין עלבון גדול לאדם, מעלבון מכירתו, כי היא שלילת עצמאותו ממנו, ושכירת כל כבודו. על כן החמירה כל כך התורה בדינו של מוכר אדם: וגונב איש ומכרו ונמצא בידו, מות יומת:

(שמות משפטים כא, טו).

כִּי־יִמְצָא אִישׁ גֹּנֵב נַפֶּשׁ מֵאֲחִיו מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְהִתְעַמְר־בּוּ וּמִכְרוּ, וּמֵת הַגֹּנֵב הַהוּא, וּבִעֲרַת הָרַע מִקִּרְבְּךָ:

(דברים כ"י תצא כד, ז).

לא הגנוב - פסוק זה, האמור בעשרת הדברות, היא אזהרה לגנוב בפשטות, וכן המוכר עובר בלאו - ומיתתו בחנק.

אין הגנב חייב מיתת חנק, עד שיגנוב את הישראל היכניסנו לרשותו וישתמש בו, וימכרונו לאחרים, שנאמר: והתעמר בו ומכרו.

(סנהדרין פה: רמב"ם, הלכות גבה גט"פ א"ב)

כִּי מִכְרֶנּוּ -

אך עתה נשבר פלך שתיקתה של רחל, כי לא יכלה עוד להחריש זעקת עלבוניה. עתה נשמע קולה ברמה, ורחל מבכה על מכירת עצמה ועל מכירת בניה, אחריה. הן לב האם הנביאה הראה לה כיצד נמכר בנה יוסף, על ידי אחיו, מבני ישראל, כיצד התעמרו בו ומכרוהו פעמיים, ממכרת עבד.

נִמְכְּרוּ אֶת-יוֹסֵף לְיִשְׁמָעֵאֵלִים בְּעֶשְׂרִים כֶּסֶף -

וְהַמְּדִינִים מָכְרוּ אוֹתוֹ אֶל-מִצְרַיִם לְפֹתִיפֹר סָרִיס פְּרָעָה

שֶׁר תִּסְבְּחֶהֶם: (וישב לו, בחילו)

הן מעשה מכירתה של רחל היה סימן לבניה. וכשם שלימדה את גדולי זרעה לשחק, להתאפק ולהיות כמחירישים, כן לימדה אותם לזעוק זעקה גדולה ומרה, בעת כזאת, כאשר זעקה גם היא.

מחר יעמוד יוסף, ויספר ספורו לפני שר המשקים, בבית הסוהר, ולבו מצעק על עלבון גניבתו, ומכירתו:

כִּי-גָזַב גִּבְעָתִי מֵאֶרֶץ הָעֶבְרִים - (שם מ, טו)

ומחר לאחר זמן, תעמוד בת בנה, היא אסתר היתומה, שנשבתה בין הגוים ותזעק זעקתה וזעקת עמה, לפני המלך אחשוורוש, ולפני מלכו של עולם:

כִּי נִמְכְּרָנוּ אֲנִי וְעַמִּי - (אסתר ז, ד)

☆

ג. נִתְגַּנֵּב רַחֵל אֶת-הַתְּרָפִים

וְלָבֹן הָלַךְ לְגִזּוֹ אֶת-צֹאֲנוֹ

וְהַגָּנֵב רַחֵל אֶת-הַתְּרָפִים אֲשֶׁר לְאֵבֶיהָ:

נִתְגַּנֵּב יַעֲקֹב אֶת-לֵב לָבֹן הָאֲרָמִי עַל-בְּלִי הַגִּיד לוֹ

כִּי בָרַח הוּא:

(ויצא לא, יט"ב)

ותגנוב רחל את-התרפים אשר לאביה, והיא לא נתכוונה אלא לשם שמים, אמרה: מה אנה מחזיל לי ונשבוק חזין סבא בקלקוליה.

(ב"ר עד, ד)

התרפים הללו מעשה אוב הן - ושואלין לו והוא משיבן. הד"ד (זכריה י, ב) כי התרפים דברו אין, ולמה גבתם רחל, כדי שלא יגידו ללבן שהלך יעקב עם נשיו ובניו וצאנו.

(מדרש הגדול, תנחומא)

שני הטעמים הללו, שנחנו חכמים בדבר גניבת התרפים צריכים ביאור. על הראשון כבר שאל אברבנאל:

אך נתפתתה רחל לגנוב את התרפים אשר לאביה, האם חשבה להחזיקו מעבדים כדבריהם וז"ל. באמת סכלות גדול ידחה זה לה, בחשבה, כי לעת זקנתו בתו תטה את לבו. ועם היות שנעבו ממנו התרפים, יעשה לו אלהים אחרים תחתיהם.

וגם הטעם השני חלש הוא, כי לבן יכול לשאול לו משכנו הקרוב אוב וידעוני אשר יגיד לו - הלא מלאו מקדם עוננים בבתי הארמים, אנשי המקום. (ראה רש"י על הכתוב בישעיהו ב, ו).

וגם בלי זה, כבר נמצא המגיד אשר הלך שלושה ימים להגיד ללבן, דברי רכילות (שכל טוב).

נִצַּד לָלֶבֶן בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי בָרַח יַעֲקֹב: (ויצא שם, כב)

ותגנוב רחל את התרפים -

ויגנוב יעקב את לב לבן -

שני פסוקים אלה הוסמכו זה לזה, להקיש גניבת התרפים לגניבת הלב. להגיד כי הגניבה של רחל, כנראה היחה להשלים הבריתה של יעקב,

הפסוק השני, זה של יעקב, נראה לכאורה כמיותר, שהרי על הברירה כבר סיפרה התורה לפני כן, וגם על הכנתה שמענו הרבה, בשיח השדה, בין יעקב וגשוותיו.

גם לשונו של פסוק זה נראית כמסורבלת, כאילו יצא מתוך הנחה, שיעקב היה צריך להגיד ללבן כי בורח הוא -

כי איך גנב את לבנו, בעבור שלא הגיד לו את אשר הוא עושה, האם הגיד לבן ליעקב גם כן את כל מעשיו? ואם היה מגיד לו, בידוע שלא יקרא בורח, אלא הולך - (אברבנאל)

בשלושה פתרונות מנסה אברבנאל לפרש קושי זה.

וזהו מסתבר ששלשתם אינם מניחים את דעתו. ואולי לא בא כל הפסוק הזה, אלא לתאר את חומרת הברירה, שלא היתה כבדו עבד מאדוניו מפחד פתאום, אלא מחושבת היתה ממירות לבו של המשועבד כנגד משעבדו, כשהוא רוצה להשתחרר ממנו במרד נקם ושילם.

ועל כן הוא קורא לה גניבת לב, ולבן נקרא הארמי, על שם רשעו.

[נראה בתחילת פ' תולדות ברש"י עה"כ: בת תואל הארמי, אחות לבן הארמי, להגיד שבחה של רבקה שהיתה בת רשע ואחות רשע וכו'. ובראש פ' כי תבא בקריאת הביכורים שפותחת בגנותו: ארמי אבד אבי וירד מצרימה. ועל זה הוסיף בעל ההגדה: צא ולמד, מה ביקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ולבן ביקש לעקור את הכל -]

גם ביציאת מצרים נאמרה בריחה: נִגַּד למלך מצרים כי ברח העם. (שמות בשלח, יד, ה).

[כאחות לשון שנאמרה כלבן (לא, כב) וכאותו מספר הימים שהשיג לבן את יעקב השיג פרעה את ישראל - ראה שם ברש"י עפ"י המכילתא. כוזאי יש גם כזה, מעשה אבות סימן לבנים].

וגם ביציאת מצרים היתה גניבת לב פרעה, מכוונת ומחושבת מראש דברי ה' אל משה בסנה: ועתה נלכה-נא דרך שלוש ימים במדבר ונזבחה לה' אלהינו: (שמות ג, יח).

והכונה מתבררת יותר, כשפטמים הגדולים אשר עשה ה' במצרים: למען שְׂתִי אֶתֶּתִי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ: ולמען תספר באזני בנך

ויותר מזה בסופי הדברים האלה אשר גדרו את הרדיפה: ויחזק ה' את-לב פרעה מלך מצרים וירדוף אחרי בני ישראל, ובני ישראל יוצאים ביד רמה: (בשלח יד, ח).

הרדיפה היתה אף היא מתוכננת מראש, ובה יסתבר לנו הטעם אשר עשו ישראל כדבר משה, וישאלו ממצרים כלי-כסף וכלי זהב ושמן - וינצלו את מצרים: (בא יב, לה-לו).

אין צורך לומר, כי יעקב לא היה מעוניין כי ירדוף לבן אחריו. אם כי בדיעבד, יכול היה להיות מרוצה מזה, שנתן לו ההזדמנות להגיד לו את כל אשר היה עם לבן עליו:

וַיִּתֵּן לְיַעֲקֹב וַיֹּאמֶר לָלֶכֶן מִה־פֶּשַׁעִי מִה טִשָּׂאֲתִי
כִּי דָלְקָתָ אֶתְרִי: (ויצא לא, לו)

כלומר, רצת מזה אחרי כאש דולקת, המקפצת וחולכת. (שכל טוב) כִּי-מִשְׁשָׁשְׁתָּ אֶת-כָּל-כְּלִי מִה־פְּצֹאתַי מִכָּל כְּלִי-בִיתִיךָ וגו'.

אמר ר' סימון, בנודו שבועלם, חתן שהוא דר אצל חמיו, אפשר לו שלא ליהנות ממנו אפילו כלי אחד, אפילו סכין אחד? ברם הכא, מיטשת את כל כלי, מה מצאת מכל כלי ביתך, אפילו מחט, אפילו צנטור (מסרגה). (שם, לו)

הִיִּיתִי בָּיִתְּ אֶבְלָגִי חֹרֵב וְנִקְרַח כְּלִילָה וְנִמְדַּד שְׁנֵתִי מֵעֵינַי: (שם, מ)

אבל מותר לנו לומר, כי רחל רצתה שירדוף לבן וישיגם, ובכונה זו גנבה את התרפים אשר לאביה.

לא כלי כסף וכלי זהב ושמן, לקחה רחל מבית אביה, אפילו לא מחט, אפילו לא צנטור. אבל לקחה את התרפים האלה, אשר אביה עובד אותם ואשר נחש ינחש בהם, אותם היא גנבה, כי ידעה שבעבורם יגלה טחיתה.

וכן היה. יעיד על כך פסוקו החמור שבכל נאומי של לבן ליעקב, אותו שמר לאחרונה אחרי שאמר: ולא נטשתני לנשק לבני ולבנותי וגו':

וְעַתָּה הִלֵּךְ הַלֵּכְתָּ פִּי־נִכְסֶיךָ וְנִכְסֶמְתָּה לְבֵית אָבִיךָ
לָמָּה גִבַּרְתָּ אֶת־אֶלֶּהֶיּ: (שם, ל)

ויעידו אחד כך החיפושים אשר חיפש וטרח ובדק בדייקנות בכל אוהל ואוהל.

וַיָּבֹא לָבָן בְּאֹהֶל־עֵקֶב וּבְאֹהֶל־לָאָה וּבְאֹהֶל שְׁתֵּי הָאִמָּהוֹת
וְלֹא קָצָא
וַיֵּצֵא מֵאֹהֶל לָאָה וַיָּבֹא בְּאֹהֶל רָחֵל:

וַיִּחַל לָקַחַת אֶת־הַתָּרְפִים וַתִּשְׁמַם בְּכָר הַגָּמֶל וַתִּשָּׁבַב עֲלֵיהֶם
וַיִּמְשָׁשׁ לָבָן אֶת־כָּל־הָאֹהֶל וְלֹא קָצָא -
וַיִּחַפֵּשׁ וְלֹא קָצָא אֶת־הַתָּרְפִים: (שם, לג-לד)

לחזוק דברי חז"ל שאמרו, כי רחל גנבה את התרפים כדי להפריש את אביה מעבודה זרה (לשון רש"י), מביא רבינו בחיי טעם יפה בשם רבינו חננאל: כי כוונת רחל היתה שיחבונן לבן ושיאמר, אלוה גנוב אין בו ממש.

בכל זאת מסופקני אם רעיון זה יניח את דעתו של אברבנאל, שאמר כי סכלות היא לחשוב, שלעת זקנתו יניח לבן עבודתו אשר האמין בה כל חייו, לכן גם מקרה הגניבה לא יכול להשפיע על האומר לעץ אבי אתה ולאבן את ילידתני.

לרעיון אחר מביא אותנו רבינו מאיר שמחה זצ"ל ב"משך חכמה", האומר כי אפשר שרחל עשתה כן, כדי שֶׁיִּנָּאָה אליו ה', כמו שדרשו על ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים - חוץ לברך, מפני שהיתה העיר מלאה שקוצים וגילולים. (שמות כא יב, א מכלתא).

כזכות יעקב זכה לבן הארמי לגילוי שכינה: ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה ויאמר לו וגו' אבל גם זה לא שבר את רדיפתו אחרי אלהיו. אין ספק כי גילוי זה עשה עליו רושם, כן יעידו דבריו: "ישלאל ידי לעשות עמכם רע, ואלהי אביכם אמש אמר אלי לאמר, השמר לך מִדָּבָר עַם־יעקב, מטוב עד־רע."

[השוה עם כלעם הארמי, אשר גם אליו בא אלהים לילה.
(במדבר בלק כב, כ).
וגם אותו הזהיר, כי לא יוכל לעבור את פי ה' לעשות טובה או רעה.
(שם כד, יג)].

ובכל זאת הוא מתגבר אחרי זה וזועק: למה גנבת את אלהי.

אמר רב נחמן: כל ליצנותא אסורה, בר מליצנותא דעבודת כוכבים דשריא, דכתבי: (ישעיהו מו, איב), ברע כל קרס גבו, וכתבי קרטו כרעו יחדיו (מגילה כה). וכן הלכה: מותר להתלוצץ באלילים.
(י"ד קמו, ה)

הנביאים הירבו להתל בעושי הפסלים ובעבודתם, ראה בישעיהו (מ, יט"ב) ובירמיהו (י, ג"ט) ובתהלים (קטו, ד"ח).
(ואליהו בהר הכרמל המל בנביאי הבעל:

וַיִּהְיֶה בְּצִהְרֵימָה נִתְמַל פֶּהֶם אֱלֹהֵי וַיֹּאמֶר
קִרְאוּ בְּקוֹל־גְּדוֹל פִּי־אֱלֹהִים הוּא פִּי־שִׁית וְכִי־שִׁיג לוֹ
וְכִי־דָרָךְ לוֹ אוֹלֵי יִשְׁן הוּא וַיִּקְצֹ: (מלכים א יח, בויבח)
וַיִּקְרְאוּ בְּקוֹל־גְּדוֹל וַיִּתְגַּדְּדוּ בְּמִשְׁפָּטָם וְגו'.

ואף כי המהחלה חדה היא וחזקתה, אין כזוהה לעקור את יצרה של עבודה זרה ממי ששרשיה עמקו בו מאז. לכן גם לא הרגישו נביאי הבעל ארבע מאות וחמשים איש, אשר קצבם אחזק לפני אליהו. אבל העם אשר עמד מסביב ראה והרגיש, וכיחוד כאשר היה להם גילוי שכינה, בנפול אש ה' על עולתו של אליהו: וירא כל־העם ויפלו על־פניהם ויאמרו: ה' הוא האלהים, ה' הוא האלהים.

ושמואל הנביא כאשר כתב את ספר שופטים הציג בסופו את המעשה עם פסל מיכה, ואף הוא השתמש באירוריה מייסרת אשר התגלתה בסופו של הסיפור כאשר גנבו בני דן את פסל האפוד ואת התרופים ואת המסכה וגם את הכהן אשר עשה לו מיכה: ויפנו וילכו. ומיכה רדף אחריהם, להציל את אלוהו, כשם שרדף לבן אחרי יעקב, וידבק אותו בהר הגלעד.

הָמָּה הַרְחִיקוּ מִבֵּית מִיכָה וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בְּבָתֵּיהֶם

אֲשֶׁר עִם-בֵּית מִיכָה נִזְעְקוּ בַּדְּבָרִים אֶת-בְּנֵי-דָן:

וַיִּקְרְאוּ אֶל-בְּנֵי-דָן,

וַיִּסְפְּנוּ פָנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ לְמִיכָה מַה-לָּךְ כִּי נִזְעַקְתָּ:

וַיֹּאמֶר אֶת-אֱלֹהֵי אֲשֶׁר-עָשִׂיתִי לְקַחְתָּם וְאֶת-הַפֶּסֶל וְתַלְכֹּו

וּמַה-לִּי עוֹד וּמַה-זֶּה תֹּאמְרוּ אֵלַי מַה-לָּךְ: (שופטים יח, כביכר)

רחל ידעה גם ידעה, כי אין לאל ידה, לתקן ולנתק את אביה מקלקולי עבודה זרה, שהוא היה דבוק בה מעוזו וכבר הזקן הזקין בה. שאילו כן, מדוע לא נתנה דעתה לתקנו מכבר, מאז הכירה היא ודבקה באלהי יעקב, וזה לה עשרים שנה בביתו. ומדוע רק עכשיו בלכתם ממנו?

גם הלשון בבראשית רבה מפותקת בזה ומשתמע ממנה קלקולו יותר מאשר תיקונו:

אמרה: מה אנו הולכים לנו ונעזוב זקן זה בקלקולו?

לשון אחרת מצאנו במדרש תנחומא וזומה לה בפרקי דרבי אליעזר:

למה גבה אותם? כדי לעקור מבית אביה עבודה זרה נתכוונה. ובפורי": כדי להכרית שם עכו"ם מבית אביה.

אולי מכל הלשונות יחד, נשמע כי לא התכוונה רחל אלא לעקור ספיקי עבודה זרה, שאולי דבקו במישהו מן ההולכים עכשיו מבית אביה, מבניו של יעקב, שנקראו כולם גם בניה כפי ירמיהו (לא, יד), כי היא היתה עיקרו של בית.

שני בתי האבות הראשונים, בלכתם מחרן, אף הם ניתקו עצמם מארצם וממולדתם ומבית אביהם, ועל ידי זה ניתקו עצמם מסביבת העכו"ם, אשר בתוכה הם גדלו. אבל להם היה הדבר פשוט יחסית, כי אחד היה אברהם ושרה אשתו ובנים לא היו להם.

אף הוא ניתק צלמיו של תרח אביו, אבל לא נרשם הדבר בתורה, כנראה שלא היה הדבר מפורסם לכל. (ראה רש"י סוף פ' נח)

גם רבקה יחידה היתה, וגדלה בין אנשי רשע, כשושנה בין החוחים. (ראה רש"י בתחילת פ' תולדות). אך בבוא עבד אברהם אל בית בתואל אביה הארמי, וכאשר שאלו את פיה אם תלך עם האיש הזה, או אם תשוב עוד עמהם ימים או עשור, מיהרה הנערה כהחלטה: ותאמר אלך!

שונה היה הדבר עם בית יעקב, הם היו מוכרחים להתעכב בביתו של לבן עשרים שנה. אמנם הכריז יעקב על עצמו בצאתו מחרן: עם לבן גרתי, גרתי בגימטריא תרי"ג, כלומר, עם לבן הרשע גרתי, ותרי"ג מצוות שמרתי, ולא למדתי ממעשיו הרעים (רש"י).

אבל הילדים הרכים של יעקב, אשר נולדו בבית לבן הארמי, ואשר גדלו על ברכיו של סבא זה, אשר בודאי היה משתעשע אתם באהבתו אותם, והם ראו אותו גם בקלקלתו, כעבודת כוכבים ובתרופים אשר לו, ואם גם לא שיתפם ולא לימדם, ולא ניסה להשפיע עליהם, אך אולי בכל זאת נתן להם מגדנות ביום אידיהם, ודבק בידיהם מאומה מן החרם הזה? —

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל-אֲשֶׁר עִמּוֹ

הָסְרוּ אֶת-אֱלֹהֵי הַנֹּכַח אֲשֶׁר בְּתַכְכֶּם

וְהַטְּהָרוּ וְהִתְקַלְּפוּ שְׂמֹלְתֵיכֶם:

(וישלח לה, ב)

אלהי הנכר - שלקחתם משכם, אעפ"י שביטלו אותם עובדיהם ומותרים בחטא, מכל מקום הסירו אותם מקרבכם, בלכתנו לבית אל, כדי שתרחק מלבכם כל מחשבת עבודה זרה. (ספורי)

וַיִּשְׁחַת יַעֲקֹב אֶבְרָהָם וַיְרִימָהּ מִצֶּבֶה:
וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאֶחָיו לָקְטוּ אֶבְרָהָם - וַיַּעֲשׂוּ-גָל -

(ויצא לא, מהדמו)

והאחי מוצא פורש, שיעקב העמיד מצבה מאבן אחת, סימן לאל אחד.
ולאחי לבן אמר, שיעשו גל מאבנים הרבה, סימן לאלוהות הרבה
שהיו עובדים.

על כן יפה עשה רבי איבו שקרא להם שבטים, על שם עתידם.

שָׁשָׁם עָלוּ שְׁבָטִים שְׁבָטֵי-יָהּ עֲדוֹת לִישְׁרָאֵל לְהוֹדֹת לָשֵׁם יי:
(תהלים קכב, ד)

ורחל לקחה את התרפים.
למה גנבה אותם, כדי שלא ידעו אומרים ללבן שיעקב בורח עם נשיו
ובניו וצאנו. וכי התרפים מדברים הם? כן, דכתיב (זכריה י, ב) כי
התרפים דבריו-אין, ואחא אומר, עינים להם ולא יראו וכו'? אלא
תרפים, למה נקראו תרפים, לפי שהן מעשה חורף, מעשה טומאה.
וכיצד היו עושים? מביאים אדם בבור, ושוחטים אותו ומלחין אותו
במלח ובשמים וכותבים על ציץ זהב שם רוח טומאה, ומניחין הציץ
במכשפות תחת לשונם - ומניחין אותו בקיר, ומדלקים לפני נרות
ומשתחוים לו ומדבר עמם בלחש.
וזה, כי התרפים דבריו-אין, לפיכך גנבה אותן רחל. (תנחומא)

כבר תמה אבן עזרא על פסוק זה מזכירה, שהביא התנחומא, לראיה,
כי התרפים ידברו וכי יש בהם ממש, הלא את ההיפך מזה הוא מוכיח:
"כי התרפים דברו אין". אך אולי ממש ראיה, כי כוונת רחל היתה
בוה, להסיר את האמונה באובות וכידוענים אשר לאביה. ורוח טומאה
הם, ועל כן התלה בהם, ותשימם בכר הגמל ותשב עליהם.

ובכן בשאט דעז, שיש לך תחושה, עד ולא יכל למלא. (זהר וצא קסד)
(ובשביל בזיון העבודה זרה הניחותם תחתיה, שלא יוכלו לדבר).

וְאֶבְרָהָם הָתַל בִּי וְהִחֲלֵף אֶת-שְׁפָרְתִּי עֲשֶׂרֶת מָנִים,
וְלֹא-נָתַנּוּ אֲלֵהֶם לְהַרֵּעַ עִמָּדִי:
(ויצא לא, ו)

על כן גנבה רחל את התרפים, והיא לא נתכונה אלא לשם שמים,
כזכריהם ז"ל בב"ר. וכדי לעקור מלב בניו של יעקב ומלב כל אלה
אשר עמו, ולטהרם מכל מחשבת פיגול אשר ראו בבית אביה, על כן
לקחה רחל על עצמה לעשות מעשה רב רושם בכשלה לעיניהם את
עבודתו הזרה בדרך ההיתול. כדבר' ההלכה: מותר להתלוצץ
באלילים (י"ד קמו, ה) - מגילה כה:).

ורחל לקחה את התרפים ותשימם בכר הגמל - -

ומסביב לכל זה הסתובבו הילדים; בניו של יעקב, נכדיו של לבן;
והמה ראן, וכן תמהו: מה מחפש סבא שם באהלים? למה מישש את
כל כליהם וכברי גמליהם?

את אלהיו הוא מחפש! כי נגנב ממנו אלהיו, ועדיין לא מצאו -
ועדיין לא חזר בו זקן זה מקלקולו, ולא אמר: אלוה גנוב אין בו
ממש.

אמר ר' איבו: כיון ששמעו השבטים כן, אמרו: בושנו כן
אבי אמנו, שלעת זקמתך אתה אומר, למה גנבת את אלהי - -
(ב"ר עד, ח)

☆

הברירה וגניבת התרפים, ודליקת לבן אחריהם וחפושיו בכל כליהם,
כל המאורע הדרמטי הזה, שראו בו הנכדים את אבי אמם, כשהוא
נלכד בליצנותא דעבודה זרה, כל זה עשה רושם בליבותיהם. במעמד
זה הסירו מתוכם כל אבק, כל ספק מחשבה על אלהי הנכר, אשר ראו
במודעתם בחרן. כל זה חיזק את לבם באמונה, המכניעת לעלות
לבית-אל, אל בית אלהי יעקב.

וזה היא מצות יעקב איבו לביתו ולכל אשר עמו בשעת בואם לארץ:
הסירו את אלהי הנכר אשר בתוכםם והטהרו. (רמב"ן ויקרא יח, כה)

ועד הגל הזה ועדה המצבה אשר ירו כיניהם יעקב ולבן, להבדיל
ביניהם לעולמים, כהבדל בין אלהי אברהם - קודש,
ובין אלהי נחור - חול. (רש"י עפ"י ב"ר).

א"ר אבא, כתיב (במדבר כג, כג) כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל. עשרה זינן (מינין) אינן דחרשין וקוסמין בכרתין תתאין, דכתיב (דברים יח, י) קוסם קסמים מעונן ומנחש וגו'. ובכולהו עשרה מיני חרשין וקוסמין עבד לבן לקבליה דיעקב, ולא יכיל ליה - זה שאמר הכתוב כי לא נחש ביעקב, בתחילה בימי לבן, ולא קסם בישראל, אח"כ בימי בלעם. (זהר וישלח קסו. וראה סנהדרין קד) [ובניצוצי זהר: לבן - ראשי תיבות: ל"א נחש ביעקב].

גם את משכורתה של רחל החליף אביה בתרפים האלה. ובלבה התביאה להם איבה פרטית, מאז התל בה אביה בהם, כאשר הושיבה באפיריון והכניס את לאה, וכיבה הפנסין, והוציא בידו את רחל. וכי יש עושק גדול מזה? יש להניח כי לא ביד חזקה הוציאה אביה מחופתה, אלא כדרכו, בדברי מרמה ונחמה לקחה, ואמר לה: נחשתי - כי התרפים דברו אליו וחזו לו, כי לאה היא היעודה ליעקב ולא היא. עכשיו הוכיחה גם לאביה את השקר שבקסמיו, ואת הבל ניחומיו אשר קיפחו את חייה.

פי התרפים דבריו וקוסמים חזו שקר ותלמות השוא ידברו
הכל ינחמו - (זכריה, ב)

המעשים הגדולים, החורגים מעל הנורמה הרגילה, יש שהם מוכרחים לפרוץ גדר כדי להגיע למטרה. אך גם זאת יודעים הם הצדיקים, שאף על פי שהמצוה שבידיהם היא גדולה הרבה מן החטא, מכל מקום צד החטא צריך כפרה, אם בקרבן חטאת, ואם בעינוי נפש. בדומה לנזיר או לתענית חלום בשבת.

(ראה תענית יא. בתוספות ד"ה אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא. ובאגרות הראי"ה חלק א' אגרת ש"כ).
לכן גם על המעשה הגדול הזה שבידה, נידונה רחל בעינוי נפש רב.

ואף על גב דרחל עבדת לאעקרא ליה לאבוה מבתר עבודה זרה, בכל זאת נענשה על זה, שלא זכתה לגדל את בנימין, ולא התקיימה עמו אפילו שעה אחת, בגלל צער אביה, אע"ג דאתכוונת לטב. (זהר ויצא קסד:)

- א. "אשר בנו שתיהם"
- ב. הופעת רחל והפגישה עם יעקב
- ג. הופעת לאה והיחס בין השתיים וליעקב
- ד. פרשת הרעאות בנישואי לאה והשכלכותיה
- ה. האמהות והשפחות
- ו. לאופיו של האמהות
- ז. קנאת רחל ובני בלהה
- ח. פרשת הדודאים ופשרה
- ט. הולדת הבת דינה – תפילת האחיות
- י. לידת יוסף – שטן של עישו
- יא. עזיבת בית לבן בדרך לארץ
- יב. רחל ולאה – חסד מול גבורה

הב

אליהו ידיד

א. "אשר בנו שתיהם..."
רות ד', יא

ברכת זקני יהודה לבוע במגילת רות עם נשואיו לרות המואביה מברכים הזקנים את בוע ואת רות בדברים אשר יש להם משמעות עמוקה להבנת מעמדן של האמהות רחל ולאה: "ותן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל..." (רות ד', יא). דברי הזקנים מעוררים מספר עניינים:

- א. הם, זקני יהודה, בני לאה, מקדימים את רחל ללאה, מדוע?
- ב. "אשר בנו שתיהם". בניין בית ישראל נבנה על ידי שתי נשים שהיו ליעקב, רחל ולאה – מדוע?
- ג. מדוע משתמש הכתוב בסיומת של לשון זכר אשר בנו "שתיהם"?
- ד. מן הראוי היה לומר שתיהן.
- ה. וכי רק רחל ולאה בנו את בית ישראל ומה עם שרה ורבקה?
- ו. וכי רק רחל ולאה בנו את בית יעקב – ישראל והלא גם בלהה וזילפה בנו וילדו ארבעה שבטים. מדוע אינן נזכרות כמי שבנו את בית ישראל?
- ז. רחל ולאה אחיות הן, איך אם כן בנו את בית ישראל, הלא איסור תורה הוא לקחת שתי אחיות לצורך עליקן בחיקן ואף עשה זאת יעקב?

זקני יהודה, אשר בבית לחם, אמנם מקדימים את רחל ללאה אף על פי שהם בני לאה, כי הם יודעים שרחל הייתה עיקרו של בית יעקב. הדאגה זו של זקני יהודה בקדימותה של רחל ללאה חשובה ביותר עם פתיחת העיון בפרשיותיו של רחל ולאה. כל העיון במקורות שבספר בראשית ובעיונים שבדברי חז"ל והפרשנים הראשונים והאחרונים, מאירים את שתי הדמויות האלה באור בהיר וברור, רחל קודמת ללאה, רחל היא העיקר. וכך אנו מוצאים בלשון חכמים:

"ורחל עקרה" (ב"ר ס"ט, לא) אמר ר' יצחק, רחל היתה עיקרו של בית. לפי שכל הדברים תלויים ברחל, לפיכך נקראו כל ישראל על שמה, 'רחל' מבנה על בניה' (ירמיהו ל"א, יד) ולא סוף דבר לשמה אלא לשם בנה, 'אולי יחנן ה' אלקי צבאות שארית יוסף' (עמוס ה', טו) ולא סוף דבר לשם בנה, אלא לשם בן בנה, שנאמר 'הבן יקיר לי אפרים' (ירמיהו ל"א, יט) (ב"ר ע"א, ב).

העובדה כי זקני יהודה מקדימים את רחל ללאה, מלמדת כי אף הם בני לאה הבינו את מעלת רחל והיותה עקרת הבית, עיקר ביתו של יעקב. זו העדות החזקה ביותר למקומה של רחל בבית יעקב. וכך למדנו גם בדברי חז"ל: "שכל הדברים תלויים ברחל", וכי ישראל נקראים על שם "בניה", על שם בנה יוסף "שארית יוסף" ועל שם אפרים בן בנה "חבן יקיר לי אפרים".

רחל ולאה בנו שתיהם את בית ישראל, כך לפי דברי זקני יהודה, והלא גם שרה ורבקה הן **מארגע האמהות** וכי הן אינן שותפות לבנין בית ישראל! אין ספק כי כל ארבע האמהות שותפות לבנין בית ישראל, שרה עם אברהם, ורבקה עם יצחק, אולם רחל ולאה מיוחדות הן בין ארבע האמהות בכך שהן העמידו את שנים עשר השבטים שמהם נבנתה האומה על טהרת הקודש. שהרי שרה ואברהם העמידו את יצחק אך אברהם העמיד גם את ישמעאל שנדחה מבית אברהם. רבקה ויצחק העמידו את יעקב אך העמידו גם את עשו שנדחה מבית יצחק.

רק יעקב עם רחל ולאה מעמידים את שנים עשר השבטים שכולם צדיקים, והם אבני בנין האומה הישראלית. שאלה אחרת היא מעמדן של שתי השפחות בלחה וזלפה, אשר ילדו ארבעה שבטים, ואף על פי כן לא נקראו אמהות האומה, על כך נדון בהמשך העיון.

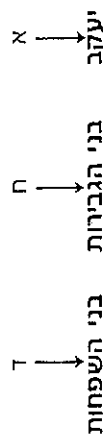
"אשר בנו שתיהם", מדוע בית יעקב לא נבנה על ידי יעקב עם אשה אחת אלא עם שתיהם? בשאלה זו זנו חז"ל על הפסוק "ולבן שתי בנות" (בראשית כ"ט, טז) אומרים חז"ל (ב"ר ע', טו): "כשתי קורות מפולשות מסוף העולם ועד סופו". ומוסיף על כך בעל "תפארת ציון" במקום:

"ידעונו הכתוב להודיענו על מה שסיבב הי' שישא יעקב שתי אחיות שהיה נגד רצונו של יעקב על זה אמר הכתוב 'ולבן שתי בנות' (כדדרשו בנות) שעל ידי שתיהן נבנה העולם, דמהם יצאו הי"ב שבטים [דגם בני השפחות על שמם נקראו] שהם עיקר בניין העולם. לכן סיבב הקב"ה דיעקב יאהב לרחל שהיתה קטנה מלאה שעל ידי כך היה הסיבה שיהיה נושא לשתיהן".

התורה מציינת שלבן שתי בנות ובתורה שבעל פה דרשו בנות-בנות הן כשתי קורות הבונות את העולם כולו מסוף העולם ועד סופו. הייתה זאת תכנית אלקית שיבנה העולם על ידי נשואי יעקב לשתי בנותיו של לבן ולא רק לרחל. יעקב עבד ברחל שבע שנים, אך ההשגחה העליונה היא שכייונה שירצה את רחל ויביאו לפניו את לאה וישא גם את לאה אעפ"י שהוא לא נתכוון לכך. הי' רצה שבית ישראל ייבנה על ידי שתיהן, ויעקב גילה זאת בתהליך ממושך וסמוי.

כיוון שבניין בית ישראל הוא צמח בניינו של עולם, נראה, כי הקב"ה כיוון ששתי אמהות רחל ולאה יחוו את הבסיס לשנים עשר השבטים, שנים עשר

היסודות. שכל שבט ושבט יחווה בסיס בעל אופי מיוחד וייחודי, וזה מאפשר אחר כך את האחדות של אותו ריבוי, הבא משתי האמהות ומשתי שפחותיהן, אשר בניהן גם כן נקראו על שם האמהות, ומזה תיבנה הרמוניות האחדות. יעקב חשב שהוא יבנה את ביתו, בית ישראל מרחל בלבד, אך הקב"ה ידע כי יש לצרף לרחל גם את לאה ואת שתי השפחות כדי להביא את העולם על כל גווניו לידי שלמות של אחד.

מהר"ל בספר "נצח ישראל" (פרק א') מסביר את המושג "רחל עיקר בית ש"ל יעקב" בציון נקודת המאחד המאפיינת את רחל אמנו. זהו גם הסברו של מהר"ל לעובדת קבורת רחל בדרך, כדי שיהיה לעם ישראל "כוח המקבץ והמאחד בגלות שלהם", בצורה זאת יוצאת רחל ומבכה על בניה עד שיהיו מקובצים בארצם לגמרי.

אילמלא נקברה רחל בדרך היו ישראל נחלקים ומפורזים ח"ו ולא היה בהם כוח המאסף, וזהו שהשיב לה ה': "מנעי קולך מבכי", כי בזכות כוח המקבץ "ישראל ישבו מגלותם".

צריך עוד לבאר מהו אופיו המיוחד של כוח המקבץ של רחל שעל שמה ושם בנה ובן בנה נקרא כל עם ישראל, היינו בני לאה והשפחות כולם מכונה ומכוח פוחה של רחל.

הערה פרישנית מבריקה אנו מוצאים בפירושו חיד"א לרות (ד', יא) וזה לשונו:

"ואפשר אומרו **שתייהם** בכינוי הזכר (ולא שתייה) לפי שהיא (רות) תבעה בפיה כרחל וכלאה שתבעו בפיהם. **לאה** אמרה 'אלי תבאי ורחל אמרה 'הבה לי בנים' ועשו וזכר התובע בפיו, ולפי שברכות שתיהן **כרחל וכלאה** אתרע מזלה בבית לחם בדרך אפרתה. לזה אמרו יעשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם שהיא תצליח ותאריך ימים באלו המקומות".

"אשר בנו **שתייהם**" בלשון זכר, כי אמותינו רחל ולאה נהגו מנהג זכר שתבעו להוליד בנים מיעקב ולבנות את האומה הישראלית, וכן נהגה רות אשר אמרה לבועז "ופרשת כנפר על אמתך" (רות ג', ט). עז היה רצונן של האמהות רחל ולאה לבנות את בית ישראל ועז היה רצונה של רות לבנות את המלכות בישראל, וזה תדך השווה שביניהן.

ב. הופעת רחל והפגישה עם יעקב

1. הופעתה הראשונה של רחל

"ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור? ויאמרו ידענו. ויאמר להם השלום לו? ויאמרו שלום. והנה רחל בתו באה עם הצאן" (בראשית כ"ט, ה-ו).

יעקב יצא מבית אביו, בהוראת אמו ואביו לאחר פרשת הברכות.

דברי רבקה – "ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך אל לבן אחי חגיגה" (בראשית כ"ז, א).

דברי יצחק – "קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך" (בראשית כ"ח, ב).

היציאה החפוזת של יעקב מבית אביו במצוות אב ואם באה כדי להרחיק מזעמו של עשו אחיו שהפסיד הברכות ורצה לנקום באחיו. יציאה זו שני פנים לה: א. הרחקה מעשו; ב. מציאת זיווג של יעקב בית לבן. שתי בחינות אלה של "סור מרע" ו"עשה טוב" מעמידים את תכלית היציאה על בחינת הזיווג של יעקב. וכאן גם סוף משמעו של המפגש הראשון בין יעקב ורחל וסוד אופן הופעתה הראשונה בתורה של רחל אמנו.

יעקב נושא דגליו ומגיע ארצה בני קדם ומוצא את הרועים ועדריהם הרובצים על הבאר כהכנה ללול את האבן מעל הבאר על מנת להשקות את הצאן. עובדה מעניינת כשלעצמה, שאת רחל בת זוגו ועיקר ביתו העתידי, פוגש יעקב על הבאר, באר מים. בזה מצטרפת תמונה זו למפגשים דומים אחרים; אליעזר עם רבקה לשידוכו של יצחק, משה עם בנות יתרו, ואף למפגש של שאול החולץ אל המלוכה ופוגש נערות שואבות מים.

"ר' עקיבא אומר: כל מי שנכנס לעיר ומוצא נערות לפניו – דרכו מוצלחת לפניו. ומנין? תדע שהוא כן. בוא וראה מאליעזר עבד אברהם שעד שלא נכנס לעיר מצא נערות יוצאות לפניו... והקב"ה הצליח דרכו... ועוד ממש רבינו, שעד שלא נכנס לעיר מצא נערות יוצאות לפניו והצליח ה' דרכו ועלה לגדולה... מיעקב שעד לא נכנס לעיר מצא נערות יוצאות לפניו שנאמר 'והנה רחל בתו באה עם הצאן'" (פרד"א פרק ל"ו).

ראינו כי ההשגחה היא שכיוונה את יעקב לשאת את רחל ולא שמקו יבנה בית ישראל. אך קיימת בעיה הלכתית אשר אמורה הייתה למנוע מהלך זה, שכן רחל ולאה היו אחיות, והתורה אוסרת בפירוש: "ואשה אל אחותה לא תקח לצרר לגלות ערותה עליה בחייה" (ויקרא י"ח, יח).

כיצד אם כן נשא יעקב שתי אחיות? הלא האבות קיימו את כל התורה כולה? על כך משיב רמב"ן בפירושו לבראשית (כ"ו, ה):

"והנראה אלי מדעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקודש ועסק בה ובטעמי מצוותיה וסודותיה. ושמר אותה כולה כמו שאינו מצווה ועושה. ושמירתו אותה היה בארץ בלבד, ויעקב בחוצה לארץ בלבד נשא שתי אחיות. כי המצוות משפט אלקי הארץ הם, אף על פי שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום..."

האבות קיימו כל התורה כולה, אך כמי שאינם מצויים ועושים. הם תפסו את התורה כחובה הקשורה בארץ ישראל, גם את חלק המצוות שהם חובת הגוף. כיוון שהם קיימו את התורה בצורה זו לפני שניתנה ועל פי סברתם בה, נהגו לפי תפיסת חובתם בה. יעקב נשא שתי אחיות בחייל כיוון שגרס כי האיסור של שתי אחיות הוא רק בארץ ישראל.

2. המפגש יעקב רחל

המפגש הראשון של יעקב עם רחל הוא כאמור על ידי באר המים, אך כלולים בו גם: "ושק יעקב לרחל וישא את קלו ויבך" (בראשית כ"ט, יא).

שלושה עניינים כאן במפגש הראשון: א. על המים; ב. "ושק", הנשיקה; ג. "ויבך", הבכי.

כיוון שלמפגש הראשון, כפי שהסברנו, יש חשיבות גדולה הרי שלכל פעולה והערה יש משמעות.

המפגש על המים הוא סימן להצלחה העתידית בבנין ביתו של יעקב. פוגש את בת זוגו על המים דבר המעיד על הצלחה. המים מסמלים את הטהרה, את החדש ואת יסוד התקווה המצוי בתפילה בבחינת "שפכי כמים לבך".

יעקב מנשק את קרובתו רחל, נשיקה של גדולה ונשיקה של קרִיבִּוּת. יעקב חש קרִיבִּוּת נפשית עצומה לבת לבן "אחי אמו". נשיקה זו מבטאה את תחושת יעקב שנפשו משיקה לנפשה של רחל, היא היא זיווגו. וחז"ל שואלים: "למה בכה? שראה אנשים מלחשים אלו לאלו מפני שנשיקה, מה בא זה לחדש לנו דבר ערווה?" (ב"ר ע', יב).

יעקב בכה במפגש הראשון שלו עם רחל, מפני לחשם של אנשי ארם, שלא השכילו להבין עומק הקשר הנפשי שלו עם קרובתו וחשדותו על דבר ערווה. הקשר שלו עם רחל יש בו אלמנט של "בכתי לשעתי ובכי לעתיד. שכן מוסיפים חז"ל סיבה נוספת לבכיו: "שראה שאינה נכנסת עמו לקבורה" (שם).

צערו של יעקב הרואה ברוח הקודש שרחל לא תקבר עמו מתבטא בבכי כבר בפגישה הראשונה שבה נעוצה הפרדה העתידית. נשיקה ובכיה, הם שני הצירים של מערכת היחסים בין רחל ויעקב. בכי מלשון מבוכה והרבה מבוכות נכזבו למערכת היחסים של יעקב ורחל ושאר המשפחה. ויחד עם זה רחל היא הנושקת לשמותו של יעקב והיא עיקר ביתו. פגישה ראשונה זו של יעקב וכל השתמעויותיה אינה מקרה אלא פגישה המכוונת על ידי ההשגחה העליונה.

"הכל צפוי לפני הקב"ה, קודם שבא יעקב לחון מה

עשה הקב"ה? שלא מגיפה בצאנו של לבן ונשתתרו

מעט מהרבה, מה שהיתה רחל רועה. ומנין

שנשתתרו מעט מהרבה? שנאמר ויעקב רועה את

צאן לבן הנותרות מן המגפה..." (פרד"א, פרק

ל"ח).

הי הכין את הרקע למפגש יעקב-רחל. הי גם הכין את עתידו של יעקב בבית לבן, העתיד להתברך לרגלו של יעקב. מגיפה פרצה בצאן לבן, ונשארו אך מעט

מה עניינו של הסימן שניתן כאן על ידי ר' עקיבא: אפשר שצורף שני העניינים, נעוּת ומים של באר, הם סימנים של ברכה, שכן נעוּת הם סימן לעוֹרֵרִים ולפְרִיּוֹן וחוּת תקוּת העתיד, ובאר מים היא סימן לשפע ולחסד המתפשט על הכל. לפיכך אנשים שיצאו, לדרך חדשה, אם זה זיווג שהוא בריאה חדשה, או שאול היוצא לקראת המלוכה שזהו חיידוש גדול, גם הוא פוגש בדרכו נעוּת השואבות וזה סימן להצלחת הדרך.

הזכרת רחל לראשונה בתורה היא בביטוי: "והנה רחל בתו באה עם הצאן" (בראשית כ"ט, ו). רחל באה עם הצאן "כי לעה היא" (שם, ט). כך מופיעה רחל, שם של כבשה, באה יחד עם הצאן, אך הפסוק המשלים קובע שהיא רועה — מנהיגה. שתי סגולות הן באשר לדמותה של רחל אמו בהופעתה הראשונה בתורה: מחד — היא רחל, כבשה שקטה כדברי ישעיהו: "וכרחל לפני גוזזיה נאלמה" (ישעיהו נ"ג, ז), תכונת אופיה השקט והצנוע, אך גם ביטוי לחוסר אונים. מאידך — רחל היא רועה, היינו מנהיגה, מובילה ומדריכה. ושתי הסגולות האלה מצויות באישיותה של רחל, ובאות לידי ביטוי בפרשיות היחיד.

יעקב הרואה את רחל הבאה עם הצאן רואה משהו נוסף הוא רואה את:

"רחל בת לבן אחי אמו ואת צאן לבן אחי אמו
וושק את צאן לבן אחי אמו" (בראשית כ"ט, ו).

שלוש פעמים מדגיש הכתוב את הצורך "אחי אמו", רחל היא בת לבן "אחי אמו" והצאן של "אחי אמו" פעמיים. אין זאת אלא שכאשר ראה יעקב את רחל, עמדה לפניו דמות דיוקנה של אמו רבקה, ועכשיו פגש את רחל שהיא בעיניו ההמשך של אמו. זוהי הפגישה הראשונה של יעקב עם בת משפחה מאז עזב את ביתו, דבר שקרה לפני ארבע עשרה שנים, שכן הוא השתתף ארבע עשרה שנים בבית שם ועבר כדי ללמוד תורה לפני שבא אל בית לבן (ועי' רש"י, בראשית כ"ח, ז שם מובא הפירוט של סדר הזמנים).

באופן זה רואה יעקב את הפגישה עם רחל, והוא מתחבר אל ציווי יצחק ורבקה:

"אל לבן אחי חנה" (כ"ז, מג).
"מבנות לבן אחי אמי" (כ"ח, ב).
"וילך אל לבן בן בתואל הארמי אחי רבקה" (כ"ח, ה).

גם כאן חוזר הביטוי שלוש פעמים.

בהמשך.
 רחל הרועה צאן אביה עתידה להנשא ליעקב הרועה צאן לבן "אחי אמו".
 אכן, כאן מוצא יעקב את זיווגו המתאים לו, ולפנינו שני רועים. ה' מזווג
 הזיווגים מפגיש את שני הרועים, הרועים לשעתם את צאן לבן ועתידים להיות
 רועי האומה הישראלית.

3. השיחה הראשונה – יעקב-רחל

"וַיָּגֵד יַעֲקֹב לְרַחֵל כִּי אָחִי אַבְיָה הוּא וְכִי בֶן רַבְקָה הוּא" (בראשית כ"ט, יב).
 השיחה הראשונה של יעקב עם רחל, היא לכאורה שיחה של מסירת מידע
 בסיסי על יעקב ורקעו, "אחי אביה" ו"בן רבקה", תעודת הזהות של יעקב.
 האמנם זו מסירת פרטים גרידא?
 חייל מחלקים את הדברים לשניים: א. אם לרמאות – "כי אחי אביה הוא";
 ב. "ואם לצדיק – ו'כי בן רבקה הוא" (כ"ט, יג).

יעקב פורס לפני רחל לא רק את זהותו ואת מהותו, אלא את ההכרח
 להיאבק עם אביה "לבן הארמי", אחיו אני ברמאות. ההתקלות עם לבן הארמי
 תאלץ את יעקב להתמודד כאיש אמת עם הרמאי לבן. את ביתו העתידי יבנה
 יעקב דווקא מתוך עימות עם לבן הארמי ובהכרח יאלץ להתמודד עם רמאותו.
 יעקב שברח מעשו צריך להיות עם לבן. והוא מצהיר כבר בפגישה הראשונה עם
 רחל שהוא יתמודד.
 אך מי הוא יעקב באמת, הלא הוא בן רבקה הצדקת. הוא בא למצוא בבית
 לבן את הדמות הממשיכה של אמו, רבקה, והוא מוצא אותה בדמותה של רחל.

4. לאה – איננה בהופעת יעקב בחרן

יושם לב לעובדה חשובה עד מאוד, לאה איננה מופיעה עם רחל במפגש
 הראשון של יעקב בחרן. יעקב פוגש את רחל, נשק לרחל, בוכה עם רחל ומדבר
 עם רחל, ולאח היכן היא? מדוע נעלמה או הועלמה? התורה אינה מפגישה את
 יעקב עם לאה אלא עם רחל. יעקב חשב וצדק קירבת הנפש עם רחל ונותן דעתו
 עליה כפי שיתבאר בהמשך.
 אין דעתו של יעקב על לאה כלל. היא אינה מופיעה כאן ואינה מועמדת
 לשום דבר. אפשר שזה כבדברי רמב"ן (כ"ט, ט): "אין לצאן לבן רועה אחר
 זולתה (רחל), כי לה לבד מסר אביה העדר והיא לבדה רועה אותם כל הימים,
 לא חלק בהם לאה אחותה כלל..."

לפי דבריו רחל היא הרועה ולאח אינה רועה. אך מדוע עשה כך לבן? הוא
 מפקיד את הצאן בידי רחל ורק בידיה. רחל הרועה היא שתפגוש את יעקב,
 הרועה לעתיד, ולא לאה. הכתוב מציג כן את הדברים באופן שמובלטת מאוד
 נוכחותה של רחל בעיני יעקב, ואילו לאה נעלמת אף על פי שהיא עתידה למצוא

4. רחל והסימנים

אחת התמיהות הגדולות בפרשת התרמית של לבן שהחליף בין האחיות,
 למרות שיעקב עשה כל שלא ידו כדי למנוע אותה, היא שתיקתו של יעקב
 בקשר לחלקה של רחל בפרשה.

יעקב טען טענות חמורות כלפי לבן כפי שראינו בתורה. יעקב טען טענות
 חמורות כלפי לאה כפי שראינו במדרש רבה. לא מצאנו שיעקב טען טענה
 כלשהי כלפי רחל שעמה היה לו הסכם. הסכם הסימנים שבאחריותה של רחל
 לא פעל את פעולתו למנוע את מעשה הרמיה של לבן. מדוע לא מצאנו, לא
 בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל-פה, ולו רמז, לתביעתו של יעקב כלפי רחל,
 שבעבורה עבד שבע שנים, והיא כנראה שיתפה פעולה עם אביה ועם אחותה
 במעשה המרמה שרימוהו. מהו פשר שתיקת יעקב לרחל, הלא לכאורה עיקר
 טענותיו צריכות להיות מופנות כלפיה?

בפתיחתה לאיכה רבה מובאים לבטיה והכרעותיה של רחל אמו בפרשת
 הסימנים. עז היה רצונה של רחל לזכות לבנות את בית ישראל עם יעקב. יעקב
 עבד בשבילה שבע שנים, והיא עשתה עמו הסכם כדי למנוע את אפשרות
 הרמייה, ובכל זאת... בשעת החורבן נועקו אבות העולם לגונן על הבנים בשעת
 יציאתם לגלות. ירמיהו הוא שקרא לאברהם, יצחק, יעקב ומשה וכל אחד
 ואחד הציע את הסגולה המיוחדת שלו לפני הקב"ה על מנת להציל את הבנים.
 ה' לא השיב לא לאברהם לא ליצחק ואף יעקב ומשה לא נענו. באותה שעה...

"קפצה רחל אמו לפני הקב"ה ואמרה: גלוי וידוע
 לפניך שיעקב עבדך אהבני יתירה ועבד

בשבילי לאבא שבע שנים. כשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדבר עד מאוד. כי נודעה לי העצה והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי, כדי שלא יוכל אבי להחליפני.

ולאחר מכן, נחמתי בעצמי וסבלתי את תאוותי וריחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה.

ולערב חלפו אחותי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל. ולא עוד אלא שנכנסתי (בחדר)... שהיה עם אחותי, והיה מדבר עמה והיא שותקת, ואני משיבתו על כל דבר ודבר, כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה...

מיד נחגגלו רחמי של הקב"ה, אמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן, הדא הוא דכתיב 'כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים', רחל מבכה על בניה... כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, כי יש שכר לפעולתך ויש תקוה לאחריתך נאום ה', ושבו בנים לגבולם" (ירמיהו ל"א) (פתיחתא איכ"ר, כ"ד).

מדברי חז"ל אלה אנו למדים על פרשת רחל והסימנים:

א. רחל אמנו לא הוזמנה על ידי ירמיהו כפי שהוזמנו אברהם, יצחק, יעקב ומשה, לסגר על הבנים. רחל אמנו "קפצה" כי היא רחל-כבשה הקופצת ומדלגת; ואף על פי שאיננה מן האבות שזומנו היא מן האמהות, והיא שוטחת בקשתה. היא רחל הרועה, המנהיגה האם, עיקר ביתו של יעקב והרואה בשעת היציאה לגלות שעת משבר, והיא עומדת בפרץ לגונן על הבית בשעת היציאה והפיזור ככוח המאחד והמקבץ.

ב. רחל מגוללת את פרשת עבודת יעקב. שבע שנים בעבורה, שכן אהב אותה אהבה יתרה. אך אביה לבן הארמי יעץ להחליפה באחותה. והיא מעידה על עצמה שהיה הדבר קשה עליה עד מאוד. רחל רצתה לבנות את בית ישראל ולא חשבה לוותר בעניין כה מהותי כמו נשואיה ליעקב.

ג. רחל הודיעה ליעקב על מזימתו של אביה, לבן, ומסרה לו סימן שיכיר בינה ובין אחותה, וכל זאת על מנת שלא יוכל לבן בשום פנים להחליפה באחותה. רחל רצתה למנוע את נישואי יעקב ללאה.

ד. ולערב — כאן חל מפנה אצל רחל. לבן הכין את לאה ככלה ליעקב במקום רחל. הדבר היה קשה עד מאוד על רחל. שבע שנים ציפתה לרגע הזה שתינשא ליעקב שאהב אותה אהבה יתרה. ברגע זה עשתה רחל חשבון נפש ודימתה לעצמה כיצד אחותה לאה נכנסת לחדר עם יעקב והוא מבקש את הסימנים שהוסכמו בינה ובינו, ואחותה לא תדע על כך דבר, והיא עלולה לצאת לחרפה ולבוז, והחתונה תיחפץ לאבל בכי וחרפה לאחותה.

מסקנתה של רחל אמנו הייתה חד-משמעית — היא מוסרת את הסימנים, שהוסכם עליהם עם יעקב ללאה אחותה, כך שיעקב ימשיך לחשוב שזו הנמצאת עמו היא רחל ולא לאה. בכך עשתה רחל אמנו ויתור גמור על נישואיה ליעקב לטובת אחותה לאה, וכל זה על מנת שאחותה לא תתבייש ולא תכלם. הייתה זו הכרעתה הבלבדית של רחל, היא לא שיתפה בכך איש. בגדולת רוח מסרה את הכל ללאה אחותה. היא גמלה חסד עם אחותה ולא הוציאה אותה לחרפה. היא אף נשארה בחדר, מוסתרת כמובן, וכשיעקב פנה אל לאה ענתה רחל כדי שיעקב יחשוב שהיא רחל. כמה גבורה, כמה איפוק ותעצומות נפש הייתה צריכה רחל כדי לעמוד במערכת הנסיבות הנוראה הזאת וכל זה בשביל האחוה.

על המעשה הזה של האחוה והויתור של רחל ללאה נענתה רחל אמנו על ידי הקב"ה: "כי יש שכר לפעולתך ושבו בנים לגבולם" (ירמיהו ל"א). אבות העולם לא נענו, ורחל אמנו נענתה:

במסכת מגילה (י"ג, ע"ב) מגדירים חז"ל את מעשה רחל במושג הצניעות שמאפיין את רחל, שבזכותו זכתה היא, וזכו בניה לגדולות.

"בשכר צניעות שהיתה בה ברחל זכתה ויצא ממנה שאול, ובשכר צניעות שהיה בו בשאול זכה ויצאת ממנו אסתר. ומאי צניעות היתה בה ברחל... מסר לה סימנים, וכי מטא ליליא אמרה: השתא מיכספא אחתאי, מסרתינהו ניהליה..." (שם).

מסירת הסימנים היא הצניעות של רחל ובגולה זכתה שיעצ ממנה שאול, מלך ראשון בישראל. מדוע מגדירים חז"ל את מעשה רחל "כצניעות" דווקא? כוונת הדברים במושג צניעות היא בהקטנה שהקטנית עצמה רחל וצמצמה עצמה עד למצב של כמעט "אי היות", כדי לפנות מקום ללאה אחותה. צניעות במובן של איפוס עצמי וסילוק כל מידה של אנוכיות וחשבון עצמי.

רחל הבינה שלכן נחוש בדעתו לתת את לאה ליעקב, ואם יתעורר משבר עקב גילוי הסוד שבינה ובין יעקב (הסימנים), יבוטלו נישואי יעקב-לאה, אך גם לא יבנה ביתה של רחל עם יעקב. ואף אם יש סיכוי שיבנה בית רחל ויעקב הרי

שלא רצתה שהדבר ייעשה על חשבון סבלה והרפתה של אחותה. רחל לא רצתה לבנות ביתה היא על ביזוי אחותה לאה. היא ביטלה עצמה מפני אחותה וויתרה על הכל למען האחווה. זו הצניעות במיטבה, זה מסביר גם את עובדת היותה של רחל אמונה בחדר עם יעקב ולא, כדי לגונן על לאה באופן מוחלט, שלא יישמע קולה של לאה, ואף על פי כן קבעו חז"ל – "בשכר צניעות שהיה בה ברחל".

רחל הייתה בחדר באופן פיס, אך מתוך צניעותה ואיפוסה העצמי היא לא הייתה שם, היו שם רק יעקב ולא. האם דבר זה אפשרי או מובין בקנה מידה אנושי רגיל קשה להבין כל פעולתה ודמותה של רחל אמונה, אך יש להעריך את מעשיה ושיקוליה **לפי ערכה היא** – ולפי ערכה היא, פעלה וזכתה לצאצאים שהיו מלכים, שאול ואסתר וכל זה בשכר צניעות.

יעקב, אם כן, לא גילה שהוכנסה לאה לחדרו ולחופתו, כיוון שרחל מסרה את הסימנים ללאה ואף חיפתה עליה בקולה. יעקב כשביקש את הסימנים מכלתו – קיבלם, כמוסכם, וכאשר דיבר עם כלתו הוא שמע את קולה של רחל ולכן לא חשד בדבר. רק בבוקר "והנה היא לאה". רחל עשתה הכל למען אחותה לאה, אך האם לא פגעה ביעקב ובמוסכם שביניהם? רחל סיפרה ליעקב על מזימותיו של לבן להחליפה באחותה אבל מרגע שהחליטה למסור את הסימנים לאחותה, לא סיפרה ליעקב, הייתכן? התנחה היא, שרחל רצתה לעשות חסד עם לאה, אך מדוע סייעה לאביה להכריח את יעקב לשאת את לאה? מדוע לא פנתה אל יעקב וסיפרה לו כל האמת לפני הנשואין שלו עם לאה? האם שקלה זאת רחל אמונה?

אין כל ספק שלנגד עיניה של רחל עמדו כל האפשרויות כולן. ואם רחל החליטה לבחור בדרך פעולה שבחרה בה, הרי שלפי שיקול דעתה זו הייתה הדרך היחידה שתמנע תקלות.

תמיהה גדולה הייתה כאמור העובדה שיעקב שתק ולא בא בטרוניה לרחל בפרשת הסימנים. מדוע רחל מסרה אותם לאחותה בניגוד להסכם שביניהם? כשלבן מציע ליעקב להמתין עד תום שבעת ימי המשתה של לאה ולשאת גם את רחל, הוא מסכים מיד ועובד עבור רחל עוד שבע שנים אחרות.

"ועש יעקב כן וימלא שָׁבַע זאת ויתן לו את רחל בתו

לאשה... ויבא גם אל רחל ויאהב גם את רחל

מלאה..." (בראשית כ"ט, כח, ט).

צריך לבדוק מדוע מציינת כאן התורה את עובדת היות יעקב אוהב את רחל, הלא זה כבר נאמר "ויאהב יעקב את רחל" (כ"ט, יח). זאת ועוד, מהי המשמעות של "ויאהב גם את רחל מלאה", הלא הדבר פשוט ומוכן מאליו?

מההייל דיסקין מדייק כאן דיוק גזול, הרי ליעקב נודעה כל השתלשלות האירועים בפרשת מסירת הסימנים ללאה. כשנודע לו הדבר וגודל מסירת הנפש וגמולת החסד של רחל לאחותה, גרם לו הדבר להוסיף אהבה על אהבתו אליה "ויאהב גם את רחל **מלאה**", ממה שעשתה עם לאה, שמסרה לה הסימנים מתוך אחווה ודאגה שלא תתבזה.

כאן ראה יעקב את גדולתה של רחל, ולא זו בלבד שלא ראה בהתנהגותה כלפיו, פגיעה באמונו, אלא להיפך, זו הייתה סיבה להעצים את אהבתו אליה, ומכאן ששרה לחלוטין התמיהה מדוע יעקב לא בא בטענות על הפרת אמונים מצד רחל, כיוון שהוא ראה בזה התעצמות האמונים. אם רחל ויתרה על הכל למען ערך האחווה הרי שראויה היא שבעתיים להיות עקרת ביתו. ואכן, יעקב הסכים לעבוד בעבורה עוד שבע שנים אחרות, ובסך הכל ארבע עשרה שנים.

5. בין רחל ללאה

פרשת מסירת הסימנים ללאה נעשתה על ידי רחל מתוך שריחמה על אחותה ולא קנאה בה ולא הוציאה אותה לחרפה. אך מה הייתה עמדתה של לאה בכל הפרשת הזאת?

לאה ידעה שיעקב עבד שבע שנים בעבור רחל אחותה. לאה ידעה שיעקב אהב את רחל ושרחל המתניה שבע שנים ליום נשואיה. מדוע לא התנגדה לאה לתפוס את מקום אחותה ואת חופתה? כאשר לבן יעץ להחליפה יכולה הייתה לומר לאביה כי יעקב רוצה ברחל ולא בה. כיצד התגברה לאה על דמעותיה של רחל אחותה ולא ריחמה עליה כאשר ריחמה רחל על לאה?

לאה התפללה לה: "יהי רצון שלא אפול בגורלו של רשע" (ב"ר, ע"טז). מעיני לאה נשפכו דמעות רבות על מנת לשנות את גזירת גורלה שלא תיפול בחלקו של עשו. תפילתה של לאה התקבלה ובוטלה הגזירה. כנראה שברוח הקודש שלה חשה לאה בדרישת אביה להכנס לחופה עם יעקב, ובהצעת הסימנים של רחל סימן כי מן השמים כיוונו אותה לחופה עם יעקב הצדיק. עז היה רצונה לבנות גם היא את בית ישראל עם יעקב הצדיק, ואף על פי שידעה שיעקב עבד בשביל רחל, חשה היא שרצון ה' הוא שיהיה חלקה עם יעקב על אף שהוא לא ידע זאת.

לאה נכנסת לחופה עם יעקב בלי ידיעתו, דבר שהוא קשה עד למאוד. היא ידעה עצמת הרגש של יעקב כלפי אחותה ומה סברה שיקרה כשיגלה יעקב את התרמית? הלא יכול הוא לרגשה מיד, שהרי מקח טעות הוא. לאה לקחה בחשבון סיכון זה ואילו חלילה אירע הייתה יודעת שגם מאת ה' הייתה זאת לה. אך הרגישה לאה שיש לה סיכוי שיהיה לה חלק בבניין בית ישראל, ואם

היא צריכה להיות לא רצויה, זהו מחיר שהיא מוכנה לשלם על ערך בניין האומה הישראלית.
האם אפשר להעריך את כוחות הנפש שנדרשו ללאה להכנס לחופה עם חתן שאינו יודע שהיא היא הכלה ודעתו על אחותה רחל? הלא הכתוב מעיד "וירא ה' כי שנאה לאה" (לא) והיא מוכנה להיות שנאה?

"בכל כוחות נפשה ביקשה לאה להיות אמה של כנסת ישראל, והצהר רבונות של עולם שחלומה הגדול יתממש בדרך קשה של זימלאו את הארץ ובבשורה, לכן הוכרחה לאה להתאמץ בכל פעם מחדש כדי להשיג את יעקב להיות בעלה" (הרב סולובייצ'יק, מתוך: "השיתוף שבכנסת ישראל" בספרו "ימי זכרון").

6. יופיה של רחל – מהו יופי?

התורה מעידה על רחל "ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה" (בראשית כ"ט, יז). בסמוך לקביעה זו נאמר "ויאהב יעקב את רחל" (יח), האם יעקב אבינו נתפס למושגי היופי המוכרים ובשביל יופיה של רחל, יופי כפשוטו, הציע "אעבד שבע שנים ברחל בתך הקטנה" (שם)? אין ספק שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, ואכן אמנו רחל הייתה יפת תואר ויפת מראה, אך מה ראה יעקב אבינו? מהו בעצם היופי על פי התורה? ומה ראה יעקב ברחל וביופיה מעבר לראייה פשוטה אנושית?

יופי פירושו שלימות של הרמוניה, כי ההרמוניה בין ניגודים חזקים וחריפים יוצרת תחושת יופי. ההתאמה בין ניגודים יוצרת יופי הן לעין בתחום המראה והן לאוזן בתחום המוסיקה. יופי חיצוני גורם לאדם לחוש בו, וכך הוא מפקיע כל תחושה של חסר, היופי נותן תחושה של שלימות המושכת את האדם הנמשך אחריו.

יופי חיצוני כובש אמנם את העין אך הוא עלול להכשיל את המתבונן. ישבו ממד של פיתוי ומשיכה העלולים לדרדרו לכיוון שלילי. היופי החיצוני יגרוור את האדם לעשות מעשה בלי שיקול דעת. לדוגמה, "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכו' תאווה הוא לעינים... ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל" (בראשית ג', ו). הכשל בפרשת עץ הדעת הוא בהליכה אחר תאוות העיניים בלי בדיקת עומק.

ליופי צריך לצרף עניין של כבוד. הוא צריך לעורר כבוד ויקר כמו "מלך בינופיו תחזינה עיניו" (ישעיהו ל"ג, יז). כאשר היופי מעורר תחושת כבוד הוא יוצר הרגשה מרוממת, הוא לא ישבש את הדעת לצדי דרכים.

"יפיותו של יפת באהלי שם" (מגילה ט', ע"ב). יפת-יון, יון תפסה את העולם הפיסית יופי חיצוני פלסטי. גם כאן היה יופי הרמוני, אך צריך להכניסו לאהלי שם ואז הוא מתאחד עם תוכן פנימי ואז נוצרת ההרמוניה של האמת הפנימית, החוץ והפנים מגלים את אותו יופי הרמוני.

ירושלים היא כלילת יופי "מציון מכלל יופי אלקים הופיע" (תהלים נ', ב). "מציון נשתכלל כל העולם כולו" (תנחומא קדושים, י) פירוש, נקודת המוצא והשורש של עולם ומלואו הוא בירושלים ובאבן השתייה שבה הבית, שממנה הושטת העולם כולו. מכאן שיפיה של ירושלים הוא שורש ועיקר לעולם כולו. במעמקי יסודות איתנים שמהם הושטת העולם.

יופי חיצוני נמצא בהרמוניה עם השורש שממנו הוא בא. זהו היופי לאמיתי וזו הכוונה העמוקה כאשר מדובר ביופי במקורות. כאשר נאמר על רחל שהייתה יפת תואר ויפת מראה מתכוונים לומר שהיה תיאום מלא ומושל בין אישיותה, כפי שהשתקפה במראה שלה ובין מידותיה וסגולותיה הפנימיות. זהו יופי אמיתי, וזו הרמוניה אמיתית, הרמוניה של יותר מממד אחד. כשיופי מעיד על פנימיות שלמה והתחברות לעיקר לשורשי המציאות הוא מעורר כבוד.

זהו סוף משמעו של הביטוי "ויאהב גם את רחל מלאה", שכן כאן גילה יעקב עוד רובד באישיותה של רחל הראויה לבנות את בית ישראל שנקרא לבסוף על שמה. יופיה של רחל, פנים וחוץ, שורש ועיקר, היא יופי המעורר כבוד בהתנהגותה כלפי אחותה לאה, וכך היא בונה את ביתו של יעקב על אדני האחוזה ומסירות הנפש לשעתה ולדורות.

בסיום הדברים על סוגיית היופי ויופיה של רחל נביא את דברי הגר"א ב"יקול אליהו" לפרשת ויצא ל'.

"הנה שלמה המלך ע"ה אמר בסוף משלי, 'שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל'. ובאמת מציון גבי האמהות אשר נשתבחו בחן וביופי. וצ"ל הדפירוש בפסוק כך הוא, שקר החן והבל היופי היינו כשהן בלתי יראת ה', והם כינום זהב באף חזיר, אבל אשה יראת ה' היא תתהלל ר"ל דגם החן והיופי תתהלל".

ה. האמהות והשפחות

1. רחל – עלמא דאתגליא

לאה – עלמא דאתכסיא

בעל "מכתב מאליהו" (ח"ב, עמ' 211) הרב דסלר זצ"ל מבחין בין "בחינת יעקב" ובין "בחינת ישראל" שביעקב אבינו. אלו שתי צורות השתקפות של יעקב. "בחינת יעקב" היא בעולם התחתון, ו"בחינת ישראל" היא בעולם העליון. בעולם התחתון השתלם יעקב והגיע למידת האמת, שכן "תתן אמת ליעקב". עבודתו של יעקב בעולם הזה לשם שמים בניסיון להגיע לשלימות הגבוהה האפשרית, לכבוד ה'.

"בחינת ישראל" שבו, זו בחינה גבוהה יותר. זו הבחינה שהגיע אליה יעקב בנצחו את שרו של עשו. יש בו ביעקב כוחות כפולים אותם הוא צריך לפתח כדי להגיע לייעודו. שלימותו הכפולה של יעקב אבינו חייבה עבודה בגלוי ועבודה שבהסתר ולזה התאימו שתי האמהות.

רחל שהייתה יפת תואר ויפת מראה – היא בחינת "עלמא דאתגליא" כדברי הזוהר, היינו "בחינת יעקב" הגלויה שעמה צריך יעקב להתמודד, לגילוי כבוד ה' בעולם הזה. לזה התאימה לו מאוד רחל שכל כולה גילוי, בה הוא רואה את עיקר ביתו וברורה היא לו.

לאה שענינה רכות היא בחינת "עלמא דאתכסיא", חלקה הגלוי דרך ההבחנה העליונה הנעלמת. לאה מכוסה ואינה ברורה כרחל אחותה, היא לא גלויה גם ליעקב מראשיתה, אך יש לה חלק בעבודתו של יעקב ב"בחינת ישראל".

חלקי רחל ולאה המסייעות ליעקב כ"עוזר" מתאימים לשתי בחינות ביעודו של יעקב. רחל מסייעת לבחינת "יעקב" ולאה מסייעת לבחינת "ישראל". ההבדל הזה בין שתי הבחינות ביעקב הם הבדל לשעתם, אך יש לזה המשך לדורות, בסוגיית המלוכה בישראל. המלוכה שתצא משתי האמהות רחל ולאה תכליתה המלכת ה' בעולם, אשר מהן ייצאו שני המשיחים, משיח בן יוסף בבחינת הכנה לגילוי השלם במשיח בן דוד.

יעקב חשב לגרש את לאה ונמנע מכך בדגש שראה שלא נפקדה. יעקב לא פעל בפוזיות ובבהילות לגרשה מיד. הוא בטח בהי' המכוון את כל מעשיו, ושאל את עצמו, מעבר לכל ההתרחשויות האנושיות, האם אין כאן יד ה' המכוונת אליו את לאה למרות שהוא לא הבין זאת. הוא המתין, ומשראה שהי' פקדה, היה הדבר סימן שמיימי ורמז ליעקב שלא מיועדת לו. יעקב לא גירש את לאה והתחיל להבין את המהלך שהוא מודה בו לבסוף "ושתחו ישראל על ראש המטה" – ראשית מיטתו של יעקב, ראשית בניו מלאה.

2. "ורחל עקרה"

קביעה זו בפסוק לא נראית כבלתי שייכת לכאן, ואכן חייל הרגישו בכך שהביטוי "ורחל עקרה" בהקשר עם "לאה שנואה" "וה' פתח רחמה" מחייב ביאור. וכך אנו מוצאים (ב"ר ע"א, ב):

"רחל היתה עיקרו של בית. ורחל עקרה ורחל עיקרה. רב מסובין של לאה היו, לפיך עושים רחל עיקר, ורחל עקרה, רחל היתה עיקרו של בית. שכל הדברים תלויין ברחל, לפיך נקראו ישראל על שמה (ירמיהו ל"א) רחל מבכה על בניה".

חייל דרשו את המילה עקרה במובן של עיקרה, עיקר. אפשר שכונת הכתוב גם כאן מדוע היו **אמהות עקרות**. וזאת כדי שיתפללו, לפי שהי' מתאוות לתפילתן של צדיקים, וכך מפרשים חייל את הפסוק (לא) "ורא ה' כי שנואה לאה", ולפיך עלול להיות שיעקב לא יתפלל עליה, ולכן הי' פתח רחמה ורחל עקרה. ומפני שהיא **עיקרו** של בית יעקב בודאי יתפלל עליה. והיא עצמה תרבה בתפילה.

עובדת היות רחל עיקר הוכרה גם על ידי זקני יהודה במגילת רות. הכל תלויים ברחל, כיוון שיעקב עבד בשביל רחל ובאמצעות רחל נשא גם את לאה, וכך גם הצטרפו השפחות בלה וזלפה, מכאן שרחל היא הגורם שהביא ליעקב את כל הבנים.

בעל ה"כתב והקבלה" (הרב יעקב צבי מעקלענבורג זצ"ל) בפירושו (לבראשית שם, לא) מוצא קשר אחר בין חלקי פסוק לא שבפרק כ"ט, ואלה דבריו:

"ראתה רחל אמו בלה שמפני חטאתה נמנעה מלהליל, כי אחרי רואה כי היתה **לאה שנואה** בעיני אישה, והוא אינו קובע דירתו אצל לאה רק אצל, והיא לא השתדלה להביאחו ולקרבו אל לאה מה שהיה ראוי לאשה כמוה לעשות".

לפי דבריו "ורחל עקרה" מפני ש"לאה שנואה" כביכול, היה על רחל לא רק למסור את לאה ליעקב אלא לדאוג שלא תהיה שנואה – עד כדי כך תובעים גמילות חסד מרחל.

3. רחל – פלך שתיקה לאה – פלך הודיה

לאה ילדה את ראובן, שמעון ולוי וקראה להם בשמות, תוך שהיא מציינת את תקוותה לזכות בקירבתו של יעקב.

ראובן – "כי ראה ה' בעיני כי עתה יאהבני איש" (כ"ט, לב).

שמעון – "כי שמע ה' כי שנואה אנכי ויתן לי גם אם זה" (כ"ט, לג).

לוי – "הפעם ילוה אלי איש כי ילדתי לו שלשה בנים" (כ"ט, לד).

אולם כשנולד יהודה אמרה: "הפעם אודה את ה'" (כ"ט, ל).

חייל סוברים שכאשר ילדה את יהודה הודתה כיוון שהי' אמהות סבורות, זו מעמדת שלשה וזו שלשה וזו שלשה. כיון שילדה לאה בן רביעי אמרה 'והפעם אודה את ה'" (ב"ר ע"א, ד).

לאה הודתה על הולדת יהודה כשהבינה כי קיבלה יותר משלושה בנים שהיו מיועדים לה לפי דעתה, רבע מכלל שנים עשר שבטים לכל אחת מנשות יעקב (שתי האמהות ושתי השפחות).

"לאה תפסה פלך (אומנות) הודיה ועמדו הימנה

בעלי הודיה, יהודה – (בר' ל"ח) 'זיכר יהודה

ויאמר צדקה ממני' דוד – (תהלים קל"ח) 'הודו

לה' כי טוב'. דניאל (דניאל ב') 'לך אלה אבהתי

מהודא ומשבח אנה" (ב"ר ע"א, ה).

לאה פתחה בעניין ההודאה להי', שכל מה שזכתה, על ידי חסד ה' הוא, וכמוה צאצאיה. יהודה מודה שתמר צדקה ממנו, וכך הציל שלוש נפשות, וכמוה, דוד נעים הזמירות, השבח וההודיה, וכן דניאל. לאה היא שורש ובסיס למושג הכרת הטוב והתודה להי' שהוא הבסיס המוביל למלוכה, מלכות יהודה:

"רחל תפסה פלך שתיקה ועמדו כל בניה בעלי

מיסטרין (לשון סתר). **בנימין** יש פה, יודע היה

במכירתו של יוסף ואינו מגיד".

שאול (שמ"א, י) "זאת דבר המלוכה לא הגיד".

אסתר (אסתר ב') "אין אסתר מגדת את עמה

ונאת מולדתה" (שם).

רחל תפסה אומנות השתיקה ושמירת הסוד. ומכוחה של רחל שתפסה אומנות השתיקה לכבוד ה' עמדו מזרעה שתקנים שיש בהם כוח האופק. בנימין יש לו פה ושותק על מכירת יוסף, שאול אינו מגיד את דבר המלוכה ואסתר מסתירה את זהותה כמצוות מרדכי עליה.

ז. קנאת רחל ובני בלהה

1. "ותקנא רחל באחותה"

"ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחותה ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי. ויחר אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן. ותאמר הנה אמתי בלהה בא אליה ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה" (בראשית ל', א-ג).

רחל עקרת הבית של יעקב לא ילדה לו, ואילו לאה ילדה ליעקב ארבעה בנים עד כאן. רחל מקנאה באחותה, "שקנאה במעשיה הטובים, אמרה אילולי שהיא צדקת, לא היתה יולדת" (בי"ר ע"א, ט). זהו חשבון הנפש שעושה רחל, היא חשה שאם לא זכתה לבנים ולאח אחותה זכתה הרי אין זאת אלא שמעשיה הטובים הם שגרמו לה. והיא פונה אל יעקב בדרישה תקיפה: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי" (ל', א). "מי שאין לו בנים חשוב כמת" (בי"ר ע"א, ו).

יעקב נוזף באשתו האהובה רחל על דבריה התקיפים. ה' מנע ממך פרי בטן ומה אני יכול לעשות "התחת אלקים אנכי" (ל', ב). דברים קשים הטיח יעקב ברחל הטובלת מעקרותה, מדוע נהג כך יעקב? מדוע לא גילה רגישות לכאבה, סבלה וקנאתה של רחל באחותה? הלא כל רצונה של רחל היה להעמיד בנים ממנו לבניין כנסת ישראל?

אכן, חז"ל רואים בדבריו של יעקב חריגה: "כך עונים את המעיקות? חייך שבניך עתידים לעמוד לפני בנה ויאמר 'התחת אלקים אנכי' (בראשית נ', יט)" (בי"ר ע"א, ז). לא היה זה מן הראוי לנזוף ברחל על אף דבריה הקשים שהרי היא במועקה קשה ולא היה צריך יעקב למלא קדים בטנו. יש בדברי יעקב גם רמיזה בקורתית "ממך מנע, ממני לא מנע", היינו שרחל צריכה לפשפש במעשיה ולבדוק מדוע מנועה היא מלדת.

"א"ל (רחל): כך עשה אביך לאמך, לא חגר מתניו כנגדה.
א"ל (יעקב): אותו לא היו לו בנים אבל לי יש בנים.
א"ל (רחל): וזקנך לא היו לו בנים וחגר מתניו כנגד שרה.
א"ל (יעקב): יכולה את לעשות כשם שעשתה זקנתי?
א"ל (רחל): מה עשתה?
א"ל (יעקב): הכניסה צרתה לביתה.
א"ל רחל: אם הדבר הזה מעכב, הנה אמתי בלהה..." (בי"ר ע"א, ז).

והיא יולדת ליעקב שני בנים.
 ד' — "דניאלים וגם שמע בקלי ויתן לי בן על כן קראה (רחל) שמו ד'" (לי' ה').
 נפתלי — "נפתולי אלקים נפתלי עם אחותי גם יכלתי ותקרא שמו נפתלי" (לי' ח').
 רחל לא זכתה עדיון ללדת בנים ליעקב. היא נותנת ליעקב את בלהה שפחתה.

בני בלהה על ברכי רחל
2. "דן" "נפתלי"

חזרת בתשובה, מתפללת וזוכה שה' פוקדה.

שכן אינה פחותה מאחותה, וזה אולי עוונה.
כנגד גאוותה זו נתנה לבה לחזור בתשובה להטות אל הקצה השני בדבר שחטאה בו, "תשובת המשקל". רחל מציעה ליעקב את בלהה אמתה — זהו החמיקון שלה. אם מתחילה רחל קנאה באחותה, מעכשיו לא תקנא אפילו בשפחתה, בלהה, ובזכות שתכניס צרתה לביתה אולי תבנה גם היא ממנה.
אפשר שדרך זו מסבירה גם את השיחה בין יעקב ורחל לפי מדרש רבה שדבאנו לעיל. יעקב אמר לרחל מה שעשה אברהם עם שרה שהציעה להכניס צרתה לביתה. כוונת יעקב הייתה שבהכניסה צרתה לביתה גילתה בזה גודל חשקה להוליד בנים, ושרה עמדה בניסיון וזכתה לבן, אולי תזכה גם רחל. לפי תפיסה זו של ה"כלי יקר" מקבלת השיחה בין יעקב ורחל פנים חדשות. יעקב מוכיח את אשתו מותר האהבה, ותוכחה זו מתקבלת ופועלת פעולתה. רחל

והלחיגע ליעודה. העוון מבדיל בינה ובין הקבית.

ואכן, רחל הצדקת נותנה לבה לפשפש במעשיה — כפירוש של בעל ה"חלקי יקר" — והגיעה למסקנה שעוונה הוא ב"ותקנא רחל באחותיה". עצם העובדה שרחל הגיעה למצב של קנאה ואפילו קנאה במעשיה הטובים של לאה. בדקה רחל שקנאתה נבעה ממידה מסויימת של גאוור, שהרי הניחה שגם לה מגיע בר

רמבי"ף.

LCI, L)

ואולי זה מה שתובע ממנה הקב"ה, המתאווה לתפילתן של ידיקים, "ישבה להתפלל על עצמה אל שומע צעקה וזהו יושמע אליה אלוקים" (סוף דברי

והכלימה בדבריו "ממך מנע" כדי שתתקן עצמה. רחל שמעה את דבריו

ועל כן נראה שיש להבחין בין שני סוגי תפילות אלו. ישנן תפילות המיוחסות ליהודה הנביא, וישנן תפילות המיוחסות ליהושפט המלך. תפילת "עקב נזוף ברחל ומלמדה שהוא אינו כל יכול" ואינו בא במקום אלוקים. הוא מתפלל אך אינו יכול לערוב לקיבול תפלתו. תפילת צדיק יכולה להתקבל ואפשר שלא תתקבל. וכיוון שאיימה רחל בהמתת עצמה מצרה, הוכיח אותה

בבדיה "ויוחר אף יעקב":

על כך חרה אפו של יעקב ברחל והשיב לה קשות. וממשיך רמב"ן שם בפסוק יוחר, ועל כל פנים, הוא יָכוֹל.

וילבש שק ואפר ויתפלל עד שיהיו לה בניס שלא תמות בצערה".

"ועל דרך הפשט אמרה רחל ליעקב שיתן לה בנים, ובאמת דעתה לאמר שיתפלל עליה עד שיתן לה בנים על כל פנים, ואם שתמית עצמה בצער, דיברה שלא כהוגן בקנאותה, וחשבה כי באהבתו אותה יתענה

מסולקות. ואלו דבריו בפירושו לבראשית ל', א ד"ה "הבה לי בניס":

כשם שעשתה שרה עם הגר? כל השיחה הזאת טעונה בירור יסודי. רמב"ן מפרש את השיחה בין יעקב לרחל באופן שחלק מן השאלות שהעלינו

מה משמעות הדברים? האם דרש יעקב מרחל שתכניס את בלהה לביתה לבייתה וכי רחל מוכנה לכך?

במים ובכל זאת התפלל על שרה שתלד. ויעקב משיב ששרה הכניסה צרתה לבנים מאשתו לאה! ורחל מוסיפה ושוואת, הלא אברהם אף על פי שהיו לו

בנים כשם שלא היו לה בנים, אבל יעקב יש לו בנים, זו מציאות אחרת. גם מענה זה תמוה ביותר. האם יעקב פטור מלהתפלל על אשתו העקרה ואפילו יש

התפלל על אשתו רחל! מדוע צריכה היא להפציר בי? תשובת יעקב תמוהה עד מאוד. יצחק התפלל על רבקה משום שלא היו לו

הוויכוח הנוקב הזה בין יעקב ורחל קשה מאוד להולצמו. רחל תובעת מיעקב שיתפלל עליה, כשם שיצחק התפלל על רבקה אשתו העקרה. האם יעקב לא

"ונחם פירש נמיז פמל חזורס מלח המקום, נחמנרמי עם
למומי לזכות לננים, וואי מפרש לשון עקש ופמלמול"
(דברים ל"ב, ה) נמקשמי והפערמי פלירות ונפמוליס
הרנה למקום להיום שוה למומי (רש"י ל', ח).

לפי פירושו של מנחם בן סרוק שרש"י מביאו משמעות השם נפתלי הוא
חיבור. רחל מדברת על חיבור שנתחברה עם אחותה. הבן הזה הוא ביטוי
להתחברות **רחל עם לאה** בעצם העובדה שנולד לה בן על ידי שפחתה. צרוף
שתי האחיות רחל ולאח אשר בנו שתיהן את בית ישראל נעשה כאן במאמץ של
רחל להתחבר אל לאה ולא להיפך.

רחל עיקר הבית, שבעצם הייתה ראשונה לעיקב, היא היא שצריכה
להתאמץ להדביק את אחותה **שהקדימה** אותה להיות אשת יעקב וכן
הקדימה אותה בלידת הבנים. צרוף שתיהן יחד נעשה בנקודת החיבור הקרויה
"**נפתלי**". זהו נפתלי, פתיל שיעשה את שתי האחיות צמודות זו לזו. "נפתלי
אלקים נפתלתי עם אחתי וגם יכלתי" (ל', ח), או פירושו פתלתול ועיקש, ובדרך
פתלתול הגעתי. נפתלי הוא שחיבר את עקרת הבית רחל עם אם הבנים לאה.

רחל היא עיקר ביתו של יעקב דבר המתבטא גם בעובדת היותה קבורה
בדרך, כדברי מהר"ל ב"נצח ישראל" (פרק א'). קבורתה של רחל בדרך,
מבטאת את הרעיון **שהבית** של יעקב שורשו ברחל מצוי **בדרך**, וזו נקודה
המחזיקה את כלל ישראל בכל מקום שהם נמצאים בגלות, זו נקודה אשר
תשיב אותם הביתה. אילו רחל לא נקברה בדרך לא הייתה נקודת **חיבור**
ומשיכה לקשור אותם לעיקר. רחל גוזה במושג של "**בדרך**". נקודה זו של
מציאותה של רחל בדרך מתחברת עם **לאה** "אם הבנים" כשמן החיבור הזה
יוולד מלך המשיח.

המושג "בית" הוא בדרך כלל מקום קבוע. המושג "בדרך" מבטא בדרך כלל
ניידות שהיא ההיפך מקבוע. ביתו של יעקב-רחל הוא בדרך, יש בו ביטוי כפול.
הוא גם ב"דרך" וגם ה"בית", כיוון שעם ישראל יתפשט ויצא לגלות ויטלטל
עצמו, צריכה להיות נקודת "בית", שתהיה מעין מגנט שאליו יתקבצו כל
החלקים -- זו רחל. הדבר מתבטא ב"נפתלי" שהוא כידוע "שבע רצון" (דברים
ל"ג, כג) שפירושו הוא ה"רצ"י של כלל ישראל.

יש ב"נפתלי" כוח המחבר את שתי האמהות, ויש בנפתלי כוח הרץ, הרצון
בחנך ה"כלל ישראלי". כוח זה של רוצה -- רצון, מבטא את היציאה של נפתלי
ממקומו, מעצמו והיכולת ללכת ולהתנועע למקומות רחוקים. נפתלי מסוגל
להתרחב מעבר למקומו, הוא ביטוי לאותו מושג של "בית" המסוגל להטלטל

רחל זוכה לבן משפחתה בלהה וכך היא אומרת "ויתן לי בן", מכאן שהמושג
"ותלד על ברכי" פירושו שאמנם היולדת היא בלהה שפחת רחל, אך הבן הוא בן
רחל. רחל היא אם בן והיא אם נפתלי. רחל קוראת שמות לבנים, כפי
שהאמהות נתנו שמות לשבטים (פרט לבנימין). בנתינת השמות בן ונפתלי יש
משמעות למאבקה, תפילותיה וצפיותיה של רחל. ביאור שמות הבנים שנולדו
לבלהה משקף מהלכים באישיותה של רחל.

דן

"ותאמר רחל דנני אלקים, דנני וחייבני, דנני וחכני.

דנני וחייבני שנאמר 'ורחל עקרה'.

דנני וחכני שנאמר 'ויתן לי בן'. על כן קראה שמו דן"

(ב"ר ע"א, ז).

בקריאת השם דן אומרת רחל שה' שמע בקולה, קול תפילתה ונתן לה בן,
אין אין היא קוראת לו "שמע" אלא דן לשון דין. רחל מזכירה שהייתה עצורה
מלדת ובוזה דן אותה אלקים ושמע תפילתה, אבל בדין, שהרי נתן לה בן
משפחתה. תחילה "דנני וחייבני" לעשותה עקרה, ואח"כ דן אותה וזיכה אותה
במה שנתן לה בן על ידי שפחתה.

לדברי חז"ל אלה נוספו את הערתו הפרשנית של בעל "הכתב והקבלה".
חטאה של רחל היה שראתה כי אחותה שנואה ולא עשתה די לקרב אותה
ליעקב. אולם לזה מוסיף הפרשן עוד תוספת ביאור לעוונה של רחל:

"גם יחסה לעצמה צד עוון אשר חטאה שלא שבה עד אלקים, כמו
שנאמר ברבקה, וכמו שעשתה חנה, אבל נאמר בה 'ותקנא רחל
באחותיה'... ולכן אמרה 'דנני אלקים', ר"ל בדין ובמשפט מנע ה' ממני
בנים, במה שלא קדמתי לפניו בתפילה כראוי. עם כל זה חָסַד עמי במה
ששמע בקולי למלאות קצת משאלותי, ולא השיב פני ריקם מליתן לי
בן עכ"פ משפחתי, ע"כ קראה שמו דן, ולכן זכרה שם **אלקים** בדבריה
לא שם הוי' שזכרה לאה..." (פירושו לבראשית ל', ז).

בעל "**הכתב הקבלה**" מפרש "דנני אלקים" שרחל עשתה תשובה על כך שלא
התפללה כראוי לה' על בן. "דנני וחייבני" במה שעשתה עקרה ושלא עשתה
ההשתדלות הראויה ברבקה וכחנה. ולכן יש כאן שימוש בשם "אלקים" שהוא
מידת הדין שגם זיכתה אותה בן אף לא בשלמות, שהרי הבן ניתן לה
באמצעות בלהה שפחתה.

מכל הדברים האלה רואים כי בשם "דן" יש ביטוי והשתקפות לכל מהלך
אישיותה של רחל ומאבקה לזכות בבן. גדולתה של רחל בעשיית חשבון נפש
ממנה פנימה ולפישפש במעשייה ובמחלציה, והיא מקבלת על עצמה דינו של ה'
מתוך הכרה וקוראת לבן "דן".

ח. פרשת הדודאים ופשרה

1. רחל ולאה בעימות

אחר שלא, ראתה שעמדה מלכת נתנה גם היא את שפחתה (זלפה) ליעקב, ונולדו שני הבנים גד ואשר. קודם ללידתם אנו קוראים בתורה על פרשת הדודאים:

"וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה
ויבא אתם אל לאה אמו, ותאמר רחל אל לאה תני לי
מדודאי בנך.
ותאמר לה: המעט קחתך את אושי ולקחת גם את
דודאי בני.
ותאמר רחל: לכן ישכב עמך הלילה תחת דודאי
בנך.
ויבא יעקב מן השדה בערב ותצא לאה לקראתו,
ותאמר: אלי תבוא כי שכר שכרתיך בדודאי בני,
וישכב עמה בלילה הוא" (בראשית ל', יד-טז).

שלושה פסוקים מתארים פרשה מוזרה של דודאים אשר בעקבותיה עימות חריף בין לאה לרחל, ובסופה נפקדת לאה אשר שמע אליה אלקים. רמב"ן תמה על כך שלא נתנה את שפחתה זילפה ליעקב, שהרי ללאה לא הייתה סיבה גלויה לעין לעשות מעשה זה. ללאה שלא כרחל העקרה, היו בנים, אם כן למה נקטה בצעד זה להכניס צרנה לביתה?

"אבל נצטרך לומר כי היו (האמהות) נביאות ידועות שיעקב עתיד להעמיד י"ב שבטים, ורצתה שיהיו לה רוב בנים ממנה או משפחתה שהיא ברשותה, ולא תתגבר אחותה עליה בבנים" (פירושו לפרק ל', ט).

ביסוד דבריו של רמב"ן מונחת ההנחה שלא נאבקת עם אחותה רחל לזכות במירב הבנים ליעקב. ידעו האמהות הנביאות שיעקב יעמיד שנים עשר בנים וכל אחת השתדלה לזכות בחלק גדול יותר בבנים לישראל. בדבריו אנו שומעים גם על מעמדן של השפחות שהן מצורפות צרור מוחלט לאמהות, בני שפחת רחל הם בני רחל. ובני שפחת לאה הם בני לאה. וכולם כאחד בני יעקב.

ולצאת מעצמו ולהיות נודד ונייד, שזהו גם סוף משמעו של הביטוי של רחל נקברה "בדרך".

במקביל ל"נפתלי" המתרוץ, אפשר לראות שגם ה"משכן", בית ה', שנבנה במדבר היה בית מקדש נייד ממקום למקום, עד שהגיע למקומו הקבוע **בהר הבית** בירושלים. המשכן הלך עם עם ישראל במדבר ארבעים שנה, זה היה "בית בדרך", גם רחל בהקבלה למשכן היא ה"יבית בדרך" של יעקב.

כאשר רחל מותחבת עם לאה ע"י נפתלי, הרי שיסוד ה"יבית" של רחל הולך עם כל אחד מישראל לכל מקום. עם ישראל גם כאשר הוא יוצא לגלות הוא לוקח אתו את נקודת העיקר המשמרתו, את **הבית**. רחל פיתלה עצמה עם אחותה ע"י נפתלי.

יש בנפתלי יסוד נוסף והוא בבחינת, "אל תשמוחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי",

כי אשב בחשך ה' אור לי" (מיכה ז', ח).

פירוש הדברים, שיש ב"נפתלי" יסוד של **נפילתי** – קמתי, נראה כאילו נפילתי אבל קמתי, באותו כוח שנקרא נפתלי אני מסוגלת לקום ולהגיע ולרוץ לכל מקום. זהו כוחו של נפתלי אשר רחל רואה בו נקודת חיבור לאחותה לאה ונקודת חיבור לכל בית יעקב לעשותו אחד, דבר שלא היה קל לרחל כלל ועיקר. היא הייתה צריכה **להתעקש ולהתפתל ולהפציר** הרבה לפני ה' כדי להיות שווה לאחותה, "ותקרא שמו נפתלי" (ח).

בני השפחה בלהה, שפחת רחל, הם בניו של יעקב, שכן נאמר "ותלד בן ליעקב" (ל', ה). רמב"ן מעיר (בפירושו לפסוק ה') שהכתוב הדגיש שבני השפחות הם בני יעקב להגיד שהוא חפץ בהם ומודה בהם, "ואינו נקרא לו בן האמה רק בן ליעקב כבני הנבירות המתחייבים אליו".

2. הדודאים – מה הם?

"דודאים – צמח בר ממשפחת הסולניים, גדל בשדות כמעט בכל אזורי ארץ ישראל. לדודאים שושנת עלים גדולים ומקומטים, פרחים סגולים נאים ופירות עסיסיים וצהבהבים בהבשילים. הקדמונים יחסו לדודאים סגולות רפואיות שונות, מתן פרי בטן ועוד" (הגדרת מילון אבן שושן, עמ' 220). רמב"ן בפירושו לפסוק יד בפרק ל' כותב בד"ה **"דודאים"**:

"יִסְגֹּל וּבִלְשׁוֹן יִשְׁמַעְיָל יִסְמִינִי (רש"י) ואינו נכון... וראוי לקבל דעת אונקלוס שתרגם בהם 'ברוחין'... ויש להם ריח טוב, וכן כתוב 'והדודאים נתנו ריח' (שיר השירים ז', יז). והם על צורת כן אדם כי יש להם דמות ראש וידיים. ויש אומרים כי יועילו להריון, ואנכי לא ידעתי... והנכון כי רצתה (רחל) בהן להשתעשע ולהתענג, כי בתפלה נפקדה רחל לא בדרך הרפואות..."

רמב"ן אינו סבור שרחל ביקשה את הדודאים בגלל מה שהיה מקובל שיש להן סגולה להריון אלא לצורך שעשוע וריח טוב, כי לדעתו נפקדה רחל על ידי תפילה ולא על ידי רפואות.

ראובן מביא את הדודאים לאמו (לאה) ורחל מבקשת "תני נא לי מדודאי בנך". תגובת לאה קשה מאין כמוה: "המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בנך" לאה מתפרצת כנגד רחל בהאשמה "קחתך את אישי"? האם שכחה לאה למי היה שייך יעקב מלכתחילה? האם שכחה לאה את מעשה גמילות החסדים של רחל אליה, בכך שנתנה לה את הסימנים כדי שלא תתבייש? איך העזה לאה לומר לרחל שלקחה לה את **יעקב אישה**? האם לאה איננה חשה הכרת הטוב כלפי רחל שוויתרה על הכל למענה? מדוע לא ענתה רחל: 'אינשך' ולא 'אישי'?! רחל אינה משיבה למתקפה של לאה, אלא מציעה "לכן ישכב עמך הלילה תחת דודאי בנך" (טו).

"תני ר' שמעון, לפי שזולזה בצדיק, לפיכך אינה נכנסת עמו לקבורה, ה"ד' לכן ישכב עמך הלילה', אמרה לה עמך הוא דמיך עמי לית הוא דמיך" (כ"ר, ע"ב, א).

רחל ויתרה על ההיות עם יעקב לילה אחד כדי לזכות בדודאים, ואיבדה את הזכות להקבר עם יעקב. מדוע הייתה חשיבות הדודאים גדולה כל כך בעיניה? שוויתרה ואף בלמה עצמה כנגד אחותה לאה? אפשר שעניין הדודאים מרמז לענין "דודים" שפירושו אהבה וחיבה, מקרבים את יחסי הידידות והרעות בין אנשים. ראובן שידע שיעקב קובע עיקר אהבתו לרחל הביא לאמו לאה דודאים-דודים לקרב בין אביו ואמו.

166

רחל שהייתה עיקר אהבתו של יעקב, כנראה, הרגישה דחוייה במקצת עקב היותה עקרה, וביקשה לקרב את יעקב ואהבתו על ידי הדודאים, ולכן ביקשה רחל "תני נא לי מדודאי בנך", מקצת דודאים, וזאת כדי לנסות לזכות לשוויון עם אחותה לאה היולדת בנים ליעקב.

התנהגות לאה בפרשה זו, מורה כי לאה לא הרגישה נחותה בגלל האופן שבו זכתה ביעקב, היא זכתה שיעקב יהיה "אישה". והיא מודעת לזכויותיה ויש לה אפילו תביעה כלפי אחותה שכה גמלה עמה חסד.

המאבק בין רחל ולאה על הזכות ללדת בנים ליעקב, לכנסת ישראל, מלמד שהאמהות נאבקו על נקודת ערך. גם האופן שבו לאה פונה בהמשך פרשת הדודאים אל יעקב "אלי תבא" העלול להיראות כביטוי בלתי נאות, מאיר באור אחר אם מתבוננים במניעי נפשה של לאה לזכות לבן נוסף מיעקב.

המאבק אינו בין שתי האמהות רחל ולאה במישור האנושי בלבד, יש לו היבט והכוון אלקי: "ושמע אלקים אל לאה ותהר ותלד ליעקב בן חמישי" (יז). ההכרעה בפרשת הדודאים היא לטובת לאה, מן השמים שמעו לנאקתה של לאה, המתירסרת ביסורי ריחוק מיעקב, עדיין אינה זוכה להיות "האהובה", ומן השמים שומעים לתפילתה. לשני בנים זוכה לאה בתפילתה, ליששכר וזבולון ולא בגלל הדודאים. זו סיבת התפרצותה כלפי רחל המבקשת לקרב עוד יותר את יעקב אליה. לאה מתוך יסוריה דיברה קשות אף על פי שבוודאי לא שכחה עד כמה השתדלה רחל עבורה.

יב. רחל ולאה — חסד מול גבורה

הרב סולובייצ'יק בספרו "ימי זכרון" ובמאמרו "השיתין שבכנסת ישראל" (עמ' 66-61) מבחין בין האמהות רחל ולאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל.

לאה — "ללאה אמנו היה הכשרון הזה של 'ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו', ללאה לא היתה סבלנות להמתין עד שיבא אליה יעקב, אלא היא נחפזה והחשישה את בואו. לאה אמנו הפגינה תמיד תוקף ואומץ לב. אילו יכלה לאה להשיג את יעקב בדרך גילגול ודאי לא היתה נזקקת לתחבולה שבלי הסכמתה של רחל לא היתה פועלת. לאה ביקשה בכל כוחות נפשה להיות אמה של כנסת ישראל, ורצה ריבונות של עולם שחלומה יתממש בדרך קשה. השם לאה משמעותו לאות ואפיסת כוחות, בכל נימי אישיותיה מסמלת לאה אמנו את מידת הגבורה.

רחל — "השם רחל מסמל כבשה שקטה. היא אדם שקט וחסר אונים, היא הקריבה עצמה למען אחותה בלי לדרוש דבר. היא סבלה בשקט ובענווה, וכאשר צעקה 'הבה לי בנים' היא צעקה מתוך יסורים. רחל לא סימלה את הכוח של 'כבשוה' אלא של הוויתור וההקרבה כפי שנתגלה יצחק. גורלה של רחל היה להכשיר את הדרך לאשה אחרת תוך יסורי בדידותה.

את קרבנה הגדול הביאה רחל בפטירתה ללא עת. רחל לא זפתה לקצת נחת מבניה יוסף ובנימין, ואף לא להיקבר ליד בעלה מתוך מערת המכפלה. ליד יעקב במערת המכפלה נקברה דוקא לאה. ברחל התגלמה מידת החסד, ובלאה מידת הגבורה."

לפי דבריו אלה של הרב סולובייצ'יק אפשר לסכם ולומר, כי בשלוש משפחות האבות הייתה החלוקה בין החסד לגבורה כדלהלן:

אברהם — חסד	שרה — גבורה
יצחק — גבורה	רבקה — חסד
יעקב — אמת	רחל — חסד
	לאה — גבורה

"רחל מתה בת ל"ז שנה ולאה לא עברה על מ"ד"

(סדר עולם, פ"ב).

"אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה ובו

בפרק מתה לאה" (שם).

על מות לאה אמנו וקבורתה אין עדות בתורה שבכתב קיים רק איזכור העניין ע"י יעקב לבניו על מערת המכפלה "ושמה קברתי את לאה" (בראשית מ"ט, לא). אך ב"ספר הישר" מובא באריכות (מצוטט ב"תורה שלמה" לבראשית ל"ז, ב אות כ"ו):

"ויהי לתקופת השנה ויסעו בני יעקב משכם וישבו ויבואו חבורה אל יצחק אביהם... בשנה ההיא שנת מאה ושש שנים לחיי יעקב בשנה התעשרית לבא יעקב מפדן ארם ונתמז לאה אשת יעקב בשנה ההיא, בת אחת וחמשים שנה במוותה בחברון. (ובסדר עולם פרק ב' מבואר ולאה לא עברה על מ"ד שנה) ויקברו אותה יעקב ובניה במערת שדה המכפלה אשר בחברון אשר קנה אברהם מאת בני חת לאחות קברו."

רחל ולאה היו שורשי המלוכה בישראל שהיא צריכה להביא למימוש של רעיון מלכות ה' בעולם. כשהומלך מלך ראשון בישראל מבני רחל, שאול בחיר ה', ראה שמואל הנביא בעצם הבקשה חטא, שכן "ה' אלקיכם מלכם" (שמואל א', ח').

ראויים הם ישראל להיות מונהגים על ידי ה' ללא תיווך של מלך, אך הם ביקשו להם מלך וקיבלוהו בבחינת "אתן להם מלך באפי ואקח בעברתי" (הושע י"ג יא).

שאול בן רחל לא עשה את מצוות שמואל במחייית עמלק ולא נתקיימה מלכותו. דוד בן לאה שבא אחרי שאול זכה להנהיג את כלל ישראל ולשעבד למלכות שמים. משנתפלג הממלכה בגלל ירידת מלכי דוד מדרגתם, כיוונה השגחה את העניינים כך, שהומלך מלך מבני אפרים במקביל למלכות בית דוד. אילו זכה ירבעם בן נבט משבט אפרים היה מסייע למלכות בית דוד, כל אחד לפי ערכו ותכליתו.

מלכות אפרים מבני רחל תסייע לבחינת יעקב שבכלל ישראל ומלכות דוד מבני לאה תסייע לבחינת ישראל שבכלל ישראל. הדבר לא קרה בימי בית ראשון והוא מעודד לעם ישראל על ידי שני המשיחים שיבואו משתי האמהות רחל ולאה, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד (ע"פ הרב דסלר).

הרב יהודה שביב

רחל

אמה של שתיקה

א. אבות ואמהות

עם ישראל ידע מאז ומעולם אישים גדולים, מורמים, שהקרינו על סביבם. אף ידע להעריכם כראוי וקשר לראשם כתרים: נביאים, חזוים, צדיקים, שופטים, חכמים, דברים, מנהיגים, וכהנה תוארים שונים. אך יש תואר שהוא שמור רק לשלשה ולארבע.

כך הורו חכמים:

„אין קורין אבות אלא לשלשה. ואין קורין אמהות אלא לארבע. (כלומר: אבות, לאברהם יצחק יעקב. אמהות, לשרה רבקה רחל ולאה). אבות מאי טעמא (אין קורין)? אילימא משום דלא ידעינן אי מראובין קא אתינן אי משמעון קא אתינן. אי הכי אמהות נמי לא ידעינן אי מלאה קא אתינן אי מרחל קא אתינן. אלא: עד הכא חשיבי, טפי לא חשיבי“ (ברכות טז ע"ב).

אפשר לומר כן? כלום לא קמו מאז גדולים וחשובים צדיקים וקדושים? ומי לנו גדול ממושה רבן של ישראל ומאהרן קדוש ה'. אין זאת אלא שהתוארים „אבא“, „אמא“ לא רק ציון של חשיבות בהם אלא ציון של כושר הנחלה והורשה. בעלי תואר זה הם אותם שירושתם הונחלה לדורות, אותם שסללו דרך משלהם, דרך בה דרכו הבאים אחריהם. אותם שהעמידו תולדות.

מכאן הזכות והחובה להעמיק חקר לגקודתו של כל אחד מהאבות ואחת מהאמהות, ולרדת עד תכונתם. ברי כי עבודה זו ראוי לה להעשות ברטט ובזיע תוך ידיעת המרחק הרב שבין קטנם לבין מתנינו. קוי אופי שישורטטו, נקודות מהות שיועלו, מטרות, — סימן לבנים, למען ישמשו מקור ללימוד וחיוגר. בן התוהה על שרשיו מן הדין

[תקלא]

שכיר את אבותיו ואמהותיו, ולא רק לשם הכרת קדמונים אלא לשם התוהית דרכו שלו, הכרת עצמו מהותו ועודו.

ב. בין רחל לשאר אמהות

דרך משותפת לאמהות ולעוד נשים גדולות בישראל, הדרך מן החוץ פנימה. אל המשפחה והעם מגיעות הן, מעם נכרי ומארץ נכריה. ניצוצות שנתפורו לבין האמות מבקשות תיקונו ובכח רב חפצות הן לשוב לצור ממנו חוצצו. ובשובן מביאות הן עמדם סגולות מולדת חוץ, הדרישות לבניה של כנסת ישראל. מכאן להבנת הרצון העז להדבק באומה או במשפחה בטרם היותה אומה, רצון שבמודע ובתת מודע. רצון המביא להדחפות אל חיק האומה והמשפחה אף תוך פריצת גדרים סייגים ומוסכמות.

רבקה, אחות לבן, בת השלוש¹ מוכנת באופן החלטי לעזוב את ביתה ומולדתה וללכת אחר איש זר על מנת להנשא לאיש בלתי מוכר ונעלם. ודאי שלא הצמידים והכשיתי הזהב הם שצדו את ליבת, אלא דבר מה עמוק פנימי בלתי ניתן להסבר והיה נמשכת כבחבלי קסם.

לאה בת אחיה, עיניה רכות מדמעות ששופכת היא יומם ולילה על כי עשו עלה בגולה ולא יעקב². מוכנה היא לעשות הכל כדי להיות שרויה במחיצתו של יעקב, אף אין היא יכולה להתאפק וקוראת היא לקראת יעקב השב מן השדה, "אלי תבוא כי שכר שכרתיך בדודאי בני" (בראשית ל, טז).

תמר, משנראה לה כי עומדת היא להרחות מבית יהודה, מחליטה על צעד נועז, ויושבת כקדשה בפתח עינים להטות יהודה אליה מן הדרך, וכל-כך, — כדי שלא תצא ריקם מן אותו בית.

כמה מתאמצת היא רות, והיא הצנועה באה בלאט אל בועז הגורנה ושוכנת מרגלותיה. מיוחדת מכולן ושונה מכולן היא רחל. עם שנפש יעקב קשורה בנפשה וידעת היא כי

1. ראה רש"י בראשית כה, כ. וזה עפ"י סדר עולם. עוד ראה תוס' יבמות סא ע"ד, ד"ח וכן הוא.

2. ראה בנא בחרא קנא ע"א, ורש"י בראשית כט, יז.

[תקלב]

לו יועדה, אין היא פועלת כלום למימוש הדבר. יחירה מזו, היא כאילו משתפת עצמה במעשה המרמה של אביו, במוסרה ללא אחותה סימנים שמסר לה יעקב.

"מאי צניעות היתה בה ברחל....

ויגר יעקב לרחל... מינסבא לי?

אמרה ליה: אין, מיהו אבא רמאה הוא ולא יכלת ליה.

אמר לה: אחיו אנא ברמאות. אמרה ליה: ומי שרי לצדיק לסגויי ברמיותא.

אמר לה: אין, עם נבר תתבר ועם עקש תתפלי.

אמר לה: ומאי רמיותא? אמרה ליה: אית לי אחתא דקשישא מינאי ולא

מינסיב לי מקמה. מסר לה סימנים. כי מטא ליליא, אמרה: השתא מיכספא

אחתאי מסרתינהו ניהליה. והיינו דכתיב ויהי בבקר והנה היא לאה. מכלל דעד

השתא לאו לאה היא? אלא מתוך סימנים שמסרה רחל ללאה לא הוי ידע

בה עד השתא."

מסכת מגילה יג ע"ב.

כלימה זאת שהיתה אחותה נכלמת, כלימת שעה היא, שהרי לא עליה היה יוצא קיצפו של יעקב אלא על לבן שבישל נזיד זה. ולעומת זאת הפסדה שלה של רחל, הפסד נצח הוא³, הן לא העלתה בדעתה שעה תום השבוע תגמל אף היא ליעקב.

ג. רחל, לפני גוזזיה נאלמה

דומה שלהבנת ענין זה נבוא אם נבין לסוד פנימיותה ומותה של רחל. ממות זאת מבוטאת בשמה, — רחל.

כך מעיד הכתוב:

"רחל, — לפני גוזזיה נאלמה" (ישעיהו נג, ז) אילמות, שתיקה.

"רחל תפסה פלך שתיקה" (בראשית רבה עא, ח) זה חלקה, זו אומנותה. זה

אופיה ומותה.

יש בזה כאילו השלמה שקטה עם מצבים, מבלי לנסות לפעול לשוניים או לעיצובם.

3. והנהו גישתה של רבקה. העדיפה לגנוב לב יצחק גניבת שעה, על מנת לזכות את יעקב וזרעו וזכיה של נצח בברכות. (אמנם עשתה זאת בהשראת רוח"ק ודבר ה' אליה, "ורב יעבד צעיר").

[תקלג]

והאמר רחל נפתולי אלקים נפתלתי עם אחותי...

— אמר רבי יוחנן: נינפה (היינו חופה) היה לי לעשות לפני אחותי. אילו שלחתי ואמרתי לה, תן דעתך שהם מרמים בך, לא היה פורש? אלא אמרתי: אם אין אני כדאי שיבנה העולם ממני יבנה מאחותי. (שם, יא) מהיכן לה שאין העולם כדאי שיבנה ממנה, והרי בידה לפעול ולמנוע בעד נשואי יעקב עם לאה (ואז גם לא היה חשש שאחותה היכלם ולא היתה צריכה למסור לה סימנים שנתן לה יעקב), אך כדי לשנות מנהג המאורעות עליה לפעול, לגלות את אנו של יעקב, עליה לצאת משתיקתה, וזאת לא תוכל לעשות. שתיקה זו במהותה היא, ייחודה, — נאלמה. לא יתכן שיעודה יבוא לה במעשה המנוגד לאפיקה לדרכה, אם עליה לפעול כדי שממנה יבנה העולם, משמע אין היא כדאית לכך.

ד. רחל וראשי חדשים

בספר "מדבר קדמות" מביא הרב הדי"א בשם קדמונים:

"רחל אמנו ע"ה, בזכותה ניתנו ראשי חדשים לישראל, וכן, ראשי חדשים לעמך ראשי תיבות רחל. ומוסף ראש חדש רחל אמנו תיקנוה, שראותה ברוח הקודש שנשי המדבר לא נכשלו בעול, ורמזה שמה בראשי תיבות: ראשי חדשים לעמך."

מערכת אות, ר"י"ש" סעיף ה' בשם ליקוטים ישנים.

מז קשר לה לרחל ולראשי חדשים? אמר, בדברי הימים שמענו על ראש חדש כחג מיוחד של נשים שניתן להן כשכר לעמידתן של נשות דור המדבר בניסיון העגל כנ"ל, וכמתואר להלן:

"שמעו הנשים (את דברי אהרן: פרוקו גומי הזהב), ולא רצו ולא קיבלו עליהן ליתן גומיהן לבעליהן, אלא אמרו להם: לעשות שיקין ותועבה שאין בו כח להציל לא ניתן לכם."

ונתן להן הקב"ה שכרן בעולם הזה שהן משמרות ראשי חדשים יותר מן

4. רוחא לקט אוסף מדברי חז"ל וקדמונים על נושאים ודרכים שונים מסודר בסדר, "אלף בית".

5. הסבר לכך במאמרי, "חודש וחנוכה" מורשה ד' עמ' 111.

[תקלה]

האנשים, ונתן להם שכר לעוה"ב שהו עתידות להוחדש כמו ראשי חדשים. (פרקי דרבי אליעזר מה).

אפשר שרחל בצניעותה, ביפית, בענותה, בכמיהתה ליצאצאים בצער לידה שלה, במותה הסראגי, משמשת כסמל הנשיות העולמית, ואם ראש חדש נוקף לזכותן של נשים הרי שניתלה הדבר ברחל. אך מתוך הדברים נראה שקיים קשר בין רחל האשה הפרטית למעמד ראש החדש ומוסף שבן מהו?

ראש חדש הוא יום התחדשות הלבנה אחר שנתמטטה ונעלמה. התמטטות זו של הלבנה היא תוצאה חטאה הקדום כפי שקיבלו חכמינו ז"ל.

"רבי שמעון בן פוי רמי: כתיב: ויעש אלקים את שני המאורות הגדולים.

וכתיב: את המאור הגדול ואת המאור הקטן.

אמרה ירח לפני הקב"ה: רבוננו של עולם, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה: לכי ומעטי את עצמך.

אמרה לפניו: רבוננו של עולם, הואיל ואמרתי דבר הגון אמעט את עצמי?

אמר לה: לכי ומשל ביום ובלילה...

אמר לה: זיל לימנו בך ישראל ימים ושנים...

אמר לה: זיל ליקור צדיקי בשמן, יעקב הקטן, שמואל הקטן, דוד הקטן חזיאו דלא קא מיתבא דעתא, אמר הקב"ה: הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח והיינו דאמר ר"ש בן לקיש: מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו:

"לה" אמר הקב"ה: שעיר זה יזא כפרה על שמיעטתי את הירח" (חולין ס' ע"ב).

והיא שדברים נסתרים ועליונים חבוים באגדה זאת, אך גם מן המעטה התיצוץ ניתן

ללמוד הרבה. הלבנה מקשה: בשביל שאמרתי דבר הגון אלך ואמעט את עצמי?

והקב"ה מנסה לפייסה. אין הוא אומר, שאמרה דבר שאינו הגון, יש כאן כאילו הסכמה

שאכן דבר הגון אמרה ולכן יש להביא שעיר חטאת לכפר עליו כביכול על שצויה

ללבנה למעט עצמה. אך אם כן מדוע לא, "יחזור בו" הקב"ה מצו זה, משמע אין הסכמה

גמורה לדברי הלבנה.

6. ומה עוד שאף היא ניתלה מלהמה כנגד עבירה זרה וגנבה התרפים אשר לאביה ובה

היתה אם לנשי המדבר וכאילו מורה להן שלא ליתן די לצידת ע"ן.

[תקלה]

להשמיענו: אכן בבריאה כמות שהיא טבעי, והגוף ששני מלכים לא ישתמשו בכח אחד. טבעי הוא שכל אחד מהשנים ירצה לשים הכתר על ראשו שלו. "הגונה" וטבעית היא הנטיה של כל אחד למלך, להבליט אישיותו, להראות המיוחד שבו. כל אחד שואף שבני העולם ייעשה על ידו וממנו, שהוא יאיר לעולם באורו העצמי המיוחד תכליתו. ואם כך הדבר, הרי ש"דבר הגוף" אמרה הלבנה, והמעט אורה יש בו משתו מן האי-צדק מן העולה שיש לכפר עליה.

רצפה הקב"ה לשעה בה תתגלה בבריאה האמת, שאם אמנם אין שני מלכים משתמשים בכח אחד, אין זה הכרחי ששניהם יאבדו על הכתר.

צפה הקב"ה ליום בו שוב היינו שני מועמדים לכתר אחד, והאחד מהם יותר מרצונו. והנה בא אותו יום, ושנים אחות היו נושאות עיניהן לאותו אדם, האחת יעודה לו משכבר והשניה מנסה כאילו להכניס לתחומה בברייתו ובתפילתה⁹. וברגע המכריע תאמר דיקא המיועדת משכבר, "אם אין כדאי שיבנה העולם ממני יבנה מאחותי". האם אין כזה משום תיקון חטא קדמון של הלבנה, האם לא הוברר עתה קבל עולם שאכן דבר שאינו הגוף אמרה הלבנה, ו"עונש" שהוטל עליה בצדק הוטל. נמצא: בכך תיקנה רחל מוסף של ראש חודש. תיקנה ששני לכפרה¹⁰. כפרה על צו הבורא כביכול, וכפרה על חטא הלבנה⁸. וראש חודש הופך למועד המושמש פתח לגאולת ישראל.

ה. מבשרות ישועה

ישראל נמשל ללבנה, והתמעטות אורם של ישראל וגלותם, נעוצים באותה התמעטות בראשית של אור הלבנה, וחדוש הלבנה, — אות להתחדשותם של ישראל, שהם עוזרים להתחדש כמותה¹¹. (מתוך ברכת הלבנה).

7. קשר זה של רחל אל שעיר מבהיר אולי במקצת את דבריו של ר' פנחס ב"ר שמואל ב"ר גומן: "מסורת אגדה היא, ביד בניה של רחל עשו נופל שנאמר: (ירמיהו מט) אם לא יסתבם צעירי הצאן" (תנחומא תצא י'). שהרי עשו הוא שעיר.
8. העמדת רחל במקביל ללבנה תבהיר גם סוד חלומי של יוסף, "והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי" (בראשית לו, ט). יעקב מפענח מיד את המסופר בחלום וגומר בחלום, "הבוא נבוא אני ואנכי ואחד להשתחוות לך ארצה", (י'). אני (יעקב) — שמש (על יעקב כשמש ראה ב"ר סת, יב). אמך — ירת. ומכאן לקשר העמוק שבין יעקב לרחל. יעקב הוא הקטן לעומת רחל הקטנה, אך שלא כרחל, נוטל הוא יעקב את גורלו.

[תקלו]

רחל היא מתחילה בתיקון חטא הלבנה, לא יפלא איפוא שבכחה, בכח יתור שיתרה לאחותה מתבשרת היא ומתבשרים ישראל בבשורת גאולתם. בפתיחתה למדרש איכה רבתי (כד) מתוארת התרחשות שמיימית עם החורבן. באים האבות והאמהות ושופכים מר ליבם לפני הקב"ה על שכן עלה להם לישראל ואין הקב"ה עונה אותם דבר, עד שקופצת רחל. —

"... באותה שעת קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה, ועבד בשבילי לאבי ז' שנים. וכשהשלימו אותו ז' שנים והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאד... ומסרתי לו (ליעקב) סימן⁹ שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני, ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאוותי ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתי לאחותי כל הסימנים שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל... וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני שאני כשר דם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה וחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן, מפני מה קנאת לעובדי אלילים שאין בהם ממש והגלית בני... מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה, אמר: ב ש ב ל ר ח ל אני מחזיר את ישראל למקומו...".

זהו שאמר נביא החורבן בנפלאה שבנבואות הנחמה:

"כה אמר ה': קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרוורים. רחל מבכה על בניה, מאנה להנחם על בניה כי איננו.

כה אמר ה': מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, כי יש שחר לפעולתך נאם ה' ושבו מארץ אויב. ויש תקוה לאחריךך נאם ה' ושבו בנים לגבולם"¹⁰. (ימיהו לא, יד-טז).

בידיו, וכל ימיו פעילות ומאבק, יומה ועשייה. יעקב פועל, אור שבו מוקדן חזרה כמותו כשמש לעומתו רחל חרומת והשקטה דומה ללבנה המקבילת אור ממקורה מן השמש. ובמסכת מגילה שהוזכרה לעיל משמע שיעקב הוא שמש סמיננים.

10. במקבילים הדברים למוכא בתנא דבי אליהו (רבא פרק ל') "... והואיל וגלו ישראל,

[תקלו]

[ספה של מלכות, מוצאת לה אולי ביטוי נוסף בעובדות היות שנים מבניה משמשים בתפקיד של משנה למלך. ואחד בנה יוסף משנה לפרעה מלך מצרים, והשני מרדכי איש ימיני משנה למלך אחשורוש].

ספ משמש מקום לשהייה קלה לבאים מן החוץ פנימה.

„ושם הקטנה רחל — קטנה במתנותיה.

יוסף לשעה, שאול לשעה, ושילה לשעה”

(ב"ר ע, טו).

ספ הוא המקום עליו דורכים, אסקופה הנדרסת עלובה ונוחה, ובכל זאת היא הסף היא המסד עליו יכון הבית כולו.

רחל העקרה שאחלה ריק היה, היוותה את עיקרו של הבית.

„ורחל עקרה, אמר רב יצחק רחל היתה עיקרו של בית”

(ב"ר עא, ג).

עיקרו של בית, שורשו ויסודו נבנה דוקא בקטנות כביכול במעשים אנושיים קטנים של יחורים והבלגות, ולא דוקא בקול גדול של רעיונות חובקי עולם.

ח. ערבה

ארבעת המינים הניטלים בחג הסוכות שונים הם זה וזוהו, ומשמשים כמקור לדמויים והבחנות. בין השאר:

„פרי עץ הדר — זו שרה שהדירה הקב"ה בשיבה טובה

כפות תמרים — זו רבקה

ענף עץ אבות — זו לאה

וערבי נחל — זו רחל. מה ערבה זו כמושה לפני ג' המינין כך רחל מתה

לפני אחותה”

(ויק"ר ל, י).

עלובה שבכל המינין — ערבה, לא טעם לה ולא ריח (שם, יא). מה ראו אם כן חכמים לדמות דוקא את רחל לערבה?

בדורות אחרונים דיברו מעמיקים, בענינה של ערבה.

[תקמב]

„בהרשנא רבה תיקנו מצות ערבה, כי הוא רמו על אותם השפלים שאין בהם טעם וריח, והיו באמת ערות על שבחן של בני ישראל. כי בחזית הקב"ה בנו לא מצד מעשינו, רק כמו שכתוב: ואנכי נטעתיך שורק כולו זרע אמת. לכן ערבה"ה בגימטריה זרע”

(שפת אמת לסוכות שנת תרמ"ה)

ובנוסח אחר:

„כי הערבה היא עיקר החיבובות, שניכר שהקב"ה בוחר בבני ישראל שיש

בהם התקרבות בעצם, הגם שאין בהם טעם וריח, עם כל זה ערבים הם לפני”

(שם שנת תרמ"ו).

ערבה אין בה לא טעם ולא ריח, לא תכונה נרכשת רוחנית, ואף לא מעלה שהיא תולדת עשיית ופעילות, כל שיש בה היא אותה סגולתיות פנימית מהותית, נקודת האמת בטהרתה, פנימיות שלא נפגמת בסיגים חיצוניים.

סגולתיות זאת מתגלמת ברחל. ולכן אין לה צורך בפעולה ועשייה, אין היא צריכה לרכוש מאומה. מעתה נבין דמוי נוסף של ערבה, — פה ושפתיים.

„השדרה של לולב, דומה לשדרה של אדם.

ההדס דומה לעין. והערבה דומה לפה”

(ויק"ר ל, יג).

פה זה סגור הוא, לכן מסימני הערבה הכשרה: „פיה חלק”. השפתיים הן הסגורות על הפה וחותרות אותו מבחוץ.

„הערבה דומה לשפתיים”

(תנחומא אמור כת. מהדורת בוכר).

ולכן היא ביטוי לכח השתיקה:

„ערבה בפני עצמה, היא כח השתיקה ושמירת הפה” (שפ"א סוכות תרנ"ד,

תרנ"ו).

כחה של רחל. כח זה אינו ביטוי לחולשה שבאופי, אלא לשלמות פנימית השרויה בתור, לעצמיות מושלמת שאינה זקוקה לתוספות מבחוץ.

ט. בשל מה מתה?

על רקע קו האופי המהותי של רחל שהוא אילמות, שתיקה, השלמה, מתבלטים הריגים של פעילות ויוזמה, פעמיים מצאנוה יוצאת מגדרה.

[תקמב]

לזכרו

משל, אלא מצביע על התמונה בכללותה, מראה על ההרמוניה שבכל המעשים — לשליחות עתידה ואת ייעד אליהו, אך לא לפני שלמד לקח ההנהגה בעודו עלי אדמות.

אליהו בחייו — „בסופה ובסערת דרכו“, והוא פועל ועושה, הוא עוצר גשמים והוא מכנס את העם ונביאי הבעל אל הר הכרמל, ושם לעיניהם מגלה כי „ה' הוא האלילים“ והוא שוחט את מאות נביאי הבעל אל גחל קישון.

אך לא אורכים הימים ובהר האלילים חורב, מגלים את אונו כי „לא ברוח ה'“ אף „לא ברעש ה'“ וגם „לא באש ה'“ אלא ב„קול דממה דקה“. בשתיקה הדוממת. (ראה מל"א יט).

[זהו אולי פשרו של אותו ביטוי מופלא המופיע קודם בכתוב, „ויקם וילך אל נפשו“ כל הליכתו המדברת אל עבר הר חורב הליכה אל נפשו היא, אל מהותו הפנימית האמיתית „קול דממה דקה“. אמנם אותה שעה, אין הוא מוכן לקבל הוראה זאת ולכן עליו להוריש את השליחות הנבואית לאלישע, ויעודו: בשורת שלום והשקט ושלוה, נשאר לו כיעוד של עתיד.]

עוד מבשרי גאולה מבני רחל — בני אפרים. אותם שטעו בהשגיב קץ ותשוש גאולה שפעמה בם דחפתם לשוב ולהגאל טרם זמנם (ראה תיב"ע בתחילת פרשת בשלח, וראה מפלחת שם). הופכים לסמל ולבשורת תחייתו המחדשת של עם ישראל.

„מאן ניבנה מתים שהחיה יחזקאל? אמר רב: אלו בני אפרים שמנו לקץ וטענו“ (סנהדרין צב ע"ב).

ו. כרחם אם

רחל ששנים רבות בחייה געגועים ומכאובים להעמדת צאצאים, הופכת במהרה סמל של חרדה אימהית לגורל הבנים. ולא רק לגורל בניה שלה, אלא של כלל הבנים בני ישראל.

„וכל זמנא דישראל איהו בגלותא, אידי מבעה עליהו דאידי אימא דלהו“ (זוה"ק וארא כט ע"ב).

תיקון מוסף ראש חדש על ידה, מגלה את אמהותה ורגאנה לילדים כולם באשר הם. למדנו בגמ' ירושלמית על תעניתם של אנשי משמר.

[תקלט]

גזיר אחיו

ומבניה של רחל — מבשרי הגאולה. הלא הם משיח בן יוסף, והנביא המבשר אליהו שהרי הוא המעיד על עצמו.

„פעם אחת היו רבותינו ושאר חכמים יושבין בבית המדרש והיו חולקין זה עם זה. ואמרו: מהיכן אליהו בא? זה אומר מורעה של רחל וזה אומר מורעה של לאה, עד שהיו חולקין זה עם זה באחי אליהו ועמדתי לפניו ואמרתי להן: רבותי אין אני בא אלא מורעה של רחל. ואמרו לי: תן סימן לדברך אמרתי להן: ולא כתיב ביוחסין של שבט בנימין (דבר"י א, ח). ויערשתי ואל"ה וזכרי בני ירוחם.“ (תנא דבי אליהו רבא פ"ח).

וכבר תהו, והרי במקומות אחרים משמע שכהן היה או מבני גד יי. אפשר שעיקר הויכוח בין החכמים אינו על מוצאו המשפחתי כמו על מוצאו הרוחני. ביקשו הם לתלות על מהותו ועל שליחותו היעודה. אפשר גם שמחלוקת זאת קשורה במחלוקת השנויה בסוף מסכת ערויות. מהי שליחות העתיד של אליהו. רבי יהושע בשם ריב"ז מסר שאין אליהו בא אלא „לרחק המקורבין בורע ולקרב המורחקין בזרע“. רבי יהודה סבור שבה אך „לקרב אבל לא לרחק“. ולדעת רבי שמעון: „להשוות המחלוקת“.

לא כן לדעת חכמים. לדידם אין אליהו בא —

„לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום בעולם, שנאמר הנני שולח לכם את אליהו הנביא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם“ (ערויות פ"ח מ"ז).

אמנם אומרים „לעשות שלום“, אך שלום אינו מעשה ואין בו עשייה כשלעצמה, אלא השלמה של כל המעשים כולם. השלמה בין אבות לבנים. עושה השלום אינו מוסף

היה בדעתו של חכב"ה שלא להחזיר עוד את ישראל למקומם, עד שעמדה רחל בתפילה לפני חכב"ה: חזר לי שלא הקפדתי על צרה שלי, ולא עוד אלא שעבר כי בעלי שבע שנים ובשנת בניסתי לחופה, החליפו את לאה אחותי ולא דיברתי עם יעקב כלום... מיד נתגלגלו רחמי של חכב"ה ונשבע לה לרחל להחזיר את בניה למקומם. ועוד על זכותה של רחל בכינוס גלויות „א"י יהודה: לזמנא דאזי מה כתיב בבכי יבואו ונחננוגים אובילים (ירמיהו לא). מהו בבכי יבואו? בוכות בכי דאם הילך שהיא רחל יבואו ונחננוגין מן גלותא“ (זוה"ק שמות יב ע"ב, וראה עוד ב"ר ע, א.).

11. ראה על כך בהרחבה בספר „אליהו הנביא בספרות ישראל“ לאליעזר מרגליות עמ' 19—12.

[תקלח]

[תקומה]

ב. ראה רמב"ן בפישת אחרי מות (ית. כח) : "והשם לו לבדו נחמנו עלילות שמתה רחל בדרך

ב ת ח ל ת בואם בארץ". וראה ב"תכלת מרדכי", שדן בדברי רמב"ן אלו.

בדרך אפרת, נקברה, שם הסף עליו דורכים בני ישראל בדרךם לגלות.

"ואני בבואי מפדן, מתה עלי רחל"

(בראשית מב, ז).

מעט את ספה של ארץ ישראל, וכבר מתה רחל כתיאורו של יעקב.²

כך בקדושת מקום, כך בקדושת זמן, כך בקדושת הנפשות. במקום כיצד : אך עברו

לעולם ניצבת רחל על הסף, נכנסת ואינה נכנסת.

ז. על הסף

פן תיפול עליהם מארה עקב פגמי הבריאה.

רחל היא שתקינה זאת הכפרה, היא האם העולמית הדואגת פן ינזקו תינוקות שלא חשאו.

ותולדותיו של אדם אלו תינוקות" (שם).

מכפר עליהם, וזוהו שאנו אומרים במוסף של ר"ח זמן כפרה לכל הולדתם,

"והכפרה היא מועלת לתינוקות שלא תיפול עליהם אסכרה, וקרנן זה של ר"ח

כיצד חוסרה דאגה זאת שבראש חודש ? באמצעות קרבן המוסף.

לספר במדבר כח, ט).

חידוש הלבנה שיש לדאוג על התינוקות" (דעת זקנים מבעלי החוס' בביאורם

לפי שחידוש ראשון היה ברכיעי, כדאמרינן ברכיעי נתלו מאורות, האמר

ביום חידוש הלבנה.

"ויאמר אלקים יהי מאורות, מארת כתיב" שם. ביותר יש לחוש למארה זאת

מדוע דוקא ברכיעי, כי בזו היום רמוזה מארה וקללה בכתוב :

ברכיעי היו מתענים על התינוקות שלא תעלה אסכרה לחור פיהם" (תענית פ"ד ה"ג).

נזיר אחיו

[תקומה]

הטוב משמיע ישועות ואומר לציון מלך אלקיד.

ומבניה משיח בן יוסף סולל דרכו של המשיח מצמח בית דוד, ומבניה אליהו מבשר

הבונה ומיסד המלכות אל רחל זקנתו הנקברת על הסף.

שהזכרת קבורת רחל עם המשיחה למלכות, באה להדגיש ולהראות על זיקתו של שאול

רחל בבבול יחדה" (ב"ר פב, י. תוספתא סוטה פ"א, יא. וע"ש מה שהסביר). אפשר

בצלצ' ואמר אליך" (ש"א י). וכבר תמהו חז"ל, "והלא צלצח בגבול בנימין וקבורת

נחלתו לגגיד, בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין

למלך, "ויקח שמואל את פד השמן ויצוק על ראשו וישקהו, ויאמר הלא כי משחד ה' על

[מכאן אולי להבנת הציון המזויר בסימני הדרך שנותן שמואל לשאול אחר מושחו אותו

מיסד המלכות בישראל, — שאול איש בנימין.

ובניה של רחל הם המהומים ספה של מלכות, במ פותחת המלכות, ומלכותם מלכות שעה.

בנפש כיצד : מלך שבישראל הוא המאחד את הנפשות כולן (אם זוכה הוא וזוכים הם),

מלאכה חל הוא, ובו תלויים כל המועדים.

הזמן שעל הסף, בין חול לקודש. קרבן מוסף מוקרב בו כמועדים, אך אין בו איסור

בזמן כיצד : רחל היא המתקנת מוסף של ראש חודש (ראה לעיל פ"ד). ראש חודש הוא

בני העם מכל ארצות פורצין].

יתועש בן נון האפרתי המנהיג המכנים לארץ, ומשיח בן יוסף שיעודו כינוס

[ומבניה, העומדים על הסף ומכניסים את ישראל מחוץ לארץ לארץ, הלא הם

בחו בישראל ועם שכינתא".

ובתחתונים אוכלים וכו'. ובההיא שעתא זמינת רחל דאיהי בארצא, למחזי

תמן, כמה דאיהי בכאת על גלותהו דיישראל. ועל דא כתיב : בבכי יבואו

"וומנין ישראל כד יתובון מן גלותא לקיימה על ההיא קבורה דרחל ולמבכי

זהו הסף גם בדרם חורה, עת ישובו.

זהו הסף גם בדרם חורה, עת ישובו.

רחמים. הה"ד : — קול ברמה נשמע גוה בכי תמרורים, רחל מבכה על בניו" (ב"ר, פב, יא).

מה ראה יעקב אבינו לקבור את רחל בדרך אפרת ? אלא צפה יעקב אבינו

שהגלויות עתידות לעבור שם לפיכך קבורה שם, כדי שתהא מבקשת עליהם

לזכרו

[ספה של מלכות, מוצאת לה אולי ביטוי נוסף בעובדת היות שנים מבניה משמשים בתפקיד של משנה למלך. האחד בנה יוסף משנה לפרעה מלך מצרים, והשני מרדכי איש ימיני משנה למלך אחשוורוש].

סף משמש מקום לשהייה קלה לבאים מן החוץ פנימה.

„ושם קטנה רחל — קטנה במתנותיה.

(ב"ר ע, טו).

סף הוא המקום עליו דורכים, אסקופה הנדרסת עלובה ונוחה, ובכל זאת היא הסף היא המסד עליו יכון הבית כולו.

רחל העקרה שאהלה ריק היה, היוותה את עיקרו של הבית.

„ורחל עקרה, אמר רב יצחק רחל היתה עיקרו של בית“ (ב"ר עא, ג).

עיקרו של בית, שורשו ויסודו נבנה דוקא בקטנות כביכול במעשים אנשיים קטנים של יחורים והבלגות, ולא דוקא בקול רעש גדול של רעיונות חובקי עולם.

ה. ערבה

ארבעת המינים הניטלים בחג הסוכות שונים הם זה וזה, ומשמשים כמקור לדמויים והבחנות. בין השאר:

„פרי עץ הדר — זו שרה שהייתה הקב"ה בשיבה טובה

כפות תמרים — זו רבקה

ענף עץ אבות — זו לאה

וערבי נחל — זו רחל, מה ערבה זו כמושה לפני ג' המינין כך רחל מתה

לפני אחותה“ (ויקרא"ל, י).

עלובה שבכל המינין — ערבה, לא טעם לה ולא ריח (שם, יא). מה ראו אם כן חכמים לדמות דוקא את רחל לערבה?

בדורות אחרונים דיברו מעמיקים, בענינה של ערבה.

[תקמב]

„בהרשענא רבה תיקנו מצות ערבה, כי הוא רמו על אותם השפלים שאין בהם טעם וריח, והיו באמת עדות על שבחן של בני ישראל. כי בחירת הקב"ה בנו לא מצד מעשינו, רק כמו שכתוב: ואנכי נטעתי שורק כולו ורע אמת. לכן ערבה" בגימטריה ורע“ (שפת אמת לסוכות שנת תרנ"ה)

ובנוסח אחר:

„כי הערבה היא עיקר התביבות, שניכר שהקב"ה בוחר בבני ישראל שיש בהם התקרבות בעצם, הגם שאין בהם טעם וריח, עם כל זה ערבים הם לפני“ (שם שנת תרמ"ו).

ערבה אין בה לא טעם ולא ריח, לא תכונה נרכשת ורחנית, ואף לא מעלה שהיא תולדת עשייה ופעילות, כל שיש בה היא אותה סגולתיות פנימית מהותית, נקודת האמת בטוהרת, פנימיות שלא נפגמה בסגנים חיצוניים.

סגולתיות זאת מתגלמת ברחל. ולכן אין לה צורך בפעולה ועשייה, אין היא צריכה לרכוש מאומה. מעתה נבין דמוי נוסף של ערבה, — פה ושפתיים.

„השדרה של לולב, דומה לשדרה של אדם. ההדס דומה לעין. והערבה דומה לפה“ (ויקרא"ל, יג).

פה זה סגור הוא, לכן מסימני הערבה הכשרה: „פיה חלקי“. השפתיים הן הסוגרות על הפה וחותמות אותו מבחוץ.

„הערבה דומה לשפתיים“ (תנחומא אמור כח, מהדורת בוכר).

ולכן היא ביטוי לכח השתיקה:

„ערבה בפני עצמה, היא כח השתיקה ושמירת הפה“ (שפ"א סוכות תרנ"ד, תרנ"ו).

כוחה של רחל, כח זה אינו ביטוי לחולשה שבאופי, אלא לשלמות פנימית השרויה בתוך, לעצמיות מושלמת שאינה זקוקה לחוספות מבחוץ.

ט. בשל מה מתה?

על רקע קו האופי המהותי של רחל שהוא אילמות, שתיקה, השלמה, מתבלטים חריגים של פעילות ויומה, פעמיים מצאנוה יוצאת מגדרה.

[תקמג]

...עולמותא שפירתא דלית לה עינין, וגופא טמירתא ואחגליה, אית

נפקת בצפרא ואחכסיאא כימא, אחקשטת בקישוטין דלא הוה.

(זה"ק משפטים, צה ע"א יז).

ורדאי סודות טמירים חבויים כאן ומי יבוא בסוד ה' אך שמא לא נרחיק אם נראה
בדברים המשך ליעין שעצמיותה של רחל מצויה בה פנימה, ואין היא זקוקה להשלמות
מובאות מן החוץ. עיניו של אדם הן הקושרות בינו ובין העולם החיצון הן מכניסות
פנימה מראות חוץ, ומשמשות לחיצון ארובה דרכה נשקפת הפנימיות. את לאה מציינת
חזורה בעיניה, "ועיני לאה רכות" (בראשית כט, יז), לעומת זאת אין בתורה דבר על
עיניה של רחל, החורה רק מתארת כללית, "ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה" (שם)
ומה על עיניה? שמא מכאן למדו לציין את רחל כב ח' נח, "לית לה עינין" (שם).

יא. בן אמו

"בן אמו" כך שמו ותוארו של בנימין בכתוב.

"וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו" (בראשית מג, כט).

בראותו את בנימין, ראה בו יוסף דמות דיוקנה של אמו.

"מאי בן אמו — דדיוקנה דאמיה הוי בית, והוי דמי דיוקניה לדיוקנה דרחל"

(זה"ק מקץ רב ע"ב).

הבן שנולד בשעת מיתת האם, היה ממשיכה ובו נטבעו חווי אופיה ומהותה.

"רחל תפסה פלך שתוקה, ועמדו כל בניה בעלי מסטירין בנימין — ישפה" (שם).

יש פה ידע היה במכירתו של יוסף ושו"ת ק" (ב"ר עא, ח).

אף הוא כאמו, מידתו — שתוקה.

13. ראה ניצוצי אורות שם.

14. אם ביטוי הוא ליופי אם לא, נחלקו פרשנים.

15. יואלי מתקשר הדבר למה שמוסרים חכמים שאין עין הרע שולט בורעו של יוסף (ראה

ברכות נה ע"ב) כי מי שקשור עם החיצון נחון הוא להשפעת זרות אף רחנית דקות כעין

הרע. מה שאין כן אוחו הסגור בחוכו, "ולית לו עיניו".

16. ישפה היא אחת מאבני החושן, ועליה חקוק שמו של בנימין.

[תקומה]

האחד; גניבת התרפים היא רחל ביזמתה שלה נוטלת את התרפים אשר לאביה ולקחת
אותם עמה, אף עושה הכל כדי להטעות את אביה לבל ימצאם. מסתבר שכל הנוגע
לעבודה זוהי קיימת רגישות רבה ביותר אצל רחל וצאצאיה, עבודה זוהי היא הניגוד
לאמת הפנימית האחת, אותם שאמנם בחוכם קנאים הם לה ביותר, וחרדים מהתפשטותה
של חורה שאין בה אמת שהיא זיוף של אמת [אף שאול היה פעיל ביותר בביעור
עבודת זרות על גלוייהו אביוניהו]. — "ושאול הסיר האובות זאת הידעונים מהארץ"
(שם"א כח, ג). שיא פעילותו של אליהו — ביעור עבודה זוהי וכתניהו.

אך גם בענין אחר חרגה מגדרה. כשקרא יעקב לנשיו אליז לשרה, לספר להן על יחס
אביהן אליז ועל קריאת מלאך האלקים אותו לשוב לארץ אבותיו — נאמר: "ותען רחל
ולאה" (בראשית לא, יד). רחל לא זו בלבד שלקחת דברים אלא עוד פותחת תחילה.
אכן לפלא הדבר. אפשר שמה הטעם באו חכמים לדרשה זאת:

"ותען רחל ולאה ותאמרנה לו. —

למה מזה רחל תחילה (קודם לאחותה, ותלא אחותה מבוגרת ממנה). ר' יודן

ור' יוסי. ר' יודן אמר: שדיברה בפני אחותה. אמר לו ר' יוסי ראית מימד

אדם קורא ראובן, ושמעון עונה אותו, והלא לרחל קרא ורחל עונה אותו...

על דעתה דר' יוסי לא מזה אלא מקללתו של זקן (כלומר יעקב). שנאמר:

עם אשר תמצא את אלקיך לא יחיה" (ב"ר, עד, ג).

אף אם נקבל דבריו של ר' יודן שלא היתה צריכה לדבר קודם לאחותה הגדולה, עדין
אין בכך "עבירה" כה גדולה המחייב עונש שאין למעלה ממנו, — מיתה. שמא ראו
חכמים במעשה זה נטיה מהמנהג העצמית, ונטיה כזאת, מיתה כרוכה בה. משוואדם
אינו כפי שצריך הוא להיות, משמע מזה הוא. ולכן ראו חכמים באחד משני אלו את
הגורמים למיתתו. [והשוה עם הדברים על אליהו בפרק ה'].

י. עולמותא שפירתא דלית לה עינין

כך תיאורה של רחל בפיו של ה"סבא" הדובר בוורד הקדוש.

וביתר פירוט:

[תקומה]

נזיר אחיו

בנימין בא להיות למד ונמצא מלמד, שאין בשתיקה זו של בית רחל משום כניעה משום ביטול הישות העצמית בפני תחקיק הפעיל, אדרבא דוקא בשקט הזה הפנימי יש התנגדות לרשע ולשחיתות ולעריצות יותר מאשר בדיבורים רבים ובצעקות רמות. זאת מלמד איש בנימין, — מרדכי היהודי אשר בשושן הבירה.

„ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה (אסתר ג, ד). — אמרו לו... מה ראית לפטל קלבסם (היינו גורל גזירת). של מלך? אמר: שאני יהודי, אמרו לו והרי מצנינו אבותיך שזשתחו לאבותיו, שנאמר: וישתחו ארצו שבע פעמים? אמר לו: בנימין אבי במעי אמו היה ולא השתחוה, ואני בן בנו, שנאמר: איש ימינו, וכשם שלא כרע אבי, כך אני איני כורע ולא משתחוה“¹⁷ (ילקוט שמעוני שם).

יב. מרחל לזאב
תווי אופי אלו לבנימין אינן חולמים את הדמוי „זאב“ שניתן לו לבנימין ע"י אביו. „בנימין זאב יטרף, בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל“ (בראשית מט, כז).

אין ניגוד גדול ל„רחל“ מן ה„זאב“, הניתן לומר על האלים השותק הסובל, „זאב“¹⁸ ? באמת כאן נטה אונקלוס מלכת בדרכו הרגילה, — דרך תרגום המקרא לפי פשוטו — ותרגם עפ"י מדרשו.

„בנימין בארעא תשרי שכינתא ובאחסנתיה יתבני מקדשא בצפרא ובפניא יהון מקרבין כהניא קרבניא, ובעידן רמשא יהון מפליגין מותר חולקתון משאר קרדשיא“.

שמה פעל כאן גם הקושי לזכות את בנימין עם זאב. עם זאת היאך מתקשרים הדברים 17. לפי זה מדוקדקים ביותר מילות הפסוק בישעיהו „כצאן לטבח ויכל, וזכרל לפני גוויזה גאלמיה“, לא נאמר כרחל לטבח כי אלאמותה ושתיקתה אינן מביאים למותה לביטול עצמותה ועצמיותה, קשורים הם רק בגיית ח י צ ו ג י ת של הצמר.
18. אמנם לבנימין שני שמות. האחד שנתנה לו אמו, והשני שקרא לו אביו. שם הוא ביטוי למותו, לפי"ז ניתן להבין כאילו כל אחד מהוריו ביקש בבו הנולד מהות אחרת, זו בהתאם למותה ואופיה, וזה בהתאם למותו שלו.

[תקמו]

לזכרו

עם פשוטו של מקרא? בווה"ק תמותו „זאב, אמאי? והסבירו שלא בנימין הוא הזאב אלא המוכח שנבנה בחלקו.

„זאב יטרף, — דהא מוכח בחולקיה הוה, ומוכח אייתו זאב, דאי תימא בנימין איתו זאב, לאו הכי, אלא מוכח דהוא בחולקיה הוא זאב, דהוא אכיל בשרא כל יומא. ובנימין הוא זן ליה, בנין דהא בחולקיה הוא, כביכול איתו מפרנס וזן להאי זאב“ (בראשית רמז ע"ב).

בנימין הוא המספק טרף לזאב למוכח. נמצא, בנימין ממשיך את בחינת הרחל שהיא טרף לשנינו הזאב.

נג. בנימין כנגד מלכות מדי

בברכותיהם של יעקב ומשה רמזוים ייעודי השבטים, שבט שבט וייעודו ותפקידו, בהתאם למחותו ואופיו. בחזרי השבטים הם המיועדים להתייצב בראש המאבק נגד רשעי ארץ. תפקידם — להכחיד את כוחות הטומאה והרשעה. בנימין בן רחל קרוא להתייצב כנגד מלכות מדי.

„כי לא יעשה ה' אלקים דבר, כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג') — יעקב זיווג שנים כנגד שנים, ומשה זיווג שנים כנגד שנים. יהודה כנגד מלכות בבל... בנימין כנגד מלכות מדי, זה נמשל כזאב וזו נמשלה כזאב... ביד מי מלכות מדי נופלת ביד מרדכי שהוא בא משל בנימין“ (ב"ר, צט, ב) ¹⁹.

מדוע דוקא בן בנימין ראוי לאותה משימה?

חסרונה של אומה, הצד השלילי שבה נעוץ בעבודה וזה המיוחדת לה. במה האמינו פני פרס ומדי?

„בין עם פרס התפשטה בעת ההיא אמונת השניות, שהיו אומרים שנמצא לעולם שתי התחלות. האחת היא המציאות את האור וההווה והטוב, והשנית היא מקור החושך והעדר הרע... ובעלי הדעה הזאת היו אומרים שהחושך

19. ומעיי' בתנחומא ויחי יד.

[תקמו]

ועררבות. שטנות וגדולות.

י"ד. סוף ההצלה

שאלה

מבניה קם זה המתנצב כנגד אמות פרס ומדי.
בעומק הדברים: הניגודיות שבין הברואים, המאבק המתמיד ביניהם, הרצון של כל אחד לחאיר מאורו הוא ולמשול בעולם, הוא המביא לדידי עבודה וזה של אמונה בשניות. אם, בפנפנים בהתבטאויותו כך, אף השורשים שונים הם. רחל היא המלמדת ישר ביד אדם. כח לחלשים שיכול העולם להבנות מהאחר, כי כשורש הדברים אין ניגוד והכל חוזר למקורות אחד, כי כל הבטויים השונים והגוונים המרובים באו רק כדי ליצור הרמוניה, וכששלוש ביניהם אז מקום לחושך ולרע כביכול. אם, "עושה שלום" (עיין לעיל פ"ה על "עבודת של אליהו) כי אז ניתן לדבר גם על, "עושה רע". הכל משורש אחד יצא והכל עתיד לחזור לאחדות אחת עת ישמע קול מבשר השלום. קול אותו ישמיע אליהו מורעה

רע. אני הי ערשה כל אלה"ר

"כי אפס בלעדי, אני ה' ואין עוד. יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא חוץ הסביבה שהנביא כה מנסה לשכנע את בורש מלך פרס:

מהתחלה אחת כולו רע."

ההמות והעיוורון אינו העדר רק קנין. האור והחושך הם שני קנינים אחד, ולכן אמרו כי הטוב כולו יוצא משרשר שכולו טוב, והרע והחושך ההמות

בני אדם

20. יושם לך. אצל רחל מציינו רק שם אלקים המורה על מדת הדין, לעומת לאה שרוב שמות המזכירים בעניינה הם שמות הווי, שם מדת הרחמים.

ש' י' ק' ת' ה' העלחה רחל, העלחה להטות מרת הדין לזכותה ולהפכה למדת רחמים.²⁰ לא בכח מעשה שעשיתה, אף לא בכח תפילות שהחפלה ועקת שיעקת, בכח בכח

בשעה שהיו נותנין לו את לאה היתה יודעת ושוחקת...". (ב"ר עג, ב.)

הדין... וישמע אלקים אל לאה. וישמע אלקים את נאקתם. ויזכור אלקים

[illegible]

"ויזכור אל קים את דחל... א"ר שמואל בר נחמן:

אך יש המצליחים, ולא רק מצליחים לעזור עליהם מדת רחמים, אלא אף לנכות במדת הדיון.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
84

הואם חדרר אלא ביד הכח העליון. ומנסים הם להשפיע על הנהגת העליון עמהם, אך

זאם כר: "מה יתרון באשר הוא עמל"

(קדולת ט, יא.)

תגם לא קבוצים עשר

三、四、五、六、七、八、九、十、十一、十二、十三、十四、十五、十六、十七、十八、十九、二十、二十一、二十二、二十三、二十四、二十五、二十六、二十七、二十八、二十九、三十、三十一、三十二、三十三、三十四、三十五、三十六、三十七、三十八、三十九、四十、四十一、四十二、四十三、四十四、四十五、四十六、四十七、四十八、四十九、五十、五十一、五十二、五十三、五十四、五十五、五十六、五十七、五十八、五十九、六十、六十一、六十二、六十三、六十四、六十五、六十六、六十七、六十八、六十九、七十、七十一、七十二、七十三、七十四、七十五、七十六、七十七、七十八、七十九、八十、八十一、八十二、八十三、八十四、八十五、八十六、八十七、八十八、八十九、九十、九十一、九十二、九十三、九十四、九十五、九十六、九十七、九十八、九十九、一百。

כי לא לקלים המריץ

על מדת ההצלחה של אותם מאמצים כבר פסק החכם את פסוקו

אברהם

אף בנה בנימין, בשתיקתו, בעמידתו מן הצד, זוכה ומצליח לעומת אחרים המתאמצים ופועלים ואינם זוכים.

"לבנימין אמר דיד ה' ישכון לבטח עליו. חופף עליו כל חיוס ובין כתפיו שכן" (מברכת משה דברים לג, יב) בנימין נקרא דיד... בית המקדש נקרא דיד... מלמד שבית הבחירה היה בנוי בחלקו של בנימין... מפני מה זכה בנימין שתשרה שכינה בחלקו, משל למלך שבא אצל בניו לפרקים, כל אחד ואחד אמר אצלי הוא שורה. קטן שבכולם אמר: אפשר שמניח אבא אחי הגדולים ושורה עמי, הלך ועמד ופניו כבושות ונפשו עגומה. ראה אותו אביו שעמד ופניו כבושות ונפשו עגומה עליו, אמר: ראיתם בני הקטן שעומד ופניו כבושות ונפשו עגומה עליו. עכשיו, מאכל ומשתה יהיה משלכם ולינתי אצלו. כך אמר הקב"ה: בית הבחירה יהיה בחלקו של בנימין וקרבות מכל השבטים" ספרי שם.

זוכה הוא שבתחומו מקום השראת שכינה דוקא בשל "יאוש" בשל חזקת האוונותיו בשל חוסר אמביציה גלויה מצידו בשל שתיקתו צניעותו²¹.
ללמד כי לא, "בכת יגבר איש" ולא במעשים שעושה יצילת, ולא תמיד המרפקים הם הקובעים מקומו ומעמדו של אדם, ויש אשר שתיקתו היא שמביא אותו אל מקומו האמיתי המיועד לו.

אין לשמוע בזה קריאה להרפיית ידיים והשלמה עם כל אשר נעשה בין טוב ובין רע. ואף אם ממדת רחל היא, מידה זאת לרחל ולזרעה יאחזה. אנו רואים ברחל אם אך לא אם יחידה. אחת ומיוחדת היא יחד עם שלוש רעותיה, ומשלמה היא את בניו בית ישראל יחד עם לאה אחותה, כאמור בברכת הקנים לבועז.

"יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל" (רות, ד, יא).

21. הרי זה מעין מדרש האגדה על הר סיני שנחמד הצידה שעה שנישש הייבוח בין הדרים הגדולים על מי מהם ירד ה' ליתן תורה, ודוקא צניעותו של "הר סיני" עומד לו ועליו ניתנה תורה. ומה מאליה שדרשה מעין זו על הכתוב "למה תרצויו הרים גבנונים" (תהלים סח) נדרשת בשני פנים ע"י חכמים (ב"ר ריש פרשה צט). אחד על הר סיני כיחס לשאר ההרים ואחד על בנימין כיחס לשאר שבטים.

[תקנא]

שתקן בנו, ואנו מבינים משתתקו. דבכי רחל שבנו, הם והזכרה כי לא רק לנו מקום לפעולה ולתקוה, ויש אשר אחרים הם תבונים, ומקום יש גם לעמידה מן הצד, וניתן להשתחרר מן המועקה המשתחררת נוכח אולת יד וחוסר יכולת לפעול, ומקום לידיעה כי לא עלינו המלאכה לגמור.

טו. געוועני עולם

רחל הפכה להיות סמל הגשיות, דמות עולמית של אם ורעייה המבכה על ילדיה ומתרפקת על דודה. מרבית ימיה מכאובים וגעווענים. חזלה געווענים וציפיה לדודה, ואחר תחלת ממושכה לפרי בטן. ואף אחר מותה כולה בכי וגעווענים לבנים גולים בארץ מרחק.

על אותה אשה עולמית, קוסמית השכונה בכל, שגלחה ממקומה ומאז מבקשת את ביתה, — מספר רבי נחמן מברסלב בסיפורו מעשה באבידת בת מלך²².

"מעשה במלך אחד שהיו לו ששה בנים ובת אחת. והבת הייתה חשובה מאד

בעיני המלך שהיה מחבבה ביותר ומשתעשע עמה הרבה. פעם אחת ישב עימה בחדר אחד ובכנס רוגז ללב, ונזרק מפיו דיבור שלא טובים יפגעו בה. לעת לילה הלכה לחדרה ולמחרת בבוקר לא מצאה בבית. הייתה אביה מצטער מאד ומחפש אחריה פה ושם. המשנה למלך מחמת שראה שהמלך שרוי בצער גדול, ביקש שיתנו לו משרת וסוס וממון להוצאות הדרך בשביל שילך לחפשה... הייתה מחפש אחריה זמן רב מאד, מהלך אנא ואנא, עובר בשדות, נכנס ליערות ועד למדבריות הגניע, ולא פסק מלחפש אחריה... אחר כך ראה מבצר וכמה חיללות שם סביבו והמבצר נאה ומתקן מאד. נתיירא מפני החיללות שמא לא יתנוצו להכנס, נתיישב בדעתו ואמר: אנסה... והלך למבצר והחיללות הניחוהו ללכת ולא עכבוהו כלל. היה מהלך מחזר לחדר ללא עיכוב עד שבה לפלטינן אחד. ראה שם מלך יושב ועטרה בראשו וחיללות עומדים סביבו וכמה כלי-זמרים מגנים לפניו והיה שם נאה ויפה מאד... ראה

22. עפ"י גיסותו של א. שטיינמן בספרי "כתבי ר' נחמן מברסלב" עמ' 39.

וראה הקדמותיו של מוהר"ת מנחם מנדל לספרי מעשיות בכלל ולסיפור זה בפרט שכולו עוסק בגלות שכינה ובנסיונות לחלצה מגלותה.

זאת הבת השביעית במספר תנאים, היא המלכה בחינת המלכות המקבלת ומשפעת מאביה המלך ומכל אשר לפניה.

[תקנא]

ארוכה של שבעים שנה.

הציפיה ההתכוונות והגנוגות הפנימיים.

האחרון של השנה חתונה ולא תישן כל היום וכל הלילה."

אמרה לו:

מכאן ?

המלכה...

גזיר אחיו

.... לאחר כך עברה מרכבה ועגלת צב, ושם ישבה בת המלך, עמדה לידו,

ירדה וישבה אצלו והכירה את פניו, היתה מעוררת אותו ואין הוא מקיץ

משנתו. עמדה בת המלך וקבלה עליו, שכל כך הרבה טירחות היו לך עלי

שנים רבות להוציאני ובשביל יום אחד הפסדת הכל. בכחה מאד, כי היתה

לה רחמנות גדולה עליו ועליה. שהיא כל כך הרבה זמן שרויה כאן ואינה

היא תנוחם ותשוב אל חיק דודה מנחמה.

ושב וקולה בוכה מצער עליו ועלית.

מדי פעם בפעם מתחיל המשנה למלך מחדש והוא ממחין ומצפה, ומה מצער ומה מכאיב

משך שנה לצפות לכסוף לכמות.

משם...

שולגו מעיניה הניחתה אצלו, פנתה והלכה ממנו, יושבה במרכבתה ונסעה

לזכרו

יכולה לצאת. לאחר כך נטלה את מטפחתה מעל ראשה וכתבה עליו בדמעות

סוד גאולתה הוא סוד מוחות עצמותה. לא פעילות ועשייה. פעילות כאילו ממיתה את

הגעוועים היא נוסכת אשליה של השלמה, של מילוי החסר. כל שעל הגואל לעשות

נפתח בשאלה הראשונה. עונה רש"י: "יש שגר לפעולתך ולצדקתך ש'מסרת סימנים לאחרך".⁵

עלינו לנסות להעמיק במעשה נתינת הסימנים – מדוע מכונה הוא כפי חז"ל צניעות, בעוד שיתכן שאנו היינו מכניסים את המעשה הגדול של רחל תחת כותרת אחרת, כמו: 'מסירות נפש', 'אבדה וכו'.

אם נצליח לרדת לעומקם של דברי חז"ל, נוכל לגעת בקצה החוט של מושג הצניעות.

מעין בפסוקים הדנים בקשר שבין יעקב ורחל, רואים אנו קשר עמוק שנוצר בין השניים 'ויאהב יעקב את רחל'. יעקב רואה דווקא ברחל את האשה הנבחרת להקים את ביתו, ויש לזכור כי בהקמת בית זה תלוי כל בניין בית ישראל.

כשמבקש יעקב מרחל להינשא לו, מעלה רחל את האפשרות שלכן לא יניח לה להינשא לפני לאה אחותה. יעקב סבור שיתגבר על בעיית הרמאות על-ידי מתן סימנים לרחל. באותה שעה אפוא העניין המרכזי הוא כיצד להתגבר על רמאותה של לבן, ורחל אינה יורדת לפרטים מה יקרה בעצם עם אחותה. והנה בבוא הזמן המיועד, כלשון הוזהב המדויקת של רש"י, כשעה שעומדים להכניס את לאה, בו ברגע שהדבר יורד לפסים מעשיים, עומדת רחל על המצוקה שנקלעת אליה לאה "וכשראתה רחל שמכניסים לו לאה אמרה עכשיו תכלם אחותי, עמדה ומסרה לה אותן סימנים".⁶

וזה גדולתה של רחל. כשהמצאות מפגישה אותה עם הכנה אחרת ממה שהבינה קודם לכן, אין היא נאחזת בדברים הקודמים, אין היא מתחמקת. אם קודם הבינה וחשבה כי היא זו אשר מיועדת להקים אותו בית נפלא, הנה ברגע שראתה שיש כאן בוששה גדולה, הבינה כי אידיאל כה נשגב של הקמת בית ישראל, אינו יכול לבוא בצורה כזו, שכן "מוטב לו לאדם להפיל עצמו לכבשן האש ואל ילכין פני חברו".⁷ ורחל יותרת על מקומה הבלעדי ופינתה מקום לאחותה.

כדי להבין את קושי המעשה, עלינו לזכור כי אף לאבות ולאמהות היו רגשות אנושיים טבעיים, ונתאר לעצמנו כלה, אשר לבושה כבר כבוגר כלה, עומדת להתקשר לבחיר לבד שהיא כה אוהבת, והנה ברגע מרומם כזה עליה לזוז הצדה ולפנות את המקום למשהי נוספת.

5. רש"י שם.
6. בראשית כט יח.
7. רש"י שם.
8. קיצור שו"ע סי' כט סעי' יז.

יש שגר לכפרות

הרבנות נאורה בלייכר

הגיד לך אָנֹכְם מה־טוב ומה־ה' דלֹרֶשׁ מִמֶּךָּ כִּי אִם־עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאֶהְבֶּת תִּסָּדֵר וְהִצַּעַל לָכֶת עִם־אֱלֹהֶיךָ¹

צניעות היא מושג רחב ועמוק המקיף את כלל אישיות האדם, הפנימית והחיצונית. ננסה להעמיק במושג הצניעות מתוך עמידה על דברי חז"ל, על צניעותה של רחל אמנו.

ויהי בבקר ונהנה הוא לאה...²

א"ר אלעזר כו'... כשגר צניעות שהיתה בה כרחל זכתה ויצא ממנה שאול, ומאי צניעות היתה בה כרחל וכו', אמר לה ומאי ומימותה, אמרה ליה אית לי אחתא דקשישא מינאי ולא מנסיב לי מקומה, (מה עשה יעקב) מסר לה סימנים... אמרה רחל השתא מיכספה אחותי, מסרתינהו ניהלה, והיינו דכתיב ויהי בבקר ונהנה הוא לאה מכלל דעד השתא לאו לאה היא, אלא מתוך סימנים שמסרה רחל ללאה לא הוה ידע עד השתא לפיכך זכתה ויצא ממנה שאול.³

רחל כד' אמותיה, במעשה שבינה ובין אחותה, פועלת גדולות ונצורות למען עתידו של עם ישראל, כפי שאומר ירמיהו הנביא:

כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על־בניה מאנה להנחם על־בניה כי איננו כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך נאסיה' ושבו מארץ אויב וישתקוה לאחריתך נאסיה' ושבו בנים לגבולם.⁴

מהי פעולתה של רחל אשר בזכותה מבטיח ה' קיבוץ גלויות? שאלה זו מתחזקת ומתרחבת בקוראנו את המדרש שמובאים בו תפילות אברהם, יצחק, יעקב ומשה – כולם מתפללים אל הקב"ה כי יסלח ה' לישראל וישיבם לארצם. והנה רואים אנו כי לבסוף נענה הקב"ה לתפילתה של רחל. מדוע נענית דווקא רחל?

1. מיכה ו ח.
2. בראשית כט כה.
3. מגילה י"ג ע"ב. בבא בתרא קנ"ג ע"ב.
4. ירמיה לא י"ד טו.

ישראל יוצרים שניות או שהם מתבלבלים, כי בבלבול יש ודאי מקום לחיזוק, וכן יש להוסיף שרחל, במעשה זה שלה, הגשימה במעין מיניאטורה את חזון העתיד – איחוד הכוחות. היא הטביעה בבנים את כוח האחדות, וכאן המקום לסנווריה. יש עם מי לעבוד ולתקן את העבר. הסנווריה מבררת מה טמון בבנים. אין היא בקשה חיצונית גרידא, אלא קשר אינטגרלי למהות הדברים.

זה המקום להמשיך בדברי המהר"ל:

...וזהו המדרש יש לו סוד יזמר כי קרא כנסת ישראל הכל לפי שרחל עקרת הבית

של יעקב והכל טפל אצלה, ולכן היא כמו בית יעקב וכן בית כנסת ישראל, שהם בית יעקב על שמה, ובזכות רחל ישובו לגבולם להחזיר בקב"ה, כי פירוד זה שישראל נפרדים מעל הקב"ה, מפוזרים ככל הארצות, יש להם כוח המקשר והמקבץ אותם. ובזכותה יהיה להם קיבוץ גמור לשוב לקבוצם, ולפיכך נקברה רחל בדרך, כי דבר זה הוא שלא תהיה רחל נקברת במערה אצל האבות רק תהיה עם בניה, שהיא מתחסת אל בניה, לפי שרחל היא היתה בית יעקב ולפיכך, כאשר הוגלו ישראל, היתה רחל מבקשת רחמים, שאין ראוי שיהיה לישראל פירוד כי היא קבוץ לבית יעקב והקב"ה משיב לה כי אע"פ שהוגלו לשעה בזכותה, שהיא מחברת ומאחדת הכל, ישובו לגבולם, כי יש כח קבוץ עוד בישראל ואחדות, שבזכות אותו קבוץ ואחדות ישובו הם לגבולם להתאחד, ולפיכך נקברה רחל בדרך כי אחרי שישראל כגלות חוץ למקומם נמצא אצלם כח קבוץ שלהם המקבץ ומאחד אותם שם הוא בית יעקב ובשביל אותו קבוץ מחכמים מן הארץ אשר הוגלו ונפזרו לשם ועל פי זה הסוד חוגם יזנו בן עזיאל הפס' הזה: 'קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה'...¹⁰

על כנסת ישראל שנקראת רחל. עתה מוכן מרדע מכנים חז"ל את המעשה הגדול, את מסירות הנפש בכוחות – צניעות, מושג הקשור בענווה. האדם הצנוע, האדם הענו, מעמיד במרכז חייו את האדיאל האלוקי. אין האני הפרטי עומד במרכזו, האני, הוא בבחינת צניעות להופעת שם ה', וכדברי משה הענו מכל אדם 'ומי יתן כל עם ה' נביאים'...

ענווה, אין פירושה כיטול האני, אלא ההכללות האני ב"אני" הגדול, בהופעת שם ה', וכדברי הרבנית חנה טאו, עניינה הוא – מאין ולאן. אם יש כשרונות אין לבטלם, אך עם זאת, אין האדם מתנאה אלא יודע הוא מה מקור כשרונותיו, ובר כבר עסק במחשבה כיצד לכוונם למטרות הנעלה. במקום שבו חשובה הגשמת האדיאל, מפנים מקום גם לאחרים להופיע, ובחשיבה כזו אין האדם מבליט את עצמו. הוא

10. עיין משך חכמה ויקרא י ג, באמצע.

בשנת מסירות נפש כזו התרוממה רחל להבנה, שבניין בית ישראל צריך לקום מתוך שתיים, רחל ולאה. מתוך הכנת מהלך תפקיד עם ישראל אשר עולמו מוצב ארצה וראשו בשמים, לצורך בניין החזק שמים וארץ, חומר ורוח – נחוץ בית שיפוח את כוחות החומר בעם ישראל בקדושה ובטהרה, (בית רחל), וכן בית שיפוח את כוחות הרוח בעם ישראל (בית לאה), כשהמגמה היא להתחבר יחדיו, כדברי יחזקאל הנביא: "דבר אלהם כה אמר אדני ה' הנה אני לקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושכבתי ישראל (חברו) חבריו ונתתי אותם עליו את עץ יהודה ועשתם לעץ אחד והיו לאחר בידו".⁹ כששניים מתאחדים לאחד, מתגלה שם ה' האחד; יצירה גדולה מתגלה באיחוד הרמוני של כוחות.

וכאן המקום להעמקה בשאלה שהוצגה תחילה – מדוע נענית דווקא תפילה של רחל? המהר"ל מביא את דברי רחל כפי שמוכח במדרש איכה רכתי:

לפי שרחל אמנו אומרת לקב"ה 'מה עשו בני שכך הבאת עליהם פורענות, אם בשביל עבודת כוכבים שנקראת צרה הלא אהבתי אישי יעקב ועבד בי ד' שנים ולבסוף נתן אבי לך את אחותי לאשה וקבלתי אהבתי לבעלי ומסרתי הסימנים לאחותי, אני בשר ודם ואחא מלך רחמן על אחת כמה וכמה שתרחם עליהם'.

והקב"ה משיב "ששכר לפעלתך, ושוב מארץ אויב".

אומר המהר"ל:

ובאור ענין זה הוא בשביל שידעה רחל שיעקב ראוי שישא שתי נשים כי אין העוה"ז, שהוא עולם החילוק והפירוד, ראוי שיהיה הכל באחדות [שהוה תפקידו שמשאיו לנו הקב"ה – לאחד את הפרודים], ואם לא היה ליעקב רק אישה אחת היו ישראל אחד ולא היה יהודה מלאה ואפרים מרחל, כמו שלא יחצו לעתיד לימות המשיח, ומפני שכונת רחל דבר זה קיבלה כאהבה ולפיכך ג"כ ראוי שימחול הש"י לישראל כי מפני שאין האחדות כעוה"ז, והו שגורם לישראל לחטוא שהו מחסרון שהוא בעולם וממנהגו, ולכן רחל היא שמבקשת רחמים שהיה כה נראה שהעוה"ז מסוגל שיהיה שניות וצרה בעולם הפירוד.

בלימוד סנווריה, צריכה המתפללת לגעת בעצם הנקודה שיש בה מקום למחילה לבנים. רחל, במעשה הכנסת אחותה, הכיעה את מהלך העולם שיש בו שניות. כשהשניות מופיעה על מנת שאנו בבחירה חופשית נאחד את הכוחות. ולכן, כשישראל תוטאים בעבודה זרה, שעניינה שניות, מבררת רחל כי זהו כלבול שנכנסו אליו ישראל, ומלמדת עליהם זכות בעובדה שלא הם יצרו את השניות, אלא רק חטאו בכך שהתבלבלו ולא הביאו לאחדות כפי שמתחנכת התורה. יש הבדל גדול אם

9. יחזקאל לו יט.

צניעות שהיתה ברחל

הרב חננאל אתרוג

73

יש שכו לפעולות

מרכז כוחותיו לפיתוח עולמו הפנימי, ומתוך בנינו האישי יתרום הוא לקונצרט הכללי שבו כל כלי חשבו, אך כחלק מכלל.

ולסיום, "שקר החן והכל היפי אשה יראת-ה' היא תתהלל"¹¹, ככל מספר, ככל שנוסף לו ספרה ערכו יגדל, כגון 33333, לא כן המספר 0, כל כמה שנוסף אפסים הוא ישאר 0, אך אם נציב 1 – אחד לפני הכל, כל 0 יקבל משמעות. כך גם הביטוי החיצוני, אם הכל מתחיל ומסתיים בחיצוניות הרי הוא בבחינת אפס, אך אם נציב לפני הכל "אשה יראת-ה'", והיופי יבטא את היופי הפנימי, אזי לכל חן ולכל יופי יש ערך, "ורחל היתה יפת תאר ויפת מראה"¹².

הנוכח

- א. הקדמה
- ב. התעלמות שאול ממשחתו למך
- ג. שייכות שאול למלוכה
- ד. לפשר שתיקת רחל
- ה. שתיקת הצניעות של שאול

- ו. שתיקתה של אסתר
- ז. מהות הצניעות
- ח. צניעות בעידן הטכנולוגי
- ט. סיכום, או כיצד רוכשים צניעות

א. הקדמה

לא יגרע מצדיק עינו? בשכר צניעות שהיתה ברחל זכתה ויצא ממנה שאול, ובשכר צניעות שהיתה בשאול זכה ויצאה ממנו אסתר... כי מטא שהוא לילה, אמרה (רחל): "השתא מיכספא אחתאי (עתה תתבייש אחותי)". מסירתה ניהלית. והיינו דכתיב (בראשית כט כה) "ויהי בבקר והנה היא לאה" מכלל דעד השתא לאו לאה היא, אלא מתוך סימנים שמסרה רחל ללאה לא היה ידעה עד השתא לפיכך זכתה ויצא ממנה שאול. ומאי צניעות היתה בשאול? דכתיב (שמואל א') "ויאמר שאול אל דודו הגד הגיד לנו כי נמצאו האתונות ואת דבר המלוכה לא הגיד לו אשר אמר לו שמואל", וזה ויצאת ממנו אסתר.¹

רבי אליעזר מלמד כי שתיקת שאול היא ביטוי לצניעותו, הנובעת מצניעות שתיקת רחל – וממשיכה לשתיקת אסתר. שלוש שתיקות אלו דורשות התבוננות, שתעמידנו על סוד הצניעות. המכנה המשותף לשלוש הדמויות הוא שתיקות. שתיקות, שקשה להבין למה מתכוון רבי אליעזר באומרו שיש בהן צניעות. היכן כאן הצניעות? שתיקת רחל נראית כביטוי לרחמים עצומים. כדי שלא להוציא את לאה לבושה וחרפה, מעדיפה רחל לגלות לאחותה את הסימנים שסוכמו בינה ובין יעקב. אך היכן כאן הצניעות? ושתיקת אסתר באה כיוון שגילוי עמה ומלדתה לא יביא לה כבוד ויקר בחצר המלכות הפרסית. שתיקת אסתר מתחילה גם הרבה קודם לגורח ולפיכך אין ליחס אותה לחטאים פוליטי, הריצה לשמר את מרכיב ההפתעה בידו

1. מגילה י"ב.

ולשתמש בו ברגע הנכון. רק שתיקת שאול נחשקת לצניעות, כהיותה מסתירה מדורו של שאול את דבר המלוכה.

לכאורה, צניעות וענוה יש בשתיקתו של שאול, אך שתיקה זו בעייתית היא וקשה – הן היא מביעה התעלמות מדברי הנביא. אדם המסתיר את מעלותיו והצלחותיו יכול להיות אדם צנוע; אדם המסתיר את האמביציות האישיות שלו ומתבייש בכן, יתאר אולי כצנוע, אך אדם שקיבל ציווי אלוהי מפורש והוא מתעלם ממנו – קשה לראות בזה צניעות. אין זו צניעות אלא ייתכן שזה גילוי חולשה ומורך לב, שאינם מאפשרים לעמוד במשימה על אף ההכבחה האלוהית, או שזו חוצפה אדירה ואטימות כלפי שמיא.

ב. התעלמות שאול ממשיחתו למלך

שאל מתעלם בעקביות מבשורת הנבואה של שמואל – אין זו מעידה חד פעמית. ישראל במצב הזקוק בדחיפות למלוכה. אף ששאלו שלא כהוגן, הצורך הוא אמיתי. "מחר אשלח אליך איש מארץ בנימין ומשחתו לנגיד על עמי ישראל והושיע את עמי מיד פלשתים כי ראיתי את עמי כי באה צעתו אליי". שמואל מושט את שאל למלוכה ומעניק לו סימנים, מכותם "וצלחה עליך רוח ה' והתנבית... ונהפכת לאיש אחר", והוא מדריכו "והיה כי תבאנה האותות האלה לך עשה לך אשר תמצא ידך כי האלוקים עימך" – הסכמה שאדם מעולם לא זכה לה – כל אשר תמצא ידו של שאל הוא בהסכמה אלוהית.

ציווי מפורש אחד מצווה שמואל את שאל¹ – "וירדת לפני הגלגל... שבעת ימים עד בואי אליך", האותות באו ורוח צלחה על שאל, אך הוא לא פועל להקמת המלוכה, ודאי שאינו יורד לגלגל. האומה אינה יכולה עוד להרשות לעצמה להתמהמה, אך שאל, אפילו לדורו אינו מספר על דבר המלוכה. שמואל מזעיק את העם למצפה ולוכד בגורל את שאל, הנחבא אל הכלים. שמואל אומר לישראל "כי אין כמוהו בכל העם", אך כפשוטו ניתן להבין את בני הכליעל שאמרו "מה, זה ידוענו?".

היחבאות שאול אל הכלים מרגשת בתומחה, אך נראית גם משונה ומורה – האם חושב שאול להתחמק מהגורל המוטל על פי ה' הסבור שאול שלא יצליחו למצוא אותו נחבא אל הכלים? האם חשיפתו ויצירתו ממחבואו לעיני כל קודל ישראל הוסיפו כוח למלוכה ההולכת ונודדת? – "ויאמרו מה יושיענו זה".

2. שמואל א טו.
3. שם י ת.

שאל מתעלם גם מהגורל שחשף אותו לעיני כל הקהל – "וגם שאל הלך לביתו". הליכתו הביתה פירושה, שאין הוא מקבל את התביעה, וממשיך להיות אדם פשוט. אנשי יבש גלעד מגיעים לגבעת בנימין במסגרת הגעתם לכל גבול ישראל, ולא אל המלך שאול. לאחר שמלאכי יבש דיברו "הדברים באזני העם וישאו כל העם את קולם ויבכו", רק אז – "והנה שאל בא אחרי הבקר מן השרה".

חרישה היא עיסוק חשוב כשלעצמו, אך קשה לראות כיצד היא מקדמת את בניין המלוכה בישראל. בריחת שאול מהמלוכה היא כה משכנעת עד שאין מי שיטרח לספר לשאל את הסיבה לבכי והוא צריך לבררה בעצמו – "ויאמר שאל: מה לעם כי יבכו?". "וילכו עמו אנשי החיל אשר נגד אלוקים כלבם", אך נראה כי שאל מתעלם מהם וממשיך לעסוק בנחלתו הפרטית. האם הם החזיקו מעמד בגבעת שאול כשמלכם מתכחש לחלוטין למלוכתו? האם ישבו באפס מעש, בלי שהדרו ללבם הרהורים על דברי שמואל "כי אין כמוהו בכל העם"? אפילו לאחר ששאל יוצא להנהגת העם ומוליכו לניצחון על עמון – אין הוא יורד לגלגל. שמואל הוא שאומר אל העם: "לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה".

התעלמות שאול משמואל, ובהמשך, מהגורל על פי ה', לובשת ממדים של תעוזה אדירה הנראית רחוקה מאוד מאוד מצניעות. עוצמה אדירה נדרשת כדי שלא להתייחס לאלו ששאל אינו מתייחס אליהם.

עם כל התמיהות, מלמדים אותנו חז"ל ששתיקת שאול היא שתיקה חיובית, שתיקה של צניעות. המקרא מגלה מפורשות כי אלה שתמחו מה יושיענו זה הם בני בליעל. ביטוי שאינו מעורר כבוד רב. מהו הקשר שראו חז"ל בין התנהגות זו לבין צניעות שמתקיימת בשכר רחל, צניעות שבשכרה יוושעו ישראל עת הונפה עליהם חרב השמר?

ג. שייכות שאול למלוכה

שאל הוא דמות המשרדת צניעות. דרכו למלוכה מאופיינת כהיותו נדחף למלוכה בעל-כורחו ואולי גם חוץ התנגדותו. הוא מתגלה כבורח מן הכבוד ומן השררה, ולדברי שמואל "ולא תאונות האובדות לך היום שלוש ימים אל תשם את לבך להם כי נמצאו, ולמי כל תדמת ישראל הלוא לך ולכל בית אביך", הוא מגיב בפליאה – "הלוא בן ימיני אנוכי מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצעירה מכל שבטי בנימין ולמה דברת אלי כדבר הזה?". אך תשובה זו של שאל טורדת את מנוחתו: אם שאל לא מעלה בדעתו כי ראוי הוא למלוכה, היה צריך לנמק את אי התאמתו בנימוקים אחרים. לשאל אין התנגדות בגלל נחוני אישיותו אלא רק בגלל שאלת

4. שם י כו.

...עולמותא שפירתא דלית לה עינין, וגופא טמירא ואתגלית, אידי

נפקת בצפרא ואתכסיתא כימצא, אתקשטת בקישוטין דלא הוה¹³.

(וזה"ק משפטים, צה ע"א¹⁴).

והוא סודות טמירים חביים כאן ומי יבוא בסוד ה'. אך שמא לא נרחיק אם נראה
בדברים המשיך לרעיון שעצמיותה של רחל מצויה בה פנימה, ואין היא זקוקה להשלמות
מבפאת מן החוץ. עיניו של אדם הן הקושרות בינו ובין העולם החיצון הן מכניסות
פנימה מראות חוץ, ומשמשות לחיצון ארובה דרכה נשקפת הפנימיות. את לאה מציינת
התורה בעיניה, "ועיני לאה רכות"¹⁵ (בראשית כט, יז), לעומת זאת אין בתורה דבר על
עיניה של רחל, התורה רק מתארת כללית, "ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה" (שם)
ומה על עיניה? שמא מכאן למדו לציין את רחל כ כ ב י נ ת, "לית לה עינין"¹⁶.

יא. בן אמו

"בן אמו" כך שמו ותוארו של בנימין בכתוב.

"וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו" (בראשית מג, כט).

בראיתו את בנימין, ראה בו יוסף דמות דיוקנה של אמו.

"מאי בן אמו — דדיוקנה דאמיה הוי בית, והוי דמי דדיוקנה דדיוקנה דרחל"

(וזה"ק מקץ רב ע"ב).

הבן שנולד בשעת מיתת האם, היה ממשיכה ובו נטבעו תווי אופיה ומהותה.

"רחל תפסה פלך שתוקה, ועמדו כל בניה בעלי מסטירין בנימין — ישפה¹⁷,

יש פה. יודע היה במכירתו של יוסף ו ש ו ת ק" (ב"ר עא, ח).

אף הוא כאמו, מידתו — שתוקה.

13. ראה ניצוצי אורות שם.

14. אם ביטוי הוא ליופי אם לא, נחלקו פרשנים.

15. יאולי מתקשר הדבר למת שמוסרים חכמים שאין עין הרע שולט בורעו של יוסף (ראה ברכות נה ע"ב) כי מי שקשור עם החיצון נתון הוא להשפעות ורות אף רוחניות דקות כעין הרע. מה שאין כן אותו הסגור בחוכו, "לית לו עינין".

16. ישפה היא אחת מאבני החושן, ועליה חקוק שמו של בנימין.

[תקפה]

האחד: גניבת התרפים. היא רחל בינמותה שלה נוסלת את התרפים אשר לאביה ולקוחת
אותם עמה, אף עושה הכל כדי להטעות את אביה לבל ימצאם. מסתבר שבכל הנוגע
לעבודה זרה קיימת רגישות רבה ביותר אצל רחל וצאצאיה. עבודה זרה היא הניגוד
לאמת הפנימית האחת, אותם שאמנם בתוכם קנאים הם לה ביותר, וחדדים מהתפתחותה
של תורה שאין בה אמת שהיא זיוף של אמת [אף שאול היה פעיל ביותר בביעור
עבודות זרות על גלוייתו אביריתו]. — "ושאול הסיר האובות ואת הדקעונים מהארץ"
(שמו"א כז, ג). שיא פעילותו של אליהו — ביעור עבודה זרה וכהניף.

אך גם בענין אחר חרגה מגדרה. כשקרא יעקב לגישו אליה לשרה, לספר להן על יחס
אביהן אליה ועל קריאת מלאך האלקים אותו לשוב לארץ אבותיו — נאמר: "ותען רחל
ולאה" (בראשית לא, יד). רחל לא זו בלבד שלוקחת דברים אלא עוד פותחת תחילה.
אכן לפלא הדבר. אפשר שמוזה הטעם באו חכמים לדרשה זאת:

"ותען רחל ולאה והאמרנה לו. —

למה מתה רחל תחילה (קודם לאחותה, והלא אחותה מבוגרת ממנה). ר' יודן
וה' יוסי. ר' יודן אמר: שדיברה בפני אחותה. אמר לו ר' יוסי ראת מימך
אדם קורא ראובן, ושמעון עונה אותו, והלא לרחל קרא ורחל ענתה אותו...

על דעתיה דר' יוסי לא מתה אלא מקללתו של זקן (כלומר יעקב). שנאמר:

עם אשר תמצא את אלקיך לא יהיה" (ב"ר, ער, ג).

אף אם נקבל דבריו של ר' יודן שלא היתה צריכה לדבר קודם לאחותה תגדלה, עדין
אין בכך, "עבירה" כה גדולה המחייב עונש שאין למעלה ממנו, — מיתה. שמה ראו
חכמים במעשה זה נטיה מהמהות העצמית, ונטיה כזאת, מיתה כרוכה בה. משהאדם
אינו כפי שצריך הוא להיות, משמע מת הוא. ולכן ראו חכמים באחד משני אלו את
הגורמים למיתתה. [והשוה עם הדברים על אליהו בפרק ה'].

י. עולמותא שפירתא דלית לה עינין

כך תיאורה של רחל בפיו של ה"סבא" הדובר בוחר הקדוש.
וביתר פירוט:

[תקמד]

אך זירת ההתרחשות האמיתית בעולמו של בנימין, היא המשמעות הרחנית של המציאות – לכך נדרשת סבלנות עצומה, ודווקא בפעילות רוחנית-לבית-פנימית, חנוקן ההווה. בנימין אינו מעוניין בתחושות ניצחון, אלא בחיקון מלא של בית יעקב. יש לו פה, ושותק. הוא יודע שהאחים מכרו את יוסף לא מפני שהם נבלים חדלי אישים, אלא עקב אמונתם כי האמת היוספית מסוכנת לבניין האומה הישראלית. בנימין לא יחטא בחטאם. הוא משוכנע שבניין האומה זקוק לאמת של כל י"ב שבטי ישראל. באם יגלה בנימין את סוד המכירה ליעקב יוצר סיכוי זעיר לשובו של יוסף, ויוצר אולי נתק עולם בין יעקב לשאר בניו. זו הסכוכת שאין לה מוצא, ובנימין מאמין כי ה' אלוהי ישראל הוא שינהל את המאורעות באופן המתקן. שתיקת בנימין מבטאה אפוא את אמונתו העמוקה שאין מישור המציאות החיצוני משקף את כל המציאות כולה. ישנם מצבים שבהם כרוך כי החיים מנסים לבטא אמת הרבה יותר גדולה מיכולת ביטויים, והמדפא לא ימצא אלא עד אשר יתעלו ההיים. בנימין עמל בכל השנים הארוכות והמרות של אובדן יוסף, על שימור זכרו, על אחדות הבית, מתוך ציפייה עמוקה לכידור הרו האלוהי שאיפשר לאחים לעלות איתו אשר עלולו. בנימין יודע כי חלומות יוסף אמת הם ויודע הוא כי עתידים הם גם להגשם.

גם שתיקת רחל חוכן כך: כשרחל מודעת לכך שאחותה לא תוצא לכלימה וזרפה, היא נעצרת ומסרבת ללאה את הסימנים. לאה שותפה למרמית לבן את יעקב, ללא שיתוף הפעולה שלה לא יוכל לבן אביה להצליח ברמייתו, ועם כל זה, ברגע האחרון, לאחר קביעת הסימנים, מתעלה רחל להכרה כי עליה לגלות את הסימנים ללאה, רחל נוכחת לדעת כי רצון לאה להינשא ליעקב נובע מצדקתה וטהרה, של אחותה. אין כאן מאבק חומרי גם על כיבוש הגבר, אלא הידחקות לאה אל מעבר לקווים האדומים, כדי ליטול חלק בבניין עם עולם – "עם זו יצרת לי והיילתי יספרי". רחל רואה שנישואיה שלה ליעקב דורסים כדרכם את כל היופי והקדושה המתגלים בלאה. 'הוצאת לאה לפושה' היא לא רק גלי הלעג והליצנות של תושבי ארם נהריים, אלא הרבה יותר מכך – תחושת העלבון הפנימי של לאה אל מול חוסר יכולתה לגלות ולחיות את תביעת נשמתה. שתיקת רחל היא עדות לכך שרחל מכירה את החיים כמימוש של אמת אלוהית עליונה, וככאלה, הם תובעים אמת רוחנית ולא עשייה גשמית המנותקת מאמת רוחנית.

רחל יודעת כי היא יעקב עומדים להקים משפחה שתהווה את היסוד לבניין האומה, אשר תוליד את היקום כולו לדעת את אלוהיו, ועם כל זה היא מתאזרת בסבלנות עליונה ויודעת כי פתרון גשמי לא יעניק ברכה, אם סותר הוא את האמת

8. ובכן להכשיל כל אפשרות מצד יעקב לגלות את המזימה, כיוון שעכשיו יש ללאה ההזדמנות שרחל היא.
9. חוסר רגישות לכאב האחר – כמוהו כדריסה, בעולמה העדין והמיטיב של רחל.

מוצאו המשפחתי. חיתכן אמנם בעיה אם שאול ינסה להיאבק על דעת הקהל, אך אין היא חיצונית ואינה בעלת משמעות כשדבר ה' מודיע לעם מיהו המלך. ניתן לצפות להתדמה הרבה יותר עמוקה מבחור פשוט שמבשרים לו כי נהיה למלך. גם הניסוח של שמואל: "ולמי כל חמדת ישראל הלוא לך ולבית אביך", לא כרוך במיוחד ולא מחייב הבנה כי מלוכה מוענקת עתה לשאול.⁵

ד. לפשר שתיקת רחל

רחל חפשה בשתיקה עמדה זרעה בשתיקה ראתה סבלנותה ביד אחותה ושתיקה. בנימין כנה, האבן שלו מן האפור ישפה ידע במכירת יוסף ושותק וזהו ישפה יש לו פה ושותק. שאול בן כנה "זאת דבר המלוכה לא הגיד לו" (שמואל א' י טו). אסתר "אין אסתר מגדת מולדתה".⁶

המדרש מייחס שתיקה לרחל ולזרעה – כלי להזכיר צניעות. חידושו הגדול הוא שבנימין יודע היה על מכירת יוסף ושותק. כאן נמצא המפתח להבנת דברי רבי אליעזר. מדוע כולא כחוכו בנימין את סודו הגדול, מדוע אין הוא מגלה לאביו יעקב כי יד האחים היתה במעל? נראה שהתשובה פשוטה – אין תועלת בגילוי הסוד. יעקב יכול להגיב בחריפות ואולי לנדות את בניו, אך בכך לא תירפא המכה, אין כל סיכוי סביר שיוסף יושב או יימצא על-ידי חשיפת המידע של בנימין? שתיקת בנימין מבטאת אמונה עמוקה במציאות, בהיותה מגלה את שם ה' המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית. אם זירת ההתרחשות היא רק ההתרחשות המעשית, צריך בנימין לשלוף את כל הנשק העומד לרשותו ולספר ליעקב על פשע בניו. כך יידחקו רגלי בני לאה ויכבדו על עונשם.

5. חז"ל מלמדים אותנו שאיש בנימין שבשם"א פ"ד ה"ס מן המערכה. הוא שאול [מדרש שמואל א']. לשאלת עלי הוא עונה "אנכי הבא מן המערה ואני מן המערה וסתי היום" עלי ממקשה להבין את פשר האמירה, אך מבין הוא היטב שהדמות הנגיבה למולו ראויה לתואר "בני". אנו למדנו שאול מגלה לפני עלי את הבעיה שנרמה לדעתו לתבוסה הישראלית – היות פלשת נערכת במערכה. במוק י"ז נראה כי שאול המלך בנה בצבא הישראלי יכולת לערוך מערכה. יכולת המהדמה את צבא פלשת וגורמת לגלית להציע את אשר הציע. יעמו של גלית מופנה שוב ושוב כנגד מערכות ישראל, כל זה למד שלשאול יש מחשבות על מלוכה הרבה לפני שפגש בשמואל והתחששותו המוזה עוד יותר.

6. מדרש תנחומא נ"י צ"א.
7. נראה כי לא היה סיכוי סביר למצוא עקבות עבד בבית העברים המצרי שהיו עבד לא נחשבו בו מאומה. מתברר שהם לא זווו בשנים המקורי, היחס אליהם היה כאל אבק ארס – עבדים רבים שילמו בחייהם על כל אבן מאבני הפירמידות. גם לא היחה כל הדאות שאכן נמכר יוסף למצרים. המדרשים המתארים את אחי יוסף מתכננים לאתר את יוסף כשוקי מצרים, הם ביטוי להכרתם של האחים כי חטאו וסבלו נועד לגורם להם לחקן את חטאם. נבדחתם לעשות מאמצים על אנושיים ולא הוצינים היא עקב כיסוחכם כי העונש האלוהי מעניק יכולת של חיקון.

האלוקות. זוהי צניעות: זוהי צניעות שיא שאינה מתפתה לפתירות מהירים, כיוון שלא תדע שלווה עד אשר תיפתר המצוקה הפנימית. זאת רחל שתשלם כל חייה בחלוקת כעלה עם אחותה ולא תפעל באופן שאינו יונק מעולמה הרוחני – ממפגשה עם שם ה' אלקי ישראל.

ה. שתיקת הצניעות של שאול

מכאן לשתיקת שאול: שאול שותק בגלל צניעותו ולא בגלל חוסר מוכנותו לקיים את הצו האלקי. שתיקת שאול היא 'בשכר שתיקת רחל', אמו הקדומה, ולפיכך, גם פיתוח ושכלול של שתיקתה. שאול חי את העולם כעולם שאלקים יצרו ולפיכך אין לו כל צורך בסיוע 'חיצוני' לגאולת העולם. מתוך שאלוקים הוא בורא עולם ומקיימו, הרי שהבורא העניק לעולם גם את כל היכולת והכלים הנדרשים לגאולה זו. זוהי צניעות כיוון שהיא חיה את ההתרחשות כביטוי למהות פנימית ביותר, ולכן אין היא מגסה לפעול בהתרחשות כאופן שיעקרו יצירת הישגים גשמיים. שאול דורך לקראת בניין מלכות ישראל – אך בכוחות המציאות. צניעות אינה זלזול בגשמיות, להפך – הערכה עצומה לגשמיות היונקת מזהמיות הרוחניות שיוצרות אותה. לכן מתכחש שאול לכל ניסיון לעזור לו לבנות את המלכות באמצעים חוץ-מציאותיים. גם אם זו נבואה ובחירה בגורל. שאול לא נמלט מדבר ה', הוא לא זקוק לנבואה כדי לשמוע את דבר ה', כל פועלו הוא הקשבה לדבר ה' הבוקע מתוך כל החיים הישראליים כולם. דווקא מתוך כך הוא כולו צניעות, כולו חרד שמא חלילה יתחסם הוא לעצמו כאל יצור גשמי גרידא. שאול, בנה יבנה את מלכות ישראל – 'ושאול לכד המלכה על ישראל, וילחם סביב בכל אויביו כמורא ופני עמון ובאדום ובמלכי צובה ובפלישתים ובכל אשר יפנה ירשיע. ויעש חיל ויך את עמלק ויעל את ישראל מיד שוסהו'¹⁰.

צניעות שאול היא הפעת חיים מלאה בעוז, מלאת עוצמה שכולה געגוע לה'. אין בה לא חולשה ולא מורך לב, ורחישותה היא מתוך כטחונה הגדול, מתוך שאין לה כל צורך לעצוק – מוכתחת היא שאמיתותה תצא לאור, מכאן תיאורי חז"ל את צניעותו המופלגת של שאול – פרק הירואהו¹¹ "ואמר להורג ותחס עליך, ואמר, ואמרתי מיבעי ליה? יתחס, יתחסי מיבעי ליה? אמר ר' אלעזר – אמר לו רוד לשאול: מן התורה היה מותר להרגך, מאי טעמא, ורף אתה והתורה אמרה 'בא להגך השכם להרגו', אלא צניעות שהיתה כך היא חסה עליך. ומאי צניעות היתה בו בשאול דכתב יבא אל גדירות הצאן על הדרך ושם מערה, תנא גדר לפני

10. שמואל א יב מז.

11. ברכות סב ע"ב.

מגדר ומערה לפני ממצרה. 'לחסף' – אמר ר"א מלמד שמיך עצמו כסוכה". הגמרא עוסקת במדף שאול אחר דוד על פני צורי היעלים במדבר עין גדי¹². דוד ואנשיו יושבים בירכתי המערה שלחוכה בא שאול להסך רגליו. הסיטואציה לפי אנשי דוד היא התקיימות "אשר אמר ה' אליך – הנה אנכי נותן את אויבך בידך ועשית לו כאשר יטב בעיניך". דוד נמנע מלפגוע בשאול, אף מונע מאנשיו לעשות כן, כשהנימוק להימנעות הוא הפסוק שמסביר דבי אליעזר במסכת ברכות. הירושלמי מוסיף לבאר "והיה חמי ליה [– ראה דוד את שאול] משלשל ציבחר ומסליק ציבחר [– ניוזר שלא לחשוף את גופו מעבר למינימום ההכרחי]. אמר דוד היאך מיננע בהדין גופא דצריקא? [– אין אגע בגוף צדיק זה]. עם היות דוד נרדף על-ידי שאול, רדיפה המחירה לדוד להתגונן ולהשכים להורג, הנה הצניעות שגילה שאול מרתיעה את דוד ואינה מאפשרת לו לפגוע בגוף צדיק זה. התכסות שאול במערה לפני ממצרה וגדר לפני מנדר כבר מיותרת אם כל חששה הוא היחשפות לעין זה. אך שאול אינו מוכן לחשוף את גופו גם בלא שעין זה חשופה. צניעות שאול אינה מול אחרים אלא מול עצמו, הוא אינו מוכן לקבל מפגש עם כשרו כבשר. הוא יודע שגופו חי את נשמתו, ולכן הוא חרד לכסותו ולהסתירו תמיד. כך פותח הירושלמי את דבריו: "אמרו עליו על בית שאול שלא נראה מהם לא עקב ולא (א)גודל מימיהם".

כך גם מתגלה מדברי מיכל לדוד אחרי ריקודו לפני ארון ה' העולה לירושלים: "מה נכבד היום מלך ישראל כהגלות אחר הריקים", אמרה לו – של בית אבא לא היה נגלה פיסת עקב שלהם מימיהם.

ו. שתיקתה של אסתר

לא הגידה אסתר את עמה ואת מולדתה כי מרדכי צוה עליה אשר לא תגיד¹⁴. שתיקה זו היא מדרגה משוכללת יותר של צניעות. לכאורה, מעיק לייחס שתיקה זו לצניעות בגלל שני קשיים: להיות ישראלי בארמון המלך אחשורוש, אין כזה כל כבוד, והקושי הגדול יותר הוא שהפסק עצמו מנמק מיד את שתיקתה "כי מרדכי צוה עליה אשר לא תגיד". זו צניעות מרדכי, אם בכלל, מדוע אפוא היא מיוחסת לאסתר? אלא שהחבובנות במתואר כמגילה מעלה שאכן יש כאן ממד עמוק של צניעות. לא מבואר מדוע לדעת מרדכי אין לגלות את עם אסתר. לפי רש"י, מגלה מרדכי לאסתר רק ברמז את עצם הדרישה לשחוק. גם חוסר הרצון להגיד את עמה

12. שמואל א כו.

13. סוכה פ"ה ה"ד.

14. אסתר ב.

ומולדתה, אינו מבטא צניעות עמוקה, אלא היכולת שלה, של אסתר, לא לומר – היא שמדהימה אותנו.

אסתר מקיימת קירבה עמוקה מאוד לאחשורוש, כך לפחות הוא חושב. אחשורוש הוא טיפוס שלא מאפשר להמרות את פיו. בהדף עין הוא גוזר מוות על המן, שקודם לכן גידלו, נשאו, שם כיסאו מעל כל השרים, וציווה על כולם להשתחוות לו. אסתר מזכירה למדרכי את אשר בכל מדינות המלך יודעים: "אשר יבוא אל המלך לחצור בית המלכות הפנימית אשר לא יקרא, אחת דתו להמית"¹⁵. היא רואה בכך איום ממשי מאוד על חייה שלה, עם היותה המלכה ה"אהובה". כיצד אפוא יכולה אסתר שלא לגלות את עמה ומולדתה במשך שנים? אחשורוש אינו רגיל ולא סובל ארציות, והפתרון שלו לתופעות כאלו הוא מהיר וחד משמעי. כיצד הוא מקבל את שתיקת אסתר, וכי מעניין אותו שמדרכי ציווה עליה לא להגיד? בלי כל קשר לאינטרס של מדרכי בשתיקה זו, היא לא היתה מתאפשרת לולא צניעותה של אסתר. רק עם צניעות אמיתית זו של אסתר, יכול אחשורוש לקבל את שתיקתה בלא שתיראה כחוצפה כלפיו. אסתר היה בעולם פנימי מאוד שאין לו כל צורך לגלות את עצמו – הוא אפילו נדחג מגיליו זה. צניעות אסתר אינה ביישנות ורגשי נחיתות, היא מלאת עוז פנימי, ולכן היא מסוגלת להקרין עדינות גם על נפש גסה כנפשו של אחשורוש, המחפש 'אהבה' במובן בהמי ועלוב. באסתר יש עוצמת אמת – היא מצליחה לחיות בתוככי ישותה את נשמתה הטהורה, שממשיכה להיות טהורה למרות כל הזוועה שנאלצת היא לחוות. אסתר מגיעה לרמות עמוקות של צניעות, עם היותה היה בעולם ששלחוב צרים ופריצות מושלים בו ברמה. צניעותה נובעת מעולמות פנימיים מאוד המצליחים לעצור את אחשורוש ולגרם לו לכבד ולהבין שזו, הניצבת מולו, היה חיים אחרים מכפי שהוא מכיר, חיים מלאים ועשירים מכדי יכולת השגתו. הגמרא מתארת מאמצים כבדים שמשקיע אחשורוש כדי לגלות את עמה ומולדתה של אסתר¹⁶: "עבד מישותי"א – עשו סעודה לכבודו ולא גליא ליה – ולא גליחה לו, דלי כרגא – הוריד את שעור המיסים ולא גליא גליא שדר פרידשני – שלח לשרים מתנות בשם אסתר ולא גליא ליה" סוד מוצאה של אסתר טורד ביותר את מנוחת המלך, אך הוא אינו מעז לנהוג באלימות. הוא מכיר שיש בנערה זו כוח עליון נסתר שמולו אי אפשר לנהוג באלימות. את שתיקת אסתר אי אפשר לנצח בכוח, לא בכוח גשמי, כי שתיקתה היא מתוך צניעותה הכוללת, המיוסדת על שייכות חייה של אסתר לשם ה' אלוהי ישראל.

15. אסתר ד' י"א.

16. מגילה י"ג ע"א.

ז. מהות הצניעות

ממה שלמדנו, נראה שצניעות היא הכרת ההווה כביטוי, אין הצניעות נמדדת בהתנהגות חיצונית אלא בזהות פנימית, שכמובן צריכה להתממש בהתנהגות חיצונית. צניעות היא ישות המכירה את זהותה העצמית כצלם אלוהי שבה. צניעות, הם אנשים חיים המתחייבים למציאות הגשמית כאל ביטוי, גילוי, הופעה, של אידיאות אלוהיות. צניעות, הם בעלי אישיות המכירה את עצמה כבעלת מהות פנימית, שכל הופעות חייה הם גילוי אותה מהות פנימית. אדם המגדיר את עצמו לא רק על פי קיומו הגשמי, אלא מתוך מודעות לעושר הפנימי הקיים בתוכו – הוא אדם צנוע. לאדם צנוע אין צורך לחשוף את הישגיו ויכולתו, הוא מלא סיפוק מעולמו ואינו זקוק להערכות של החברה שמחוצה לו.

ככל שהאדם מנותק יותר מעולם הרוח, כך עולמו כלוא יותר בנתונים שחורשי הבשר יכולים לספק. כיוון שחיים גסים מאכזרים את עדינותם ואת יכולתם לחוש באמיתות הפנימיות היצירתיות את הקיום, מרגיש האדם צורך לפוסם ולגלות לכל את שטמונו בו, מגלה כי אין לו קיום בתוכו אלא בהכרה החיצונית בו. אדם מודקן, זקוק נואשות לקבל אישור מסיבכתו כי אכן בעל ערך הוא, לכן הוא נדחף לרומם את קרנו ולהודיע עד כמה מוכשר ומוצלח הוא.

'איהו מוכבד? – המכבד את הבריות' אומרת המשנה בפרקי אבות, וכוונתה, שרק מי שהתנשא מעל לחושים הגשמיים, יש לו כבוד, הערכה אמיתית, למציאות כולה, מתוך שלעצמו יש כבוד. אין זו גאווה חולנית השמחה בקיום ובהישגים החומריים גרידא, אלא חיים המלאים בתודעת היותם מגלים ומביעים את שם ה'. בעולם יחצ"ני, עולם המורד את ערך החיים לפי תגובות החוץ כלפיהם, לא מייחסים כבוד למי שמכבד את הבריות. להפך – רואים בזה חולשה המגלה כי 'למכבד' אין יכולת להצטרף למאבק על הכבוד. הצורך להיחשף לעיני הבריות מגלה אפוא חיים עצובים, חיים שאין בהם גילוי תוכן אלוהי ולא שלווה פנימית.

ח. צניעות בעידן הטכנולוגי

ההישגים הגדולים של המדע, כפי שאנו מכירים בימינו, דורשים מבני דורנו משנה עמל בבניית חיי צניעות. הישגים אלו, הם פרי מאבקים פילוסופיים קשים שנמשכו תקופה ארוכה, עד אשר התבססה התפיסה לפיה פועל המדע המודרני. בתקופות קדומות ייחסו האנושות לרוח האדם ו/או לשכל האדם, יכולת להיפגש עם האמת, בין האמת האלוהית ובין האמת המדעית. מובן שהיו לכך ביטויים רבים ושונים, אך הדאי היה שלא רק הוכחות חריפות נדרשו לקביעת האמת. האכזבה שנחלו עקב התמוטטות תורתו של אריסטו, שנחשבה לאמת מדעית מוחלטת, גרמה

פגישה בנוף עוצר נשימה, צריכה להדור לתוך לבבי ולהזכיר את רישומה כתוכי, זה התייעוד היותר חי. החיים הם בעלי ערך מצד עצמם והתייעוד היותר נצחי הוא נסיוני להתמלא ממלא המשמעות של הדבר שאנו חווים, מלאות שאין ביכולת המצלמה לעמוד עליה ולשקף אותה.

כל עוד מחקיימים חזון ושאפיה, כל עוד יש תקווה להוביל את החיים אל עתיד שלם ומאיר יותר – תהיה הצניעות טבעית יותר. היחס אל ההווה בחברה כזו הוא כאל דבר שאינו מגלה, אלא מעט ממה שאנו מאמינים שיכול הוא לגלות. כך יש כבוד לדברים שעוד לא נתגלו, והגילוי אינו משמש אומדן יחיד לערך הדבר. כשבאים ימים שבהם אין חפץ, כשנדרמה שכל השאיפות לתיקון עולם החממש, או שכל השאיפות איבדו את תקוותם, כבר אין רוחשים כבוד לנסח, ומתעמעם האמון בקיומו, התנהגות שאינה צנועה כפועל היא חוצאה כמעט מוכרת.

אין לי צער על ההתפתחות הטכנולוגית ולא על יכולת הצילום והעברת המידע, גם להתפתחות אלו יש ויכול להיות תפקיד מבורך בבניין עולם. אפילו על היאוש שמתפשט בעולם הפוסט-מודרני אפשר להביט בעין טובה ולגלות בו יסודות של ענווה מחוסר יכולת למצוא פתרון שלא מצוין וירושלים. אני מיצר על הסכנה הצפונה למי שאינו מודע לה ומנסה לעורר את תשומת הלב וזאת, כדי לשלוט בכלים אלו ולא להישלט בידיהם. היונתנו חיים בעידן זה פירושו, שיש בידינו הכלים לחיות חיי צניעות גם עכשיו, אלא שכלא להתייחס לקשיים הניצבים בפני דורנו, יקשה הדבר לעילא ולעילא.

ט. סיכום, או: כיצד רוכשים צניעות

צניעות היא דבר בעל התייחסויות הלכתיות, בעיקר ביחס לאופן שבו נשים צריכות להתלבש. את ההלכה יש לקיים ללא כל חלות במדרגה הרוחנית, אך גם לגנשים – עיקרה של הצניעות הוא במערכי הלב. יכולה אישה להקפיד על כל דרישות ההלכה ועדיין לא להיות חלילה מספק צנועה. ודאי שצניעות לא צריכה להיות מידה המאפיינת נשים, אלא על כולנו מוטל להתאמץ ולחיות את יסודותיה.

מתוך הדברים שנתבררו, עולה כי צניעות היא בכלליות: ככל שהאדם יהיה יציר פרטי יותר, מנותק יותר – כך יתקשה להיות צנוע. ככל שהאדם עסוק ומעוניין באגואיזם הפרטי שלו, כך הוא יותר מוחצץ ויותר חולץ. השאיפה היא לבנות חיים עמוקים, להשתתף לחיים עשירים שהתנהגות הצנועה תהיה להם כיסוי טבעי ורצוי. חיים כאלו ייבנו על ארני החיים של רחל, שאול ואסתר – על הרצון להביא ברכה לאומה כולה, לאומה לדורותיה. ככל שהזיהוי העצמי מרגיש יותר את היותו כן לצנח ישראל, את היותו גילוי לכוון החיים הפלאי המתקיים אלפי שנים ומוליך את העולם כולו למפגש עם אלוהיו – כך ממילא תימלא אישיותו וחימשך לצניעות.

למחשבה האירופאית לחפש אחר דרך להיפגש עם האמת, בלא שהכל יקרום שוב. אין עניינו, וגם לא תפקידנו כאן, לפרוש את כל השתלשלות הדעות, אך בסוף התהליך התבססה הכרה, שכל אמת צריכה להיות מוכחת באמצעות חושים. אין תוהו יכולה להתקבל בלא שתוכח נסיונית. הכרה זו הביאה תועלת רבה, בהשליכה מעל דרכה השערות רבות שלא היתה בהם כל אמת ובאלצה כל חוקר לאמת את השערותיו בניסוי, אלא שכל שנבדו הצלחותיה של דרך זו – כך נתרכה גם הנזק הטמון בשוליה. נזק זה אינו הכרח המציאות, אך ללא מתן תשומת הלב הראויה, הוא כמעט בלתי נמנע. ההכרה האנושית החלה שלא להעריך ואף לזלזל בכל דבר שאינו ניתן להוכחה אמפירית. כל אמת שהחושים לא נפגשו בה, כל אמת שלא הצלחנו להגדיר אותה במדויק, נדחקה לשוליים. יחד עם זאת, אין שום הוכחה לכך שדברים נסתרים אינם קיימים, אך אצל רבים נקבע מכה חשיבה המסיק שכל שאינו גלוי – אינו קיים. לבני דורנו קשה להבין תיאוריות פילוסופיות, אפילו ראציונאליסטיות, וודאי שאנו נבוכים למקרא הישכלים' והגלגלים המשתוקקים' של אריסטו. תפיסה כזו מטשטשת את משמעותה המלאה של המציאות ונוטה לראות כמציאות רק את הפן החיצוני של ההווה, ופן זה אינו אלא לבוש ובכסוי לפנימי ונסתר. נוצר עולם מחשבה חסר צניעות בעיקרון. וכשחוסר הצניעות הוא עקרוני, קצרה הדרך לחוסר צניעות ממשי. אדם המתחייס רק אל הנגלה כבעל ממשות, יחוש דחף להתגלות גם כן. חמור מכך, אדם זה עלול לאבד את שייכותו לעולמו הפנימי, עולם שלא מתגלה כהוכחה, אלא טמון בעצם החיים. כאם שייכות זו מיטשטשת, יאבד האדם את כבודו הנשמתי ויעריך את עצמו רק לפי ההישגים הניתנים לגילוי.

גורם נוסף המסכן את ההתבוננות הוא פיתוח הצילום והתקשורת, שעיקרם הוא היכולת לתרגם מציאות גלויה לחומר דומם, אשר ניתן לתרגמו בחזרה באופן המדמה מציאות חיה. יכולת אלו, ובפרט שילובם, 'כבשו את המסך' ונחזו לגורם רב מעלה בעיצוב ההתייחסות האנושית למציאות. העוצמה שבשפע החוויות, שעמם נפגש אדם כן דורנו, מקשה מלכתחילה לחוות כל דבר לעומקו. התקשורת אינה יכולה להעביר אלא את שעין המצלמה קלטה, פעמים רבות אין היא חפצה להעביר אלא את שעיניו של הצלם מעוניינת להראות לצופה. המצלמה אינה יודעת צניעות מהי, דבר נסתר הוא דבר שאינו ניתן לצילום. אומנות הקולנוע הצליחה לפתח מספר כלים על מנת להעביר רגשות וחוויות עמוקות אל הדר-ממדיות של הפילם, ליצור הכרה שיש כאן דבר מה נסתר, אך מצילים למהות החדשות, גם זה נמנע. אט עובר הדגש לאופן שבו יוצלמו הדברים ופחות למהות ההתרחשות. הדברים מחלחלים לתודעתו של כל מי שאינו עומד על המשמר כידועין ושלא כידועין. כמעט בכל אירוע יימצא מי שהחשוב לו מכל יהיה לתעד-לצלם את המתרחש.

להרבות באהבה ולהרבות באמונה וכך לחיות הרבה יותר מאשר עיני הבשר יכולות לראות.

להרבות באהבה בפועל – במעשי חסד ליחידים ולאומה.

להרבות באהבה בנפש – בהתאמצות יתרה בשמירת הלשון.

להרבות באהבה בלב – "ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם"¹.

"אשר בנו שתיהם את בית ישראל"

הרב יובל שורלו

בשעה שפרש בועז את כנפיו על רות בשערי בית לחם, בעת נישואיו, מברכות אותו הנשים בברכה הנשמעת כברכת הנישואין המסורתית שנהגה אז:

יתן ד' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם¹.

על פי פשוטו של מקרא, כוונתן לברכו כי מביתו המתחדש יתחדש אף עם ישראל, וביתו יהפוך להיות מקור תשועת עם ישראל, כפי שהיה ביתו של יעקב. הימים ימי תקופת השופטים, ומצבו של עם ישראל בכי רע. שנים של שעבוד, קרע פנימי, נטישת ההליכה ברכי ד' ופחד מפני גויי הארץ, הביאו למצוקה קשה. לפיכך מברכות הנשים, דרך ברכת הנישואין, לא רק את בועז אלא אף את עם ישראל כולו. אם אכן ייבנה מביתו של בועז בית ישראל מחדש, והקב"ה יבא אורו של משיח בעומק המשבר של "אין מלך בישראל", תהפוך שמחת נישואיו מעניין פרטי לעניין לאומי, ולא רק שלמותם של בועז ורות יהווה מקור לשמחה, כי אם גם הישועה הכללית.

אף כי העניין הציבורי הוא העומד במרכז ברכתן, נראה כי יש להבין את הבית בברכה זו, לא רק במובן הרחב של הצטרפות להקמת האומה הישראלית, אלא אף במעגלו הפנימי האישי. ואמנם, בניין בית ישראל משתי אמהות, נוגע לשורש ההקמה המשותף הלקוח משני עולמות שונים. לימים, הפכו בני האמהות לשני חלקים באומה, יהודה וישראל, אשר יילקחו באחרית הימים ביד אחת ויהיו לאגודה אחת. אחרית ימים זו, היא שורש אורו של משיח הבא ומתגלה כמשיח בן יוסף שלאחריו משיח בן דוד. אך לא ניתן לדלג בצפייה כללית זו על המשמעות של בית יעקב העומד לעצמו. נישואיו של יעקב לשתי נשותיו הם גם עניין פרטי ממשי, שהופיע במציאות בדרך הטבעית הרגילה שבה בונה אדם את ביתו. נישואין אלה יצרו שני דגמים של בניית בית בישראל. אינו דומה הקשר בין רחל ויעקב לקשר שבין יעקב ולאה. זיווגן של כל אחת מהן נבע ממקורות שונים, נבנה באופן שונה, והתקדם במהלך החיים בדרכים שונות. מכאן נובעת גם המשמעות המקומית והפרטית של ברכת הנשים – הן מברכות את בועז כי יזכה להעמיד את ביתו בשני המסלולים גם יחד, ולא יצטמצם רק

¹ רות ד יא.

באות מן הצורות. אין העמדת בית שלם בישראל בלא יסודות הדומים לקשר שבין יעקב ורחל, כמו גם בלא מה שיש ללמוד מן הקשר שבין יעקב ולאה. שתי הדרכים צריכות לבוא בו לידי ביטוי, והשוורש הקטן מוציא פרח ומציץ ציץ לכיוונים רבים ומגוונים. משום כך יש לברר את הייחוד שבכתיב הצורות כדי לחשוף את התמונה כולה.

משני כיוונים שונים באו שני הבתים. נישואיו של יעקב לרחל היו תוצאה של בחירה. הוא זה שרצה לשאתה, והוא זה שהיה מוכן לשלם את המחיר הכפול שדרש לבן עברה. אהבתו לרחל היא יסודו של הבית, והיא המשיכה גם אל יחסו לצאצאיה. יעקב הופך את יוסף לאחד מן האבות, שכן הוא קובע כי "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי"². לעומת זאת, נישואיו עם לאה נכפו עליו, והוא ראה בכך מרמה. דומה מעשה זה למה שעשה יעקב עצמו לעשו "בא אחיך במרמה ולקח את ברכתך"³. השוואת שני הסיפורים מעצימה את ההבדל שבין הנישואין לרחל ובין הנישואין ללאה, וניתן אף לראות בהם מימד של עונש. נראה שכן ראה זאת המדרש, בשימו כפי לאה את המילים: "אמרה ליה את ספר דלית ליה תלמידים לא כך היה צווח לך אבון עשו ואת עני ליה"⁴.

על מה התבססו נישואי יעקב ורחל?

התורה מאריכה בתיאור מפורט של פגישתו הראשונה עם רחל. עוד קודם שהחליף יעקב אבינו מילים עם רחל מבטאת התורה את שפעל עליו כתוצאה מראייתו: "ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו ואת צאן לבן אחי אמו ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר וישק את צאן לבן אחי אמו"⁵. בין אם מדובר בהתעוררות פיזית, כנגד אי יכולת שאר הרועים לגול את האבן, ובין אם מדובר בהתעוררות הנובעת מזאגה לזכויות ולצדק, יש בפעולתו של יעקב כדי להעיד על העומד להתפתח בינו לבין רחל. עוצמות חחושות הקרבה הם שינחו את מערכת היחסים שתלך ותתפתח. אין יעקב מציית לחוקי המקום או למנהגיו, ואף שאמרו הרועים כי לא יכלו לגול את האבן מעל פי הבאר הוא קם ועושה מעשה. לא ניתן לנתק את המעשה מדמותה של רחל ומהשפעתה עליו, שכן התורה מדרגשה שהוא נעשה כראות יעקב את רחל. לאחר השקאת צאן לבן אחי אמו נושק יעקב לרחל, ואף זאת קודם שדובר עימה, וקודם שהתברר לו טיבה. התבטאות האהבה בנשיקה פומבית לעיני הרועים ממשיכה את הכיוון העקרוני שהולידה אהבה זו.

2. בראשית מח ה.
3. בראשית מז לב.
4. בראשית רבה פרשה ע יט.
5. בראשית כח י.

"אשר בנו שתיהם את בית ישראל"

העיסוק המתמיד בדמותו של יעקב בספור, נקטע בעת שהתורה עומדת על חכונתה הבסיסית של רחל: "ורחל היתה יפת תאר ויפת מראה"⁶. בנקודה כלשהי זו, מבססת התורה את סודה של רחל – מקור נישואין אלו הוא האהבה: "ויהיה יעקב את רחל". קשה לאמוד מה משקלה של ההימשכות הטבעית ליופייה של רחל, ועד כמה מעיד יופי זה על עניינים פנימיים בהרבה. בעלי תורת הסוד ראו ברחל את סמלו של עלמא דאתגליא, ובכן הפקיעו את אהבתו של יעקב מן החושים האנושי כלבד, והעתיקו אותו לעולמות העליונים והסודיים. לא באו בעלי הדדים לבטל את המימד האנושי הפשוט, אלא ביקשו לראות בו כבואה של דבר מה עמוק בהרבה.

שיא השיאים של קרבה עמוקה זו, מצוי בקביעת התורה כי שבע השנים שעבד יעקב למענה חלפו: "ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אתה"⁷. במילים מועטות מקפלת התורה שבע שנים שבה ריחפה דמותה של רחל לגדר עניניו של יעקב, והבליעה את קשיי העבודה. בהמשך פרשת ויצא פורש יעקב בפני לבן את המשקל הכבד של ימים אלה: "הייתי כיום אכלני חרב וקרח בלילה וחרד שנתי מעיני". אהבה גדולה נדרשת כדי לגבור על חוס היום ועל צינת הלילה. ערות התורה כי ימים אלה היו בעיניו כימים אחדים, מודת אף את עוצמת האהבה, ומלמדת על הסיבה העיקרית לנישואי יעקב עם רחל. כאמור לעיל, אין אהבה זו נעצרת ביחסי יעקב ורחל בלבד אלא ממשיכה גם לצאצאיה. עם חטא ראובן, בוחר יעקב את יוסף בן רחל להיות בכור בניו: "ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור וכלליו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכרה"⁸, ואף נוהן לו שכס אחד על אחיו וכולל את נכדיו מיוסף בתוך בניו, "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי".

ברם, רוממות אהבה זו שבין יעקב לרחל, אינה מתפה על הפן ההפוך המתגלה בה. אין התורה מסתירה כי היו אף ימים קשים ביחסי יעקב ורחל. כשל האהבה מתגלעות הבעיות, ולא למרות האהבה. חרון-אף וכעס הדדי הופיעו לעתים: "ותרא רחל כי לא ילדה ליעקב ותקנא רחל באחותה ותאמר ליעקב הבה לי בנים ואם אין מזה אנוכי"⁹. רחל פונה אל יעקב בלשון קשה, הנובעת ממצוקת עקרה הרואה עצמה כמתה ללא בנים, ומאשימה אותו בעקרותה: "תני כל מי שאין לו בן כאילו הוא מת כאילו הרוס, כאילו מת ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי, הרוס אולי אבנה ממנה ואין בונין אלא ההרוס"¹⁰. תובנתו של יעקב קשה שבעתים: "וידבר אף יעקב ברחל" – חרון-אף של ממש בין בעל לאשתו, וזה עניין

6. שם כט י.
7. שם כט ב.
8. דברי הימים א ה א.
9. בראשית לב ב.
10. בראשית רבה פרשה מה ד"ה ותאמר שרי.

לא פשוט כלל ועיקר, והוא כולט דווקא על רקע האהבה הגדולה שהיתה בראשית דרכם. חז"ל אכן מבקרים את יעקב על כך ונראה כי השם שהעניקה לבן שפחתה – נפתולי אלוקים נפתלתי – מעיד על מצויקתה. גם בעת לידתה בן היא קוראת בשם העתיד – "אסף אלוקים את חרפתך, ותקרא את שמו יוסף לאמור יוסף לי בן אחר".¹¹ כלומר, איננה נהנית מן ההווה שהוא שחור משחור.

סיבוכי אהבתם אינם פוסקים עם לידת הבנים. רחל מסבכת את יעקב איש האמת, בשקף. פרשת גבבת התרפים לעצמה לא נחבאה כל צרכה, שכן אין אנו יודעים מה טעם מצאה רחל בגבבת התרפים – האם רצתה לנתק את אביה מעבודת אלילים וזרם באמצעות השימוש בתרפים ככלי לידעת העתיד או שאף היא גוועה הייתה בעבודת אלילים, שכן יעקב קורא, לקראת העליה לבית-אל, לסלק את כל האלילים ממחנהו. בין כך ובין כך, בשל מעשיה מוצא עצמו יעקב כמי שאינו דובר אמת, ודווקא צדקת לבן היא המתבררת.

נראה כי יש משקל של ממש גם לעובדה שלבסוף נקברת דווקא לאה עם יעקב ולא רחל. מקום קבורתה הוא בדרך אפרת, היא בית לחם. המסורת, שלאורה בית לחם הוא מקום קבורתה, עומדת בניגוד לפשטי המקראות המלמדים כי מקום קבורתה הוא מצפון לירושלים. שמואל אומר לשאול לאחר שנמשח "ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח"¹², והלוא נחלת בנימין צפונית לירושלים. גם דברי הפסוק "קול ברמה נשמע..."¹³ מקשר בין קבורתה לבין הרמה שהיא עיר בבנימין. אף המדרש מחזק את זיהוי מקום קבורתה מצפון לירושלים, והוא אף קושר זאת לתפקידה ההיסטורי: "מה ראה יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת אלא צפה יעקב שהגליות עוברות משם לפיכך קברה שם שתבקש עליהם רחמים".¹⁴ ראיתי מקום קבורתה מצפון לירושלים, מתלכדת עם כיסופיה לבניה כי איננו, ואינה מתירה לה לנוח בשלום על משכבה.

לפיכך עולה השאלה – האם מדובר בניגוד בלתי ברור ובסתירה שאינה ניתנת ליישוב? האמנם לא ניתן להעלות בקנה אחד את אהבתם הגדולה ואת המשברים שנתגלו ביחסיהם?

כאמור לעיל, נראה כי אין מדובר כלל בסתירה, והמשברים הפגיעו בשל אהבתם ולא בניגוד להם. זהו סיבו של כיסוס עולם על חיי רגש ועל קירבה נפשית בלבד.

בעלייתו, עולה הוא עד למרומי שמים ובירידתו יורד הוא עד עפר. אין הרגש עניין יציב, שניתן לבסס עליו בניין של קבע. הוא מעניק את היופי והנועם בחיים, ויחד

11. בראשית ל כד-כח.

12. שמואל א' ב.

13. בראשית כבד פרשת ב' יט.

"אשר בנו שתיהם את בית ישראל"

עם זה הוא מוחר חלל שחור ומכאיב בעת הסתלקותו. שיר האהבה הגדולה, שיר השירים אשר לשלמה, מלמד זאת. הודו והודיעה נכספים זה לזה, ובד כבד הולכים ומסתלקים; לב הנערה ער אף שהיא ישנה, אך אין היא נענית לדודה הדופק על דלתותיה. כאלה הם יחסי כנסת ישראל וריבונן של עולם, ששיר השירים מעניק להם תיאור משלי שהוא קודש קדשים, וכאלה הם כל היחסים הבנויים על אהבת אין קץ. אין הלב קובע לו מקום אחד, אלא הוא נע ונד, ובעת ירידתו הוא סותף עמו לתוהו את כל מה שבנה קודם לכן. משום כך מאופיינים יחסי יעקב ורחל בעליות ומורדות גם יחד, ואלה מבוטאים גם בעובדה הסמלית שלא הגיעה רחל לקבורת עולמים יחד עם יעקב. אנו נשוב לאהבת יעקב ורחל לאחר שנבחן את הקשר בין יעקב לבין צרתה – לאה.

נישואי יעקב ולאה מבוטאים על קשר שונה לחלוטין. בראש ובראשונה מכאור כי מול רחל שהיא יפת-תאר ויפת-מראה, בוחר הכתוב לציין את העובדה כי עיני לאה רכות. נחלקו מתרגמים ופרשנים במשמעות הרפות של עיני לאה. הצד השווה שבכולם הוא שהדבר מובא בכתוב כדי להנהיג את דמותה מול דמות אחותה. יפי התואר של רחל על שלל מובנים, הכי לא את אהבת יעקב. רכותה של לאה לא היתה אמורה להביא לידי נישואיהם, ויעקב כלל לא חפץ בנישואים אלה שנכפו עליו ברמאות לבן הארמי. יעקב שואל בבוקר שלאחר נישואיו "למה דימתני", ובכך הוא מבטא את יחסו לנישואים אלה.

אין הכתוב מצייץ אם אמנם היתה לאה שותפה במעשה התרמית. מלשונם של חז"ל, משמע שידעה, ולא די לה שלא מיתחה באביה אלא אף היתה שותפה לו, וזאת בעזרתה הפעילה של אחותה. דש"י סיעי בדינו לחזור אל צפונות לבד ומחשבותיה של לאה. המיוערת לעשוי, העריפה חיים בצל אחותה בבית יעקב על-פני הימסרות לעשוי. משום כך, השתתפה במעשה הרמיה ואילצה את יעקב לשאתה. נראה מפירושנו, כי חיי יעקב ולאה לא נבנו אלא על מרכיב אחר המגבש משפחה בישראל.

אין חיי הנישואין מימוש של אהבה גדולה בלבד. יש בהם מימד נוסף שאינו כרוך בתחושות ובקרבה נפשית עמוקה. ביתו של אדם מהווה קשירת חוליה נוספת בשלשלת הדורות. איש ואישה הנישאים הופכים לבשר אחד, ובכך ממשיכים את תולדות משפחתם, בית אבותם ומולדתם. פעמים מספר אנו מוצאים כי הוראת המילה 'בית', אין פירושה המבנה הפיזי וקורת הגג, אלא מעמדה של אשתו בעולמו. הנישואין הם בניין בית. האדם – בין איש ובין אישה – שאינו מלא ללא השלמתו, שרירי בלא טובה ובלא בניין עד שהוא מקים את ביתו. בבית זה הוא מתקשר אל אשתו בקשרי טהרה, ומהם נולדים ממשיכי השרשרת. אין מדובר כלל במימוש של מערכת יחסים עמוקה, אלא בהגשמה של חלק מחוקי העולם. כשם שאין העולם

יכול להתקיים כלא אכילה וכלא שתיה, כך אין הוא יכול להתקיים ללא המשכיותו האנושית. לאה העדיפה לבנות בית עם יעקב אף ללא קורטוב של אהבה, ובלבד שלא תהיה מחוץ למעגל הקיום האנושי, ותישאר אלמנה חיה כל ימיה.

הפסוק האומר "וירא ד' כי שנואה לאה" מאפשר להנגיד את אהבת יעקב לרחל מול יחסו ללאה. נחלקן ראשונים מה טיבה של שנואה זו ומה עוצמתה, וחלק ניכר מהם מיתן באופן משמעותי את המילה, בקובעו כי אין מדובר בשנואה של ממש אלא כיחסים הפחותים בהרבה מן האהבה, והתורה מציגת את יחסותם על ידי נקיטת לשון שנואה. אולם, גם לאחר הפחתת העוצמות, נותר עדיין הכיטוי המלמד על הגדרה מוחלטת ליחסי יעקב ורחל, ועל תשתית שונה.

סיפור הדודאים מעמיד את שני הבתים זה מול זה. תפקידם של הדודאים מבואר בשיר השירים: "הדודאים נתנו ריח ועל פתחינו כל מגדים חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך"¹⁴. ראובן, שראגמו למעמדה של אמו בבית יעקב אינה מוצאת מנוח, וכעתיד אף יכלבל יצועי אביו, מכיא דודאים לאמו כדי למשוך את תשומת לבו של יעקב. רחל הרואה את דודאי ראובן פונה אל לאה ומבקשת מעט מדודאי בנה, דבר העשוי להעיד אף על מחת שכינה לבין יעקב, שכן עד כה לא נדקקה רחל לדודאים, ואין זה ברור כלל מדוע היא צריכה זאת כעת, אלמלא נצטוו יחסיהם. אך בעיקר ניתן ללמוד מסיפור הדודאים על יחסי יעקב ולאה: "אלי חבוא כי שכר שכרתיך כדודאי בנני". דברי לאה ליעקב אינם דברי ריעוץ ופיוס. מכוח הדין היא באה, וכמעט שהיא מחייבת את יעקב לבוא עליה מצד זכויותיה הממוניות. אין דבר המעיד יותר על יחסיהם, מאשר הזמנת יעקב כמי שנשכר בכסף.

אף על פי כן, לאה היא שזוכה לבוא לקבר ישראל יחד עם יעקב. מי שהיתה שנואה בחייה מוצאת עצמה לדורות במערת המכפלה. ואילו רחל מבכה על בנייה כי איננו במסלול יציאתם לגלות. גם זה המשך של שתי הדרכים לבניין הבית. נפשה של רחל יוצאת באהבה אל בניה, ואף אחרי מותה הריהי שלוחה לפני ריבוננו של עולם להגן ולקרוא בשם ישראל. עצמותיה של לאה מונחת במערת המכפלה המהווה מקום בנינו של עם ישראל וראשית חידוש המלוכה. שתי האמהות ממשכיות לאחר מותן את אשר ביטאו בחייהן. רחל מקושרת אל בניה בקשר נשמותי עז, ומיאנה להינחם על הליכתם בגולה. לאה – לעומתה – מבססת בקבורתה את מעמדה של מערת המכפלה, ואת הקשר הנצחי שבין עם ישראל לאדמתו, הבנוי על סגולת ארץ ישראל.

ניתנה ראש ונשובה לברכת נשות בית לחם לבועז. על פי דברינו, מוכן מדוע יש לראות בברכה זו התייחסות גם לבניין הבית הפרטי. בניין בית בישראל, עניינו להיות קשור בשני הצדדים גם יחד. יש בו מימוש של אהבה גדולה. אין התורה עונית

14. שיר השירים ה'ד'.

"אשר בנו שתיהם את בית ישראל"

את האהבה. כלפי לייא – התורה מציגת אהבות גדולות וקשר פנימי עמוק. מאידך גיסא, אין התורה וההלכה עוצמות עניינים בדבר סכנותיה של זו. מצודים שונים באה סכנותה. לעתים היא מסוכנת דווקא בשל האפשרות כי תיכבה וכי יהיה לבו של אדם גם באשתו. חלק ממצוות האישות נועדו כדי להישמר מפני סכנות אלה: "תניא, היה ר' אמר: מפני מה שמעה תורה נדה לשבעה – מפני שרגיל בה, וקץ בה, אמרה תורה: תראה טמאה שכעה ימים, כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה"¹⁵. לעתים, סכנותה נובעת דווקא בשל עוצמתה: "לשמך מאישה וזה מנכרית אמריה החליקה. כי בחלון ביתי בער אשנבי נשקפתי. וארא פכתאים אבינה בכנים נער חסר לב"¹⁶. ואף על פי כן קוראת התורה והאגדה לאהבה גדולה. בין בני הזוג.

בין הנערות שחוללו בכרמים בימים הטובים לישראל היו יפהפיות שהיו אומרות: "נתנו עינינו ליופי, שאין האישה אלא ליופי"¹⁷. אלו הבנות שהבליטו את העונג והנעם שבדברקות אדם באשתו. בהמשך הדורות חיקן רבנו גרשם שלא ישא אדם אישה על אשתו. אין מדובר בשנינו מספרי בלבד. מערכת קשרים שבין אדם לבין נשותיו הרבות, שונה באופן מהותי מייחוד הקשר שבין ובין חברתו ואשת ברתו. בהעמדת מספר הנשים על אחת בלבד, שינה רבינו גרשם את היי המשפחה בישראל, והאדיר את עוצמת הדיכוי הנפשי והאהבה.

אין בניין הבית חוויה רגשית בלבד, אלא חלק ממילואו של אדם. הראשונים שלא מנו את מצוות הנישואין כמצווה, עשו זאת כיוון שהיא כלולה במצוות פרו ורבו, כדברי המיוחסות שבין המחוללות, האומרות "אין האישה אלא לבנים"¹⁸. בדרכים שונות בנתה ההלכה את חיי הנישואין. שמעון בן שטח שחיקן כחובה לישראל, לא רק עיגן את זכויותיה של האישה בצדדים הממוניים שבה, אלא אף הקרין את חיי המשפחה בין בני הזוג. חיקון הכתובה הכטיח כי גם בעת שתכבה אש האהבה, תישמר מסגרת הבית, בשל חוסר השני הקיים בו. מנהג ישראל לקרוא את הכתובה תחת החופה אף הוא מתבאר כך. מבחינה הלכתית מדובר על פעולה שייעודה העיקרי הוא להפסיק בין אירוסין לנישואין. אולם אם זה העניין היחיד שבקריאת הכתובה, ייתכן שהיו מוצאים פיוסים ופרקי שירה ותהילים המתאימים יותר לשעת העמדת חופה. נראה שיש בכך קריאה נוספת לבני הזוג, הבאה ללמד את יסוד הקשר המבוסס על מחויבות ולא על אהבה, על כללי התנהגות ולא על כיסופים בלבד. יפים כללים אלה לימי משבר, והם משמשים כעין רשת בטחון המבטיחה כי גם בעת שקיעת החמה והשתררות חושך על פני תהום, אין הבית מתמוטט עדיין.

15. נידה לא ע"ב.

16. משלי ז'ד'.

17. תענית לא ע"א.

18. שם.

אוי לה למשפחה המבססת את קשרי בני הזוג בתוכה על בסיס כתובה. באותה מידה, אי לה למשפחה שאין בה כללים וחוקים כאלה המצויים בכתובה אשר מבטיחים את ייחודו של הבית וחוסנו גם בעת משבר.

היעד הסופי של הקמת בית כפול, כזה של יעקב ורחל ויעקב ולאח, מקיין אף על דרכי הקמתו. לא ניתן לנתק בין דמות הבית שבונים בני הזוג, מן המהלכים שקימו להקמתו. "שוב אחרי דבר מראשיתו"¹⁹, לאמור: מן הראשית יש לעצב את הדרכים המובילות אל הסוב. מערכת כפולה של יחסים – כשל יעקב ורחל ושל יעקב ולאח – מחייבת הנחיה עצמית מראש.

בדרך כלל, ממוקדת תשומת הלב הראשונה בעניינים אלה של דיני צניעות. ראשיתם של דיני צניעות נוצה בסכנות הנוראות של יצרא דעריות, שכן כל מה שנחזק לקיומו של עולם פועל ביתר שאת בנפשו של האדם. ללא יצרא דעריות לא היה העולם מתקיים, ועל כן ניטע במלוא עצמותו באדם. כשם שבתוך קודש הקודשים שבמקדש שוכנים יחד הופעת הדיבור האלוקי וההתעוררות עמו, יחד עם יצרא דעבורה זרה, כך גם בקודש הקודשים של האדם. מאז הנפילה בעקבות חטא האכילה מעץ הדעת אין האדם יכול עוד לנתק בין האהבה הטהורה לבין משמעותיותה האוטונומית, ועל כן גורש מן עדן, הולבש בבגדים וצוה להתרחק מאוד מן העריות. דיני צניעות מבוססים על סכנות ההיסחפות וההתלהטות, וכאלה הם אכן מחסומים וגדרים. הניסיונות להתנער מן הסכנות ולומר "אני אטה ולא אחטא" התגלו פעם אחר פעם ככישלונות.

אמנם, אין לראות את דיני צניעות כמכוננים רק אל סור מדע. ככלל, ניכר בהם בדיני צניעות כי תוצאותיהם מובילות לשני הכיוונים. חלק ניכר מהם בא לשמור על גבולות הבית. כאילו רוחה של לאה שוררת בהם, והיא באה ומקפדת שלא ייבנה הבית אלא על בסיס המחויבות בלבד. באור כזה נראים דיני צניעות כמערכת הבאה להציב גבולות וסייגים, ומונעת מכוחות להתפרץ. מניעה זו מגינה אמנם על האדם מן הצד השלילי הנורא של יצרא דעריות, אך בד בבד חוסמת מפני התפתחות ערינה ורומנטיות בין בני הזוג. אך לא רק לדכא התפרצויות היא באה. יש בהלכות צניעות מימד אחר, שדווקא הוא פרי רוחה של רחל. "לא יגרע מצדיק עיניו, בשכר צניעות שהיה זה כה ברחל – זכתה יצא ממנה שאלו"²⁰. אין הצניעות מוגדרת להיותה יפת תואר ויפת מראה ואין היא עומדת למכשול בדרכה של האהבה. להפך, מה ששומר על עדינותה של האהבה הוא דווקא ההימנעות מהפרת האיוון שבין הרוח ובין החיים, בין הקשר הנשמתי לבין זה הסוער, הגופני. אף אהבת רחל ויעקב מתברכת ממנה, ומבססת את המשך דרכה.

מכל מקום, לא יהיה זה נכון להעמיד את ההדרכה התורנית לבניין הבית על דיני צניעות בלבד. אנו מוצאים בחז"ל עניינים רבים הנוגעים לשלום בית במונח העמוק

19. קהלת ו.

20. מגילה ג ע"ב.

של המילה. הקביעה כי ריכונו של עולם מחה שמו על המים כדי להשכין שלום בין איש לאשתו, השרתה מרחתה על מאמרים רבים של חז"ל. בד בבד עם חשיבותן המרובה של האהבה והקרבה, השלום והרעות, אנו מוצאים גם את הדגשת הפן השני – בחינת יעקב ולאח.

מאותה בחינה, אין למקד את ההכנות לבניין הבית בהלכות נידה בלבד. במקומות רבים מתמצה המפגש שבין רבנים לבין חלמידיהם קודם החתונה, בלימוד מדויק של הלכות יורה דעה. אין ספק כי אלו חמורות מאוד, והעובר עליהם מתחייב כבדת. משום כך יש ללמד היטב, ואף לשנן אותם פעמים נוספות במהלך חיי הנישואין. גם המפגש הפתאומי עם רובד כה עשיר של הלכות מחייב הכנה מדויקת וקפדנית, לבל חיפוף מסגרת הסוגה בשינויים. אולם גם בהלכות אלה מצויה הבחינה העקרונית. חז"ל, המתנגדים בדרך כלל למתן טעם למצווה, לא נמנעו מלכבד את הלכות נידה כחלק מבניין הקשר שבין איש לאשתו: "תניא, היה ר"מ אומר: מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה – מפני שרגיל בה, וקץ בה, אמרה תורה: תהא טמאה שבעה ימים, כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה"²¹. ההתמקדות הבלעדית בהלכות טומאה וטהרה, תוך הזנחה של יסודות דרך הארץ, השלום הפנימי, ההתחשבות ההדדית ובניין האהבה הטהורה – היא עיוות דרכה של תורה ומקור למשברים קשים ואיבוד שלום בית.

משום כך, נמצאו הלכות צניעות וטהרה בישראל מכוונים לבניין כפול של הבית. השענות בהצטמצמות בהלכות נידה בלבד נובעת מחוסר הכנה יסודי בדרכה של תורה. אין התורה מתחילה במצוות ובמערכת המחויבות שבין בני הזוג. כאמור לעיל, ישנו פן יסודי של דרך ארץ שקדמה לתורה, ומקורה ביסודות החיים. האבות שקיימו את התורה כולה עשו זאת כחלק אינטגרלי של החיים. דרך ארץ זו היא ביסוסו של בית בישראל על שני אדנים. אחד הוא האהבה הגדולה, והשני הוא יסודו של בית כחוק טבע יסודי. אלו הן שתי דרכים סותרות אך משלימות זו את זו. אחד גיסא, הטמיעו האבות את ההכרה בחשיבותה של האהבה, כמו גם של עניינים אחרים. התורה אינה מעלימה את עיסוקם של האבות בדרך הארץ, ועל כן היא מפרטת, בצד יחס לנשותיהם, גם את העושר אשר רכשו, את יחסיהם עם השכנים ואת דרכי פרנסתם וקיומם. בכל אלה אין התורה רואה פסול, ואף לא דבר שיש להצניע. נהפוך הוא. התורה מרחיבה ומעמיקה בהם, כחלק מבניין דרך הארץ שקדמה לתורה. כחלק בלתי נפרד מכך מספרת התורה על האהבה: "ויבאה יצחק האהלה שרה אמו ויקח את רבקה ותהי לו לאישה ויאבה וינחם יצחק אחרי אמו"; "ויאהב יעקב את רחל ויאמר אעבוד שבע שנים ברחל בתן הקטנה"; "ויעבד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אתה"; "ויבא גם אל רחל ויאבה גם את רחל מלאה ויעבד עמו עוד שבע שנים אחרות"; "ותהר לאה והלד בן

21. נידה לא ע"ב.

ותקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ד' בעניי כי עתה יאהבני אישי, וכן בהמשך לאורך התורה שבכתב והנבואה.

מנגד, אין בניין הבית מכוון לאהבה בלבד, ולא הוטבעו יסודותיו רק על אדני הקשר הנפשי והנשמתי. כמו בכל עולם המצוות, אף שיש משמעות עמוקה להזדהות ולכוונה הפנימית, אין הן חזות הכל. לביתו של אדם יש גם מימד אובייקטיבי, והוא חיבורו לשלשלת הדורות בעם ישראל, ולהמשך נצחיותה של האומה, כמו גם להשלמתו של האדם. מימדים אלו הופיעו בהלכות יצירת הכתוב, מן ההיבט הנמוך שבהם, ועד למשמעות העמוקה הכלולה בבניין הבית. את המשמעות הנמוכה של יעקב ולאה ראה הראי"ה בכתובה:

אין לנו כאנושיות דבר נקדש וראוי להיות מרומם כקדושת קשר ברית הנשואין, ע"כ התורה השלמה רצתה להדריכנו שלא ע"י כפיה ואונס יבנה בית ישראל, כ"א ההכרה הפנימית הנכנסת בנפשות קדושות להכיר מה גדולה ונערכה היא הברית הקדושה של הנשואין, כי ד' העיד בינך ובין אשת נעוריך, ע"כ התירה תורה הגירושין. אמנם כאשר נתמעטו הכחות המוסריים וקשר הקדושה של ברית הנשואין התרופף, הנה ראה שמעון בן שטח שראוי להשתמש להעיר את קדושת הנשואין ולחזק מוסרותיה שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה, ע"י השימוש בכח גרוע, ככח הקמצנות, וחשבון חסכון של כסף, ותיקן כתובה לאשה...²²

ברם, לא רק רשת הצלה לבניין שהתמוטט מצויה בכתובה אלא אף משהו עמוק יותר, הדומה לכפיית הר כגיגית במעמד הר סיני. כשם שבכפיה זו הוטמעה ההפרה כי אין התורה עניין הנתון לבחירה בלבד, אלא דבר שקיומו של עולם מותנה בו, וקבוצה זו מקרינה על לימוד התורה ומשמעותו בכל דור ודור – כך גם בביתם של יעקב ולאה. ההכרה כי יש בבית זה אף מימד כפיה (ברמה מסוימת, שכן גירושין הותרו, אף שמזבח מזיל דמעה על כל המגרש את אשתו ראשונה) מעמידה אותו על היסוד שמעבר לבחירה החופשית המתמדת, ומעניקה לו עוצמה הלקוחה מן הרובד הקיומי העמוק ביותר.

ברכת הנשים לבועז היא אפוא התוויית דרך לדורות. נראה שהיתה זו ברכת הנישואין המסורתית, ועל כן יש בהשבת העטרה ליושנה משום הדרכה בסיסית, ותמונת הבית כפי שביקשה התורה יחד עם דרך הארץ לבנות בישראל.

22. עין א"ה שבת א' ע"מ 47.

לדמותה של רחל / יהודה ראק

בין דמויות המופת במקרא, אשר במסורת מוצגים כמודלים להערצה ולחיקוי, ישנם שני סוגים. קבוצה אחת היא הצדיקים התמימים. דמויות ישרות אלו הינן של אנשים אידיאליים שלמים במעשיהם. הסוג השני הוא של צדיקים אשר מתחילה לא כל דרכיהם היו ישרות, אלא שלבסוף עשו תשובה. הדוגמא הקלאסית לדמות כזו היא דוד המלך, אשר הרים עולה של תשובה. על אנשים אלו אמרו חז"ל שגדולים הם מהצדיקים הגמורים. כפי שנראה להלן, אף רחל אמנו השתייכה לקבוצה זו.

ההבדל היסודי ביותר בין עבודת ה' לבין עבודת אלילים הוא, שעובד האלילים מכיר במספר רשויות בעוד שעובד ה' מכיר רק באל אחד בורא שמים וארץ. אך מכאן נגזר הבדל גם באופי העבודה: האליל שאינו אל יחיד, אינו כל-יכול. כמו נפגם על ידי כוחות האלים האחרים. ישנם כוחות אחרים שאינם כפופים לו, וממילא הוא יכול להיות מושפע על ידם. האלילים שייכים למסגרת הטבעית, הם אינם בוראי שמים וארץ אלא כפופים לחוקי שמים וארץ. הם כוחות שמושפעים, לא רק משפיעים. ממילא, ניתן להפעילם על ידי אי-אלו מעשים - אמירת מילות כישוף או תפילות, עשיית פעולות מוגדרות של קסם וכיוצא באלו. גם ניהוש, העלאה באוב וכיו"ב כלולים בזה - האדם מפעיל את המערכות האליליות לא רק בכדי להשיג את מטרותיו אלא גם בכדי להשיג אינפורמציה. לעומת זאת הקב"ה הוא בורא שמים וארץ, הוא אינו כפוף לשום מסגרת אלא פועל בלבד. ניתן לדבר עמו - והוא ישמע, לעשות זכויות - והוא ייטיב עם הזכאי, אך לא כמושפע בהכרח, אלא כפועל בחכמה להיטיב עם אוהביו.

לעיתים, נכנס באמונתו של אדם, שעקרונית עובד את ה' ומכיר שכלית בבריות שמים וארץ על יד הקב"ה, פגם של תפיסה אלילית. הוא מנסה להשפיע במעשיו על ההשגחה; הוא מתפלל, אך לא כנכנע לפני המקום, אלא כפועל עליו. הוא עושה זכויות, לא מפני שה' חפץ בכך, אלא כדי להשיג את מטרותיו. אמונתו היא אמנם אמונה בה' ולא באלילים, אך היא אינה תמימה. יש בה פגם של תפיסה מכאניסטית-פאגנית ביחס להשגחה. התורה הרבתה באיסורים לגבי עבודה כזאת - איסורי מנחש ומעונן, קוסם קסמים ועוד.

בתחילה, רצה יעקב אבינו לשאת את רחל בלבד, באהבתו אותה - ויאהב יעקב את רחל, ויאמר אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה (כ"ט, יח). בעקבות מעשה המרמה של לבן, הוא נשא את לאה ורק לאחר מכן את רחל. אך עדיין בעיניו היתה רחל העיקרית: ויבא גם אל רחל ויאהב גם את רחל מלאה (ל). ה' רואה, שנוצר מצב, שמעמדה של לאה במשפחת בעלה טפל לזו של רחל, ולכן פועל לאיזון המצב: וירא ה' כי שנואה לאה, ויפתח את רחמה ורחל עקרה. שני גורמים קובעים את מעמד האשה במשפחה: יחס הבעל, במקרה דנן - אהבתו היתירה לרחל, המעמידה אותה כעיקר ביתו של יעקב; ומי שהיא אם הבנים. על ידי שלא יולדת ולא רחל, היא מקבלת מעמד כאם המשפחה.

בשלב זה נכנסת רחל לתמונה כדמות פועלת. ויתרא רחל כי לא ילדה ליעקב, ותקנא רחל באחותה, ותאמר אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (ל', א). אין זו רק כמיהה טבעית לבנים, אלא מה שמניע אותה הוא קנאתה במעמד אחותה כאם המשפחה. רחל יודעת, שאם רק תוכל ללדת, תשוב להיות האשה העיקרית במשפחה.

יעקב מוכיח אותה: ויחר אף יעקב ברחל, ויאמר התחת א-להים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן (ב). מהעובדה שיעקב מדגיש שהקב"ה הוא מקור עקרותה, ניתן ללמוד שרחל ראתה את יעקב כמקור עקרותה, ולכן אמרה לו יתבה לי בנים (וכן פירש רד"ק). שהרי אם רק רצתה שיתפלל עליה, בוודאי לא היה מגיב כך. נראה שחשבה שעשה מעין מה שמתאר רש"י (על ד', יט) בשם חז"ל שעשו אנשי דור המבול: 'כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר וכו' . באופן ראשוני סמכה רחל על מקור טבעי כמקור צרתה, ורק לאחר מכן, בעקבות נזיפת יעקב, הבינה שעקרותה היא מאת ה', ופנתה אליו¹.

אך גם אז לא השכילה להבין שצריכה להכניע לפני ה' ולהתפלל אליו. רחל נותנת את בלהה שפחתה ליעקב, כדי שתלד בלחה בנים שיקראו על שמה של רחל, ועל ידי כך תחשב, פורמלית, אם לבנים: 'הנה אמתי בלחה בא אליה ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה' (ל', ג). יש להשוות את דברי רחל כאן לדברי שרה. שרה אמרה, 'הנה נא **עצמי** ה' מלדת, בא נא אל שפחתי, **אולי** אבנה ממנה' (ט"ז, ב). שרה מקדימה את דבריה בהכרה הברורה שהעקרות היא מאת ה' - מה שאין כן רחל. שרה מדברת על האפשרות שתלד השפחה, כאפשרות בלבד - 'אולי' - שוב, מה שאין כן רחל. שרה מבינה, שכשם שה' מנע ממנה לידה ממש, כך יש סיכוי שימנע ממנה גם בן על ידי שפחתה. רחל רואה את עקרותה כפגיעה מסוימת מה', שאין סיבה שתחול גם על שפחתה, כשם שבפגע טבע אין מניחים שיחול גם על אחרים.

¹ הרמב"ן פירש, שיעקב כעס על רחל משום שניכר משאלתה שחשבה שתפילתו תועיל בוודאי, ולא הבינה שעדיין זה ביד ה'. קצת קשה, שהרי לשון דברי יעקב, 'התחת א-להים אנכי', מורה בפשטות שחשבה רחל שזה בידו ולא ביד א-להים, ולא שחשבה שבידו להתפלל לא-להים. ועוד, שפשוט לשון 'יתבה לי בנים' הוא כדאמרן. מכל מקום גם אם נאמר כדברי הרמב"ן, ניכרת כאן נימה מכאניסטית בעבודת ה' של רחל.

ברור לרחל שתוכל לעקוף את הפגיעה על ידי עשיית המעשים המתאימים. מלבד זאת, רחל מוסיפה את המילים 'גם אנכי, שלא נאמרו על ידי שרה. רחל רוצה להבנות, כחלק מתחרותה עם לאה אחותה, כתוצאה מקנאתה, ולכן 'אבנה גם אנכי' - כשם שנבנתה לאה. גם עניין הקנאה הוא תוצאה של העובדה שרחל אינה מקבלת את גורלה בהכנעה כרצון ה'.

רש"י על פסוק זה מביא מחז"ל דו-שיח מעניין בין רחל ליעקב: 'יאמרה לו, זקנך אברהם היו לו בנים מהגר וחגר מתניו כנגד שרה'.² אמר לה, זקנתי הכניסה צרתה לביתה. אמרה לו, אם הדבר הזה מעכב, הנה אמתני. ניכר שחז"ל היו ערים לנימת היחס המאגי-מכאניסטי מצד רחל להשגחה. רחל לא מבינה את הכנסת הצרה כזכות שבגללה רצה ה' להיטיב עם שרה, אלא כ'דבר מעכב'. היא חושבת שעל ידי פעולות מוגדרות, ניתן להשפיע על ההשגחה.

בקריאת שם בנה דן, אומרת רחל, 'דנני א-להים וגם שמע בקלי ויתן לי בן'. במקומות אחרים בהם מופיעה הלשון 'שמיעה בקולי' כקבלת תפילה על ידי ה' (ראה במדבר כ"א, ג; יהושע י', יד; שופטים י"ג, ט; מלכים א' י"ז, כב), מתוארת תחילה תפילת האדם. כאן תפילת רחל לא מתוארת, על אף שברור מדבריה שהתפללה. כמו כן, זהו המקום היחיד שהאדם עצמו ולא הכתוב מציין שה' 'שמע בקולו'. לשון זה נפוץ הרבה יותר לגבי ציות האדם לה'. לשון זה מורה לא רק על קבלת תפילה, אלא על ציות. כקבלת תפילה, בדרך כלל בא הביטוי להדגיש איזה נס גדול וכיו"ב. כאן כנראה היתה תפילת רחל תפילה מכאניסטית, מעשה שנועד להשיג תכלית מבוקשת, ולכן אין הכתוב מתאר את תפילתה במפורש. ניכר בדברי רחל טון של גאווה בכך שהצליחה להפעיל את המערכות האלוקות להשגת יעדיה. רחל רואה את קבלת תפילתה כביטוי של מידת הדין, 'דנני א-להים'.

בקריאת שם נפתלי, אומרת רחל (ח), 'נפתולי א-להים נפתלתי עם אחתי גם יכלתי'. היא מדגישה את נצחונה על לאה תוך ניצול המערכות הא-להיות, לא את היחס לה'.⁴

גם בפרשת הדודאים (יד-טו), נכרת אותה מגמה. הדודאים הם בעלי סגולת ילודה (ראה ראב"ע וספורנו), ורצתה רחל באמצעות הסגולה הטבעית לגבור על הגזירה הא-להית.⁵ שוב ניכר שרחל רואה את ההשגחה הא-להית כחלק מהמערכת הטבעית, כפועל בכפוף לאותם החוקים.

בסופו של דבר כאשר אמנם יולדת רחל, אין זה כתגובה לשום מעשה שלה, לא של נתינת שפחה, לא של שימוש בדודאים, ולא של תפילה תכליתית. 'ויזכר א-להים את רחל, וישמע אליה א-להים, ויפתח את רחמה'. אין כאן שמיעה בקולה אלא רק שמיעה אליה, ה' ראה את כאבה וצער זה וזכר אותה. התורה מדגישה כאן את אי-הכפיפות של ה' למעשי רחל, שהרי כאשר שמע את צרתה, ענה לה ללא שום מעשה מיוחד שלה.⁶

כשעזבה משפחת יעקב את בית לבן, נאמר (ל"א, יט), 'ולבן הלך לגזוז את צאנו, ותגנב רחל את התרפים אשר לאביה'. רש"י מביא מבראשית רבה: 'להפריש את אביה מעבודה זרה נתכוונה'. אלא שעל זה קשה תמיהתו של ראב"ע: 'ואילו היה כן, למה הולכה אותם עמה ולא טמנתם בדרך?' ראב"ע עצמו מפרש, 'והקרוב שהיה לבן אביה יודע מזלות, ופחדה שאביה יסתכל במזלות לדעת איזה דרך ברחו'. לכאורה, עדיין ניתן לשאול את אותה הקושי. אלא כוונת ראב"ע לומר, שלא נסתה כלל להתנגד לע"ז, אלא גנבתם למטרה אחרת - למנוע את ידיעת אביה את בריחתם, ולכן אין לומר שרחל פועלת מתוך התנגדות לעבודת אלילים עצמה, ומשום כך אין בהכרח לצפות שתפטור מהם מייד. גם אם כדבריו, שלא היתה לרחל שום זיקה, לא שלילית ולא חיובית, לתרפים, נראה שיש בזה משום חטא שהחזיקה את התרפים ולא נפטרה מהם. בנוסף לכך: על שיטת ראב"ע קשה, שהוא מניח פרטים שחסרים מן הספר.

² כאן רואים שחז"ל הבינו שרחל חשבה שיעקב הוא המונע ממנה בנים.

³ בלשון עבר. כתפילה להבא, מצוי 'ה' שמעה בקולי' (תהלים), וזה כמובן שונה מאוד.

⁴ בפירוש השורש 'פתל', עיין ברש"י. אמנם את 'עם אחתי' פירשנו כאן באופן שונה ממנו.

⁵ רחל ידעה מדברי יעקב שמדובר בגזירה א-להית: 'התחת א-להים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן'.

⁶ בניגוד לכל זה עומדת לאה. בלאה נאמר 'ותרא לאה כי עמדה מלדת'. לא נאמר שרצתה ללדת בעצמה בנים נוספים, אלא שכיוון שראתה שלא תוכל ללדת עוד בנים ליעקב, נתנה ליעקב את האפשרות להוליד בנים נוספים מזלפה. לאה יולדת בן נוסף מייד בעקבות לידת זלפה, מכיוון שהכנסתה את צרתה לביתה היתה ממניעים טהורים.

נראה, שראבי"ע צודק שלא היתה כאן מגמה של מניעת ע"ז; ואדרבה, רחל רצתה את התרפים לעצמה. כאשר אדם גונב דבר, המניע הפשוט הוא שהוא רוצה את אותו הדבר לעצמו. התרפים במקרא הם אמצעי מאגי לידיעת עתידות, והיו אנשים כלבן (ל"א, ל) שאף עשו אותם לאלים. אך השימוש הראשוני שלהם הוא להגדת עתידות ולאו דווקא כאלילים לעבודה זרה (עיין רמב"ן על ל"א, יט, ובמאמרו של הרב אמנון בזק במגדים כח), ולכן אין לומר שרחל עבדה אותם כאביה. רחל רצתה את התרפים לשם ניחוש.

בשורש הדברים נראה, שאמנם רחל קבלה את א-להי יעקב, ופניותיה בענין ההולדה היו אליו. אך תפיסתה היסודית היתה מאגית, ודבר זה השפיע על אופן התייחסותה להשגחה, כאמור לעיל. ולא ראתה רחל סתירה של ממש בין עבודת ה' לבין הניחוש בתרפים.

נדלג למיתתה של רחל (ל"ה, טז-כ). רחל קוראת לבנה, 'בן-אוני'. השורש 'או' משמעותו בדרך כלל כוח, וזה לא רלוונטי כאן, שהרי משמע שהשם קשור במיתתה (שהרי קריאת השם אינה סמוכה לבשורה, 'כי גם זה לך בן', אלא נאמר תחילה 'ויהי בצאת נפשה כי מתה'). בב"ר (פב, ט) מבואר השם: 'בר צערי בלשון ארמי', וכן ברש"י. הרמב"ן לא קבל שיהיה השם בארמית, שהרי כל יתר השמות היו בעברית, ופירש לשון אבלות (כמו 'לא אכלתי באוני'). אך גם זה קשה, שהרי האבלות באה לאחר המיתה, לא לפני, והיא תגובה של אחרים, לא של המת עצמו. נראה לפרש את השם מלשון 'או', שמשמעותו הבל, עמל, שקר, ובא ספציפית לגבי תרפים כחסרי תועלת: 'כי התרפים דברו און, והקוסמים דברו שקר (זכריה י, ב') וכן 'כי חטאת קסם מרי, ואון ותרפים הפצר (שמואל א טו, כג)'. נראה, שרחל הבינה שיסוריה ומיתתה בלידתה באים על חטא התרפים בפרט, ועל החבל של נסיונותיה להשפיע באופן מאגי על מערכות שמים בכלל. רחל בטאה תחושה זו בקריאת שם בנה.

[מעניין להשוות את מיתת רחל למיתת אשת פנחס בן עלי (שמואל א ד', יט-כב). הלשונות מאוד דומים (יזכרת מותה ותדברנה הנצבות עליה אל תיראי כי בן ילדתי), וגם שם יש אשה שמקשה בלדתה, מתבשרת על בן, ותוך מיתתה קוראת שם. גם שם השם 'איכבוד' קשור בחטא ועונש (אמנם לא עונשה אלא עונש ישראל). החטא שם, ההתייחסות לארון ה' כאמצעי מאגי לנצחון במלחמה, דומה רעיונית לחטא אצלנו. השוואה זו פותחה על ידי הרב אמנון בזק במאמרו במגדים כח]. רחל מכירה בחטא התרפים, ומכירה בכך שנענשה על זה, והכרה בחטא ובעונש כמוה כהנחמות על המעשה. יש כאן בעצם הרהורי תשובה של רחל.

נראה שתהליך תשובתה של רחל החל עוד קודם לכן: שהרי יש לשאול, אם נגזר עליה למות, מדוע נדחתה מיתתה עד עכשיו? מדוע דווקא בדרך בכניסה לארץ, ועוד לאחר העלייה לבית אל, ולא קודם לכן? נראה, כי חסד עשה עמה ה' לאפשר לה תשובה קודם מיתתה, שאין מיתה מכפרת ללא תשובה. מיד לאחר שנצטווה יעקב לעלות לבית אל, 'ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו, הסרו את אלהי הנכר אשר בתכם... ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם... ויטמן אתם יעקב תחת האלה אשר עס שכם (ל"ה, ב-ד)'. הכתוב מעיד שנתנו את 'כל אלהי הנכר', ואם כן התרפים של רחל בוודאי בכללם. עוד ייתכן שהלשון '**אל ביתו** ואל כל אשר עמו', רומז לרחל⁸. אם כן כאן כבר עזבה רחל את החטא. אך עדיין לא באה עליה המיתה, אלא מתה רק לאחר העלייה לבית אל. נראה שמיתתה נדחתה כדי שתזכה גם לכפרה בבית אל כמקום מקדש⁹. וכשמתה בלידת בנה, הביעה את חרדתה בקריאת שמו 'בן-אוני', ומתה מתוך תשובה.

חז"ל במקומות שונים מתארים את רחל כצדקת מתחלתה. נראה, שבדומה למה שעשו לגבי בעלי תשובה אחרים (כגון דוד), רצו להראות את דמותה של רחל לאור תשובתה בסופה, ללמדך שגדולה תשובה שנעשים לו זדונות

⁷ ייתכן שהמילה 'און' נגזרת מ'אין'.

⁸ וכן איתא בשכל טוב על אתר: "ויאמר יעקב אל ביתו - זו נשיו. ואל כל אשר עמו - אלו בניו ועבדיו. הסרו - חסר י', לימד שלא היו שאר נשיו חשודות בכך, וזולתי רחל על תרפי לבן".

⁹ אפשרות אחרת היא, שאכן מתה לפני העלייה לבית אל, והפסוקים מייחיי עוד כברת ארץ (טז) עד סוף פסוק כ, קודמים כרונולוגית לפסוק ה או לפחות לפסוק ו, אלא שלא רצה הכתוב להפסיק בין ההכנות לעלייה לבית אל לבין העלייה עצמה, ולכן נדחתה הפרשה עד לאחר סיפור בית אל עם הנסיעה ממנה.

זכויות, והרי היא בסופה כאילו שלמה היתה מתחילתה. כך בו במקום שחטאה רחל, מדגישים חז"ל את זכותה. מקום שנאמר בתורה **יִתְקַנָּא רַחֵל בְּאַחֶתָּה (ל', א')**, ודאגה מפני **חרפתה** שלה עד שלבסוף אמרה יאסף א-להים את **חרפתי**, שמים חז"ל בפיה של רחל, **... ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה ... לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה ...** (איכה רבה, סוף פתיחתא כד). ומקום שחטאה רחל בתרפים חטא של און, שמים חז"ל בפיה (שם), ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת כוכבים **שאין בה ממש** והגלית בני... ברור שלא נעלמו מחז"ל חטאיה של רחל, אלא מתוך תשומת לב לחטאיה וכדי להדגיש את דמותה לאור תשובתה שבסופה, הפכו חז"ל את חטאיה לזכויות.

מעניין להשוות את רחל לעקרה אחרת - חנה. גם שם יש שתי נשים, לאחת ילדים ולשנייה לא, והעקרה אהובה על בעלה. אך תגובת חנה שונה לחלוטין - היא אינה מתלוננת לבעלה, לא מנסה למצוא פתרונות אחרים, אלא מתפללת תפילה אמיתית. תפילתה נשמעה וזכתה מייד לבן. ניתן אולי לומר שחנה אשת אלקנה האפרתי, מבני בניה של רחל, למדה את לקחה מרחל אמה.

נדלג שוב, לפרשת ויחי. יעקב לקראת מותו נפגש פעמיים עם יוסף. בפגישה הראשונה, יעקב מצווה את יוסף שיקברוהו לא במצרים אלא בכנען (מ"ז, כט-לא). בפגישה השנייה (מ"ח, א-ז), מוסר לו יעקב את ברכת זרע וארץ בשם א-ל שד-י של האבות; מקבל את אפרים ומנשה כבניו לענין נחלה; ומזכיר את מיתת רחל וקבורתה. נתקשו המפרשים בטעם אזכור זה. במפרשים נתנו שני טעמים. האחד, שכיוון שביקש יעקב מיוסף לקברו בארץ, אמר לו שלא יכעס על שלא קבר את רחל במערת המכפלה עם יתר האבות, כיוון שמתה עליו בדרך ולא היתה לו ברירה. טעם זה קשה, שהרי לפי זה, פסוק זה אינו מתקשר לענין שלפניו אלא לענין קבורת יעקב, שנזכר כמה פסוקים קודם לכן בפגישה קודמת שלהם, ומקומו שם. הטעם השני הוא, שיש קשר אסוציאטיבי לברכת זרע וארץ בשם א-ל שד-י שמסר עתה יעקב ליוסף, שנתנה לו באותו הדרך. אך טעם זה נראה חלש ולא מספיק.

נראה, שאת מאבקה של רחל עם אחותה, יש לראות על רקע הדורות הקודמים של האבות. בדורות הקודמים היה צד אחד של המשפחה שנדחה מעם ישראל ומנחלה בארץ, ויתכן שמאבקן של האמהות היה מי ישאר ומי ידחה. בעקבות מעשיה של רחל, עלתה המחשבה שצריכים בניה של רחל להדחות מעם ישראל. התוצאה הישירה של מחשבה זו היא שלא ינחלו בני רחל בארץ. כך אולי חשבו גם האחים שמכרו את יוסף למצרים (המניע היה אמנם שנאתם אותו, אך ייתכן שההצדקה היתה זו). אך מפני שעשתה רחל תשובה, זכתה להכלל בישראל ולנחול בארץ. יעקב רצה להדגיש זאת ולכן ציין את מקום קבורתה **בארץ** במצבה בולטת, וטורח הכתוב לציין, 'היא מצבת קברת רחל עד היום' (ל"ה, כ). המצבה היא עד לבני אדם כי כאן עשתה תשובה וכי מקומה של רחל כאן בארץ, אע"פ שלא זכתה להקבר עם יתר האבות. המחשבה שבני רחל נדחו התחזקה לאור העובדה שהיה יוסף מנותק מהמשפחה שנים רבות ובניו נולדו לו מאשה מצרית. בפגישתו עם יוסף, שוב רוצה יעקב לחזק את מעמדו של יוסף בין האחים. לשם כך הוא מוסר לו את ברכת הזרע והארץ של האבות, ומבטיח לו נחלה, ואף נחלה יתירה, בארץ. בחקשר זה מציין יעקב שקבר את רחל **בארץ כנען**, תוך ציון המיקום המדויק, כעד על מקומם של רחל ובניה בארץ.

ירמיהו מתאר את בכיית רחל על הגלות והבטחת ה' כי בזכותה עוד ישובו הגולים: 'כה אמר ה': קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה, מאנה להנחם על בניה כי איננו. כה אמר ה': מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, כי יש שכר לפעולתך נאם ה' ושוב מארץ אויב. ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושובו בנים לגבולם' (ל"א, יד-טז). רחל, שזכתה לנחול בארץ, בוכה על שבניה עוזבים את הארץ בחטאם. ה' מנחם אותה, שכשם שהיא שבה מחטאה וזכתה לנחול בארץ, כך בניה עתידים לשוב מחטאם ולשוב לארץ. וזהו 'שכר לפעולתך', שבזכות תשובתה של רחל, זוכים בניה לנחול בארץ. רחל היא הסמל והדוגמא לישראל השבים לארצם בזכות התשובה. מעניין, שכאשר חז"ל מתארים את בקשת הרחמים של רחל על ישראל, שם הם שמים בפיה הכחשת עבודה זרה, ומייד לאחר אותה הכחשת ע"ז מבטיח ה' להשיב את הגולים: 'באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה... ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בס כרצונם! מיד נתגללו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר, בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן. הדא הוא זכתיב, כה אמר ה' קול ברמה וכו' (איכה רבה סוף פתיחתא כד). התשובה מחטאיה היא שמגלגלת את רחמיו של הקב"ה על ישראל.

מיד בהמשך שם, בירמיהו, מתוארת תשובת ישראל המכונים שם אפרים, הלא הוא נכדה של רחל, וקבלת תשובתם על ידי ה': 'שמעו שמעתי אפרים מתנוודד, יסרתני ואוסר כעל לא למד, השבני ואשובה כי אתה ה' א-להי. כי אחרי שובי נחמתי, ואחרי הודעי ספקתי על ירך, בשתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי. הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשעים, כי מדי דברי בו זכר אזכרנו עוד, על כן המו מעי לו רחם ארחמנו נאם ה' (י"ז-יט). מעניין, שמהפסוק כי אחרי שובי נחמתי לומד הרמב"ם (תשובה ב, ב) שנחמה על שעבר באה לאחר עזיבת החטא. כך עשתה גם רחל, שהסירה את אלהי הנכר ואחר כך הביעה נחמה כשמתה בלידתה. גם אפרים, כמו רחל אמם, עתידים לעזוב את חטאיהם, לעשות תשובה ולשוב בזכותה לארץ.

קובץ מאמרים

על קבר רחל

קבר רחל סגור ליהודים למעלה מחודש

צה"ל לא אישר הגעה אליו באוטובוסים ממוגני ירי

הסעות זה, שהיה אמור לצאת סמוך לצומת מר אליאס של פני גילה, הוא "פריצת הסגר" שהטילו הפלשתינים על האי-זור.

גם אירועי יום פטירת רחל, שבשנים מתוקנות הביאו עשרות אלפי איש לקבר רחל, מבוטלים כולם, נכון לרגע זה.

מאחר ועד לאחרונה לא היו אירועי ירי בשעות הבוקר. אתמול בצהריים הודיע הצבא לוינר כי עקב אירועי ירי שאירעו שלשום ואתמול באי-זור בית לחם, לא יינתן האי-זור הזה עד להודעה חדשה. וינר אמר ל"הצופה" באכזב בה שהרעיון מאחורי שרות

געה לקבר.

מנכ"ל המחלקה למקומות קדושים במשרד הדתות, עודד וינר, הצליח להשיג אוטובוס ממוגן ירי, וביקש להפעילו לשרות המתפללים שלוש פעמים מיד בוקר הלך וחזור. האישור העקרוני כבר ניתן ע"י מח"ט עציון, במיוחד

■ יפה גולדשטיין

אתמול היה אמור להתחיל לפעול אוטובוס שיצא מספר פעמים ביום מירושלים לקבר רחל לשרות המתפללים, זאת לאחר שבחודש האחרון להוציא אירועים בודדים, מנע הצבא את ההי

ה ק ד מ ה

מסוגלים לעורר את הלב ולהתקבל לפני אבינו שבשמים. וראיתי בספר הילולא דרשב"י למיר' הרי"א מרגליות שליט"א שמביא [מפסקות פ"ב] אם היה עובר בין הקברות והיה יודע שצדיק קבור שם, צריך להזכיר במעשיו, וכתב שם [בהגהת הרי"ל] מכאן מקור המנהג שנהגו בארץ ישראל לקרות על קברות הצדיקים פסוקים ומאמרים מענינו של אותו צדיק הקבור שם. וכן ראנו כי מרן הקדוש אדמו"ר ממונקאטש ז"ע בחיותו בירושלים בשנת תר"ץ הלך להשתטח על ציון קדשו של אור העולם בעל אור החיים הקדוש ז"ע, ברע רבץ בקדושה ולפני ה' ישפוך שיחו ולמד שם בפ"י אור החיים. (עיי' מעשה רב זה בספר מסעות ירושלים, הנדפס בירושלים).

לכן כדי להמשיך מנהג ארץ ישראל זה העתקתי מתוך וחזל המדברים משבחה של רחל אמנו ז"ל ללמוד ממעשיה ולעורר זכותה.

והיות שכל הבאים לקבר רחל מוכרחים לעבור את עיר"ק ירושלים, אשר כל העולה לעיר ה' צריך לקדוץ ולברך ורבים הם פרטי הדינים ואין הכל בקיאים בהם לכן העתקתי כל דיני "הרואה את ירושלים" מאחד מגדולי חכמי ירושלים הגאון הקדוש רבי משה חאגיז ז"ל ורבים שנתו וישתו מבאריו עד ביאת יינו.

זכותה של רחל אמנו יגן על בניה כי נוכל להתגבר על הנסיונות של חבלי משיח וגנכה להתגלות כבוד שמים עלינו ביעודי הנביאים ברחמים גדולים ועצומים אמן

כן יהי רצון. המצפה לישועה קרובה

צבי מאשקאוויטש

ה ק ד מ ה

בעור השם: אחת: אישקום.

מה שכתוב בתורה [בראשית ל"ה-כ"ב] הוא מצבת "קבורת" רחל, ולא כתב מצבת רחל, כי רחל בעצמה אינה צריכה למצבה וציון לזכור אותה, כי מעשיה הטובים המה לזכור, רק מצבת קבור"ת רחל שידעו ע"ז מקום קבורתה להתפלל שם.

[לשון הוזה של תה"ק אדמו"ר בעל מנחת אלעזר ז"ל בספרו מאמר מילי דהספידה (עמוד רצ"ה) בהגומ"ק].

נתבקשתי מיראי ה' וחושבי שמו לבאר הפרטים אודות קברה של אמנו רחל הצדקנית נשמתה עדן

וכל הפרטים השייכים אליה.

וגדולה תפלה אשר מאד הפליג בה חז"ל הקדושים, ואם שאמרו חז"ל בשר דם אם בא עני לומר דבר לפניו

אינו שגמע, אם בא עשיר לומר מיד הוא שומע ומקבל, אבל הקדוש ברוך הוא הכל מתפללין לפניו והוא שומע עכ"ל, הרי בעמדנו ליד קברה של אמנו הקדושה ע"ה לעורר זכותה הרי בודאי התפללות מתקבלות לרצון לפני אדון כל. ועלינו לשבח לה' השומע תפלה גם לאנשים כערכנו אשר בעור"ה כל ראש לחלי ואין אנו יכולים לכוון תפלתנו מקוצר רוחנו, כמ"ש בזה"ק האי מאן דלביה טריד ובעי לצלחה לצלותיה ואיחו בעקו ולא יוכל לסדר שבחא דמאריה אף על גב דלא יוכל לכוונא ויצלי צלותיה. וכן אמרו גדולי החסידות צעקות חזל תקשיב ותושיע כלומר אנפ"י שהצעקה היא דלה מקשיב ה' ומושיע.

לכן העתקתי בקונטרס זה תפלות נשגבות שיסודם גדולי רבוננו הקדושים שרפי מעלה ז"ע אשר המה מסוגלים

ק ו נ ט ר ס

מצבת קבורת רחל

מקורות. הסברים, דינים, סיפורים.

תפלות ובקשות

על מקום מנוחת קדושה

של רחל אמנו נ"ע.

לזכות את הרבים תוספנו

דיני ה' רואה את ירושלים בחרר בנה

כן עטרנו הספר

בתשובה מהגאון האדיר רשכבה"ג

אדמו"ר ממונקאטש ז"ל

בדבר שמתפללים בצבור וקורין בספר תורה

באהל רחל אמנו

מלוקט ומסודר ע"י

צבי מאשקאוויטש

ירושלים, ת. ד. 5126

פרשה"ק ירושלים תובב"א

שנת תשכ"ז לפ"ק

ח מצבת קבורת רחל

לבא אפרתה ותקבר שם בדרך, שצפה יעקב אע"ה שבניו יעברו באותו דרך כשיגלו מארצם, והיא תבקשה רחמים עליהם, וכאשר הלכו ישראל בשבי באותה דרך קפצה רחל ואמרה רבש"ע גלוי וידוע לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה, ואעפ"כ מסרתי כל הסימנים לאחותי, אמר הקב"ה בשבילך רחל מחזיר אני את ישראל למקומו, (איכה רבתי) וגם הנביא ירמי אמר (ירמי לא) קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה, מאנה להנחם על בניה כי איננו, והקב"ה משיבה יש שכר לפעולתך נאום ה' וגו' ושבנו בנים לגבולם, ויום שמתה רחל ה' י"א מרחשון באקצ"ב זיעזכ"א:

והבאותו יום נולד הצעיר שבשבתים בנימין הצדיק שכן כיננו חמיו ז"ל ואמרו עליו שהוא א' מהני שמתו בעטיו של נחש לא שלטה בו רמה (שבת נ"ה), ועשר בנים היו לבנימין וכולם קרא בשמות שמוכרים עיני יוסף אחיו (סוטה ל"א), בנימין זכה שביהמ"ק יהי בגוי בחלקו כמ"ש ובין כתפיו שפת, ואז"ל (ובחיים נ"ד) שכנה בחלקו של בנימין שורה, שאל המלך הראשון ה' מזרע בנימין, מרדכי ואסתר היו משבט בנימין, בני בנימין מסרו נפשם בקפיצתם לים סוף כמ"ש ושם בנימין צעיד רודם (תהלים ס"ח) ואז"ל (סוטה ל"ז) אל תקרי רודם אלא רד ים.

כ' בתרגום שני לאסתר, אמר מרדכי אנא מורעית דבנימין, וכד סגיד יעקב קדם עשו, בנימין ל"ה ילוד, כרין גטר יתי קיים עלמא במעי אמי עד עידן דיסקון לא"י ויתבני ביהמ"ק בארעתי ותשרי שכינתה בתחומי, — ליעב"ץ נפטר בנימין הצדיק ביום שנולד י"א מרחשון, בן ק"ט (בחיי) בשנת באש"א זיעזכ"א.

[מליצי אש י"א מרחשון]

אעתיק

ז מצבת קבורת רחל

שאיז עליה טענה היא במחוז ראשון שהיתה בימי קדם קדמתה והיא יתבא על מי שילוח דהוא גיחון הנקרא שילוח כמו שכתב רש"י ז"ל בפרק קמא דברכות (ד' יוד:) וז"ל סתם מי גיחון מי שילוח ולא זה הוא גיחון הנחר הגדול דההוא לאו ארץ ישראל הוא, אלא מעיין קטן הוא סמוך לירושלים וכו' עי"ש. והוא היום חוץ לעיבור העיר תוך התחום ואין מסתפקין ממנו רק לבית השלחין של ירקת שעולה שני פעמים ביום אבל מתחילה נחל שוטף היה בימי חזקיהו וכשעלה סנחרב לארץ יהודה סתם חזקיהו מי גיחון כמ"ש בדה"י ב' (סימן ל"ב-ל) והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליין ויישרם למטה מערבה לעיר דוד.

תולדותיה של רחל

אמנו רחל ע"ה ובנת בנימין ע"ה, רחל אמנו ע"ה נולדה באקצ"ב י"א שותיתה תאומה עם לאה אחותה, לאה הבכירה ורחל הצעירה, ובשנת באקצ"א נתברך יעקב בן ס"ג שנה, לאחר בא יעקב בן ע"ז שנה בשנת באקפ"ה וה' רועה צאן לבן ז' שנה בעבור רחל הצדיקת, ושלח סבלונות לרחל ע"י לבן, ולבן נותן ללאה, ורחל שותתה, ובזכות שתיקתה זכתה לבי שבטים אפרים ומנשה (תנחומא) וכאשר הגיע זמן הנשואין הכניס לבן את לאה תחת רחל, ואמרה רחל הצדיקת עכשיו תתבייש אחותי, עמדה ומסרה הסימנים שנתן לה יעקב ללאה אחותה, ובשכר זה יצא ממנה שאל המלך (מגילה י"ג) ואז"ל (מ"ד) מסורה הוא שאין עשו נפל אלא ביד בניה של רחל.

בשנת באקצ"ב כשהיתה רחל בת כ"ב שנה נשאה יעקב אע"ה. ו' שנים היתה עקרה, וילדה את יוסף ז' שנה אח"כ את בנימין ביום י"א מרחשון, ורחל גנבה את התרפים אשר לאבית, וכיוונה לש"ש להפריש אביה מע"ה, ולפי שיצא מפי צדיק יעקב כשגה היוצא מלפני השליט, עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה, מתה רחל הצדיקת (מ"ד) בלדתה את בנימין בדרך לבא

מקורות על מקום קבר רחל

אעתיק כאן מהספר הנפלא חיבת ירושלים הנדמ"ה בירושלים תשכ"ד [עם הערות והוספות רבות] אשר חברו הגה"צ רבי חיים הלוי הורביץ ז"ל סופר ונאמן ביתו של הגה"ק רבי מרדכי מקרעמניץ בנו של הגה"ק מהר"מ מזלאלשוב זיע"א.

(א) לתיב בפי יושלה [ל"ה — ט"ו] ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת ארץ לבוא אפרתה וגו' ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם, ויצב יעקב מצבה על קבורתה וגו'. כ' כפתור ופרח (פ"י) רחל אמנו ע"ה נקברה בא"י, וכדאיתא בתוספתא מס' סוטה (פ"א) וכתוב (שמואל א' י') בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצת, והלא לא נקברה אלא בבית לחם חלקו של יהודה כו'. ותימה על מה שפירשי' ז"ל (פ' ויחי) ע"פ ואקברה שם וגו' ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ, ומפירשי' ברש"י פ"י להכניסה לארץ היינו לעיר נחשבת, ובכ"פ (פ' י"א) מירושלים לדרום ביושר כמו שעה, שם קבורת רחל, ומשם לבית לחם כאלפים אמה ע"כ, ורמב"ן כתב (פ' וישלח) (א) בפ"י כברת ארץ וז"ל, ועכשיו שזכיתי ובאתי לירושלים שבת לאל הטוב והמטיב ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפי' מיל, וכן ראיתי שאינה קבורה ברמה ולא קרוב לה, אבל הרמה אשר לבנימין רחוק ממנה כארבע פרסאות, והרמה אשר בהר אפרים רחוק ממנה יותר משני ימים ע"כ, וע"כ אני אומר שהכתוב שאמר קול ברמה נשמע מליצה בדרך משל, ואמר כי היתה רחל צועקת בקול גדול ומספד מר, עד שישמע הקול למרחוק ברמה שהיא בראש ההר לבנה בנימין וכו', ומ"ש שם עוד שבית לחם היא ליהודה, ולא רצה לקברה רק בגבול בנימין, הדרך אשר המצבה בה קרובה לבית אל בגבול בנימין, וכן הוא בספרי בחלקו של בנימין מותה ע"ש.

(א) עיין בהערותי בספר חיבת ירושלים (עמוד קצ"א).

כתב

מצבת קבורת רחל

כתב כו"פ וכבר אמרו שירושלים צפונה של יהודה ודרומה של בנימין, והנה מצבת קבורת רחל הוא לדרום ירושלים כמו שעה, והוא דספרי אינו חלק עם התוספתא שאפשר שמתה, בגבול בנימין שהוא קרוב, והם הלכו מארץ אפרים לבנימין ומשם ליהודה כי שם באר שבע ע"כ, ובכ"פ (פ' י"א) כתב מירושלים לדרום ביושר כמו שעה שם קבור רחל ומשם לבית לחם אלפים אמה ע"כ, וכי מסעות בנימין מירושלים שני פרסאות לבית לחם וקרוב לבית לחם כחצי מיל מצבת קבורת רחל על אם הדרך, והמצבה עשויה מי"ב אבנים למנין בני יעקב, ועליה כיפה בנויה על ארבעה עמודים, וכל היהודים מוזמנים שם על המצבה ע"כ, אבל בסה"ד בשם גלילות ארץ ישראל כי שהם י"א אבנים חז"ל, רחל אמנו קבורה על פרשת דרכים ועליה י"א אבנים ועליהם אבן רחב, ובמא"י כ' רחוק מירושלים ה' מילין קצות רחל אמנו ע"ה, והציון על מצבתה בנוי מחדש, וכתב אה"צ ועל מצבת קבורתה בנה מחמד בשא בנין יפה כינוה עפה ומגדל נאה ופתחה לדרום העולם איננה גבוה, והולכין לשם להתפלל להשמיע במרום קול רחל מבכה על בניה, ויש עתים מוזמנים שהולכים מירושלים ללמוד שם כל היום או כל הלילה, ובפרט ביום י"א חשוך שבו מתה כמ"ש (כפ' וישלח) בלידת בנימין, ויהי בתקשורתה בלדתה וגו' ותמת רחל וגו' נמצא שמתה ביום לידתה, ובנימין נולד י"א חשוך כמ"ש במאמר חלקת שדה (אות ה').

(ב) בית לחם בתחילת רות כתיב בית לחם יהודה, כי היה עוד עיר בית לחם בחלק זבולון כמ"ש (יהושע י"ט ט"ו).

כ' מ"ב בית לחם יהודה שם י"ב צבעים יהודים, והיא ארץ נחלי מים בורות ומעיינות ע"כ, וכן נקרא בית לחם בבי דגושה, ובע"ה עתה לא יש שם יהודים, וכי מא"י ובית לחם אינה מוקפה חומה רק מצד אחד יש חומה נשנת ע"כ, ובית לחם הוא מקבר רחל למורת העולם, ראיתי כי לבעל מפה א' וז"ל בל"ח יהודה כב' שעות מירושלים

ישראל

כך

מצבת קבורת רחל יא

מירושלים לפאת נגב בואכה חברון ושם העיר הזאת לפנינו אפרת.
שם נולד דוד כי שם גרו משפחתו ע"כ, ועתה יש למערב רחל כפר הנק' בעדזעלי, ואומרים שזה אפרת.
ג) כתב מא"י רחוק מבית לחם ג' מילין ראיתי ג' בריכות עמוקות מאד אומרים שהם של שלמה שהוכיר בקהלת.
וגם שם מעין גדול עם בנין לפניו להשקות הבהמות ע"כ, ובאות"צ כתב שהלכו מקבורת רחל אמנו ובאו אל התעלות ושם בריכות מים גדולות ויפות ומשוחים בסיד מבית, והם בנוים משנים קדמוניות והם עמוקים, ושיעורם כשיעור חומה קטנה ושם מעין מים מתוק, וגם יש חומה קטנה בנין יפה גבנה מחדש לשמירת הדרכים ושומרים בתוכה עד כאן, ועתה יש שם אצל המעין כפר קטן אחד תוך החומה ונקרא ברק.

זכותה של רחל

מעשה פלא המקובל בידינו מה שהי' אצל הרה"ק המפורסם מו"ה מר דרכי מטשערנאביל זי"ע כי נתנהו במאסר ל"ע בפקודת שרי המלוכה ולא יכלו אוהביו לפעול להוציאו מידו כי הי' השופט השר רשע גדול רק יוכלו לפעול עכ"פ שיכניסו לו שם מו"ה וכל חפציו הצריכים לו ומאכל ומשתה וכיוצא וגם זאת אשר הי' דרכו תמיד לעשות צדקה בסתר ובגלוי הי' רגיל לחלק לעניי עירו ביום הי' לצרכי ש"ק ובאו העניים סמוך לבית המאסר ודרך חלון הקטן שם אשר פתחו נתן להם חלקו לשבוע כפי רגילותו, ולנשים עניות הניח דרך החלון מטבעות שיקחו להם, ובאת אשה אחת להחלון ורצה להניח בעדה נדבתו על החלון ואמרה כי אינה צריכה למעות רק לשאול שאלה א' ויאמר לה שאל, ותאמר הלא אחו"ל (כ"ק נ' ע"ב) מעשה בבחו של נחוציא חופר שיחין שנפלה לבור גדול באו והודיעו את רחב"ד וכו' שלישית אמר להם עלתה, אמרו לה מי העלוד אמרה זכר של רחלים נודמן לי חקן א' מנהיגו אמרו לו (לרחב"ד) וכו' אלא

מצבת קבורת רחל יב

כך אמרתי דבר שאותו צדיק מצטער בו (פירש"י לחפור בורות ומערות לעולי רגלים) יכשל בו זרעו (בתמי') ואחרי שאביכם (הוא הרה"ק המפורסם מוה"ר נחום מטשערנאביל ז"ל בע"מ מאור עינים) עסק בפדיון שבויים, (וגם אתם בעצמכם עסקתם בפדיון שבויים) איך יכשל בו זרעו שאתם נתפסתם לשבוי בבית הסתר (ע"כ שאלתה האשה הנעלמה והנפלאה אז) והשיב לה הרה"ק זון מה אשיב לכם הלא גם בעיני יפלא זאת, והשיבה לו כי על כן הנני מברככם שתצאו מיד לחפשי מהשבוי והאשה הלכה לו, ובאותו יום מיד בא שר בית הסתר וצוה לילך לו לביתו (מבלי ידע מאין בא זאת כנ"ל) והרה"ק מהר"ם זי"ע הבין כי לא דבר פשוט הוא האשה שבאת כשאלה וברכתה הנ"ל ועשה פעולות בתפלה עד שגילו לו מן השמים כי זהו היתה רחל אמנו שבאת לשאול מהגמ' כדי לעורר רחמי שמים וברכתה הועילו מיד להיראות.

נעתק מס' שער יששכר מאמר תקע בשופר (אות כ"ה)

סדר ביאתו בקודש של הגה"ק מרן בעל מנחת אלעזר זי"ע לקבר רחל אמנו זצ"ל, מספר מסעות ירושלים הנמ"ח (עמוד קל"ח—קמ"ז).

קבר רחל אמנו

א. ביום רביעי בשבת (ט"ז אייר) שחר קמנו ותפעם רוחינו בקרבינו כי קדוש היום לנו שנוכה לשבוע מטוב ביתה קדוש היכלה של קבר רחל אמנו זי"ע ולשפוך שם שיח רחשי לבבינו ובערך שעה שמונה (שתים) זו שמענו לשעון א"י) בבוקר נסענו לטובה לשם לדרך אפרת היא בית לחם. ובהגיעו תור הבית המשוכלל על ציון המצוינת קודש הקדשים לנגד עינינו לא יתואר בחרט עלי גליון גודל הדגש שמתנוצץ בחדרי בטן ואת היראה ורעד שיבא בקרב איש לב עמוק טרם יכנס למקום אש מרום וקדוש הלזה שגבה למעלה משכלינו לציר אפי' באפס קצהו. אך ההשתוקקות זאתה דוחקת ואל

מצבת קבורת רחל

ישראל הוא נתן עוז ותעצומות לנו ונכנסנו לפני ולפנים היכל בתוך היכל וכבר הי' מלא אנשים שהקדימו לבא ולשמוע אל הרבה ואל התפלה של רבינו במקום מנוחת אימא עילאה יקרה דה' מאתר בית שכינת' כביכול (א).

מיד הנחנו שם תפילין לתפלת שחרית בציבור צלותא דאברהם רחייא ודחילו סגי ייתי על כולנה בעת ההוא בראותינו איך רבינו עומד ונפשו שפך כמים לבו בתפלתו ומי יתן והי' שנוכה להתפלל בבכי והתעוררות כזו ביומי דר"ה ויו"כ הגדיל ה' לעשות עמנו היינו שמחים.

ב. אחר התפלה וחליצת התפילין ורבינו עודנו עומד לפני ה' מעוטף בהטלית קירב להציון הק' בהכנעה ורוח נמוכה וחרדה נעימה עם סידור האר"י הקדוש ופיהו פתח באמירת פסוקי דרחמי אצל תיקון חצות של רחל והתחיל הכ' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה וכו' וכו' ומה ישתוחחו ומה יהמו כל אבריו בדמעות ותחנונים ובכי תמרורים והגביה קולו נאדר בקדוש ואמר: רחל אמנו הקדושה התעוררי התעוררי בעד בניך ולכי נא לבעלך הקדוש ושאר אבות ואמהות הקדושים לעוררם [ואנחנו אין יכולים אפי' לבא למערת המכפלה לשפוך שיחנון וזעקו והתפללו יחדיו בעד כנסת ישראל והשכינה הקדושה לגאלם ממצר והביטו נא וראו את שלום בניכם מפוזר ומפורד בין העמים בכל המדינות גלחצים ונדכאים. הוי ואבוי! דעו נא איפוא כי שני מיליאן יהודים ברוסיא הסאוועטית המה תחת גזירות שמדיות לגמרי ר"ל ואין מושיע להם. ובארצינו הקדושה איך טבחו ולא חמלו והרגו צאן קדשים מבניכם ואין חונן ואין מרחם והת"ח שרויים בצער ולומדים מתוך הלחץ זו הדחק ועוני, ובשאר מדינות מה עשו שרי העמים המושלים ומצירים

(א) עיין דברי שלהבת יה בספר שער יששכר (מאמר תקע בשופר אות כ"ה, ואות כ"ח) ויונעם לך.

להם

קדמית

קבר רחל

מתורתו של כ"ק אדמו"ר

מליבאוויטש מה"מ

ס

סגולה נפלאה ללומדי ביום
היולדת רחל אמנו ע"ה

יום הולילא דרחל אמנו ה'תשס"ח

יחי אדמו"ר מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד

לע"נ מזל בת ר' אליהו ע"ה דדוש
נלב"ע י"א מרחשון ה'תשס"ה
תגצב"ה

לזכות בתה גאולה בת מזל ובעלה
יצחק בן שרה שרה דדוש-גרשון
להצלחה בגו"ר

נדפס ע"י מטה הפצת המעיינות ירושלים טל. 0548422770

בחמות דפוס מונסח בע"מ, ירושלים. טלפון: 02-3389441

אבלותי שלא עצרתי כח להילככה כיום" – ולמה עזב רש"י פירושים אלו שהם לפי דרך הפשט, ונקט דברי אגדה שאין להם כל רמז במקרא? ואיך רבה, לפירוש רש"י נמצא, ש"המחנה הענין" (ההוגת יעקב, שקבר את רחל בדרך ולא ה- כניסה אפילו לבית לחם) מפורש בכתוב, ואילו העיקר, הסטעס להנהיגה זו, לא נזכר כלל בקרא?

גם יש לדייק בלשון רש"י בתשובת הקב"ה לרחל, "יש שטר לפנותה נאום ה' וגו' (ושל) בנים לגבולם" – ואינו מובן, שלא מוזכר כאן שום "פעולה" של רחל שעבורה מנוע לה שטר "יש שטר" לפעולה" (כ"א רק שורא "מבקשת עלי-הם רחמים",

[במפרשים הנבוא דברי המדרש,

(8) ראה גם חזקוני כאן.

(9) במפרשים (רמב"ן (ובחיי) כאן, ביאורי מורא"י על פרש"י, באר מים חיים (לאחר המור"ל), דברי דוד (לחיים). האיל משה (כאן, דומה ועתה. וראה ג"א) שרמזו ביער לשון הכתוב, האכברה שם בדרך, שזה פרמז על הדרך שעתידין ישראל ללך שם. אבל דוד (א רמ"ב) על כללות הענין ולא על פרטי הדברים שחבא בפרש"י, (2) כיון שהמחנה הענין מפורש בכתוב, הי"ל לפרש גם הטעם (כ- כפנים) – וראה ר"אם כאן.

(10) לי באורי מורא"י כאן.

(11) בדפוס א' וב' דפרש"י רובו כתיב רש"י שחז"י, לימא חסידים, והקב"ה משכבה... לגבולם. אבל כבר הובא ברמב"ן כאן, וכיז בפרוט"ר רש"י הנפצים.

(12) ג"א. באר היטב, דבק טוב (מהנהגה).

(13) פותחה דאיכר, כד (הובא בפרש"י ורדק

ירמיה שם), וראה גם חזקוני פ"ל.

א. ואני בנאוי מפני מתי עלי רחל גוי בדרך גוי, ואקברה שם בדרך גוי, ופרש"י, "ואני בנאוי מפני גוי, ואע"פ שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמך שהרי מתי סמוך לבית לחם... ואקברה שם, ולא הולכתי אפי' לבית לחם להכניסה לארץ וידעתי שיש בלכך עלי אכל דע לך שערפ הדבור קברתי שם שתוא לעזרה לבני כשגלה אותם נבחרה וזהו עובדים דרך שם יצאת רחל על קברה וכוונה ומבקשת עליהם רחמים שנאמר: קול ברמה נשמע וגו' והקב"ה משיבה: יש שטר לפעולה נאום ה' וגו' ושבו בנים לגבולם".

ואינו מובן:

כמה ממפרשי המקרא ביארו את הכתוב, "ואני בנאוי גוי" – שבלשון ה- כתוב עצמו מנאורת התנצלותו של יעקב על שלא הוליד את רחל למערת המכ- פלה, כמו פירוש הרמב"ן ש"מתי בדרך בפתע פתאום ולא יכול לקברה שם (במערת המכפלה) כי אין יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך כו", או כפירוש ה- ספורנו ש"כל כך גברה עלי טרדתי ו-

(1) פרשטנו מה ז'.

(2) לכללות פרש"י ע"פ זה – ראה פסיקתא רבתי פ"א ע"ש.

(3) ראה ס' זכרון על פרש"י, שד"ה זה הוא המשך לד"ה ואני ע"ש.

(4) ראה גם ב"ד פפ"ב, י'.

(5) ירמיה לא יד.

(6) שם ט"ס.

(7) ועדיו בראשית, ושבים רד"ק ועד.

יוצא לאור ע"י "בית חב"ד גילה"
ת"ד 11298, ירושלים ת"ו 91112
רחוב יפה רום 2, גילה, ירושלים ת"ו
של 02-6760984; פקס 02-6768824

שבשקטתה הוכירה רחל שהכניסה צורה (לאח) לבינה ומסרה לה הסימנים כי" וצי" עצה לה הקב"ה, ש"ש שבר לפעולתו" (לפעולתו ולצדקתו שמסרה סימנך ל- אחתך"י). אבל בפרש"י כאן לא הזכיר זה כלל"י.

ולבאורה ה"י מתאים להביא כאן המושך דברי הקב"ה, ויש תורה לאח ריחן נאום ה"י (וכפרט שזה נאמר כי סמיכות ממש ל"שבו בנינו לגבולת"י).

ב. ויובן זה בהקדם תוספת ביאור בדברי רש"י שיעקב אמר ליוסף, ידעתי שיש בלבר עליי, שלבאורה אינו מובן:

מזה גופא שיעקב לא התנצל לפני יוסף במשך כל השנים על קבורת רחל בדרך, משמע, שיעקב התרועמות של יוסף בתעוררה לאחרי, שהשיבו יעקב לטרוח להוליכו לארץ כנען ולקבורו שם.

[וכמוכן גם מלשון רש"י, "אע"פ שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמך כי", היינו

(14) לי רש"י (הר"ם) ירמי שם.
(15) אף שהענין דמסירת הסימנים הנבא ב- פרש"י לעיל (ויצא כח כח, וגם שו"ת זכות שפעה לה רש"י שם ל' כב). אבל לבאורה דוחק לומר שלפעולה זו נמכוני רש"י כאן וסמך על פירושו לעיל.

(16) וכ"ה בפסיקתא רבתי שם - אף שהנבא בדברי רחל, מ"ל האנוני, שבר המנע לה בשביל שמסרה הסימנים כי" - ביאור וזר אפריים למסיר שם.

(17) ירמי שם כו.

(18) בראש כח, דמסתמא כבר הודיע לו טרם המכור כי לא יובן שלא שאל הסיבה בכל אורח הזמן כי ולא בא הסיפור עתה רק מפני שנבקש ממנו מה שלא עשה לאמר, יצ"ע. דאמ"ר יוסף הסימנים שלא עשה בו לאמר, מה טעם הצדק יעקב להחליט לפניו לאנוני בנבוא מפורסם.

שהתרועמות על ש"ל כך עשיתי לאמרי" היא תוצאה מזה, שאני מטריח עליך להוליכני כ"י"י.

רגש של נקמה ח"י, שמצד עצם הדבר לא היתה ליוסף התרועמות על יעקב, ורק כשהתריחו להוליכו לארץ כנען אוי נתעורר אצלו רגש של תרועמות על שלא טרח לקבור את רחל במערת המכפלה - וכי חשד יעקב את יוסף בכ"י.

ולכן נ"ל שאין כוונת רש"י ב"ידעתי שיש בלבר עליי לענין של התרועמות" - דח"י לחשוף את יוסף שהיתה לו טענה ליעקב על שלא קבר את רחל במערת המכפלה, כי ודאי הבין יוסף שיעקב ה"י עושה ככל יכולתו לקבור את רחל במערת המכפלה (שתה"י קבורה ביחד עמו). וכפרט ביצעו גורל אובדנו של יעקב לרחל, ואם לא עשה יעקב כן ודאי שאינו אשם בזה כלל -

אלא הדין הוא, "יש בלבר עליי" עם היות שהוא מבין בשכלו שאין להאשים את יעקב, מ"מ טרם הרי חסרה אצל רחל מעלה זו של קבורה במערת המכפלה, וכיון שהתעורר קיום, "יש בלבר" של יוסף על יעקב, שהרגש הכאב ש- בלב גשאר, דלמה יוגרע חלקה של רחל שלא תקבר במערת המכפלה?

לדוד"ה.
(19) ולהעיר פרש"י לקמ"א טו (אף שאינו דומה עומתו).
(20) בדפוס שני דפרש"י, שיש בלבר עליי ח"י- עומתו, אבל בדפוס א' כת"י רש"י שחזתי דפרש"י רש"י הנפוצים - ליתא תיבא זו.

(21) ואף שהוא לא אשם, מים הטרון זה ברחל. בא ע"ז ד"ה ולהעיר באגודת י"ס כ"ה וצ"ע.

(22) ודאמ"ר השק"ש במפרש"י רש"י (באר היתב, שפ"ח ומשכיל לדוד) מפרש"י לעיל (ויצא ל' טו) שזה ה"י עוצה על רחל, ע"ש ואכ"מ.

וחוקף רגש זה נתעורר אצל יוסף כשיעקב אמר לו להוליכו להקבר בארץ כנען במערת המכפלה, שזה מרגיש את גודל המעלה שבקבורה במערת המכ- פלה, עד שבגלל זה מטריח את יוסף (וכפרה"ס ואף שנהג בו כבוד) להוליכו לשם - ה"י מגדיל ביותר את הרגשות החסרון אצל רחל שלא זכתה להקבר שם.

וכדי לבטל רגש זה מלבו של יוסף, אמר יעקב, "ואני בנאי ג' ואקברה שם ג'י", וכפרש"י שיעקב הסביר ליוסף "שע"פ הדבר קברתי שם שתוא לעזרה לבני כ"י".

ומתורץ בפשטות הטעם שהוצרך רש"י להביא דברי אנדה אלו, ולא פירש כהפשטתו ה"י (ס"א) - כי לפירושם אין כאן אלא דברי התנצלות שיעקב לא היה אשם בזה, ואין בדברים אלו כדי לבטל מה שב"כ"י של יוסף: ורק ע"פ דברי אנדה אלו יש טעם לכך שרחל נקברה בדרך, שתוא לעזרה לבני כ"י, ועוד (ועיקר) זה מרגיש מעלה מיוחדת ברחל (שהיא דוקא הביאה הבטחת הקב"ה, לשבו בנינו לגבולת"י) וכדלקמן, ולכן יש בזה תשובה מספקת המסלקת את הרגש הזה שבלב.

ביאור הדבר:

זה שקבר יעקב את רחל בדרך "ע"פ הדבור... שתוא לעזרה לבני כ"י", אין הכוונה בזה שנגרע מרגש: בשביל טובת בני, אלא אדרבה, כיון שזה נאמלת בני של רחל - ה"י טובת ואושרה של רחל, ודאי שרחל עצמה היתה מסכמת לכך ודורשת זאת.

ויש לומר, שזהו כוונת רש"י בהביא

(23) להעיר מפרש"י לעיל (ויצא כח יא) וה"ה, לפי שפנה בדוד"ה שאינה נמנעת עמו לקבורה.

את הכתוב, "והקב"ה משיבה" יש שכתב לפעולתו נאום ה"י - "ואינו מזכיר שום פעולה של רחל - כי כוונתו לזה גופא שנקברה בדרך, שזה כ"י, שתוא ל- עזרה לבני", דה"ה שהקב"ה ציווה את יעקב לעשות כן הוא משום שזה הוא רצונה ותפעה של רחל. בסגנון אחר קצת: בקשת היתמים של רחל דוקא יש בכוחה להביא את ההתבטחה, לשבו בנינו לגבולת"י, בזכות "פעולה" זו, שהיא מוכ- נה לוותר על המעלה דקבורה במערת המכפלה כ"י, שתוא לעזרה לבני".

ג. עפ"י יש לבאר (ע"פ פנימיות הענין) המושך והתחבים, שדבר זה אמר יעקב ליוסף בהמשך לדברי אודות אפרים ומנשה

[וכבר תמהו במפרשים - דוד"ה ל- יעקב להקדים דברי התנצלות אלו לבק- שונו לפני, כשהשיבו, ונשאלתו ממז- רים וקברתו בקבורתם"י, ולא במעמד זה שבו לא הוכיח כלל על ע"ד קבורתו ב- ארץ כנען (אלא רק דברי ברכה"י ואשר אפרים ומנשה יכנסו לחשבון שאר ה- שבטים ליטול חלק בארץ"י)]

דיש לומר שבה רמו לו הטעם ש"שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה לי הסי"י".

זה שגם בנינו שולחו בארץ מצרים (ע"ד בואי אליך"י) נכנסים "בהחשבו שאר בנינו", הוא מפני זכותה של רחל, דכיון

(24) יריעות שלמה (למהרש"ל) גר"א דברי דוד, באי יחשב אצרי שפר (וותר) על פרש"י כאן. ודאמ"ר גם מושב וקצית, אלשיך אהיה וקוה.

(25) מפרש"י מ"ל.

(26) מ"ל ב"ד.

(27) שם, ה"י וברש"י.

(28) שם, ה'.

(29) לי רש"י שם.

בדקות דדקוהו⁽⁴⁶⁾: משא"כ בנשים.

ובזה מבואר טעם החילוק בענין היחוס, שעצם וכללות שם ישראל תלוי דוקא בהאם, שהנולד לאם ישראלית הוי ישראל (גם כשהאב אינו יהודי), אבל הפרטים, החילוקים בבני ישראל גופא – כהן לוי ישראל – תלויים במשפחת ה-
אב:

להיות יהודי – תלוי בזה שהוא חלק אלקה ממעל וממש, למעלה מהתחלות לפרטים: ואילו החילוקים זכות לוי ישראל, שהו דרגות שונות בגילויו ה- קדושה, הרי זה תלוי בהאיש שעבודת השם שלו היא בעיני קדושה גלוי.

ה. וזהו כוונת יעקב באמרו ליוסף "אעפ"י שאני מטריח עליך להולכיני להקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמר כ"י – שזהו החילוק בין יעקב לרחל:

מצד ענינו ועבודתו של יעקב צריך הוא להיות קבוי במערת המכפלה, ביחד עם שאר האבות – במצב ומקום של קדושה גלוי:

(46) דאי שו שביעת רצון מקדושה, מיט עצם הרגש של שביעת רצון מורה שהוא מצאנו בפ"ע (ראה לקו"ש חס"ד ע' 273, ושי"י).
(47) הנ"ל רפ"ב.

ומעלתה המיוחדת של רחל⁽⁴⁸⁾ –

"עיקרו של בית", עקרת הבית – שהיא מוחרת על שלמות ומעלת עצמה להיות קבורה במערת המכפלה, כדי "שתהא לעורה לבני", ובה גופא – בני שיהיו לאחר כ"י דורות, ובני שיהיו במעמד ומצב בלתי רצוי, עד כדי כך שיתחייבו גלות: ובשביל אותם הבנים שחטאו וגלו – מוחרת רחל אמנו על זכות קבורה במערת המכפלה ביחד עם יעקב אבינו במשך מאות ואלפי שנים, כדי שיעיין תוכל להיות "לעורה לבני".

וזהו הטעם שהיא הביאה את ההבטחה ויחשבו בנים לגבולם – דהיות שהיא אלו, מצד הקשר העצמי שבינה ובינם (בכל מצב שיהיו), הרי זה ממשיך מל-מעלה, מדה כנגד מדה, שלמות מצבם הגלוי של הבנים (שנתחייבו גלות), והבטחת הקב"ה, ויחשבו בנים לגבולם, ש-להיותם בניו הרי דאי שישבו לגבולם, בגאולה האמיתית והשלמה, במהרה בימינו ממש.

(משיחת ש"פ ודף תשנ"ד)

(48) ועפ"י יומטקו דברי המדרש (כ"י שם) "רחל הייתה עיקרו של בית... שכל הדברים תלויין ברחל" (ראה חס"ד שם) לפיכך נקרא ישראל על שמה – שלא מצינו זה בשאר אמהות (הקבורות במערת המכפלה).

שייכים זל"ש⁽⁴⁹⁾. כי תכונה זו שמצינו ב-רחל – הוויזור על מעלת עצמה (להיות קבורה עם יעקב אבינו במערת המכפלה) כדי "שתהא לעורה לבני" – היא היא התכונה העיקרית שישנה בכל אשה כשרה בישראל, שתפקידה להיות "עקרת הבית".

ביאור הענין:
אף שהכלל "אני גבראתי לשמש את קוניי" חל על אנשים ונשים בשוה, מימ קיים הבדל בין אנשים ונשים בשוה, מימ ענין של עבודת השם של האיש הוא – עסק התורה והתפילה וקיום כל המצוות, ובה נכללה (כיון שצריך לעסוק בדרך ארץ ועסק הפרנסה –) גם עבודתו "בכל דרכי דעה" (כל מעשיו יהיו לשם שמימי: משא"כ בננוע לנשים – פטורות ממצ"ע שהחמ"כ⁽⁵⁰⁾ (וכן פטורות מותלמוד תורה⁽⁵¹⁾), כיון שצ"ל עסקות כ-צרכי הבית, (במבואר בראשונים⁽⁵²⁾ שם טעם זה אשה פטורה ממצ"ע שהחמ"כ – לפי שצרכי הבית עליה).

ראולי יל שבוה גיכרת מעלת הנשים: באנשים, עיקר ענין עבודת ה' שלהם הוא באופן גלוי, ולכן עבודה זו יכולה לגרום לרגש של שביעת רצון ("שמוח בולקיי") ומה – לרגש של ישות (צכ"פ

(36) עין גם גורא כאן.
(37) משנה הבריתא סוף קידושין.
(38) להעיר משנת (סב, א), עם בפני עצמן הרי.
(39) להעיר מהל' דת"ל לאורחא פ"ג ס"ג ואילך.
(40) משל"ג, ו.
(41) אבות פ"ב מ"ב.
(42) משנה קידושין כא, א.
(43) קידושין שם, ב.
(44) אגורותם מדר המלות של חז"ל בלבו ר"ס עג.
(45) ראה "הוצע יומי" (לי סיון) ע"י "שמות ב" חלקי בענינים ודעות.

שהיא היתה מוכנת להקבר בדרך (שלא ביחד עם יעקב) כדי "שתהא לעורה לבני", לכן זכותה, שבינה שנוצרו "בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה (לא בסמיכות ליעקב) – לי חס".

ד. והנה איתא בגמ' על פסוק זה "ואני בבואי מפין מתה עלי רחל", ש"אין אשה מתה אלא לבעלה", ומבואר ב-חז"א מהרש"א, שמאמר זה בא בהמשך למיש בסוגיא שם לפי"ד אודות "אשתו ראשונה" (אשתו נעורית⁽⁵³⁾), כי זה שאמר יעקב "מתה עלי רחל", אף שהיו לו נשים אחרות, היינו מפני ש"לא מצא קורת רוח רק בה שהיא אשתו ראשונה⁽⁵⁴⁾ ועקרת הבית" (וכמוכא גם בפרש"י עה"ת⁽⁵⁵⁾ שרחל היתה "עקרת הבית", וכן איתא במדרש⁽⁵⁶⁾ ש"רחל היתה עיקרו של בית", ועד שבגלל זה "נקרא ישראל על שמה").

וע"פ הב"י יש לומר, ששני הענינים שבכתוב זה (א) התנצלותו של יעקב על שקבר את רחל בדרך, כדי "שתהא ל-עורה לבני", (ב) הדיק "מתה עלי רחל", המדגיש שהיא היתה "עקרת הבית" –

(50) ולהעיר, שגם בלעורה לבני הכונה ל-צאצא (ולא בני המשפחה).
(51) סנהדרין כ"ב, ב.
(52) שם סע"א ואילך.
(53) אין כוונתו רק שיעקב רצה שתהי אשתו ראשונה, אף שבמעל נשא לאה לראשונה (וראה רמב"ן פרשנו' כאן), אלא כמש' בחדאג' שם לפניו (ס"ב ד"ה בעלי ד' רחל נתקדשה מן הדין בשכר שבע שנים כפי' הבה לי אשתי והיינו שנתקדשה מכבר, וכ"כ בענין (תלוי' מ' ה') שג"ש מרבותינו אמרו: כי אדרבא רחל היתה נשואת לו בדיבור בשכר עבודת שבע שנים שקבל בה קדושתו. וראה מרש דרכי' דר"ג, לקמן ע' 244 הערה 34 וארכ"ם.
(54) וצ"ל לא, ד. וראה רש"י ויצי' שם, לג.
ישלח לה כב.

פשר אותות- שאול ובעית קבורת- רחל

יואל אליצור

בעית
זאב חאליץ

המחנה החדש בנחמין
במסגרת פרויקט

והמחנה החדש בנחמין
במסגרת פרויקט

קטע מרכזי ומיוחד במינו בפרשת המלכת שאול (שמואל- א ט-י) הוא סיפור האותות, שצופה שמואל לשאול בדרכו ממשיחתו למלך ועד שובו לביתו (פרק י א-טז). שמואל מודיע כאן לשאול על שלוש פגישות הצפויות לו בדרך. הכתוב מספר על התגשמות האותות, בסיומם ניבא שאול עם נביאים, וכל יודעיו תמהו "הגם שאול בנביאים".

הספרות הפרשנית והמחקרית העלתה כאן כמה וכמה שאלות ודגה בקטע מצדדים שונים¹. יותר מכל התלבטו רבים, למן מקורות חז"ל ועד עתה, בסתירה לכאורה שבין דברי התורה בבראשית (לה יט; מח ז) לבין הקטע שלנו בדבר מקומו של קבר רחל. לפי המשמעות הפשוטה בבראשית נקברה רחל סמוך לבית לחם שביהודה; לפי הפשט בשמואל קבורת רחל היא בבנימין, ושאול מגיע אליה עם שובו לארץ בנימין מצפון, מצד הר אפרים. במחקר החדש רווחת הדעה², שאכן היה קבר רחל בבנימין, ולא ביהודה, או שהיו שני

1 סיכומים מקיפים לדעות המהלכות במחקר בפרשה זו ראה אולברייט AASOR 4, עמ' V; ה' סמית ICC שמואל, עמ' 12-66, ולאחרונה P. Kyle McCarter בתנ"ך ANCHOR, ניו יורק 1980, 154-180.

2 דעה זו הועלתה, כמדומה, ראשונה בפירושו של הרמב"ן בפירושו לבראשית לה, אלא שאח"כ משבא לארץ-ישראל, חזר בו עיי"ש. כתוב אחד שרבים רואים בו הזכרה של קבר רחל בבנימין הוא "קול ברמה נשמע" (ירמיה לא). בענין זה דנתי במאמרי "קול ברמה נשמע ושאלת קבורת רחל", "שמעתין" ת"א חשון תש"מ שנה י"ז גליון 59, עמ' 16-21.

תוכן המאמר בקיצור: מירמיהו מ' א' למדנו שמחנה המוגלים בכלה עבר או חנה ברמה. צפונה לירושלים. אם נקבל שמצבת קבורת רחל היתה בבנימין סמוך לעיר 'רמה' מבנים אנו מדוע מזכיר ירמיהו את בכייתה של רחל על בניה ברמה. רמז ראשון לפרשנות זו חושבים למצוא במדרש חז"ל בראשית רבה (פ"ב. וראה כנספח בסוף מאמר זה).

השבעים והפשיטא מתרגמים 'ברמה' כשם מקום. בין פרשני הקלאסיים סובר כך הרמב"ן (פרשו לבראשית ל"ה) וזאת הדעה המקובלת במחקר החדש. אך תרגום יונתן וכן הוולגאטה ורוב הפרשנות הקלאסית (רד"ק, ר' יוסף ועוד) מפרשים 'ברמה' כתואר - "קול רם" או "קול ברומו של עולם". [מדברי תרגום יונתן והוולגאטה שהזכירו בהמשך, תוך הרחבה דרשנית גם את שילחו של ירמיהו מן הרמה יש ללמוד שהם סוברים שבכל זאת יש כאן בלשון הנבואה גם רמז לאירוע ברמה, אך על כל פנים לא יותר מרמז לארוע]. רבים חושבים כיום את הפירוש הזה למין ביאור אפולוגטי שמטרתו 'להציל את קבר רחל שביהודה. המאמר טוען שפירוש זה הוא הפירוש הנכון. זאת על יסוד עיון לשוני וסגנוני מן הבחינה הלשונית מיוחדת המילה בניקודה ברמה (ולא ברמה*) בעוד שהעיר בשם זה מופיעה תמיד בצורה מיוחדת.

מן הבחינה הסגנונית מתברר שנבואת הנחמה בפרק ל"א מקבילה במקצב ובשימושי לשון יהודיים לבואה שבפרקים ג-ד בירמיהו. [כגון הקבלת משקל וקצב בין ירמיה ד' ה' לבין ל"א ו'; השמוש ב'המיית המעיים' רק בד' י"ט ובל"א י"ט; המלה 'נצרים' (במשמעויות שונות!) רק בד' ט"ו-ט"ז ובל"א ה' - בשני המקומות עם הר אפרים, ציון וירושלים].

לחם אפרתה צעיר להיות כאלפי יהודה. אלא אמר לו: עכשיו, שאני מדבר עמך, הנם על קבורת רחל; אתה הולך, והן באין, ומצא אתה אותן כגבול בנימין בצלחה".
 אותה תשובה מובאת במדרש שמאל לפסוקנו. הדברים גאמרים מפני ר' יונתן למין קנטרן, שר' ינאי לא ידע להשיב על קשייתו.
 בקצת נוסחאות בראשית רבה וירושלם (פרשת פנ) מובא אותו מעשה במין ר' ינאי ור' יונתן, אך התשובה שם שונה, וניתנת בשתי גירסאות:
 א. בלכתך היום מעמדי עם קבורת רחל, ומצאת שני אנשים בגבול בנימין בצלחה.
 ב. ראית דאמרין: בלכתך היום מעמדי בגבול בנימין בצלחה, ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל.⁹

קבר רחל, סמוך לבית - לחם - יהודה

בדרך כלל רגילים לכוון את שלוש התירוצים בכריכה אחת ולראות בהם (כמו בשאר הדיונים המקראיים שבאותו פרק בתוספת ובדומיהם) דרך דרשנית ברוח "סרסוה ופרשהו", אשר לא תצלח להבנת פשט הכתובים, ולא תתיישב עם המציאות הגיאוגרפית. לאמיתו של דבר, אם אנו באים לבדוק את ההצעות מן הבחינה הגיאוגרפית, נפגשו שתי ההצעות שבבראשית רבה אמנם מקשות הן. המסע לחיפוש האתונות הסתיים בארץ צוף. שהיא חבל בהר אפרים, ומשם חזר שאל לביתו שבבנימין. שאל תשמאל לא נפרדו אפוא בגבול בנימין, ובודאי לא בקבר רחל.¹⁰
 לא כן באשר להצעת התוספתא ומדרש שמאל: "הנם עם קבורת רחל; אתה הולך, והן באים, ומצא אתה אותם בגבול בנימין בצלחה". הצעה זו אפשרית מן ההיבט הגיאוגרפי - האנשים באים מקבר רחל שכיהודה, שאל יצא לעומתם מזה אפרים, והפגישה ביניהם היא לאחר כמה שעות באמצע הדרך, בבנימין.

נשוב עתה אל הפסוק עצמו. כפי שהשאלה מוצגת בדרך כלל, מאז התוספתא, והקשי הוא מהלך חדש לפי אותה שיטה ראה מ' נאור, ידיעות, תשי"ח, 49 - "נמצא האתונות עם קבורת רחל".
 10 את הצעה זו דוחה בעל המדרש עצמו את הצעה זו. הוא רואה עיקר, מאחר שלפי תפיסתו "יצעב בארץ ימיני" מלמד, ששמאל ושאל היו בארץ בנימין. נראה, שבעל המדרש סובר, שיש לסרס גם את סדר הארצות במסע של שאל, שיצא מבנימין ושב לבנימין. ולעצם הענין הרי הכתוב אומר בפרש, שהפגישה לא הייתה בארץ ימיני, אלא בארץ צוף, ולא זו אף זו: נראה שארץ ימיני" כאן אינה ארץ בנימין, אלא מוחז בהר אפרים, וראו בקובץ זה "עליוהיון של ארץ צוף..."

ונקראו כן, אחד בבנימין ואחד ביהודה.³ על יסוד תפיסה זו נעשו ניסיונות לא שוא קבר רחל זה שבבנימין.⁴

ידועות אינה מסוימת לשיטה זו. בדינו שפע של מקורות היסטוריים, המכירים את כסמך לכית לחם, מתארים אותו ואף מציינים את מרחוק המרחק מירושלם. מ. ידיעות כאלה יש בדינו החל מסוף ימי בית שני ועד ימינו. תקופה עשירה עדויות בעת העתיקה היא המאה הרביעית והחמישית לסה"צ (אוסבוס, המסע היווני, מפת מידבא). העדויות מתקופה זו, שמקצתן ניתנו בתקופת ראשית של הנצרות בארץ, מבוססות בודאי על מסורת עברית,⁶ והן מציינות גם את גילם מירושלם ומבית לחם.⁷

אין בדינו אפילו עדות היסטורית מפורשת אחת מן העת העתיקה או מימי שתכיר את מצבת קבורת רחל בבנימין. אף קדמונינו, תנאים ואמוראים, הם הפרשנות היהודית בימי הביניים, כל דיוניהם בנושא זה מבוססים על הנחת יר רחל מצוי ביהודה בקרבת בית לחם.⁸
 יתן לכלכל, אם כן, את הפסוק בשמאל?

יקרי של תשובת חז"ל נמצא בתוספתא סוטה פרק יא:
 צא בדבר אתה אומר: בלכתך היום מעמדי וגר'. וכי היכן מצינו שבקברה רחל ול בנימין בצלחה? והלא לא נקברה אלא בבית לחם, חלקן של יהודה, שנאמר:
 ת רחל ותקבר בדרך אפרת, ואין אפרת אלא חלקן של יהודה, שנאמר: ואתה בית

יש ענין רב להסתייע בפסוק שבפרק ג' כ"א: "קול על שמים נשמע בני חנני בני ישראל".
 יל לגמרי לפסוק שלם, ומלמד לפי שרמיה' כמו "על שמים" - הרים גבוהים (השווה "הר ישיעיה נב", "על שמים" במדבר כ"ג ורא"ב ע"ש).

אשר לדעה זו אולי אפשר למצוא בדברי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות ג' ד, ב) "...ותבוא אל המקום מצבת רחל", רצח לומר, לא קבר רחל עצמו, אלא מקום הקרוב על שמו.

קום להתעכב במסגרת זו על הוהייים ועל המהלכים הפרשניים המדויקים שהוצעו בנידוננו. ז ורשימות ביבליוגרפיות ראו באנפיקולפדיה מקראית, א' 516-515 ערך אפרת (בכתב ע"י מ"ד ז' ור' 360-363 ערך רחל - קבורת רחל (ע"י א' דמסקי).

אחרונים של מתי כ, 16-18.

מקור העברי של מסורות אסכנים ומסע בורדו ראה ע"י מלמד, חרכין ג' ד, וט' קליין, "ספר Burdigalense", מחקרים ארץ-ישראלים ג' 5 ירושלם תרצ"ד, מבוא 18-1.

י הדרד נתנם ע"י מחברים וטסעים למן היוונים במאה החמישית (במהלך האונטוסטיון 5 מיל מירושלם). כולם מתאימים בדיוק למקום, שבו אנו מכירים כיום את קבר רחל. מחברים מזכירים גם את מקומו בצמוד לדרך ממערב, ואולם, הכול של ממש אנו מוצאים בשני מקורות ע' להיוונים - אסכנים והמסע מבורדו. שני המחברים הללו, שהם הראשונים המתארים את ע' במפורש (וממם אחד - החצי הראשון של המאה הרביעית) כותבים, שמקום הקבר 4 מיל ולם, 2 מיל מבית לחם. תיאור זה מכאן אונטו לאור דיר טנסורה - צומת גולה של היום (נצ' 1695), צפופית לקבר רחל. אילו היה מדובר במקור אחד בלבד, היה מקום להניח כאן טעות קים. אילו נמנה המרחק רחל מכיוון אחד, היה אפשר לומר, שהכוונה לסוף המיל הרביעי, קרוב המיל החמישי. במצב שלפנינו אין אלא פתרונות אפשריים. האם נבנה לפי זה, שקבר רחל היה ; בתחילה שם, ונזר אחר כך קשו להניח כך. התקופה שבין ארבעים להיוונים היא קצרה ; התקופה שלא חל בה תמורות וזעזועים רציניים בארץ; מה טעם יוזו בתקופה זו האתר ממקום חשיבות אחד למשכנו הדרך המסתברת לפתור את השאלה היה בהנחה, שיש קשר בין שני רים, א' בין שניהם לבין מקור משותף. המקור הראשון צ"ל, כנראה, את המדרש - המיל הרביעי ולם, ותכונתו לסוף המיל הרביעי - ובעל המסע מבורדו הסיון מכאן שהחזיקו בית לחם (לפי רס, מהלך מלמד, 196) רחוקה 6 מיל מירושלם, הרי קבר רחל רחוק ממנה 2 מיל.

תקורות העיתונים כסותרים קביעה זו - ראה בגמפח.

בסתירה שבין שמואל לבראשית. אולם, אם נתבונן בפסוק שבשמואל, נמצא שהקשר הוא בפסוק מתוכו: אם היה קבר רחל במקום ברור ידוע בימי שמואל תשאל, מדוע אין ציונו מספיק, ונדיר ציון נוסף "בגבול בנימין בצלצח" 11 ואם אין הוא ציון ברור כל-עצמו. מה הצורך בו בכלל, ומדוע לא די "בגבול בנימין בצלצח"? על כרחך מסתתר כאן משהו מהיבט אחר, לא גיאוגרפי, של הפרשה, המצריך לכאן את קבורת רחל.

תכליתם של האותות

וכאן אנו באים לשאלה הבסיסית, המקומית, שפרשה זו מעמידה לפנינו - לשם מה באו שלשת האותות הללו, ומה משמעות פרשה המרכיב, שהכחוש מדגישים אחד לאחר. נראה, שהבנת הפירוש שמואל לעומקו היא גם המפתח לפתרונה של שאלת מקום קבורת רחל.

מה היא אפוא משמעות האותות עצמי הפרטים?

הפרשנות מאז השבועים (כתוספת פרשנית) ויוסף בן מתתיהו (קדמוניות ו, ד, ב) רואה בהם כדרך כלל אותות כפשוטם - סימן והוכחה לשאל, שאכן נבחר מאת ה' למלך שיושע את ישראל 12.

הדבר היחיד שיש בפירוש זה כדי להסבירו הוא השימוש הלשוני במלה "אות" (בדומה לשמות ד, מ"ב ח). ואולם, לשם מה דווקא שלשה אותות? ועל שום מה כל פרשנות המרכיב? ועוד, עניין האותות הוא המשך ישיר לעצם המשיחה, ונראה כחלק ממנה. בכל המקומות האחרים, האות הוא עניין לעצמו, וניתן - למשה או לחזקיהו - לאחר לבטים וספקות מצד.

השבועים מדגישים את השאלה היטב בתרגומם לפסוקנו.

הם מוסיפים כאן: "וזה לך האות, כי ה' בחר בך למלך על נחלתך". מלים אלה אכן הן המתבקשות לפי פירושם, אבל בסופו של דבר אינן כחובות 13. גם מבחינת התוכן אין תוספת זו מתקשרת כהלכה. לא נאמר, שמחה שאול על בחירתו, או שלא האמין בה, ולא שמענו שמכות האותות סבר וקבל, להפך, אחר כל האותות לא הגיד את דבר המלכה, והכתוב אינו מגנה אותו על כך. גם אופיים של האותות אינו מסוג המופתים, כדוגמת המים הנהפכים לדם, או טל שעל הגיזה, או העל השב לאחור. כאן האותות הם אירועים אנשיים, ששאל עצמו משתתף בהם. על כרחינו יש לחפש את ההסבר בכיוון אחר.

בפרשנות החדשה ניתנים כמה הסברים, המתפשים את הערך הסמלי שבאותות. יש מי שרואה באות השני עדות לרצון ה', ובאות השלישי השתתפות פעילה של "רוח ה'". אחרים

11 על קרשי זה באו כנראה להשיב ר' יוסי הגלילי במדרש שמואל כאומקצת נסחאות השבועים, שפירשו "צלצח" כתיאור זמן (שעת צהריים) ונסחאות אחרת של השבועים, שחשבו את "צלצח" לשם פעולה.

12 בין מפרשנו הקלאסיים עומדים בשיטה זו רלב"ג ור' ישעיה. גם בין החדשים זו דעה מקובלת. ראה ב"ח טור, סיני, אנציקלופדיה מקראית א' 185-183 ערך "אות" וביבליוגרפיה שם.

13 רבים חושבים את נסחת השבועים לעיקר ומניחים שהתשטת מכה הפלגמית (ראה למשל:

S.R. Driver, Notes on the Hebrew Text of the Books of Samuel, Oxford, 1913 p.

78; H. Hertzberg, Samuel, Göttingen 1965 p. 77; P.K. McCarter, I Samuel Anchor

Bible N.Y. 1980 p. 171).

ה' סמית (1899 Samuel ICC Edinburgh) מניח, שהתנסה המקורי היה מעין

תוספת השבועים "יצונו" בשל "דעה קדומה תיאולוגית" (שאול לא הגשים את הצפיות, ודוד הוא

שבחו). מלבד הזהירות העקרונית, שעליו לנהוג בכל הצעה מסוג זה, כשל החפשיות שבה נהגו

מתרגמי השבועים בהשוואה לזהירותו של נוסח המסורה (ועייני י' קוטשר, הלשון והרקע, וירושלים

תשי"ט, עמ' 54-57). הרי כאן ההקשר וניתוח התוכן מעיד, שתוספת זו רדאי היא כנדר טלאי מלאכותי,

שאינו פותר את הבעיות הבסיסיות.

ראים במתנת האנשים שבאות השני רמז לדורון הניתן למלך 14. אצל רוב המחברים ההסבר אינו כולל את כל העניין, אלא את מקצתו.

בכיוון מגובש יותר נוקט מ' צבת 15. לדברי האות השני מסמל את הסכמת העם, והאות השלישי מסמל את הסכמת ה' למלוכת שאול. האות הראשון אינו משתלש אורגנית כמו שני האותות האחרים, ומבחינת הרצף הסיפורי הוא "תשרי". מטרתו, אילבא דצבת, משנית: מחד סגירת סיפור האנוחות, ומאידך הכנסה מאולצת של מלת המפתח "צלצח" (כך, לדעת צבת, עפ"י השבועים, במקום "צלצח"), שם מקום, שיש בו רמז לצליחת רוח ה' על שאול.

ואולם, בסופו של דבר אין הדעת נחה בכל ההצעות שהוצעו.

שלש נקודות מדגיש כאן הכתוב, ובהן, לדעתי, המפתח להבנה נכונה של משמעות הפרשה:

1. לפי נוסח המסורה, שהוא עיקר, האותות הם חלק מעצם המשיחה, ולא משהו שנוסף אליה. דבר האותות נאמר עם המשיחה, בתוך כדי דיבור: "הלא כי משחק ה' על נחלתו לגלית, בלכתך היום מעמדי" וגו'.
2. מה תכלית האותות? - אף זאת מדגיש הכתוב יותר מפעם אחת: "ונהפכת לאיש עומס פרטים בתיאור אירוע הוא דבר שהמקרא בורח ממנו בדרך כלל. המספר המקראי, ובספר שמואל בפרט, נוהג להדגיש את המוקד ולהיחזק את התפאורה. עלינו לחפש, מה מסתתר בתוך התיאור שלפנינו, שלכאורה מופרז הוא ובסורבל.
3. עתה, הבה נבדוק ונסדר את מרכיבי שלשת האותות סידור שיטתי, ונתחיל מן האות השני. נביח לפי שעה את האות הראשון, מאחר שהוא הבעיית.

בהסתכלות ראשונה כבר אני רואים, שאפשר לתת כותרת לכל חלק של התיאור:

המקום	כמה	תיאור	הנציג אתם
ותלפת...אלון תבור	ושמאור שם שלשה אנשים	עולים אל האלהים ב"ת-אל ואחד	ושאלו לך לשלום ונתנו לך... ולקחת מידם.
		אחד נושא... ואחד נושא... אחד נושא...	

והנה, אם מתבוננים אנו בתיאור השלישי, מתברר לנו להפתעתנו שאף הוא בניו מאותם המרכיבים עצמם. אם כן, אנו יכולים להוסיף לאותה טבלה גם את האות האחרון:

III המקום	כמה		תיאור		הנצח אתם
	אחר כן תבוא	נפגעת חבל	יורדים	ולפניהם נבל ותוף ותליל וכנור	
גבעת הא' אשר	נביאים	חבל	יורדים	ותוף ותליל וכנור	וצלחה עליו והתנבית עבם.
שם נציבי פלשתים...	נביאים	חבל	יורדים	ותוף ותליל וכנור	רוח ה'

14 לאחרונה נאמרה דעה זו ב"דעת מקרא" לפטקוב. (י' קיל ספר שמואל "דעת מקרא" מוסד הרב קוק תשמ"ב).

15 HUCA 33, עמ' 116-117. אין כאן המקום להשיב על המאמר בכללותו (תוכנו העיקרי: קבר רחל

המקורי היה בסמוך לקרית יערים, היא אפרתה. עפ"י תהלים ודכ"ז, המקום מתאים למסע שאול

מ"דננים", עירי של שמואל לארץ בנימין דרך שער הגיא. סיפור מות רחל וקבורתה בהקשר גיאוגרפי

אחר הוא מסורת אחרת, משנית. ראיות עיקריות: דברי תיאוריסטים על קבר רחל באזור זה. נסחאות

השבועים "צלצח", המסות לגיוסא "צלח", והתוספת "צלצח" "הרבה", שכולם מוליכים לקרית

יערים. אני עוסק כאן רק בחלקו של המאמר, הדן בעניין האותות.

16 על נקודה זו עמד מחברים אחדים.

בסרם ננסה לחזור לעומק הדברים, עדיין אנו צריכים לשבץ את האות הראשון במערכת שבנינו.

המקום	כמה	תיאורם	המקום
I			
כלמקד עם קבורת רחל	ומצאת שני אנשים	נאמרו אליך נמצאו האותיות...	המקום
היום בגבול בנימין			
מעמדי בצלצ			
II			
וחלפת... אלון תבור	ומצאתו שליש	אחד נשוא... ושאלו לך לשלום	המקום
	אנשים	ונתנו לך... ולקחת מדם.	
III			
אחר כך גבעת הא' תבוא אשר שם נצרכי...	ופערת חל נבאיפ	יורדים מהבמה והתחבית עליך רוח ה'	המקום

עתה כבר אנו יכולים לראות איך הותרה פקעת הפרטים והיותה למערכת מופלאה של "שנינו" והתפתחות מורגת. במקצת הטורים עוד עלינו לספל אולם תחילה הבנה נחבנו בטורים ובחצאי-טורים "חלקים".

- * כל כתב - וזה לפי - אחר כן תבוא
- * "שני אנשים" שליש אנשים, הכל נביאים
- * ומצאת (אחיה) ומצאוך (הם), ופגעת (פעולה הדדית)

נאמרו אליך נמצאו האותיות...

ושאלו לך שלום... ונתנו לך... ולקחת מידם	שאלית שלום	שאל מקבל
וצלחה עליך רוח ה' והתחבית עמם.	נתינה	שאל מקבל
	השתתפות מוחלטת	שאל מקבל
	כחירה רוחנית עליונה	שאל מקבל

לפנינו אפוא מבנה מושלם ואחיד, אשר בכל פרטיו ניכרת התעלות רוחנית מן הנמשך אל הגבוה והנשגב¹⁷.

עתה ברור לנו, שאין כאן אותות מסוג "מפת" ראייה. האותות שבכאן הם מושג שונה, ואולי נכון להגדירם: השתתפות בחירת ה' במעשים¹⁸.

האותות הללו הם אירועים, שבהם הופך שאל - בהדרגה - ממחפש אותות אלמנטי לאיש אשר רוח א-לוהים בו. הטבלה שבנינו אף מלמדת אותנו, ש"הנחפכת לאיש אחר" אינו חלק של האות השלישי, אלא סיכום של כל שלושת האותות. על כן בתיאור התגשמות האותות,

17 על ההדרגתיות שבכאן עמד י. קל במידתו החדש לספר שמואל ("יעת מקרא" מבוא עמ' 12), אם כי לא בכל היקפה, עיי'ש. ואולם מסקנת מאמר זה אינם תואמים את קביעתו (שם, עמ' 29), שסדר המקומות שבפרשה בני לפי "שלושה וארבעה". לפי מה שהעלנו כאן יש בכל אות משלוש הפגישות

מקום התרחשות (בגבול בנימין בצלצ, אלון תבור, גבעת האלקים) ומקום נוסף המובלע בתוך תיאור האנשים (קבורת רחל בית-אל, הבמתה).

18 מעתה כר יש לראות גם מקצת "אותות" אחרים שבמקרא: השבת - "אות היא כיני בנינו" (שמות לא ג); "זוה" ה' האות... בהוצאת את העם ממצרים תעבדו את ה' על ההר הזה" (שם, ג כב); "זוה" ה' האות אכל השנה ספיה" (ישעיה לא).

שבו הכותב מוותר על חזרה מפורטת, הוא יכול להסתפק באמירה המסכמת: "ידה" לו א-לוהים לב אחר, ויבואו כל האותות האלה בימי ההוא".

נשוב עתה אל האות הראשון. ראינו, שהכנסתו לתוך המסגרת, אינה משלמת כל המערכת שבתיאור II - III קיימת, חוץ מטור מרכזי אחד שהוא סתר - תיאור האנשים. לעומת זאת יש לנו מדור אחד הלוקה ביות, הלא הוא מקום הפגישות. יעוד מבחינה סדר הפסוק נמצא המקום המוכפל דווקא במקום שבו היה צריך לבוא התיאור! המסקנה המתבקשת פשוטה היא בתכלית:

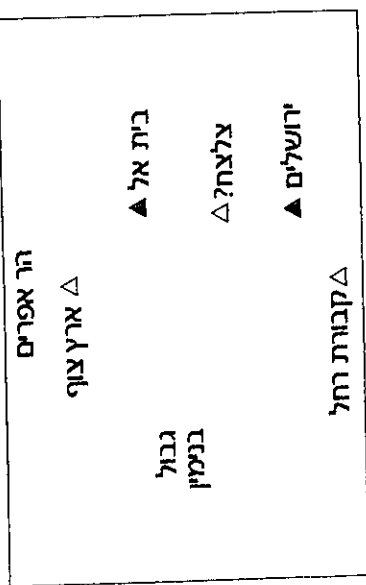
אין כאן לא סתר ולא יתר - ואכן הקטע "עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצ" כולל את שני הדברים, יש בו מקום הפגישות - "בגבול בנימין בצלצ"¹⁹

יש בו תיאור האנשים - "עם קבורת רחל"

וכאן יש להסביר: איך יכול "עם קבורת רחל" להיות "תיאור"? והתשובה היא: שמואל הרואה צופה כאן למרחוק בעיני רוחו. מכוח אותה סגולה, שבה הוא נתן את תיאורם המדויק של שלושת האנשים שבאות II ושל הכלים המנגנים באות III, מאותו כוח עצמו הוא צופה ומביט אל שני האנשים: עתה, בשעת בוקר מוקדמת הם נגלים לו "עם קבורת רחל". עם בוקר שאל יצא מארץ צוף, אי שם בהר אפרים, ופניו דרומה אל ביתו שבמרכז בנימין. באותה שעה שני האנשים יוצאים מן הכיוון המנוגד - קבורת רחל שביהודה - צפונה אל ארץ בנימין. בשעת צהריים יפגשו והם במחצית הדרך - בגבול בנימין בצלצ.

הנה כי כן הביא אותנו העיון במבנה הפרק ובמהותו בחזרה אל הפתרון הקודם של התוספתא - "הנם עם קבורת רחל. אתה הולך והם באים, ואתה מצא אותם בגבול בנימין בצלצ"²⁰.

בסרטוט סכמתי אנו יכולים להביע את הדברים כך:

19 לפי המבנה שהצגנו יש עכשיו מקום רב לחזור ולשקול את האפשרות, שביצ'לצ"ח או הוא תיאור, ולא שם מקום. מאחר שכשני האותיות האחרונות התיאור מורכב משני חלקים - האחד מגמה ותיאור כללי (עולים אל האלקים בית-אל, יורדים מהבמה), והשני תיאור מפורט (אחד נשוא... ולפניהם תוף...), ואם אנו מחליטים ש"עם קבורת רחל" מקביל לתיאור המפורט יותר, שמה "צלצ"ח שהוא ממילא "עלמל" מקביל ל"עולים" ו"יורדים" שבאותות הבאים. תפיסה זו אפשר שהיא מחזירה אותנו לתרגומם של השבעים, נוסח ב: $\Delta \chi \rho \mu \epsilon \nu \sigma$ - מדלגים (=ממהירים).

20 המקרה המיוחד הזה שבו ה"תיאור" גם הוא שם מקום, ומבחינה כרונולוגית הוא קודם ל"מקום", הוא שגרר לשני הסדר בפסוק. דו זה של העצמה הכיוון של התוספתא והסכמתו ע"י כוח הראייה למרחוק - למדתי מאבי מורי פרופ' יהודה אליצור. ודומני, שהנחיה כסיסית זו היא חשופה בפני את צופות הפרשה כולה.

פרשתנו - מפתח להבנת טיבם של קברי אבות

משעמדנו על החלוקה הנכונה בין מקום הפגישה ובין תיאור האנשים, עוד עלינו לנסות להבין את טיב ההתקדמות שבשני הסורים הללו על שלוש שלביהם.

מקום הפגישה	I בגבול בנימין (בצלחצח?)	II אלון תבור	III גבעת הא-לוהים
	עם קבורת רחל	עלים אל הא-לוהים בית-אל אחד נושא... ואחד נושא... ואחד נושא...	יורדים מהבמה ולפניהם גב ותוף וחליל וכנר והמה מתנבאים

בסור "מקום הפגישה" יש התעלות הדרגתית. התחנה האחרונה שבו היא מסתמא גם התחנה האחרונה במסע - הגבעה, עיר שאול, אשר ממנה יצא להיפושיו, ובה אנו מוצאים אותו לאחר מכן. בהמשך היא נקראת "הגבעה" סתם, ודודו של שאול וכל יודעיו מצויים בה. אף על פי כן שמואל מכנה אותה כאן בשם לואי נדיר "גבעת האלוקים", ואין לתמוה על כך.

כמו בכל שאר הפרטים גם כאן הגדרה מהותית שמעבר לתחומי שמות גיאוגרפיים היא השם הישן למקום שיש בו כמה ונביאים מתנבאים. הדרגה הנמוכה שבסור זה - "בגבול בנימין" - אף היא דרגה: ארץ בנימין היא ארץ השראת השכינה "חופץ עליו כל היום". טיבה של הדרגה האמצעית - "אלון תבור" - עוד צריך מחשבה ועיון.

עתה נעבור אל הסור "תיאור האנשים". לפי הרעיון שפיתחנו במאמר זה אין קבורת רחל חלק אורגני במסכת ה"גלגל" הטופוגרפית של הפרק (אע"פ שאמנם היא משתלבת בה היטב). קבורת רחל הוזכרה דווקא בשל משמעותה הרוחנית, הפנימית.

וכאן אנו באים לשאלה עקרונית ולא-פשוטה - מה טיבם של קברי האבות במקרא בפלג בתנ"ך כולו, ובפרט בספר בראשית, יש חשיבות מיוחדת לקברי האבות, למקומם ולסיפור קבורתם. לעיתים מודגש, שמקום הקבורה הוא גם ראשית אחיזתם של עם ה' רשל אמונת ה' בארץ המובטחת. כזה הוא מקום מערת המכפלה - קניית הקרקע הראשונה של אברהם העברי בארץ; כזה הוא קבר יוסף בחלקת השדה אשר קנה יעקב במאה קשיטה "ויבן שם מזבח"; וכנראה אף קברי של משה, אשר אע"פ שלא ידע איש את קבורתו, מכל מקום משה מברך את גר - "יזרא ראשית לו כי שם חלקת מחזק ספרך" (דברים לג כא).

ואולם מעלה זו שהתכוונ מיחס לקברי האבות - מה טיבה למעשה התורה, ואף התורה שבעל פה, עוברת על כך בשתיקה. התורה מודגשת את האיסור שבדרישה אל המתים ושבוית מתים (דברים יח יא) (ושם כו יד לפי פשוט); תהלים קו כח) - מנהגים שהיו מקובלים בכל עמי קדם. לכאורה הדבר נראה, כאילו גישות סותרות כאן.

פרשה זו בשמואל, מעשה יחיד במקרא, שמדובר בו על אנשים הפוקדים את קברי האבות, אולי היא המפתח להבנת העניין.

הנביא מציע לפנינו כאן שלוש דרגות. העליונה שבהן היא חבל נביאים המציעים בניצוחם של חזונית הקרבה הגדולה ביותר, שיכולה להיות כין אדם לא-לוקי. למטה הימנה - אנשים, המתקדשים לזבח לה' בבית אל, ודרגה אחת מתחת לשני אלה - שני אנשים, שפקדו היום את קבורת רחל. כפי הנראה, מסתתרת כאן ההשקפה הנוברית הנהוגה המקובל בין הטובים שבעם כאשר לקברי האבות.

קברי האבות הם מקום סגולה, אבל לא מקום קדושה. השכים משם אין בידם שום דבר ממשי, לא זבח ולא תוף וכינור; אבל יש בהם רוח מרוממת, ויש ערך רוחני לפגישה עמהם.

נספח: היש זכר במקורות חז"ל ל"שיטה הצפופית"?

יש שרצו למצוא בשני מאמרי חז"ל חד למסורת על קבר רחל בבנימין. האחד בספרי (חזאת הברכה שבג): "י' מאיר אומר: בחלקו של בנה מתה... ואיזה זה בנימין...". השני בבראשית רבה (פב): "מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת? אלא צפה יעקב, שתגלית עתידות לעבור דרך שם וקברה שם שתהא מבקשת עליהם רחמים..."

ואולם, אם אכן היתה מסורת כזאת קיימת בתקופת התנאים והאמוראים - מדוע ראו קושי דווקא בפסוק שלנו בשמואל, וייתכן אותו כשלשה אופנים שונים שיתאימו לבית לחם יהודה ואין זה אביה המסודר באופן מוחלט כל כך, עד שלא נשמר זכרה בדברי שום נוסע ומחבר מן התקופה או מן התקופות שאחריה? עיומת זאת מעידים, כאמור, בדרך שאינה משתמעת לשתי פנים המקורות הנצריים בני תקופת האמוראים - אשר מוכיח מסורותיהם יהודיות הן במקורן - על קבר רחל כסמך לבית לחם.

גראה, שאף שתי המסורות הללו לא נתכוננו להעתיק את קבר רחל ממקומה תחילה - הקטע בספרי.

קטע זה הגיע אלינו בנוסח משובש, שאי אפשר להבינו. עפ"י נוסח אחר ומקביל במקום אחר (ב"ר פ' צט. ראה בהערות מ' איש שלום לספרי שם אות כד ופינקלשטיין במהדורתו, עמ' 411) מתברר שדברי ר' מאיר אלו הם חלק מדין שכל כולו תיאורי-מדרשי: האם בית המקדש שייך ליהודה או לבנימין? ר' יהודה משייך את המקדש ליהודה ומסתמך בכחב "הנה שמענוה באפרתה... בבואה למשכנותיו נשתחווה לזוהם רגליו" (תהלים קלב). ומאחר שאפרתה שבבראשית (לה ומט) היא כיהודה, הרי בדרך של גזירה שוה "אפרתה-אפרתה" עולה, שגם בית המקדש הוא כיהודה. ר' מאיר משייך לו באותה מטבע מדרשת. לדברי ר' מאיר כל השראת שכינה אינה אלא בבנימין - המקדש בירושלים ואף המשכן בשילה שייכים לבנימין. בהמשך לקו זה אומר ר' מאיר: אף קבר רחל הוא בכלל נחלתו של בנימין בנה, וממילא גם הגזרה שוה "אפרתה-אפרתה" מראה, שכית המקדש הוא לבנימין. אין אנו רגילים היום לשיטות אלה של לימוד; אולם אם אנו מנסים לחדר לתוכן הדבר, שאין כאן לא הפניות גיאוגרפיות ולא פרשנות פשוטית של שום פסוק.

נחלת השבטים משמשות כאן כל סמלי-רעיוני, שאין לו כל אחיזה במציאות הגיאוגרפית וההיסטורית²¹. אפשר לנסות זאת כך: אין ר' מאיר מזין את קבר רחל ממקומו לארץ בנימין, אלא להפך, הוא מרחיב את נחלת בנימין עד לקבר רחל. שיטה דרשנית מעין זו באשר לשבטים נחלת ידועה גם ממקומות אחרים. כדוגמאות מובהקות אפשר להזכיר את ענין "דרשנה של יריחו" (אדר"ב פרק לד ומקבילות); את הקביעה, שכל שש ערי המקלט הן בנחלתו של שמעון (ב"ר צח), ועוד כיוצא באלו.

באשר למאמר בבראשית רבה "צפה יעקב שהגליות עתידות לעבור דרך שם"²²... בניגוד לספרי הנ"ל - כאן לכאורה דברים מפורשים, ובאינטרפרטציה גיאוגרפית ברורה.

²¹ בתוך דברי ר' מאיר העלתה גם האפשרות, שקבר רחל הוא בגבול בני יוסף ר' מאיר דוחה אותה עפ"י דרכו המדרשית. מתוך הפסוק בתהלים - "מצאנוה בשדי יער" במי שנמשל ליער, זוה בנימין בירר.

²² שדין כזה מנותק לגמרי מכל עניין שבגיאוגרפיה. לשם שלמות התמונה עלינו להזכיר כאן גם סטע מ"סדר אלהו רבה" רח"י (בראשית מח ו, מובא ב"חזרות שלמה" שם). המקביל למימרה שבבראשית רבה, אך מסיח עליה בדברים שקשה להכניס לדיקו את כוונתה ("שאפרת היא רמה, ובה הי עתידין לעבור דרך שם"). אין לראות בקטע זה מקור בפני עצמו, אלא תולדה מאחרת של הדרשה שבבראשית רבה.

לאור המצב בכל שאר מקורות התקופה נראה, שיש לבקש כאן הקשר היסטורי, שעליו נדרש הכתוב, ואשר יתאים לקבר רחל שבסמוך לבית לחם.

כידוע, הרבו התנאים האחרונים לקשר פסוקים רבים של פורענות אל החורבן הגדול והשמד בדורו של אדריינוס ובן כוזיבא (בפרט האלפא-כיתא השנייה של איכה, בירושלמי סוף תענית; איכ"ר ב). והנה מוסר לנו הירדנימוס (פירושו לירמיה לא זכריה ט), כי לאחר דיכוי המרד הועברו בפקודת אדריינוס שבויי יהודה ליריד הגדול של בוטנה-טרבינתוס צפונית לחברון, ושם נמכרו לעבדים ויתרם הועברו לשוקי עבדים אחרים. אפשר אפוא, שלמאורע זה רומזת הדרשה האמורה שבכראשית רבה, שבו עברו המוני השבויים על אם הדרך אצל קבר רחל²³.

מעניין ביותר לעקוב אחר תדרך שבה הובאה האגדה בפסיקתא רבתי (ב, ג): "ואקברה שם. ולמה? שגלוי רצפי לפניו, שסוף בהמ"ק עתיד ליחרב, ובניו עתידים לצאת בגולה, והם הולכין אצל אבות ומבקשים מהם שיתפללו עליהם, ואינן מועילין להם; וכיון שהם הולכים בדרך, הם באים ומחבקיין קבורת רחל והיא עומדת ומבקשת רחמים..."

מעבר לעניין הרעיוני - רחל האם, עיקרו של בית, פועלת מה שלא יכלו לפעול כל האבות והאמהות - ברור, שבעל הפסיקתא²⁴ התקשה בקושי הגיאוגרפי. הוא ידע והכיר את קבר רחל דרומית לירושלים והמציא דרך, שתשמור את הרעיון במסגרת הגיאוגרפית הידועה בתוספת נופך חדש!

23 גם הצעה זו מתורתו שבע"פ של אבי-מורי.

24 על תקופת הפסיקתא ומקורותיה ראה בהקדמת מ' איש שלום, 24-25.

פרק רביעי

מצבת קבורת רחל

”כח אפר ה': קול גורגות גורגות, גורגות
גורגות גורגות; רחל קבורה על גורגות,
קבורה על גורגות, כי איננו” (לא 14)

מפסוק זה ברור, שקבורת רחל היתה ידועה לירמיהו בר מ ה *
או, לפחות, במקום קרוב אליה. שאם לא כן, משום מה נשמע קולו
דוקא שם?

גם משמואל א' (י 2) ברור, שקבר רחל היה בקירבת מקום לדמה
או לגבע * אבל ”בגבול בנימין” —

”בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל, בגבול
בנימין, בצלצח”.

אולם הדברים הללו שבירמיהו ובשמואל נראים כסתירה למסופר

בבראשית:

”ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת הארץ לבוא אפרתה, וחלד רחל
ותקש בלדתה... ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה, היא בית לחם”
(לה 16: 19).

* לדעת רוב החוקרים היתה רמה בסביבת המקום שבנוי עליו עכשיו
הכפר ארם, כתשעה ק"מ צפונית מירושלים.
** כיום גשע, כשנים וחצי ק"מ מזרחית לרמה.

”ואני, בבואי מפון מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך, בעוד
בברת ארץ לבוא אפרתה, ואקברה שם בדרך אפרתה, היא בית
לחם” (מח 7).

”סתירה” זו גרמה להילוקי דעות רבים בקשר לזיהוי מקומו של
קבר רחל. יתכן היה אולי לתרץ ולומר, שבמסע מפון הרחוקה, אפשר
לתאר כל מקום בארץ בנימין כקרוב לבית לחם — אך הכתוב מדגיש:
”ויסעו מבית אל אל, ויהי עוד כברת ארץ...”, כלומר: ביחס לדרך
מבית אל ולא מדרך. וכמעט כל מקום בארץ בנימין קרוב יותר
לבית אל מאשר לבית לחם.

נסיגות שונות נעשו, איפוא, לקביעת מקום קבורת רחל, אך אף
אחד מהם אינו מתישב עם שני המקורות כאחד, הסותרים, כאילו, זה
את זה באופן חריף.

במשך זמן רב הטרידהני בעיה זו בהיותי מסיר לעתים קרובות
בארץ בנימין. האומנם אין לפתרה? ובאחד מסירי אלה, בהיותי צועד
כחום היום באחד השבילים אשר בארץ בנימין, עלה בלבי רעיון:
אולי יתכן ש”אפרתה היא בית לחם” אשר בבראשית איננה ”בית לחם
יהודה”, כי אם מקום אחר, בארץ בנימין? ואם נוכל למצוא
כאן — הרי פתרנו חלק מן הבעיה.

אותה שעה מהלך הייתי ב”שביל הנכנס ממערב לבית הנקיקים
חיפה, אשר בו גובע המעין הגדול המשקה עד היום את ירושלים, הלא
הוא עין-פרה. ורטט עבר בי — האומנם לא נשמר לנו בשם זה שריד
מאותה ”אפרת” העתיקה? והרי זהו ”פרת” של ירמיהו!

הנה ביהושע (יח 23) נזכרת ”הפרה” בין ערי בנימין: רוב החוקרים
קובעים מקום זה על יד המעין הנ”ל, בחרבת עין-פרה.

ופירוש זה אמנם מתקבל על הדעת: סביבות הנהר הגדול מפורסמות היו בפוריותן, ויש לשער שכך גם היו סביבות פרת בבנימין, אשר ישבו על המעין הגדול ביותר. ו' בית לחם הריחו שם בעל אותו תוכן. מקור הלחם — מקור הפוריות. לא מן הנמנע, איפוא, שאפרת המצטיינת בפירותיה תיקרא גם בית-לחם, ואין תימה, שבית-לחם יהודה נקראה אף היא אפרת. עד היום מצטיינת בית-לחם יהודה בכרמיה המרהיבים ובשדותיה הנרחבים המשתרעים ממזרח, שאין כמוהם בהרי יהודה.

מכל האמור עד כאן יש להסיק, כי „אפרתה היא בית לחם” אשר בבראשית היא העיר הקדומה שהיתה בודאי בנויה על המעין הגדול „עין פרה”, והיתה אולי מפורסמת ביותר כמרכז לפני עלותה של ירושלים.

אפשר אולי גם להניח, כי מתחילה נקראה „אפרת” ורק אחר כך „בית-לחם”, ובה מסתבר הביאור שבא פעמיים בספר בראשית — „היא בית לחם”. והרי: בעוד אשר ביהושע נקראה „הפרה”, הנה בנחמיה מוצאים אותה בשם „בית-לחם”.

„אפרת” זו תוכל עכשיו לעזור לנו לשער את מקומו של קבר רחל. נציין במפה המצורפת: הדרך מבית-אל (כיום הכפר בתין) לאפרת (היא עין-פרה) יכולה לעבור עד לגיא סנה שמצפון לגבע על הרמה דרך הכפר בורקא, או לאורך הוואדי היורד מבית-אל דרומה. אחר כך עולה הדרך אל גבע, וכאן תרד לאורך הוואדי דרומה, ומשם פונה עם הוואדי מורחה, עד הגיעה לעין-פרה.

הנה, כירידה מגבע, בדיוק עם סיבוב הוואדי מורחה, לאחר שעברנו את הנהר הדרך מבית-אל, ולפנינו רק עוד כשלושת רבעי שעה עד למעין פרת — נתקלים אנו בחמש מצבות ענקיות, אשר הערכים

מעין זה שופע כמות רבה של מים כל השנה, ועד היום משמש הוא מקור חשוב למי שתיה לירושלים המודרנית. יתכן, איפוא, שסביבות המעין עצמו היו מיושבות בימי קדם עיר הזמיה מבורכת בכרמיה, אשר היתה מרכז לארצות שנפלו אחר כך בחלקם של בני בנימין ויהודה (אמנם לא מצאתי, בכל הספרות שיכולתי להשיג, דבר על חפירות שנעשו במקום זה ועל גילוי שכבות מן התקופות הנ"ל).

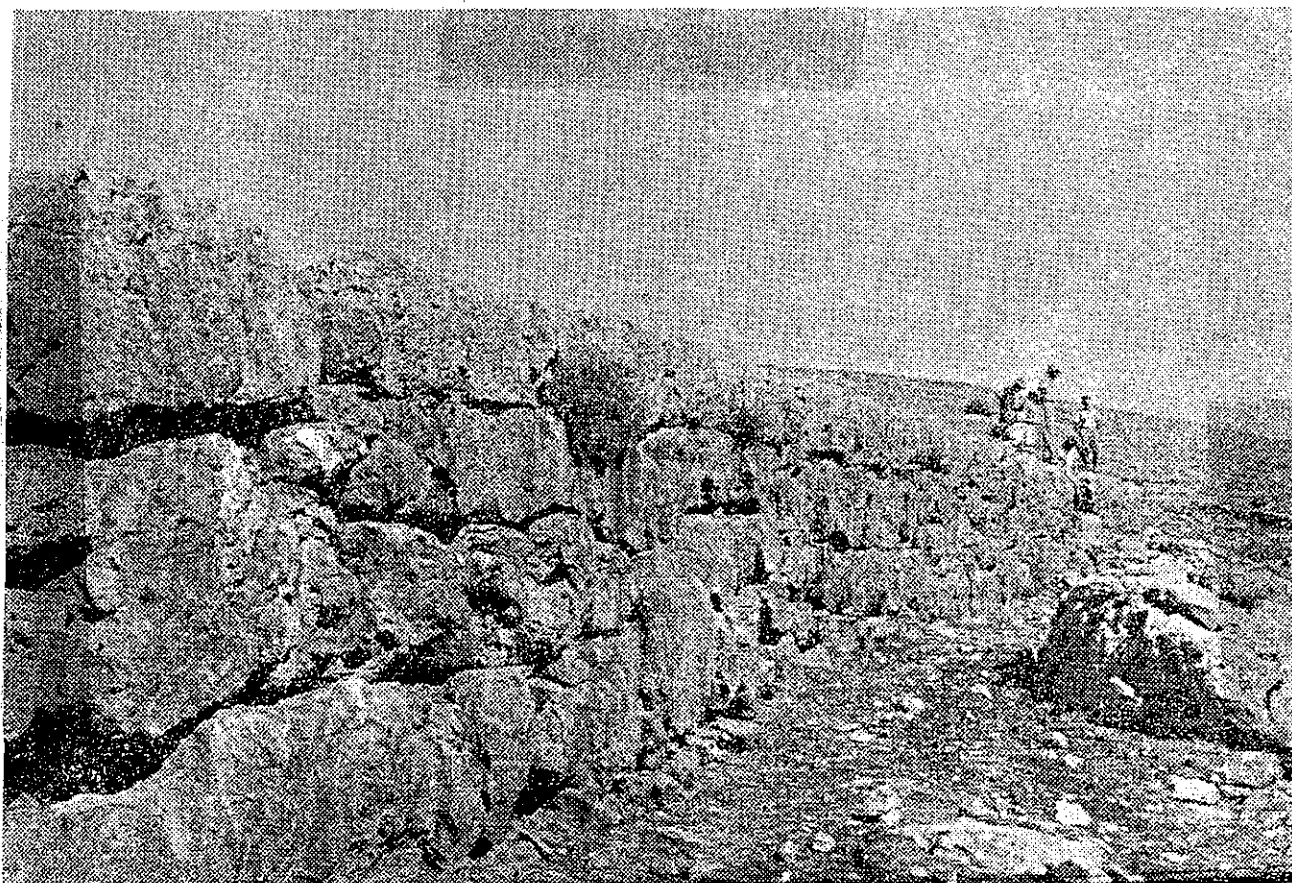
יעקב נסע מבית-אל דרומה. אמנם הדרך הנוחה ביותר בכיוון זה היא במקום שעובר כיום כביש המכוננית. אולם עלינו לזכור מיה, שנוחיות הדרך נקבעה לא רק לפי הטופוגרפיה, כי אם בעיקר לפי מקורות המים ומקומות הישוב. לכן ננסה לשער כי דרכו של יעקב מבית-אל לחברון לא עברה על קו „פרשת המים”, אלא נטתה קצת מזרחה, אל המעין המפורסם פרת ועיר הגנים שלידו, ורק משם עלתה דרומה (ראה במפה).

השם אפרת דומה לשם הערבי עין-פרה, וגם „הפרה” שביהושע. אולם מניין כאן „בית לחם”? והרי פעמיים מודגש בבראשית: „היא בית לחם”.

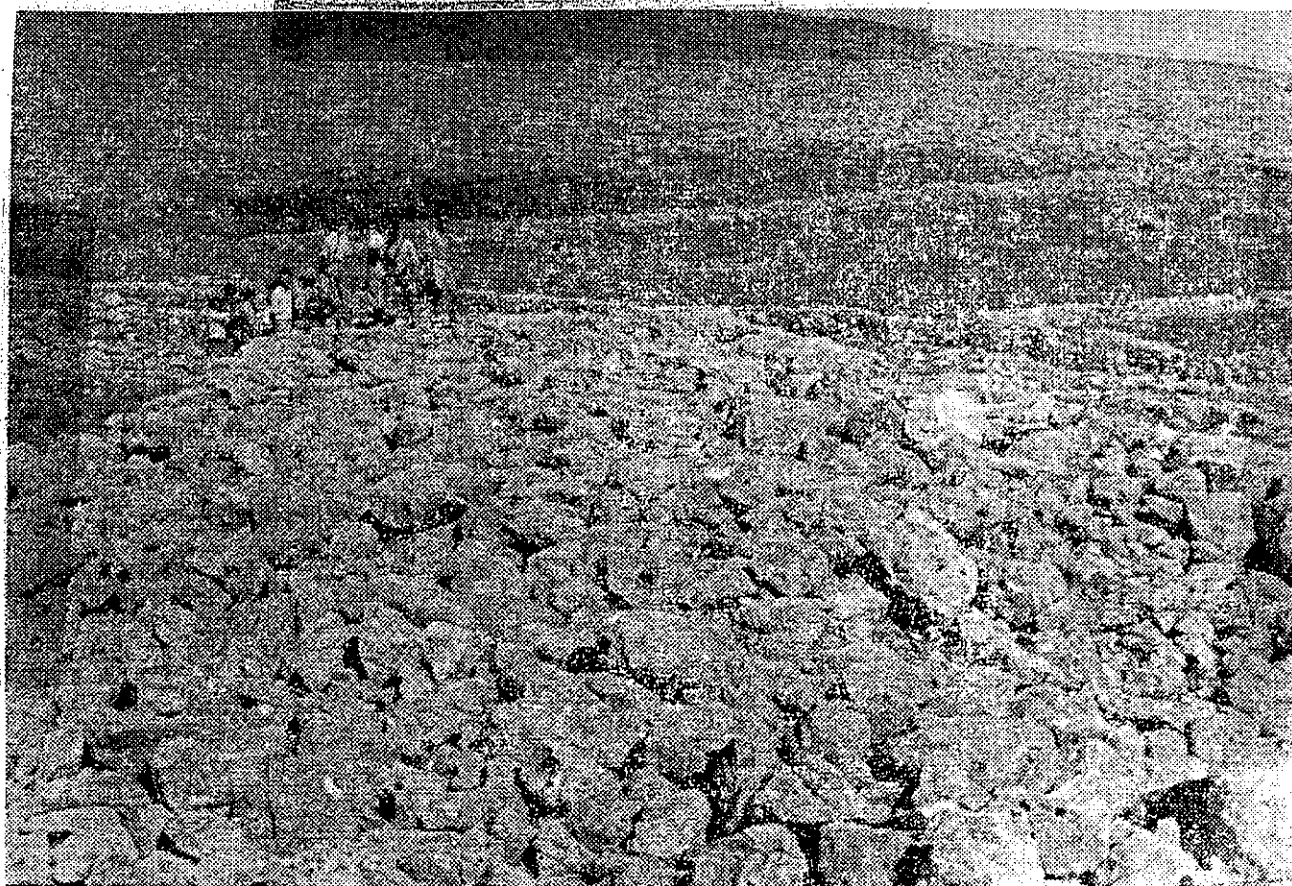
והנה בספר נחמיה מוצאים אנו בכירור אנשי עיר בשם בית לחם בין העולים מבני ערי בנימין:

„בני גבעון תשעים וחמשה. אנשי בית-לחם ונסופה מאה שמונים ושמונה. אנשי ענתות מאה עשרים ושמונה. אנשי בית-עצמות ארבעים ושנים” (ו 25—28).

ובין אותן הערים ממש נזכרת ביהושע כח 23 „הפרה” במקום בית-לחם. נראה לי, ששני השמות הללו אינם אלא שמות שונים שמובנם אחד: נהר פרת הגדול נקרא כך על שום פירותיו המשובחים.

תמונה יט: אחת המצבות של "קבור בני ישראל".

תמונה כ: אחת המצבות של "קבור בני ישראל", מצולמת מלמעלה.

מכנים אותן בשם "קבור בני ישראל" (תמונות יט, כ). כחידה הן המצבות הללו בעיני החוקרים, אשר מדדו ובדקו, והחליטו שהן מן "התקופה הפריהיסטורית". אף הערבים אינם יודעים על שום מה יכנון בשם המיוחד הזה. ומצבות הענק הללו עומדות דוממות ואין יודע סודן. באחד מסירי בסביבה, בהיתי יושב שם ותוהה על השם המופלא הזה לבנינים העתיקים הללו. העזתי פתע לשער שמא גנוזה כאן עובדה יקרה מאד ורבת חשיבות: האין רגלי עומדות במקום קבורת רחל אמנו? והרי מקום זה הוא ממש "עוד כברת ארץ לבוא אפרתה" לאיש היורד מבית-אל אל עין-כרה.

הנה יעקב אבינו עם כל הכבודה המתנהלת לרגליו נוסע מבית אל דרומה. לפי חשבוננו יוכל להגיע עוד באותו יום עם רחל ההרה ללדת עד לאפרת, ושם, בינות לכרמים המהוללים, ישבו על מים רבים. שם תלד לו רחל בן זכר, ותוכל להינפש בצל עצי הפרי ולקול משק המים. אך פתאום, בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה, מרחק שעה קלה מן העיר הנכספת, כורעת רחל ללדת במקום צחיח ללא מים. והיא נופחת נשמתה. נולד בן-ימין. הבן היחידי אשר נולד בארץ-ישראל, ולכן זכה לרשת את סביבות הארץ אשר בה נולד, ובתוכה גם אפרת היא בית-לחם.

ובמקום זה, בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה, בגבול בנימין (לא על גבול בנימין, אלא "בגבול", בתוך גבולותיו), הציב יעקב מצבה רבתי כראוי לרחל אהובת נפשו. "היא מצבת קבורת רחל עד היום". אם נקבל רעיון זה יתישבו לנו כל הקשיים וה"סתירות" שעזירה קבורת רחל. ואף יוסר הלוט מעל המצבות העתיקות ושמן המזור בפי הערבים, שעד עתה לא ידע איש את פירושו: הלא המה המצבות העתיקות של בני ישראל, אשר קברו פה את רחל

אמם והיו באים הנה מדי פעם להתפלל אצל ולשפוך את לבם.

עוד עלינו לחות את צלצה. גם בענין זה התקשו החוקרים והציעו "חיקונים" שונים למלה זו.

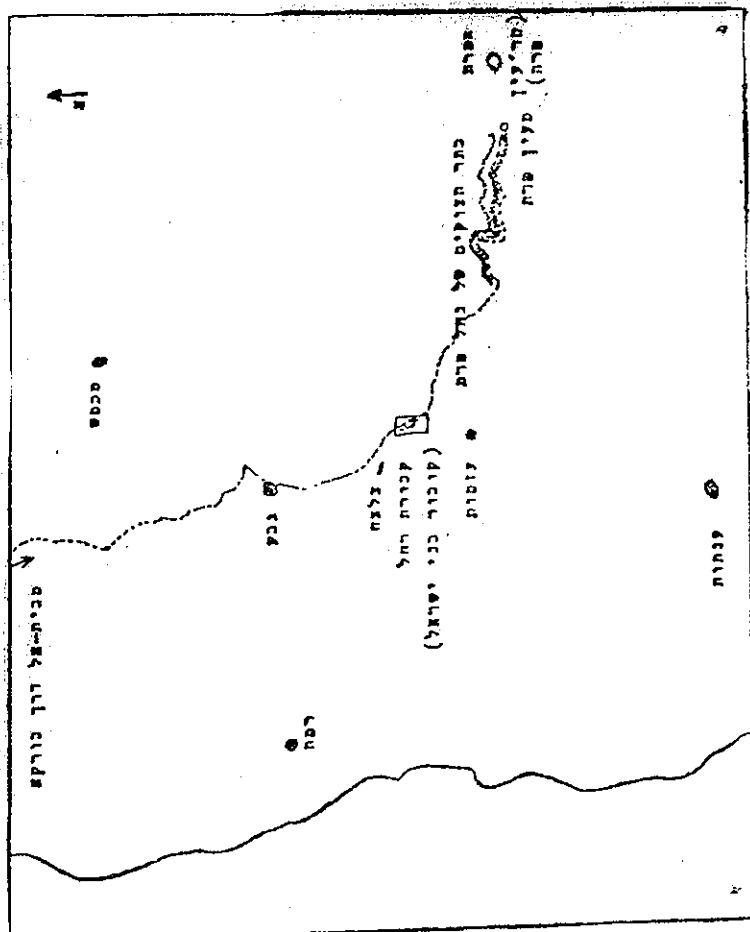
במרחק חמש דקות ממצבות אלו נמצא קיר סלע גדול הנטוי כלפי צפון (בגמיה קלה מורחה). במעלה הדרך לגבע, והוא מוצל כצל כבד במשך רוב שעות היום.

דומני שאין מקום נאה הימנו לשם "צלצה": הלא קרוב כל כך אליו מצויים הצוקים הגדולים של נחל פרת, המצפינים גם הם, אשר צלם כבד ותחתיהם משתקשים המים. ופה, תחת הצוק הזה, אין כל טיפת מים. והכל כה צהי ויבש. האם לא קרוב לשער, שהעברי קרא למקום מוצל ויבש זה בשם צלצה. הצל הצחיח, בניגוד בולט לצל רה-המים הקרוב אליו, בנחל פרת?

ובאשר לשאל, אין תימה שהעלם הצעיר יסור, ביום הבשורה הגדולה של הימשחו למלך על עם ה', מדרכו הישרה לגבע, ויגש אל צלצה. מקום שם קבורת רחל אם השבט והעם, כדי להשיח לפניה את לבו ביום הרה-גורל זה.

בזאת מתברר גם פסוקנו הנ"ל בירמיהו. הרי מצבות אלו נמצאות בדיוק לרגלי שלוחת ההר היורדת מרמה. הוא אשר קרא הנביא: "קול ברמה נשמע".*

לאחר שתשערו את דפיו זו את זו והכריחו לחבר ולצייר את התמונה כולה, ויגשתי שוב לבדוק את הספרות אשר יכולה לעמוד לרשותי, והנה, לשמחתי, מצאתי עידוד רב בדברי קלרמון-גנו. *Archaeological Researches in Pal. 1873-74, Ch. Clermont-Ganneau Vol. II, 278* בדעתי לקבוע כאן (במקור בני ישראל) את מקומו האמיתי של קבר רחל. ההשערה הזאת יכולה להראות נועזת מאד. ביום מן הימים בודאי ארחיב על כך

הקו השלם מסמן את כביש המכניזית העובר כיום מצפון לדרום, ליד רמה. הקו המרוסק מסמן את הדרך המשוערת שעשה יעקב מבית אל לאפרת—עין פרת.

את הדיבור, ולא אעלים מעצמי את הקשיים השונים אשר מעיר הענין. לצעורי לא מצאתי בשום מקום נוסף את נימוקיו של קלרמון-גנו להשערה זו, וכנראה לא הספיק לפרסמם. והנה מצאתי שגם מקאליסטר (Maalister) מסכים לדעה שהביע קלרמון-גנו, אך גם הוא אינו נותן שום נימוקים לכך. יותר משני רמזים אלה לא יכולתי למצוא בספרות, ואולם נראה לי, שאם נסבל את ההנחות אשר ירשמו כאן, נמצא את הפתרון המתאים ביותר לכל הקשיים שעורר ענין מסומן של קבר רחל.

מפרות האילן על פרשת השביע

נאמרים באת חקרי אוניברסיטת בר-אילן

מצבת קבורת רחל - הטעמים להקמת מצבה

"וחמת רחל וחקבר בדרך אפרתה היא בית לחם. ויעב יעקב מצבה על קבורתה היא מצבת קבורת רחל עד היום" (בראשית לה יט-כ).

כאן אנו פוגשים לראשונה בהקמתה של מצבה על קבר. אכן זו גם הפעם היחידה בכל המקרא שמוזכרת מצבה על קבר של אדם. קבורה מוזכרת במקרא פעמים רבות, אולם לא נזכר בהקשר עמוה הקמת מצבה או מבנה כל שהוא על הקבר. אמנם נזכרת במקרא הקמת מצבה פעם נוספת כיחס לאבשלום: "ואבשלום לקח ויצב לו בזיו (הכתיב חסר) את מצבת אשר בעמק המלך כי אמר אין לבן בעבור חזקו שמר וקרא למצבת על שמו וקרא לה יד אבשלום עד היום הזה (שמונ יז ח). אבל אין מדובר כאן בהקמת מצבה על קבר, אלא בהקמת מבנה במקום כל שהוא שישמש זיכרון לאדם. אפשר גם לומר שהזיכרון לאדם יהיה כבר בחייו, והאילן המקום קריו על שמו כבר בחייו.

מונה נוסף הנוכח במקרא הוא: ציון (ו שרדוקה), כפי שכתוב "ויראמר מה הציון הלו אשר אני-היא ויאמרו אליך אנשי העיר הקבר איש האלוקים אשר בא מיוזרה וגו' (מל"ב כג יז).

היש הבדל מעשי בין שני המונחים הללו? מדוברי חז"ל משמע שאכן יש הבדל.

בשקלים פ"א מ"א שנינו: "באחר בארד משמעין על השקלים ועל הכלאים, ובחמישה עשר ביר קורין את המגילה בכורכין... ומצינו ציון על הקברות ויוצאין אף על הכלאים". ובירושלמי שם (ובדומה לך בבבלי מ"ק ה ע"ב): "מצינו לציון, ר' ברכיה... וטמא טמא יקרא כדי שחיה הטומאה קוראה לך בפיה ואומרת לך פרוש. לאמור, מטרת ציון קברים היא להודיע לטוהרים את מקום הקבר, וזאת כדי שלא יעברו שם טוהרים ויטמאו ממנו. ציון קברים נהג גם לאחר חורבן הבית שהיו כוהנים מוזהרים מלהיטמא גם לאחר החורבן. לכן מצינו בתלמוד, בבא מציעא פה ע"ב: "יש לי קיסר הזה מצינו מערתא דרבנן, והסביר רש"י: "שלא יכשלו כוהנים לעבור עליו ולהזהיר שלא תאמר תפלה ע"י צינוראים". וכן בבבא בתרא נח ע"א: "ר' בנאה הוה קא מצינו מערתא, וירושלמי שם ה"ה ה"ה ה"ה...". ונעשה שם ציון כדי להזהיר מקום הטומאה ולא יביאו טהרות דרך כאן שלא יאחלו על הקבר". וראה גם ביחזקאל טז טו: ועברו העוברים בארץ וראה עצם אדם וכוהן אצלו ציון... וטוהרו הארץ. לאמור, מטרת ציון קברים היא להודיע לטוהרים את מקום הקבר וזאת כדי שלא יעברו שם טוהרים ויטמאו. אמנם אין מהלכה זו ראייה שיש צורך דווקא בהקמת מצבה. נכון הוא שניתן לציון קבר ע"י מצבה, אולם אין הכרח להשתמש בה דווקא כדי לעשות זאת.

אנו יכולים ללמוד על מטרה נוספת להקמת מצבה ע"י הקמת מצבה. שנינו בשקלים פ"ב: "מותר המת (כלומר, מעות שנגבו לצורך קבורה ונשאו מזון סכום מסוים) בונין לו נפש (מצבה) על קברו. ועל כך שנינו שם בירושלמי: חני רשב"י אומר אין עושין נפשות לצדיקים דבריהם וזו דרונן (קרבן העדה: דבריהם, שאומרים דבר הלכה משמן זה וכוונתו).

ובטוהרים כי זכרו את הנפטר כתוצאה מעניינים אחרים, הרי שניתן לוותר על המצבה לזכרו מהבחינה ניהולית שהואיל ודבריהם של הצדיקים הם זכרונם, הרי שאין צורך בהקמת מצבה על קבריהם. אפשר שגם שאר התנאים במשנה מורים שהמצבה נועדה להזהיר לחיים את הנפטר, ולא נחלקי אלא בשאלה של מותר המת.

זכר לדברי הם דברי הכתוב בשמואל ב יח יח אודות אבשלום שהבאנו בחזית דברינו. אין מדובר אצלו במצבה על קברו של אדם, אולם יש כאן הו לעובדה שמצבה משמשת זכר לאדם, כאשר אין לו זיכרון בדרך אחרת. יש לציין שכלשון חז"ל פסק השימוש במלה "מצבה" (משום שבמקרא היא מכוננת בדרך כלל לפסל שהוא עבודה זרה) ובמקומה השתמשו במלה "נפש", המלמדת גם על מטרה המבנה המוקם על הקבר.

נמצאנו למדים כי לפנינו שני טעמים להקמת ציון או מצבה על קבר. הראשון, להודיע לכוהנים שישמרו מללכת שם מפני הטומאה. השני, לעשות זיכרון לנפטר. אדם גדול אין לו צורך בזיכרון. שוריי מעשיו הם זכרונם לפי שני הטעמים אין צורך בליתוב על הקבר. ואכן, יש הסבורים שהנוהג

לכתוב על מצבות הוא נוהג שהתפתח במשך הדורות, ולא נהוג כן בתחילה. לאור האמור: "ונח עתה גם בפרשתנו. מה טעם הקים יעקב מצבה על קבורת רחל? הרי אין מקומים מצבה על אדם גדול הואיל ודבריו הם זכרונם.

ר' שמואל יפה אשכנזי, מגדולי הפרשנים של המדרש (פעל בטורקיה במאה השש עשרה. נפטר ב"ט אלול שנה [1595], סבור, בפירושו יפה חזאר למדרש שם, שעל שאלה זאת בא לענות בעל המדרש (בראשית רבה פרשה פב, י) בפירשתו באומרו:

"יעב יעקב מצבה" (בראשית לה, כ). חני ר' שמעון בן גמליאל אין עושין נפשות לצדיקים ובריהם וזכרונם... וחמת רחל וחקבר בדרך אפרת, מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת אלא צפה יעקב אבינו שהגליות עתידות לעבור שם לפיכך קברה שם כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים.

לאמור, בעל המדרש מבא את האמור של רבן שמעון בן גמליאל "אין עושין נפשות לצדיקים" וכו', להצביע על הקדשי שייצר האמר זה עם מעשיו של יעקב שדקים מצבה על קברה של רחל, ולפי שדקשניו. בעל המדרש מיישר קושי זה באומרו כי מטרת הקמת המצבה במקרה זה דונה ממה שראינו עד עתה. אין מטרתה הקמתה לצורך רחל, אלא מטרת הקמתה היא להודיע לצדיקו את מקום קברה כדי שהחיים ישתטחו עליו ויקבשו ממנה שתתפלל עליהם בעת שילכו לגלות. ר' חיים אל עזר שפירא, האדמו"ר ממנוקאטש, שפעל בדרו שלפני מלחמת העולם השנייה, סבור שאם נדיין בכחובים נמצא שפירא זה אמור בפסוק. לדבריו, בתשובתו "מנחת אל עזר" ח"ג סי' לו, זו כותה הכותב יתרה: מצבת קבורת רחל, שהיו די היה לו לומר: היא מצבת רחל. אלא הכתב מדגיש שהמצבה לא נועדה לרחל, כלומר היא לא נועדה לציון את קברה של רחל, כדי שהחיים ידעו את מקומה ותתפלל שם.

לפנינו אפוא טעם שליש להקמת מצבה. לאמור, המצבה נועדה לחיים כדי שיעלו לקבר ותתפללו שם. נוסף ונאמר שנוהג זה התפתח מאוד במשך הדורות, בכיתות שונים ובצורות שונות, ולא כל חכמי הדורות ראוהו כעין יפה מפני כמה סיבות, אלא שאין כאן המקום לעמוד על כך.

פרופ' יעקב ש' שפיגל

"מי זהב" - כיצד הופכים נחושת לזהב?

בפרשתנו (בראשית לו לט) אני קוראים: "וימת בעל חנן בן עכבור, וימלך החתניו הרד ושם עירו פנו, ושם אשתי מדיבכאל בת מטרד בת מי זהב". אוניקלוס תרגם את השם "מי זהב": "בית מצור דודבא". ובמדרש שכל טוב נאמר: "בית צורף היתה, שמתוך את הזהב לתוך כור במים", זו היא דרך הפשט בשיטת התרגום. אבל רבי אברהם אבן עזרא מגלה לנו בדבריו כי קיים היה פירוש אחר: "מי זהב, כך שמו: הדגון אמר: צורף זהב. ואחרים אמרו, רמז לעושים זהב מנחשת, ואלה דברי רוח".

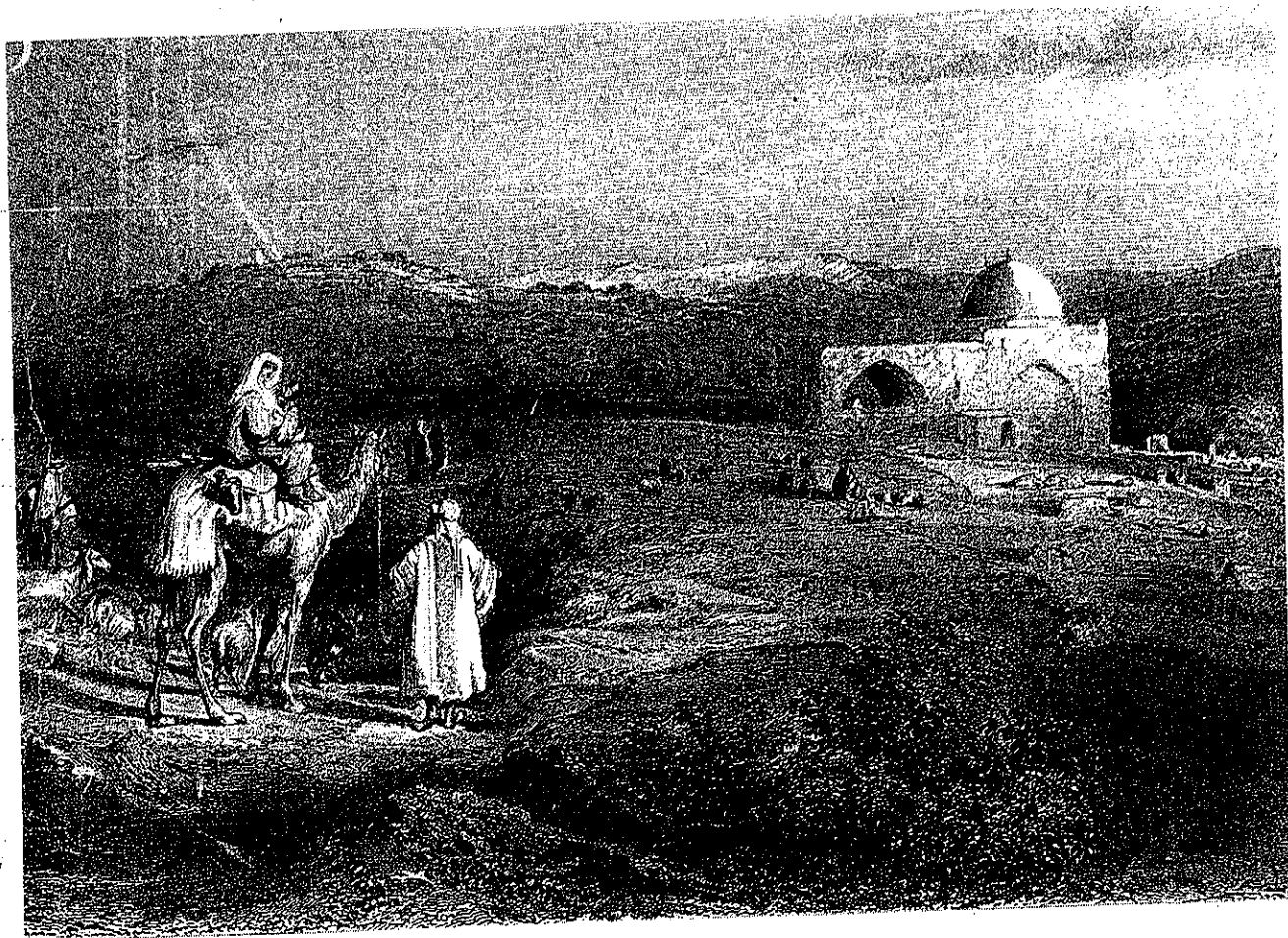
הדיוט: הרי שפירשו כי "מי זהב" הוא כינוי למי שדווקא נחושת לזהב באמצעות חומר מתוך. זו היא מחשבה שהיתה רווחת בימינו בעת העתיקה ובימי הביניים. על כך פוסק רבינו אבן נחמן, בקורא לחפסיה זאת: "דברי רוח".

המושג "אבן הפילוסופים", אבן שעל ידה ניתן לבצע פעולה זו, מופיע כבר אצל חכמי האלימיה האלכסנדרית במאה הרביעית והחמישית לספירה. החכם הנוצרי וזיסמוס, בן המאה הרביעית לספירה, ידע כיצד להכין חומר זה על ידי מעין תרכובת של כמה חומרים תוססים מעורבים באפר יחד עם מים (תפוח זהב (= "מי זהב"). וכן מספר לנו Jean Pierre Fabre בספרו Alchimiae Propugnaculum, 1645, עמ' 711, כי Raymond Lull (שנפטר ב-1315) הפיק זהב לאדוארד השלישי מלך אנגליה.

במהלך הדורות הצעו מרשמים שונים ליצירת Lapis Philosophorum, כפי שנקראה "אבן הפילוסופים" בלטינית. כך, למשל, כותב Fabre (שם, עמ' 111) שאפשר ליצור רק מסוגים של מחכות ואילו בספר Lana Terzi Naturae, Magisterium, פרומה, 1648 - 1692, פרק ט"ו, יש חיבור של עשיית התמיסה המורכבת שממנה נוצרת האבן.

אלי שילר

קבר רחל

תוכן הענינים

קבר רחל במסורת המוסלמית

קבר רחל - קבר "וראלי"
בית הקברות המוסלמי בסמוך לקבר רחל

רחל וקברה במסורת הנוצרית

תולדות קבר רחל

קבר רחל בתקופת האבות
הקבר בתקופה הביזנטית ולאחריה
הקבר החל מימי הביניים
על סף התקופה החדשה
מפעלו של משה מונטיפיורי (1841)
נסיון לרכישת קרקע ליד קבר רחל
תמורות בדורות האחרונים
לאחר מלחמת ששת הימים

יומני קבר רחל

נספחים

מדרשים
קבר רחל בספרות הנוסעים ועולי הרגל
הכתובות והתפילות במקום

הערות

רשימת התמונות והאיורים

מבוא: העליה לרגל לקברי קדושים וקבר רחל

זיהוי המקום

מדוע לא נקברה רחל בקבר אבות?

חשיבות קבר רחל במסורת ישראל

קבר רחל כמקור הזדהות לאם ולאשה היהודיה
רחל כסמל האמהות, הרחמים והגאולה
רחל, השואה ותקומת מדינת ישראל

גורמים בהתקדשות המקום

התקדשות "אבות ואמהות" על רקע המזרח הקדום
השערה בדבר העלאת חשיבות קבר רחל לאחר פילוג הממלכה

גורמים מיקומיים גיאוגרפיים:

מקומו של קבר רחל בסמוך למרכזי ישוב
קבר רחל בדמוי קבר בודד
קבר רחל פתוח ליהודים

מנהגים ליד קבר רחל

הקפת הקבר בחוט אדום
ביקורים במועדים מיוחדים
תפילות מיוחדות ליד קבר רחל
ביצוע "הקפות" מסביב לקבר
בכי על קבר רחל
כתיבת השמות על מצבת הקבר והקירות
איסוף והנחת אבנים
שקיקות עפר
המפתח של קבר רחל
מנורה לזכר ששת המליונים
תמונת קבר רחל

הקדמה

קבר רחל נמנה על האתרים המקודשים הבודדים שטרם זכו לסיקור נאות, ואף חוקרים מבני אומות העולם הזכירוהו רק כדרך אגב, או שהתעמקו בבעיות הקשורות לזיהוי המקום. בעבודה צנועה זו, נעשה נסיון לרכז את עיקר החומר הידוע על אתר רב חשיבות זה. מקום מיוחד נודע ל"יומני קבר רחל", והמתפרסמים כאן לראשונה. רוצה אני בהזדמנות זאת להודות לאלו שקראו את העבודה ועודדוני לפרסמה, לפרופ' זאב וילנאי שקרא את הכתוב והעיר הערות אחדות, ולדן בהט שעבר על החומר, והפנה את תשומת ליבי למספר פרטים חשובים. עם כל תרומתם לנושא אין הדברים מחייבים אותם משום בחינה שהיא. כן מודה אני למשפחת פריימאן שנתנה לי את הזכות לעיין ולפרסם קטעים נבחרים מן היומן. ולבסוף לארכיון ירושלים, שהעמיד לרשותי כמה תמונות מאוספיו - יבואו כולם על הברכה.

א.ש. ירושלים, מרץ 1977

מבוא: העליה לרגל לקברי קדושים וקבר רחל

ביותר במסורת היהודית (2), והיחיד מבין השלושה שהחזקה עליו היתה בידי היהודים שיכלו להתפלל בו באין מפריע. ברם, אין בעובדות העולות מן המקרא להסביר את ההערצה יוצאת הדופן לקבר רחל. נהפוך הוא, אין המקרא מנסה כלל להעלים את חסרונותיה של רחל; היא גונבת את התרפים ומצערת את אביה, עבירה אשר כעטיה על פי האגדה מתה קודם זמנה. היא נכשלה במע-שה הדודאים ובשל כך לא נקברה במערת המכפלה. ולבסוף, גם קללת העקריות רובצת עליה עד כי היא עצמה מבקשת את מותה (3).

מכל מקום, קבר רחל היה נערץ דורות רבים, ואפשר שדוקא החולשות האנושיות והתיאור הלכות מחיי היום יום, שהסופר המקראי שוטח בפנינו (4), מבלי כל שמץ של נסיון לעטפן באיציטלה של גיבורים מיתולוגיים כפי שהיה נהוג בדרך כלל בסיפורת העמים הקדומים, הן שמעניקות לו את הקסם המיוחד, והפכוהו למקור בלתי נידלה של הערצה והזדהות. הבעיות שנאלצה רחל להתמודד עמן: אהבה, קנאה, הבלגה, צער לידה, לאות ללא גמול, יסורים, ולבסוף ציפיות ותקוות הניקטעות באיבן דוקא על סף התגשמותן, היו מוטיבים אנושים, נחלת כל אם בישראל מני אז, שקל היה להזדהות עמם. אף על פי ששארית ישראל היו קרובים קרבת דם ללאה אם שבט יהודה, ומותה של רחל המבכה את בניה ההולכים כים בשבי האויב, היא שהפכה לסמל לאשה ולאם היהודית, אם כל ישראל, סמל התנחומים השיבה והגאולה. היחיד והאומה בצר להם (ואימתי לא?) התרפקו בתנחומים על קבר "רחל אמנו" בשפכם את מרי שיחם אל חיק האם האחת... האוהבת והמבינה... ורווח להם (5).

ההתרפקות על קברי קדושים וצדיקים היה מנהג נפוץ שמילא תפקיד חשוב בחיי העם במשך מאות בשנים. שארית הישוב בארץ ועולי הרגל בכל הדורות ראו בקברי רים אלה אבן שואבת, כבחינת אם ארץ ישראל מקודשת, על אחת כמה וכמה קברי אבות ואישים מקראיים.

העם ראה בקברים המקודשים מקום לתפילה ובקשת רחמים, מקור לריפוי מכאובים, ומילוי משאלות ותחינות, ובא לכאן בהמוניו, בעיקר בשעת צרה או פרענות. אף על פי כן, אין מנהג זה עתיק יומין, ואין הד לקיומו בתקופת המקרא, שכן נחשב הדבר כחיקוי למעשה נכרים, וגם כאשר קנה המנהג שכיחה בתקופת בית שני, ויותר מזאת בימי הביניים, לא תמיד היתה דעת הרבנים נוחה מפני (1).

מכל מקום, עולי הרגל עשו את דרכם לקברי הקדושים בדרך רצופת תלאות וקשיים, שנתגמדו רק בהשוואה לתנאי חייהם של אותם מתי מעט שישבו כאן כאורח קבע, בהסתו-פפם סביב קברי הצדיקים.

קברי הקדושים היוו אבן שואבת לישוב היהודי הדל שניתרכו סביבם בכל התקופות, ושימשו על ידי כך גורם חשוב "בשמירת הגחלת"; הם הגבירו את הזיקה ורגש השייכות של יהדות התפוצות לארץ ישראל, וסייעו לשמירת הקשר עמם, ואלו מצדם סייעו להחזקת הישוב היהודי בארץ וביצורו ככל התקופות כראותם בהם ממלאי מצוה מקודשת.

בין הקברים ההיסטוריים המקודשים הפזורים לאירכה ולרוחבה של ארץ ישראל, נודעת חשיבות מיוחדת לקבר רחל.

קבר רחל הוא מהקברים העתיקים הידועים ביותר, והוא נערץ גם על מאמיני האיסלם והנצרות, ולצד הכותל המערבי ומערת המכפלה, נמנה הקבר על המקומות המקודשים

זיהוי המקום

הכפר הערבי א-רם מצפון לירושלים
מקום רמה המקראית.

חלוקות. יש המוצאים שיבוש בטקסט שבספר בראשית, כאילו אפרתה הנזכרת בו אינה אלא שם נרדף למקום פורה, או שם מקום ליד בית אל, שזכרו לא נשתמר, ו"בית לחם" אינה אלא שירבוב מאוחר של המינוח הלשוני הנפוץ "בית לחם אפרתה" (מיכה ה: א) (13). פרש אחר הממשש נקודת מוצא למרבית החוקרים המודרניים, המחפשים את קבר רחל ברמה, מבוסס על הכתוב בירמיהו (לא: טו) "קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה...". מציעים לקבוע את מקומו של הקבר ברמה כיום הכפר הערבי א-רם, השוכן כתשעה ק"מ צפונה מירושלים. החוקר שיק (14) מיקם את הקבר בקובעת עזיז, בסביבות שועפת, הנקראת על ידי תושבי המקום גם קובעת רחל. החוקר קלרמונט גנו ניסה מאידך גיסא להראות, כי השם "קבר רחל" נתייחד לאתר הנוכחי רק בתקופת בית שני, וכי שיבוש הוא של קבר ארכיליאוס (= רחל-א(רכל)יאוס) (15), שהיה בסביבה זו. מחקר חדש שנעשה על נרשא זה (באיטלקית), מקבל אף הוא את "המסורת הצפונית", ומצביע על מקום בשם "קבור בני ישראל", צפונית מזרחית לירושלים, תוך הסתמכות על מימצא קירמי שנמצא במקום (16). מכל מקום, "אמיתות ארכיאולוגיות" אלו לא מנעו מן העם להביע את הזדהותו ורחשי לבו עם המקום שעדויות לקיומו מצויות מזה אלפיים שנה ברציפות בכתבי יוסיפוס, בכתבי אבות הכנסיה ובעדויות עולי הרגל.

אין זיהוי של קבר רחל כדין אתר אחר, שכן בדרך כלל אנו מנסים ליישב את הנתונים המהותיים עם המקורות, ואילו כאן קיימת סתירה חד-משמעית במקורות עצמם, שלא ניתן ליישבם בלי אינוס הטקסט, ועל כן מספר הפתרונות כמספר החוקרים.

מן הכתוב בבראשית (לה: טז, יט): "ויסעו מבית אל ויהי-עור כבדת הארץ לבוא אפרתה ותלד רחל ותקש בדלתה... ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם", עולה בבירור, כי רחל נקברה בין בית אל ובית לחם. המרחק "כבדת ארץ" מופיע פעמים נוספות במקרא (6) ומשמעותו המדויקת אינה ידועה, אך מניחים כי מדובר בקילומטר אחד או שניים (7), כלומר מרחק התואם את מיקומו של הקבר כיום, אשר בדינו עדות רצופה לקיומו החל מן התקופה הביזנטית.

מאידך גיסא, גירסה מקראית אחרת מעידה, כי רחל נקברה בגחלת יוסף ובנימין, כמשתמע מדבריו של שמואל לשואל (שמואל א יב): "בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קברת רחל בגבול בנימין בצלצח". חז"ל כבר עמדו על הסתירה וניסו ליישבה, תוך שאימצו את הנוסח שבספר בראשית. את הפסוק בשמואל-א (יב) פירשו: "עכשיו שאני מדבר עמך הנם על (יד) קבורת רחל, ואתה הולך והם באים, ואתה מוצא אותם בגבול בנימין" (8). במקום אחר ישבו את הסתירה על ידי "תיקון" הנוסח המקורי: "בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל ואמר אליך: נמצאו האתונות בגבול בנימין בצלצח" (9) משני המקורות הנזכרים מתפרש, שאין כל קשר בין קבורת רחל ובין גבול בנימין. בדרך שונה מתורץ את הסתירה רבי מאיר האומר: "בחלקה של בנה (בנימין) מתה... שכן בית לחם מעיקרה של בנימין היא ואחרי-כן נפלה בחלקה של יהודה" (10).

גם למשתמע, כביכול, מדברי ירמיהו (לא: טז) על מקום קבורתה ברמה, לא ראו המפרשים מכשול של ממש בדברי הרמב"ן, שהיה יחיד מבין המפרשים הקדומים שראה את קבר רחל ומאמת את מקום קבורתה הנוכחי: "עכשיו שזכיתי ובאתי לירושלים... וראיתי שאין קברה ברמה, שהכתוב אומר קול ברמה נשמע, מליצה כדרך משל לאמר: כי היא צועקת בקול גדול..." (11). בניגוד למפרשים הקדומים צמודים החוקרים החדשים לטקסט המאוחר, ומנסים למצוא את הקבר בארץ בני-מין (12), הגם שלגבי מיקומו המדויק הדעות עדיין

קבר רחל, תמונה מסוף המאה הקודמת

ידי אדם משתנים פני הדברים, והכתובים מעלים בדרך כלל על נס את מעשהו של יעקב שקברה על אם הדרך, "שכן ידע שבניה עתידים לעבור שם, שיהא הקב"ה מרחם עליהם בשל צדקנותה, שתהא כוכיה על גלות ישראל" ועוד (23).

מדוע לא נקברה רחל בקבר אבות?

התיאור המקראי, כדרכו, הוא קצר ונטול הסברים. רחל מתה בשעה שכרעה ללדת את בנה בנימין בהיותם בדרך מבית-אל לבית-לחם אפרתה. ויעקב קובר אותה בסמוך לאם הדרך. מדוע לא מצא יעקב לנכון לקבור את אשתו המועדפת בקבר האבות, הנמצא במרחק של כחצי יום הליכה משם, שמוחה בלא עת עוד הגביר את רחשי לבו אליה וציערו עד ליום מותו (בראשית מח: ז) (17).

חכמים נימקו זאת על רקע הכתוב המאוחר יותר בויקרא (יח: יח) (18), שאסר לשאת שתי אחיות. אך גם נימק זה אינו עונה עדיין על השאלה, שכן רחל מתה ראשונה ודין הוא שתובא לקבורה בקברי האבות. נראה, שרחל נענשה, שכן ידועה לנו מן המקרא שאיפת היסוד "להאסף אל אבותיו" ואי קיום כבוד זה כלפי הנפטר נחשב לעונש, כך נהגו כיהורם ויהואש שלא קברום בקברי אבותם כעונש על חטאם (דברי הימים ב, כא: כ; כד: כה). ומצאנו כי רחל לא נקברה בקבר האבות בשל הדו-דאים (19).

יש המנסים לראות במעשהו של יעקב סיבה פרוזאית יותר, לפיה קבר את רחל מיד עם מותה בשל "כבוד המת" שחייב לקברה בהקדם האפשרי (19א).

בעולם הקדום נחשב המות בגיל צעיר לעונש מידי שמים. אין תימה אפוא, כי רחל, שמחה בגיל שלושים ושש והייתה היחידה מבין האמהות שלא זכתה להיקבר בקבר המשפחתי, נחשבה בעיני הספרות המדרשית כמי שבאה על עונשה. והמדרשים חלוקים על מה ולמה נענשה, ושלש גירסות על כך: אחת האומרת שנענשה על שגנבה את התרפים מאביה (20); השנייה מייחסת זאת להתנהגותה במעשי הדוראים (21) והשלישית קושרת זאת בקללתו של יעקב, שעה שביקש אביה את התרפים "וכל היוצא מפי צדיק כאלו יצא מפי הגבורה" (22). בעוד לגבי מותה ללא עת "מעשה שממים" המקורות תמימי דעים על הענשה של רחל, לגבי אי קבורתה בקברי אבות מעשה

חשיבות קבר רחל במסורת ישראל

עצמה, שכן הביטוי ניתן למצב הריאלי היומיומי בו היתה נתונה האשה היהודיה מני אז ועד לסף התקופה החדשה, אך משום כך היתה רחל תמיד דמות שקל להזדהות עמה, בבחינת פרוטוטיפ לאשה היהודיה בכל הדורות.

* * *

בין הבאים להשתטח על קבר רחל בולט מספרן הרב של הנשים, הרואות ברחל "אם כל ישראל" מקור לעידוד ותנחומים, ומקור לבקשת רחמים ומזור לדרויהן כאמהות. בשל כך, רב מספר הנשים העקרות או העומדות לפני לידה המבקרות במקום:

אלו באות לקבר רחל כדי לשטוח תחינתן לזכות בפרי בטן, ואלו ללידה ללא מכאובים ולבן זכר. יש ויקיפו את הקבר בחוט אדום כסגולה למילוי מבוקשן, אחרות יתרפקו בבכי תמרורים על מצבת הקבר, או יקראו פירי תפילה. משותפת לכולן הזדהותן עם דמותה של רחל, אשר בשל טוהר ליבה וצדקנותה, זכתה לרחמי שמים והיתה מאשה חשוכת בנים לאם כל ישראל.

רחל כסמל האמהות, הרחמים והגאולה החשיבות שיוחסה לרחל כאם כל ישראל חרגה מהמושג הביולוגי הצר, והיתה לאם במובן האמוצינאלי פסיכולוגי הרחב והכוללני ביותר, אם כמקום שייכות, בית וקשר; אם כמקור אהבה ורחמים, כמקור לבטחון, אמונה ועידוד (23א).

אין תימה על כך, כי בשעה שניתק העם מערכי יסוד אליו ניכרה דמות האם בדברי ירמיהו, והזעקה המתמלטת מלבו - הדיה נשמעים לאורך כל ההיסטוריה היהודית ולא נדמו עד ימינו אלה (23ב):

כה אמר יהוה: קול-כרמה נשמע
נהי בכי תמרורים,

קבר רחל כמקור הזדהות לאם ולאשה היהודיה

רחל, האשה היפה והמועדפת של יעקב, שהצער והעצב הם מנת חלקה, המבליגה והנושאת את יגונה בדומיה, שקפה במדה רבה את האשה העבריה בכל הדורות. ולכשכזו, היא מצטיירת במסורת העממית ויצירות סופרים, ואמנים, כשהתן והעצב, התכוונות הנעלות והסבל משמשים בה בערבוביה.

אין להסיק מכאן שמקור ההשראה הוא בהכרח ברחל

רחל מבכה על בניה, מאנה
להנחם על בניה כי איננו.

(ירמיהו לא-יז)

בין עיי חורבות עולם שהיה, לא נותרה אלא האמונה
ועמה שביב של תקוה לשיבה אל מקום השייכות ולכור
המחצבת, אלו מחשורים ביתר שאת בדמות האם:

..מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה,

כי יש שכר לפעולתך... ושוב

מארץ אויב.

יש תקוה לאחריתך... ושוב

בנים לגבולם.

(ירמיהו, לא-טז)

את אשר ביטאה רחל בדברי ירמיהו, לגבי "האני הלאו-
מי", היא היתה לגבי היחיד והאומה, שהתפרק במשך
דורות על קבר רחל, ומלבד החוויה שלותה כאן את עולה
הרגל בביקור בקבר "הצדיק", "הכל יכול", נוספה כאן
התחושה המיוחדת שהשרתה "דמות האם"; תחושה של
רוח חם, של אהבה ורחמים, של הרגשת שייכות וקשר,
תחושה של עבר והמשכיות, רגשות שניכרו לא אחת
ברעיון הגאולה וה"שיבה לגבולם".

לא אחת ליותר את המבקרים בקבר רחל התחושה, כי
לפניהם לא מצבה דוממת, אלא "ישות חיה" ומוחשית.
תופעה זו, הרי היא עדות לחשיבותה של רחל והשפעתה
במסורת העממית, ולא אחת ניתן לכך ביטוי על ידי
סופרים ומשוררים: "המבקרים רואים אותה בעיני רוחם
בדמות אם אהובה, שבחיקה ימצא כל איש מישראל נוחם
ומרפא. נדמה שהיא עודנה בחיים, ועוד מעט תעלה
מקברה לחבק את בניה, ובעת שמתרפקים על מצבתה
הספוגה דמעות הדורות, מרגישים ברוח האם המרחפת על
הבית" (מלאכי, הרואר, תש"ז).

* * *

הדי הימים והמאורעות, בעיקר בשעת סבל או פורענות,
כאו לידי ביטוי עז בסמוך לקבר רחל.

עריכת ביקורים במקום, "מנינים" ובקשת נוחם ומרפא היו
אמנם חזיון נפוץ בקבר רחל בדורות קודמים, אך הם
נעשו תכופים ונמרצים יותר, בימים שאינם כתקנם: כך
בתקופת החרפת המאבק נגד הבריטים ב-1943, אנו
קוראים בעתון:

"כששה מנינים של מקובלים, מבני עדות המזרח בירוש-
לים עלו לקבר רחל, מקום בו שהו במשך כל היום וערכו
תפילות מיוחדות בנוסח המקובלים על תקנת המצב בארץ.

רבני המקובלים קראו בקול מתוך ספר הזוהר, וחכמת
התורה והנסתר, לחשו פסוקי פלא העלולים לקרב את
ביאת המשיח.

תפילות מיוחדות נערכו להצלת חייו של דוב גרונר
ולהסרת השטן שהעיב על שמי הארץ".

(קטע מעתון שהודבק ביופן קבר רחל, 1943).

גם יחידים בצר להם, באו להתרפק על המקום, לשפוך
את מרי שיחם לפני רחל ולבקש נחמה:

"לאחר פרידה של שנים רבות הנני מרגיש ספוק נפש
לבקר את המקום הקדוש הזה לכל היהודים. רגשות
עמומים שהיו חבויים עמי בשחר ילדותי מתעוררים עתה.
רגשות כה עמומים. כה מעורפלים, אך הלב מלא תקוה.
הלב מרגיש כי מקור תנחומים נובע מן המקום אל תוך
תוכה של הנשמה".

(ד"ר ישראל בן זאב (וולפנזון) מרצה באוניברסיטה של
קהיר. מתוך יומן קבר רחל, 25.8.1935).

הדלקת נרות בקבר רחל

טבעי הדבר, כי בסמוך לקבר רחל הוצבה גם המנורה להעלאת זכרם של ששת המליונים. מר ש. פריימן מספר ביומנו:

"הביאו את המנורה על נשמות אחינו ואחיותנו שנפלו על קידוש השם בארצות הכיבוש. באיסור חג הפסח ידליקו בפעם הראשונה (המנורה) במעמד רבני ארץ ישראל. הרב הרצוג ידליק את הנר הראשון".

(מחוך יומן קבר רחל, 14.4.46).

"נר נשמה תמידי הועלה באוהל רחל אמנו זי"עא. באיסור חג הפסח תש"י התקיימה במקום קדוש זה אזכרה לנשמות קדושי הגולה במעמד אלפים רבים ובהשתתפות הרבנים הראשיים מירושלים. וכל הארץ; אדמו"רים וראשי ישיבות ונציגי המוסדות הלאומיים ובאי כח המפלגות. פתח את האזכרה הרב ולקובסקי. הרב חנוך פנקוביץ הקריא פרק ע"ט מתהילים ובכי עצור התפרץ מפני הקהל, שחזר פסוק אחר פסוק על התפילה. הרב הראשי לארץ ישראל הרב הרצוג נשא נאום מזעזע על חורבן הגולה ובסוף דבריו אמר: 'אנו מדליקים נר נשמה ראשון לזכר מיליוני נרות הנשמה שכובו בגולה. תעלנה דמעות רחל אמנו לפני השוכן במרומים על בניה כי אינם ויפתחו שערי ציון לשבים אליה'. ועוד הרבנים התפללו כמה תפילות.. ואזכרת נשמות. בחוץ היה מגביר קול והקהל שהיה בחוץ שמע את התפילות".

(מחוך יומן קבר רחל, 17.4.46).

יש והדברים נושאים ארפי אישי לחלוטין, של בקשת נוחם ומרפא לנפתולי הנפש:

"בחודש הרחמים על קברך
באתי להשתטח ולהזיל דמעה
על עלובי חיי הצעירים
ועל חטאי.. אשר נשמתי
מעוטפת בהם.
אוי אמא, דמעות חמות על
לחי זולגות, ואת דפי
הגמרא מרטיבות
-- אוי לך נשמתי האם
לא מצאת מעונך כי אם
בנפשי הערומה, אשר כל
בגד תורה ללבוש אין לה.
אוי נשמתי הטהורה. למה
בחרת מלונך בי. נפש..
המעוטפת בתאוות חטאת.
אוי אמא הגמיאי לי מעט
ממעין השמחה.."

(מחוך יומן קבר רחל, 1942)

מקום מיוחד נודע לדמותה של רחל אם כל ישראל המכבה על מות בניה, בתקופת השואה והשמדת יהדות אירופה והזי התקופה המרים באים לידי ביטוי בקבר רחל:

"באו מנינים להתפלל עבור מצב אחינו בני ישראל בכל ארצות הגלות. ובפרט בארץ ישראל. אין לחאר את הבכיות של העולות החדשות.. שבאו בשבועות האחר-נים.. שמיים וארץ ככו אחריהם לקול צעקתם ודמעותיהם ששפכו לפני אם האומה הישראלית.

..מעדות המזרח באו כמה מנינים עבור אחינו, בעירק מצרים לבנון וסוריה, ובכל ארצות המזרח".

(מחוך יומן קבר רחל, 7.11.45).

"-הוי רחל רחל, עד מתי תחרישי על הדם השפוך של בניך.. התעוררי נא ואל תחרישי הלא בניך הם".

(מחוך יומן קבר רחל, 1945).

"כ-30 ילדים מניצולי בוכנוולד שעלו לארץ ביקרו בקבר רחל. חיילים יהודים ואנגלים שראו את המספרים הצרובים על ידו הילדים היו אחוזי התרגשות. הם התפללו במקום כחצי שעה".

(מחוך יומן קבר רחל, 7.8.45).

תחינותיך, מהגיע לכסא הכבוד, ולפעול כמשאת נפשך להשיב בניך לגבולם".

(מתוך יומן קבר רחל, 1944).

"תחינה העצמות היבשות"

(מתוך יומן קבר רחל, 5.12.45)

לשני משפטי מפתח אלו של "רחל המבכה על מות בניה", ויותר מזאת ל"שבו בנים לגבולם" הרקומים פיוס על הפרוכת בקבר רחל, ניתנה משמעות חדשה ומיוחדת לאחר מלחמת ששת הימים, עת "שבו לגבולם" בא לידי ביטוי מוחשי בגאולת המקום, צד בצד עם שאר המקומות ההיסטוריים, שהגישה אליהם היתה בלתי אפשרית במשך קרוב לעשרים שנה.

פסל רחל ובניה בקיבוץ רמת רחל:
"ושבו בנים לגבולם".

רחל, השואה ותקומת מדינת ישראל דומה, כי לא נטעה אם נאמר, כי דמותה של רחל נכרכה בשני החזיונות המכריעים ביותר בתולדות עמנו בזמן החדש, השואה ותקומת מדינת ישראל.

"רחל המבכה על מות בניה" הפכה במדה רבה לסמל לזעקת השבר על השואה, ודברי הנחמה "ושבו בנים לגבולם", סמל ומשפט מפתח בתקומת ישראל בזמן החדש. ביטוי לכך ניתן לעתים קרובות; המנורה שהוצבה לזכר קורבנות השואה הוצרכה כבר. לכך ראוי עור להוסיף את המצבה במרתף השואה על הר ציון המוקדשת למיליון ומאתיים אלף הילדים שניספו בשואה, המעוצבת בדמוי מים נוטפים – גהי ובכי תמרורים "רחל מבכה על בניה".

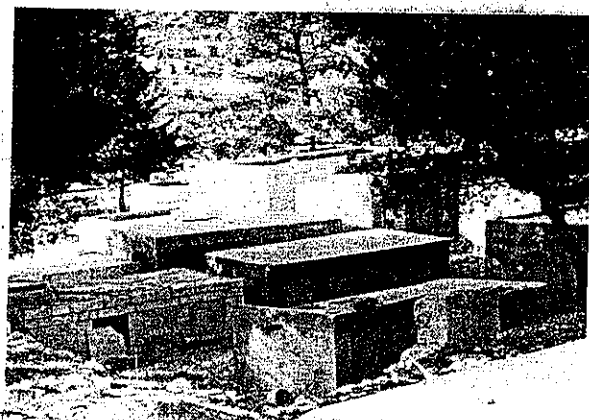
רעיון הגאולה "והשיבה לגבולם", מוצא אף הוא את ביטויו בהקשר לדמותה של רחל. כך, בפסלה בקיבוץ רמת רחל (ר' תמונה), נראים לידה "בניה השבים לגבולם" בעוד ידה הימנית אוחזת בלפיד המטמל את השואה והגאולה. כן נכרכה דמותה בשובים העולים על הקרקע, קיבוץ פזורי ישראל וברעיון השיבה בכלל.

התקוה לשיבה וגאולה באו גם לידי ביטוי מוחשי ביומני קבר רחל:

"ישראל בניו ובנותיו, אל יאוש, עוד תבני וניכנית ולמרות הכל... ישראל יראה בבנין ארצו ככנען, מדן ועד באר שבע ישראל הארץ היא ארצם ואל דאגה, נצח ישראל לא ישקר".

(מתוך יומן קבר רחל, 9.3.45)

"ומי יתן והפעם תהרסנה כל המחיצות המעכבות את

בית הקברות המוסלמי

תופעה זו של בית קברות הסמוך לקבר מקודש איננה אופיינית לקבר רחל בלבד, אלא "לקברי קדושים" (וואלי) אחרים, וניתן לראותה ביריחו, בצור באחר, בענתה, בבני מוסה ועוד.

מקורו של המנהג כאמונה המוסלמית העממית, שככל שהנפטר קרוב יותר לקברה של אישיות מקודשת, כן תהא גדולה הברכה שתיפול בחלקו בעולם הבא (42). אמונה זו נפוצה בעיקר בקרב הברווים, הנהוגים לשאת את נפטריהם מרחקים ארוכים עד לקברי קדושים.

סיבה נוספת לנוהג נעוצה ב"הגנה" כביכול שמעניק הקדוש לנפטר, והוא נפוץ בעיקר בקרב משפחות נכבדים שהיו ביחסי איבה זה עם זה, וחרששות לחילול כבוד המת לאחר קבורתו (43).

הערבים הרגילים). הכפה היא מקווי האופי הבולטים ביותר בקברי הוואלי, והיא הפכה לא רק לסימן ההיכר המפורסם של קבר רחל, אלא סימלה במידה רבה את "הארץ ישראלית" שבנוף הארץ ישראלי ומצאה את ביטוייה הרבה בספרות עולי הרגל מן המאה הקודמת.

בתוך מבנה הוואלי מצויה גומחה או גומחות אחדות להצבת מנורות. בקבר רחל נחסמה גומחה הפונה לכיוון ירושלים והפכה לארון קודש. השניה משמשת להנחת ספרי תפילה. כדי לשמור על דו-קיום בשלום עם המוסלמים דאג מונטיפיורי להחקין "מחרב" (גומחת תפילה מוסלמית) בפרוודור הקבר (39) (*).

מצבת הקבר נמצאת לרוב במרכזו של המבנה. יש שאנו מוצאים בקברי הוואלי גם מצבות קברים נוספות, הפונות תמיד ממזרח למערב כדי לאפשר את הנחת הגוויה כך שפני המת יפנו בכיוון לקיר הקיבלה למכה. מצבת קבר רחל כיוונה מצפון לדרום ונראה שהיא החלק הקדום ביותר של המבנה, שהיה נתון לשינויים מאוחרים. מצבת הקבר גדולה באופן יוצא מגדר הרגיל. ואפשר שהדבר נעשה על ידי המוסלמים, כדי להביע בדרך זו את הערצתם לדמותה של רחל (40).

בית הקברות המוסלמי בסמוך לקבר רחל ליד הקבר ישנו בית קברות מוסלמי, השייך ברובו לבני השבט הבדוי התעמרה ומיעוטו לתושבי בית לחם. החל מדורות קדומים נהגו בני שבט זה לשאת לכאן את מחיהם ממערב יהודה. לעתים הגיעו לידי ריב עם המתפללים היהודים, ונראה כי יחס הקדושה המוסלמי לקבר רחל מקורו במידה רבה בשבט זה, שכן אין הקבר קדוש במיוחד לתושבי הקבע בסביבה.

התעמרה הוא הגדול, העשיר והיומרני שבשבטי מדבר יהודה, שהתנחל בגבול הארץ הנושבת בסמוך להרודיון, ומרכזו המסחרי היא העיר בית-לחם (41).

* דבר שגרם לסכסוכים עם המוסלמים; ר' להלן "כפעלו של מונטיפיורי".

גורמים בהתקדשות המקום בתולדות ישראל

גורמים מיקומיים גיאוגרפיים

אין להוציא מכלל אפשרות, כי מיקומו של קבר רחל וגוחות הביקור בו, תרמו להעלאת חשיבותו (בעיקר מימי הביניים ואילך). גורמים אלו מתבטאים בסמיכותו של המקום למרכזי הישוב, היותו קבר בודד, המוקדש לאי-שיות מרכזית אחת, ובהיותו תמיד פתוח ליהודים.

מקומו של קבר רחל בסמוך למרכזי ישוב העובדה שקבר רחל נמצא על אם הדרך, בסמוך לירוש-ליים שהיתה והנה המרכז החשוב ביותר ליהודי הארץ והתפוצות, היה גורם בעל משקל שתרם להעלאת חשיבות המקום. הקבר היה תמיד בהישג ידם של המאמינים ועולי הרגל, שפקדוהו לעתים קרובות. ביטוי לתפיסה זו, ניתן גם בספרות המדרשית: "ושמא תאמר מפני מה לא קברתיה במערת המכפלה? .. על אם הדרך קברתיה שיהיו בניה עולים לארץ ישראל וזוכרים אותה". (מדרש הגדול בראש מח"ז)

קבר רחל בדמוי קבר בודד

קבר רחל בדמוי קבר בודד היה בו כדי להדגיש את חשיבותו, ולרכז אליו את רחשי הלב. זאת, בניגוד לקברי האבות שהאישים הקבורים בהם מילאו בדרך כלל תפקיד מרכזי יותר בכתובים. אך האמהות במערת המכפלה, לא מילאו את אותו תפקיד שנועד לקבר רחל במסורת העממית. אפשר שהשפיעה כאן "רכוז" של האבות והאמהות, שהמעטה בהכרח את תשומת הלב שיוחדה לדמות זו או אחרת.

קבר רחל פתוח ליהודים

קבר רחל היה פתוח ליהודים במאות השנים האחרונות, ובדרך כלל וכלה התפילה להעשות כאן באין מפרע. זאת ועוד, בשנת 1841 עבר המקום רשמית לידיים יהודיות והפך על ידי כך לאחד מהאתרים היחידים בין קדשי האומה בחזקה יהודית.

מאידך היו קברי האבות מני אז סגורים ליהודים והמגע הכלתי אמצעי עמם על כל המסורות הכרוכות בכך, היו למעשה בלתי אפשריים עד למלחמת ששת הימים.

התקדשות "אבות ואמהות" על רקע המזרח הקדום

מושג זה של "אמהות" ו"אבות" נערכים ומקודשים הקשו-רים יראשית דברי ימי האומה אינם ידועים בארצות המזרח הקדום עמם באו האבות במגע, ומהם שאבו את אורחות ומנהגיהם, לא במסופוטמיה, לא במצרים ואף לא בעולם האגאי.

מאידך, ידוע המושג בין שבטי ערב הקדומים. מכאן שזהו מושג שבטי, אשר קנה לו שביטה בקרב שבטי ישראל הקדומים, מקדמת דנא. על כי לפנינו דמויות היסטוריות ריאליות, הנטולות מהמציאות היומיומית ולא דמויות מיתולוגיות או ספרותיות, כפי שסברו פעם, אנו למדים מאוצר שלם של תעודות שניתגלו בשנים האחר-נות. תעודות אלו מעידות, כי תפיסת עולמם של האבות היתה מעוגנת במציאות העולם המסופוטמי. כך, פרשיות שלא נמצא להן עד עתה הסבר מניח את הדעת, כגון גניבת התפסים או ביאת הבעל על השפחה, היו מנהגים המקוב-לים בחלק זה של העולם. לפנינו איפוא דמויות ריאליות, אשר צד בצד עם אורח החיים המסופוטמי, קלטו רבדים ותפיסות עולם שבטיות, שעצם המושג "אבות" ו"אמהות" נערכים הוא אחד מביטוייהן. עתה לא נותר לנו אלא לנסות לעמוד על החשיבות יוצאת הדופן שזכתה לה רחל במסכת זו.

השערה בדבר העלאת חשיבות קבר רחל לאחר פילוג הממלכה.

מהלכים לסברה, כי החשיבות שיוחסה לקבר רחל ראשיתה לאחר פילוג הממלכה, שעה שממלכת הצפון, ובעיקר בית יוסף וכנימין ראו בכך אמצעי לביצור מעמדם הפוליטי, המושתת על בסיס היסטורי: "רחל היא האשה היפה והמועדפת של יעקב, לאה היא הגשמית המכוערת והגנדיה, שאר בני לאה (והשפחות) מתנכרים ליוסף ומוכ-רים אותו לעבד, אך סופו שהוא נעשה שליט עליהם והם מתרפסים לרגליו".

אין להוציא איפוא מכלל אפשרות, כי החל משעה זו דוקא, החלו מצביעים על מקומו של קבר רחל מצפון לירושלים, בד-בבד עם העלאת חשיבותה של רחל. מורברי ירמיהו (לא: יר) ניתן להסיק, שלא היה זה עוד "מושג שבטי" אלא נכס שהפך לנחלת העם כלו.

מימין: קבר רחל, תמונה מראשית המאה הנוכחית.

מנהגים ליד קבר רחל

תפילות מיוחדות ליד קבר רחל שלוש הן סוגי התפילות העיקריות הנאמרות ליד קבר רחל:

- א. פרק תהילים, ובעיקר פרק לג'.
- ב. תפילה מיוחדת למקום שהותקנה במאה הקודמת, לרגל סיום העבודות במקום על ידי מונטיפיורי.
- ג. פרקים מיוחדים מספר הזוהר הנקראים בשם "האדרות הקדושות" (29).

קיימות תפילות נוספות וכן מדרשים ופיוטים המוקדשים למקום, שנרשמו בספר מיוחד "ספר יסוד לקורא" - לימוד קבר רחל אמנו (ר' תמונה).

ספר "לימוד קבר רחל אמנו" שהופיע בשנת 1930, ובו תפילות ופיוטים ודברי דרש מאת האדמו"ר ל. ליפשיץ.

לצד הביקור בקברי קדושים נתפתחו כרכות הימים מסו-רות ומנהגים שונים, מהם שהיו כללים, מהם שהיו מיוחדים לקבר זה או אחר. בדרך כלל בקברים מרכזיים כגון זה שלפנינו, היו המנהגים רבים ומגוונים יותר. כאן נדון רק באותם מנהגים שהם מיוחדים למקום, או שיש בהם ענין יוצא דופן (24).

הקפת הקבר בחוט אדום

מנהג רווח בין המבקרים להקיף את קבר רחל בחוט אדום. חוטים אלו היו נקשרים לאחר מכן מסביב למרפקי הידיים או הצואר, כסגולה נגד מכאובים וכאמצעי מרפא (25). הרעיון המונח ביסוד מנהג זה הוא, שעל ידי מגע החוט עם קברו, מאציל ה"קדוש" עליו מברכתו ותכונותיו העל טבעיות.

"החוט האדום" וסגולותיו נזכרים בקובץ הרבני "אוצרות ירושלים" חלק ל"ו: "...סגולה לאשה מעוברת שתשלים ימי הריונה בנקל ובלי שום מכשול ח"ו... ולג. יוד הקבר של רחל ולשלוח לי הבענדליך למען יהיה סגולה שתשלים ימי הריונה... וכן שמעתי מחושבי... ירושת"ו (ירושלים שחכנה ותכונן) אשר מקובל אצלם סגולה זו, וכורכים החוט הנזכר על היר, ומועיל לכל מינו ישועות טובות..."

בחירת הצבע האדום כצבע מאגי-אפוטרופאי להרחקת "עינא בישא" איננה מקרית, והיתה מקובלת בין עמי הקדם כבישראל (מנהג פרה אדימה ועוד) (26). בעבר נהגו למכור מחוטים אלו בכניסה לקבר, לנוחות המתפללים. מנהג זה של הקפת הקבר בחוט אדום אינו נפוץ בקברים אחרים זולת קברה של חולדה שעל הר הזיתים (27).

ביקורים במועדים מיוחדים

אלו נעשים בעיקר ביום יא' בחשון מועד פטירתה של רחל אמנו, בחודש אלול - חודש הרחמים והסליחות, וכן בערבי ראש חודש. אחינו בני המזרח, היו גם נוהגים לערוך הלולה ותפילה במקום בל"ג בעומר ובחוג"מ פסח (28).

קבר רחל תמונה
מסידור תפלה.

בו (32). אלא שכאן היה מקובל יותר המנהג של איסוף אבנים דוקא, כאמצעי סוגסטיבי להקלת מכאובי הלידה, וניזכר בספרות עולי הרגל החל מימי הביניים (33).

שקיקות עפר

בשל קדושת המקום, נהגו יהודים למלא שקיקות עפר שנאסף מסביב לקבר רחל; וציורו לשים בקברם כשיגיע יומם, ובעיקר עשו כך יהודים בחוץ לארץ, זאת לעילוי נשמתם, ובתקוה לתקומה בזכות רחל אמנו.

המפתח של קבר רחל

המפתח לקבר שהותקן לראשונה עם קביעתו של שער הברזל במקום על ידי מונטיפיורי, והשמור היום אצל משפחת פריימאן, שאביהם המנוח היה שומר הקבר, היה על פי האמונה העממית בעל סגולות מופלאות ומיוחדות, ובכחו היה לרפא חולים, שהיו נוהגים לשים אותו מתחת לכר כדי להרחיק מכאובים (34).

הסופר יהודה בורלא, שאביו היה שומר הקבר שנים רבות מספר: "...היה נהוג כשאשה היתה מקשה לילד וזקוקה לישועה היו באים אל אבי ולקחו את המפתח של דלת האהל והניחו אותו תחת מראשות היולדת ותיכף רוח והצלה עמד לה והילד נולד בלי מבשול. וכמה פעמים דפקו קרובי היולדת על דלתות ביתנו בחצות הלילה אודות המפתח וראו בו פלאות ומעשי ניסים".

מנורה לזכר ששת המליונים

זו הוצבה כאן לאחר מלחמת העולם השנייה כנר תמיד להנצחת קורבנות השואה.

תמונת קבר רחל

תמונת קבר רחל היא מהמוטיבים האמנותיים הנפוצים ביותר ומשמשת סמל בכל דבר שבקדושה, כגון: שערי ספרים, חלונות וקירות כתי-כנסת, מזוזות, קופות צדקה, קמיעות, כיפות, מפות, חכשיטים, בולים וכו'.

ביצוע "הקפות" מסביב לקבר

מנהג זה קיים גם בקברים מרכזיים אחרים, ונועד להעניק יתר תוקף לתפילות ולתחינות. יש והקפת קברים בעלי חשיבות היתה נהוגה בשעת פורענות או פגעי טבע. כך מעידים המקורות על הקפת קבר רחל בשנת 1845 בשעת בצורה, "כדי לעודד את בא הגשמים", הקפות בנסיבות דומות נעשו סביב לקבר זכריה למרגלות הר הזיתים.

בכי על קבר רחל

הבכי על קברי צדיקים (ומקומות מקודשים בכלל) יש בו כדי להצביע על רחשי הלב ורגשי ההזדהות למקום, לכשכך הוא מתבקש מאופי קבר "רחל אמנו". אפשר שזולת הכתל המערבי שפכו כאן בני ישראל במשך הדורות דמעות ונהי תמרורים יותר מאשר בכל מקום אחר. ומצינו כתוב: "כל המצטער על מיתת צדיקים או מוריד דמעות עליהם מכריז הקב"ה עליו ואמר, סר עוונך וחטאתך תכופר" (מועד קטן כה. ישעיהו ו' 7).

כתיבת השמות על מצבת הקבר והקירות

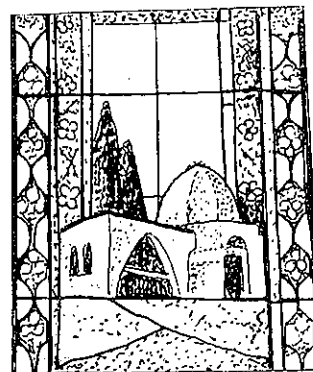
היה נהוג הרווח מימים קדומים ביותר, וניזכר הרבה על ידי עולי רגל (30). בנימין מטודלה מעיד: "וכל היהודים העוברים שם חותמים את שמם על אבני המצבה (31), במנהג זה התמידו עד לעת האחרונה ממש, וקירות הקבר "ניתמלאו" שוב, לאחר מלחמת ששת הימים.

דוגמה לכתיבת "בקשה" על קיר הקבר

"אני שושנה.. מבקשת ממך רחל אמנו כמו שה' נתן לך פרי בטן, נשמתיך תבקש בשבילי שלא אצטרך לעבור ניתוח, והכל יעבר בשלום".

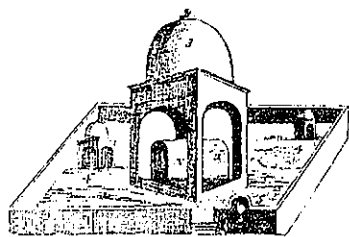
איסוף והנחת אבנים

מנהג הנחת האבנים נפוצה גם בקברים אחרים ואפילו בקברים מודרניים. ביסודו הרעיון שזוהי מעין "תזכורת" שמשאיר המבקר לצדיק, כדי להראות שביקר במקום והגה

קבר רחל בחלון בית כנסת
בהונגריה (תמונה משנת 1900).

תולדות קבר רחל

קבר רחל, חזור משנת 1631.

הקבר בתקופה הביזנטית ולאחריה
הקבר נזכר על ידי אבות הכנסייה הירונימוס אוריגנס ואובסביוס (49), ואין ספק כי להזכרתו בברית החדשה (מתי ב, 16-18) יש חלק לא מבוטל בשימורו של המקום, אולם הידיעות שבידינו מתקופה זו מסייעות אך מעט להבהרת התמונה. עולה הרגל מבורדו (333 לספ"ג) מוסר ידיעה סתמית על מיקומו של הקבר הנמצא "בין ירושלים ובית לחם" וארקולפוס מוסר, כי "זהו מבנה גס ונעדר כל קישוטים, מכוסה בפירמידה של אבנים" (50). תמונה מהימנה על המקום אנו מקבלים, למעשה רק החל מימי הביניים.

הקבר החל מימי הביניים
היו אלה הצלבנים שבנו לראשונה כיפה על גבי קבר רחל. מן הידיעות המצויות בידינו מסתבר, כי היא נישאה על גבי ארבעה עמודים בעלי קשתות מחודדות בסגנון גותי. הכיפה סככה על מצבה הכנוויה משתים-עשרה אבנים, שסימלו את אחד-עשר השבטים וזו של יעקב אבינו, שמצבתו הייתה "הגדולה והעליונה מכלן". מצבה זו נטלו הכמרים מדי יום ביומו לכנסיותם, אך בדרך נס היא תמיד חזרה למקומה (51). המקום נזכר גם על ידי עולי רגל מוסלמים שנהגו להשתטח על הקבר (52).

על פי המסורת היהודית היו אחת-עשרה אבנים שייכות לשבטים ואילו האבן השתים-עשרה הייתה שייכת ליעקב, "שכן בנימין, שנולד עם מות אמו, עדיין קטן היה ולא נחשב" (53). מאידך גיסא, אין הד למסורת זו בתיאור ריהם של עולי רגל נוצריים או מוסלמים, ששייכו את שתים-עשרה האבנים לשנים-עשר השבטים.

קבר רחל בתקופת האבות

מן התיאור המקראי הקצר (בראשית לה: כ) אין לאל ידינו לדעת מה הייתה צורת קברה של רחל, לכד מן העובדה שיעקב הציב במקום מצבה (46).

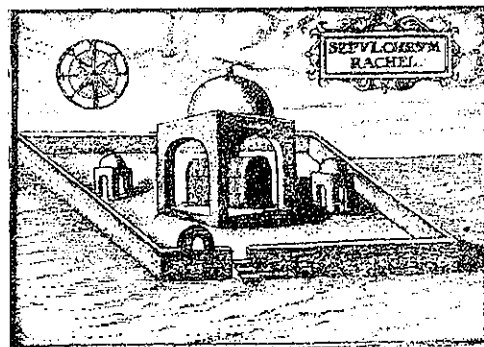
ההסתיועות בהקבלות מן התקופה קשה אף היא, שכן דווקא תקופה זו (שלהי תקופת הכרונזה התיכונה) הייתה מאופיינת במרחב השמי כנדודי ערב רב של עמים, שאחת מהן נשאה בכנפיה את האבות עצמם לארץ כנען. עדות לכך אנו מוצאים בסוגי הקבורה המגוונים שנותרו מאותה תקופה (47).

צורת הקבורה האופיינית לתקופה היא "הקבורה ההמונית", שכל הנראה הייתה קבורה משפחתית השייכת לאוכלוסיות קטנות והמזכירה לנו את מערת המכפלה. לצדם לא נפקד גם מקומם של קברי יחיד, השייכים בעיקרם לאוכלוסיה הנודית (48).

קברים אלו היו פשוטים בתכלית, צורתם הייתה מלבנית והיו חפורים בעומק לא רב. קרקעיתם ודפנותיהם מדרגים פנים באבני גזול שטוחות, שאחדות מהן הוסרו לעתים כדי לאפשר חציבת גומחות להנחתן של מנורות או מנחות. הגופה הונחה בדרך כלל על גבה, לעתים כשברכיה מורמות ובסמוך לה הונחו כמה כלי מנחה וכלי קיבול פשוטים ביותר, אשר יש ונותרו בהם שיירי מזון, וכן כד שהכיל נוזלים ומספר מנורות.

בראשית המאה הקודמת משנעשה בדק בית בקבר רחל, נמצא כי הקבר עצמו נמצא במערה עמוקה, הרבה מתחת למצבה, אך מובן שקשה ליישם ממצא זה למשהו קונקרטי.

קבר רחל, כאת צולארט, 1587.

ב

"עובדה שנוצלה על ידי המיסיונרים שנתלוו אליהם כדי לעשות נפשות לאמונתם" (55).
 ברם לאחר סלילת הכביש בסוף המאה הקודמת פסק מנהג זה של שהיה במקום למשך הלילה, והמתפללים חזרו בו ביום לירושלים (55א). לימים, מנהג זה של הלילה ליד קבר רחל הועתק לחודש אלול (56) (*).

* תיאור חי ומאלף על העליה לרגל לקבר רחל בדורות הקודמים, נוחת לנו מרים בורלא:
 "במשך כל חודש אלול היה הדרך משער יפו בכיוון חברונה, הופה כקהל גדול של עולי רגל לקבר רחל אכנו משפחות משפחות, כאשר הילדים הקטנים, הזקנים והחולים נוסעים במרכבות או על חמורים, עמוסים בסלים, שקים וחבילות, כחצלות ושיכחות, והצעירים והנוער הולכים אחריהם ברגל. חבורות, חבורות עוברות בריקן דים ובשירה וקולות "הסרבוקה" ההוף וה"לוליאס" (קריאות שמה בפי נשות המזרח)..."

מתוך בנין הקבר נשמעים כל היום קולות הפילה וצעקות קורעות לב של נשים אשכנזיות. הן חובקות את האבן, בוכות בקולי קולות ודורשות בחוקף כ"מוטער רוחל" לבקש בעדן, לעזור להן... נשים ספרדיות עובדות נשענות על האבן המצבה, פניהן בתוך כפות ידיהן, בוכות חרש ולוחשות הפילה והחנונים. כי שהוא כותח חוטנים אדומים סביב המצבה. הם כשנשים לקשירה למקומות כואבים, חרופה בדוקה לרפא כאבים. עושים מהם צמי-דים, לרגלים וידיים כואבות. על הספוח סביב המצבה יושבים חכמים, זקנים וחולים ומתפללים... בשעת הצהריים מגישים הנשים את האוכל ואת כדי הכיס מהבור שבבנין שעמדו בצל העצים ברוח, עטופים במטליה רטובה, לקירור. ריח עראק וקפה ממלאים את האויר, שירת פיזמונים בלדינו לכבודה של רחל אמנו, קולות הוף וכזהים. יש נכנכים כחוס ועיפות, יש יוצאים בריקוד כצוה, יש בחורים כשפחה אחת מבקרים חבורות ידידים, להסתכל בחבורות ובתקשרים קשרים ושידוכים. קולות שמה, צהוק, גערה בילדים נישאים למרחקים.

אחרי הפילה בנהה ומעריב אוספים את הכלים ומעביסים על הכורים. באות הכרכבות כהעיר לאסוף את האנשים וכל הכבודה חוזרת העירה".
 "הזיאתה בקבר רחל אכנו", במערכה, (175) 1975.

א: נסיון לשהזור הקבר כפי שנראה בטרם חסימה הכרו-וחים ב-1622 (ר' ציור בעמ' 22).

ב: הקבר בזמן החדש (1882)

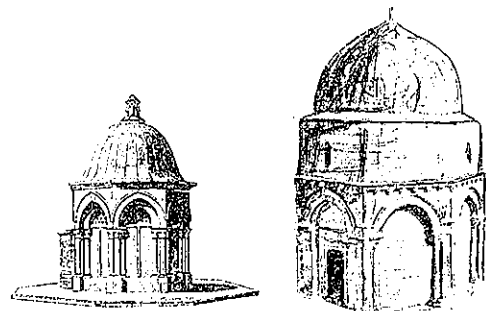
א

על סף התקופה החדשה

בין המאות הט"ז-ה"ח, חודש הקבר כמה פעמים ובשנת 1622 שינה מוחמד פשה מושל ירושלים את אופיו ועשה לקבר של "קרש מוסלמי" (וואלי). הוא חסם את הרווחים שבין העמודים והפכו למבנה סגור כבמחכונתו הנוכחית.

שינויים פחות מהותיים נעשו בקבר עוד קודם לכן, ועובדיה מברטנורה (המאה הט"ו) מעיר כי "אין המבנה ישן", ומשה באסולה (המאה הט"ז) מספר כי "הציון על מצבתה בנוי מחדש" (54).

מן העדויות המצויות בדינו החל מן המאה הי"ז ואילך, עולה, כי הקבר הפך למקום מרכזי בחיי היישוב, וזאת בשל מקומו הסמוך לירושלים ובשל היותו פתוח ליהודים. אנו עדים בתקופה זו לא רק להעלאת חשיבותו של המקום אלא גם להתפתחותם של מנהגים חדשים. מראשית המאה הי"ח נהגו הספרדים להשתטח על הקבר ביום פטירתה של רחל, שלפי המסורת חל ביום י"א בחשוון, וללמוד במקום פרקים מספר הזוהר. כבר במאה הי"ז נהגו יהודי המזרח לערוך הלילה בסמוך לקבר, בחול המועד של פסח וב"ג בעומר, והיו מבליים את הלילה תחת כפת השמיים,

כפת העליה
על הר הבית

קפלת "מסגד העליה"
על הר הזיתים

לפנינו מבנים צלבנים שנישאו במקום על קשתות ועמודים "פתוחים" שחמכו ככפה. המוסלמים סגרו את המרווחים והפכו אותם למקום תפילה מוסלמי. ההליך דומה עבר על קבר רחל כמאה ה-17.

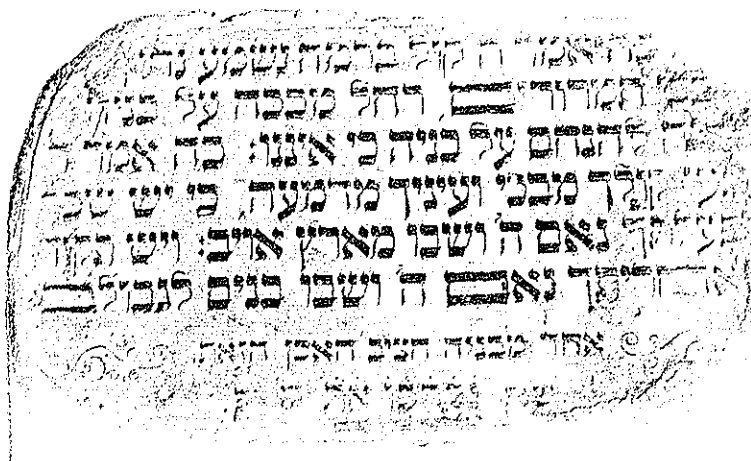
קבר רחל ב-1840
(מחוך ספרו של י. שווארץ חבואות
הארץ בגרמניה). התמונה נותנת
מושג כיצד נראה הקבר זמן קצר
לפני השיפוצים שנעשו ע"י מונ-
טיפיורי שהוסיף לבנין את החדר
ממזרחו.

היהודים על קבר רחל. לרגל פתיחתו המחודשת של
המקום חוברת תפילה מיוחדת.

חדר התפילה שכנה מונטיפיורי עבור המוסלמים נועד
לאפשר "דו קיום בשלום" במקום בין המתפללים בני שתי
הדתות. חרף הכוונה החיובית שמאחורי מעשה זה, גרם
הדבר לא אחת למטרד חמור, שכן הערבים נהגו להספיד
ולטער כאן את מחיהם. מנהג זה נפסק רק לפני מלחמת
השחרור, זאת, תמורת ממון רב שניתן להם.

בשנת 1885 הצריך הבניין בדק בית, שנעשה אף הוא
בתרומתו של מונטיפיורי, וכחובת המצויה במקום מנציחה
את מפעלו. כל ימיו היה מונטיפיורי קשור למקום, ושקד
הרבה על תיקונו. כשהלך לעולמו ונקבר בעיירה קטנה
בסמוך ללונדון, נבנתה על קברו כיפה זעירה הדומה לזו
שעל קבר רחל, וניתן בו עפר שהובא מכאן במיוחד.

הכתובת המוקדשת לשיפוץ החורר שביצע
מונטיפיורי בקבר רחל.

יהודים יכלו, בדרך כלל, להתפלל במקום באין מפריע
הגם שרשמית היה שייך לערבים, שלא ייחסו לו אותה
חשיבות שייחסו לשאר הדמויות המקראיות והוא נפל
בחשיבותו מקברי האבות בחברון. החזקה על הקבר עד
לראשית המאה ה"ט הייתה בידי תושבי בית-לחם שגבר
מן היהודים "מס אי הפרעה שנתי" בסך 5,000
פיאסטרים (57).

בראשית המאה שעברה הפריעו הערבים לתפילה במקום
ולאחר פניותיהם של יהודים רבי השפעה לחצר הסולטן
בקושטא הגיע הפירמאן (רשיון), שהורה מפורשות למופת
של ירושלים לאפשר ליהודים להתפלל במקום באין
מפריע (58). בתקופה זו גם נערך בדק בית במקום
"ובחפרם מתחת למצבה נמצאה מערה עמוקה מאד, ומאז
נודע שהציון איננו בדיוק על מערת הקבר אלא בריחוק
מה ממנו" (59).

מפעלו של משה מונטיפיורי (1841)

בשנת 1841 ערך מונטיפיורי שיפוץ יסודי בקבר רחל,
הרחיבו דרומה ובנה את חדר המבוא ממזרח לו. הוא גם
שקבע את הקיר המקיף את הקבר עד היום ואת שער הכר-
זל המצוי בכניסה. עם התיקון ובדק הבית, שהצריכו
רשיון מיוחד מאת הסולטן, הוכרה סופית חזקתם של

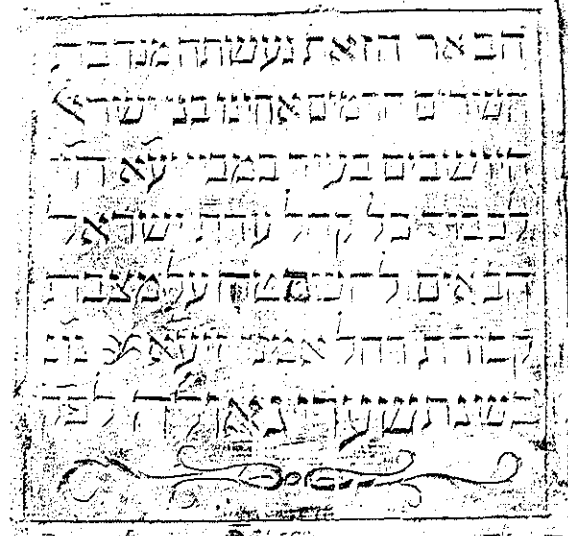
הכתובת המוקדשת לשיפוץ הקבר
ע"י מונטיפיורי. שים לב למלה
המחוקה בה היה כתוב אוהב
(ישראל). זו נמחקה לאחר ביקורו
של מונטיפיורי בהר הבית (בניגוד
לדיני ההלכה...)

רק דרך המלך ההולכת מירושלים לחברון מפסקת בין השדה הזאת ובין קבורת רחל אמנו. וארבע אילנות זית גדולים וטובים עליה, וסלעים רבים לעשות מחצב אבני בנין... טובה הנחלה מאד במקום קדוש וחשוב זה.

לדעתי יקראו שמה בישראל ארץ צבי, או נחלת צבי (לזכר אביו של צבי קאלישר)... נחוץ לעשות גדר סביב השדה ולעשות בור מים בחוכה ובית אחד, למען אשר לא יהיה שום ערעור אחר כך לעולם".

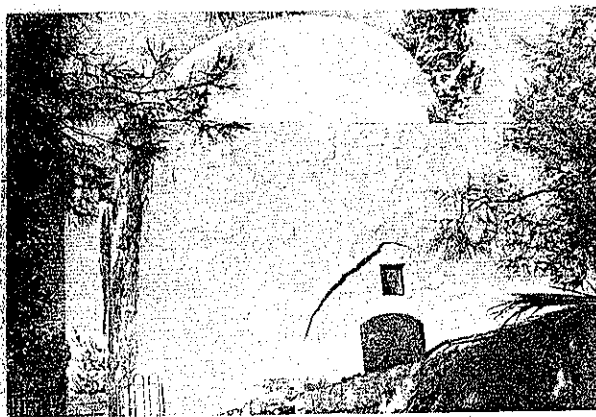
לאחר שנים אחדות, משתכננת החישובות במקום לא נשאה פרי, פנתה אגודת "עזרת נדחים" לקאלישר בבקשה לישוב את המקום: "הנה חלקת השדה אשר קנה אביו בדרך מול קבר רחל עומדת שוממה, ערבים קוברים מתיהם בתוך הכיצה, פרצו גדרה והשחיתו את עצי הזית".

הכתובת המנציחה את תרומת הבאר.

לנוחותם של המתפללים נכרה בשנת תרכ"ה (1865) בור מים, מנדבתם של יהודים אמידים מבומביי.

נסיון לרכישת קרקע ליד קבר רחל בדורות הקודמים נעשה נסיון לקנות חלקת קרקע ליד קבר רחל, ולהועידה להתישבות. ברם, הנסיון לא עלה יפה. פעולה זו נעשתה בהשתדלותו של הרב צבי קאלי-שר, והוצאה לפועל על ידי בנו מהרי"ל קאלישר. עם רכישת הקרקע, כתב לו נציגו, מר יפה: "הנני היום לשמח את לבבו בבשורה נעימה ונחמדה... על כברת הארץ אשר קניתי בפקודתו בשביל החברה הקדושה "ישוב ארץ ישראל", שדה טובה ומפוארה, בת שלושה דונם אצל מצבת קבורת רחל אמנו ז"ע.

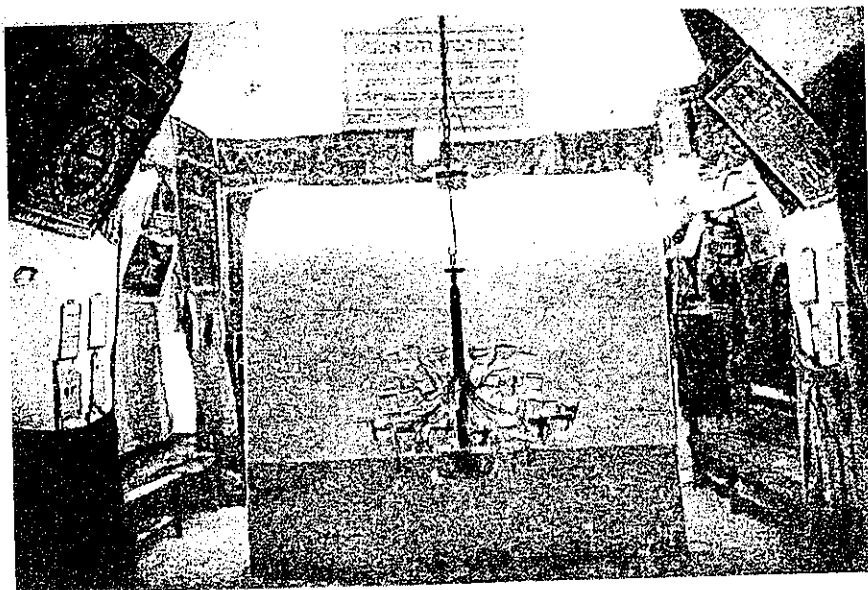
קבר רחל, מבט מדרום. הזלת הנראית בחמונה נפתחה לאחר מלחמת ששה הימים.

בטרם שמסר קאלישר את האדמה ל"עזרת נדחים" נועץ בד"ר פינסקר, שפעל מטעם חובבי ציון באודיסה, והלה עונה לו: "במקום קבורת רחל, השייך לח' קאלישר... המקום שומם ועזוב מאד ואין שם מאומה, ולעשות איזה דבר נחוצים הוצאות גדולות אשר בזמן הזה יוכלו להביא לנו יותר תועלת לפי דעתי" (בינתים גם בארץ ישראל הגיעו נציגיו של קאלישר למסקנה, שאין הצדקה להוצאות המרוככות הכרוכות בישוב המקום).

כאותר זמן פרצה מחלוקה בירושלים בדבר הזכות להתישב במקום, בין "עזרת נדחים" ועדת "הכוללים" ועל פי פסק דין הוחלט לחלקה ביניהם שוה בשוה, אך אף אחד מהם לא ניצל את הזכות להתישב במקום (60). כיוכל שנים לאחר מכן הוקם, לא הרחק משם, במקום המשקיף על בית לחם ועל קבר רחל, קיבוץ רמת רחל, הנושא את שמה של רחל אמנו.

הבאר שניבנתה בתרומת יהודי הודו (1855).

מראה קבר רחל
בחקופה שלפני
כלחמת השחרור.

ברם, בזמן החדש איבד נוף זה הרבה מקסמו ויחודו, זאת בשל הקמת הגדר הגבוהה מסביב לקבר רחל המסתירה כמעט את המבנה, ובניית החנויות בסמוך.

מעל לכל פגמה בנוף הקמת עורק התחבורה הראשי ההומה, על כל המשתמע מכך לגבי השחתת אופיו הקדום של המקום. הקמת הכביש המודרני הביאה גם לעקירת אותו עץ זית מפורסם שסכך על כפת הקבר.

לא פחות מיוחד היה הביקור בקבר עצמו כדורות הקודמים, שהיה מלווה בתחושה מיוחדת ובלחי אמצעית של קרבה אל דמותה של רחל, שכולה ריח וחום.

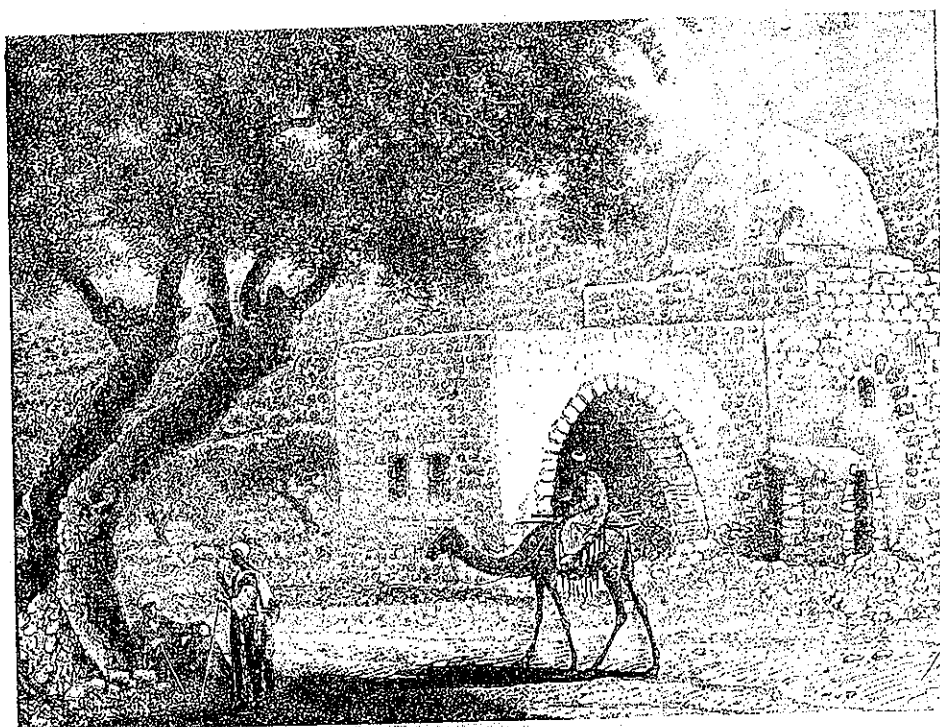
תמורות בדורות האחרונים

בדורות האחרונים חלו בקבר רחל שינויים לא מעטים, שלא תמיד חרמו לאופי המקום:

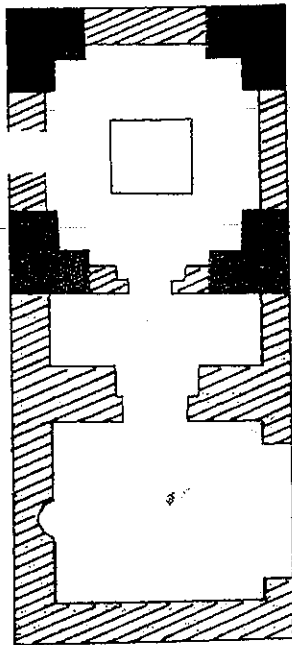
נופו המיוחד של קבר רחל היה אחד מהנופים הצעיריים והנאים ביותר בדורות הקודמים. המראה הכפתי המיוחד של המבנה, עצי הזית והגמלים הפוסעים בסמוך, בלב אזור מקראי בין ירושלים ובית לחם, היו בעלי קסם מיוחד ומקור השראה לא אכזב לנוסעים ועולי רגל, שנחגו לכך ביטוי תכופ בעט ובמכחול (*).

* על מקור צורת הקבר ודמיונו לקבר קדוש מוסלמי ר' "קבר רחל במסורה המוסלמית".

קבר רחל, ציור משנת 1880

תכנית קבר רחל

כרם, בזמן החדש נשתנו הדברים לא במעט, דבר המוצא את ביטוי לא רק בנוף המבנה, אלא גם באבן אוירתו המיוחדת.

מרים בורלא, שאביה היה מופקד על הקבר במשך שנים רבות, מספרת:

"... כשבאנו למקום ראינו כי הערבים בנו בתים וחנויות על יד המבנה והשחיתו וטשטשו לגמרי את המראה המיוחד שהיה למקום... אמנם המקום היה מסויד ומסודר, אבל כלי טיפת חמימות ואינטימיות. בור המים סתום, אין זכר לגומחות. אלפי אנשים, לרוב תיירים, עופים ואדישים נכנסים לשער הקטן, עוברים סביב המצבה המכוסה בקטיפה מבריקה ויוצאים בדלת השניה שפתחו בכיוון לבית הקברות המוסלמי, עולים אל האוטובוסים הממתינים להם וממהרים לנסוע ולהספיק לראות עוד מקום קדוש... רבים הם המתפללים והמקוננות שמנשקים את כיסוי המצבה. ובכל זאת, אין כל רגש של קדושת המקום.

קרר וזרות נודפים מהסביבה,

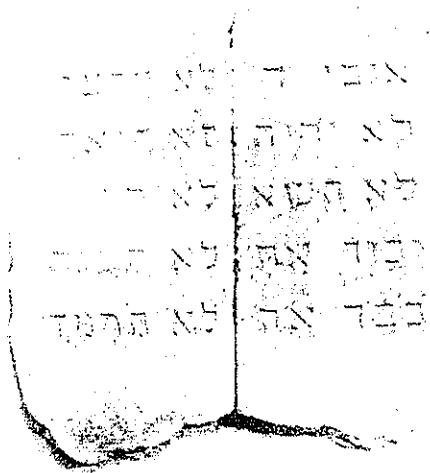
גם אם נתייחס כהסתייגות מסוימת לתאור זה, ברור, כי חלו שינויים במקום כרוח הזמן (להלן).

לאחר מלחמת ששת הימים

בהיות המקום מקודש למוסלמים הוא נשתמר במצב המניח את הדעת במשך חשע-עשרה שנות השלטון הירדני. לאחר מלחמת ששת הימים כוצעו במקום שיפוצים גורפים כשהשינוי החשוב ביותר היה פתח יציאה נוסף שנקבע מדרום למצבה.

מאחר ואין המקום משמש את המוסלמים הוצנע ה"מחרב" שהיה כחדר המבוא, המצבה החשופה כוסתה בפרוכת הנושאת את דברי ירמיהו (לא: יז): "ויש תקוה לאחריתך נאום ה' ושבנו בנים לגבולם". על הקיר הצפוני, הפונה להר המוריה נקבע לוח עשרת הדיברות העשוי אבן שהובאה מהר משה בסיני, ובסמוך לו הותקן ארון קודש, ועל גג המבנה נקבעה מעורה - שינויים שהפכו את קבר רחל לבית כנסת.

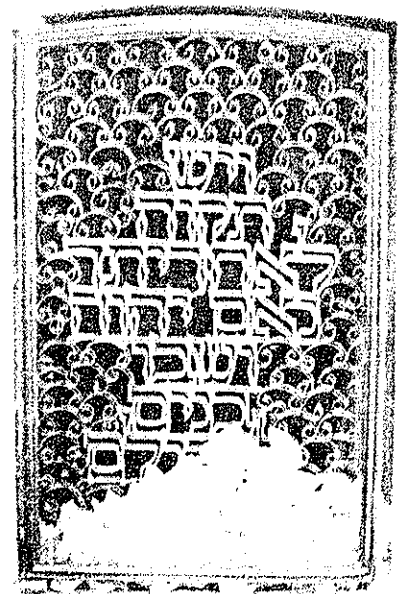
לוח עשרת הדיברות. נקבע במקום לאחר מלחמת ששת הימים. הוא נעשה מאבן שהובאה מהר סיני.

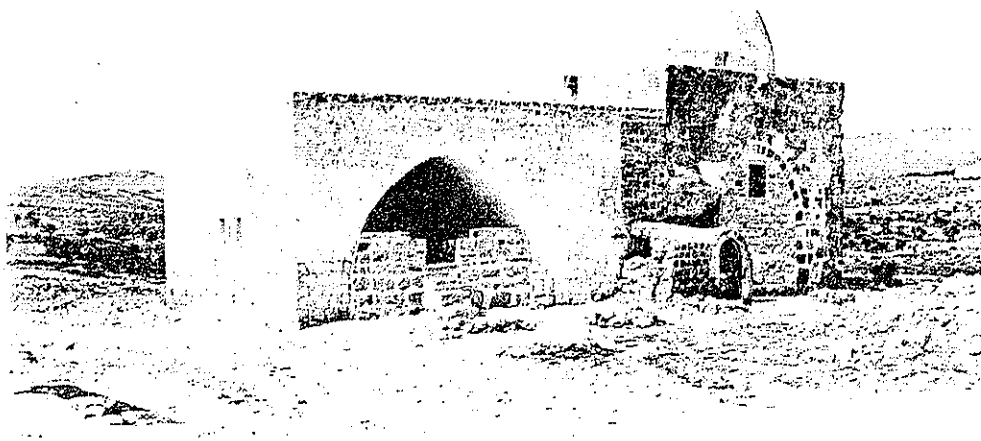
קבר רחל
כפי שנראה בחקופה
היותו תחת שלטון
ירדני.

קבר רחל
לאחר מלחמת ששת
הימים.

"ארון הקודש" שניבנה לאחר
מלחמת ששת הימים. שים לב
למאות "פחקי הבקשות" של
עולי הרגל שנעזרו במקום.

Le tombeau de Rachel, épouse du patriarche Jacob, à Bethléem.
Gustave Le Bon, 1909, p. 104.

החזקה על קבר רחל

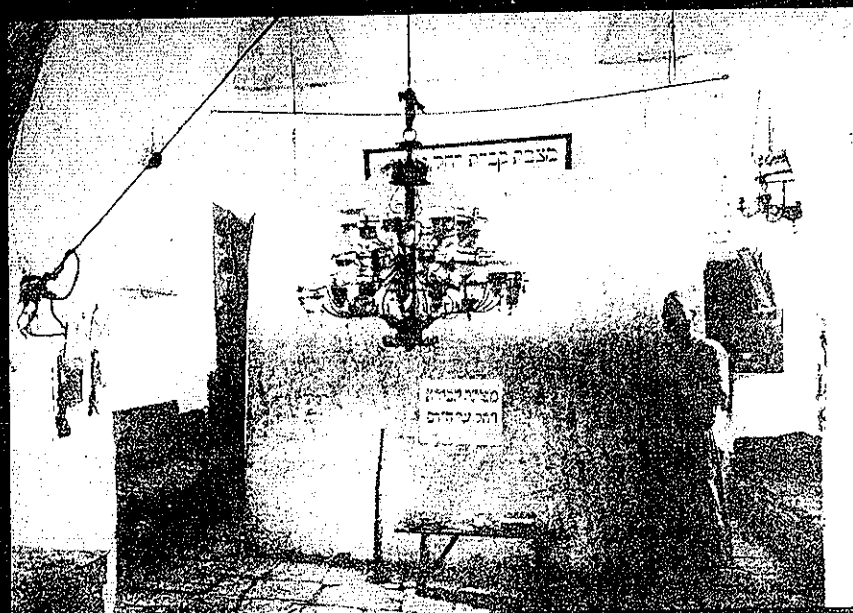
ושינוי יעשה על ידי ממשלת המנדט. החלטה זו גרמה למורת רוח מרובה בין היהודים שהגדירוה בעתונות "כגזילת כבשת הרש". חקונים שנעשו בהמשך, בוצעו על ידי מחלקת העבודות הציבוריות המנדטורית, אלא שבתוך המבנה התנגדו לכך היהודים בטענה לחזקה בלע-דית על המקום.

במשך תשע עשרה שנות שלטון ירדני, לא נעשו בקבר רחל כל שינויים משמעותיים. בשל חשיבות קבר רחל והיותו אחד מקדשי האומה בחזקה יהודית, ומתוך שאין הוא מקודש במיוחד על הערבים, הושקעו מאמצים רבים לאחר מלחמת ששת הימים לשוות לו צורה ההולמת את כבוד המקום (ר' קבר רחל לאחר מלחמת ששת הימים).

קבר רחל נמנה על האתרים המקודשים היחידים שהחזקה עליהם היתה תמיד בידי יהודים. ברם, בדורות הקודמים, תבעו המוסלמים חזקה על המקום, בטענה שהוא מהווה חלק מבית הקברות המוסלמי הסמוך. המוסלמים טענו עוד, כי תביעתם הוכרה על ידי השלטונות התורכים, שאף שלחו פרוכת ועליה כתובות בערבית כדי לכסות על הקבר. יתר על כן, המקום נכלל לדבריהם, בשנת 1909 על ידי הוואקף בין "קברי הנביאים". בהתאם לכך, הערבים בדורות הקודמים התנגדו לכל שינוי או תיקון מבנה הקבר מצד היהודים, וזאת אף על פי שהיתה ליהודים כניסה חופשית למקום בכל עת.

המקורות מעידים, כי היהודים קיבלו את המפתח מהשומר המוסלמי האחרון במקום כמחצית המאה התשע עשרה בקרוב, דהינו בתקופה בה בוצעו השיפוצים במקום על ידי מונטיפיורי, והוא גם שכנה במקום חדר מבוא מיוחד לצרכי המתפללים המוסלמים. בשנת 1912 נתנה ליהודים הזכות לבצע תיקונים בקבר, אך לא בחדר המבוא המוסלמי. בשנת 1921 ביקשו היהודים מעיריית בית לחם לאשר ביצוע תיקונים במקום, אלא שהדבר הובא לידיעת הוואקף המוסלמי שהתנגד לכך. בהתערבות הנציב הבריטי העליון נקבע, כי לאור המחלוקת בין הצדדים, כל תיקון

היומנים של קבר רחל

קבר רחל לפני קום המדינה

יומני קבר רחל - מבוא

יומני קבר רחל המובאים בזאת, כוללים קטעים נבחרים מ"ספר המבקרים" שהיה בקבר רחל בין השנים 1932-47. קראנו להם יומנים, מפני שבספר שולבו קטעי יומן רבים המתארים את מוצאות המקום והדי הימים. הם נכתבו ברובם על ידי שלמה פריימאן שהיה הממונה על קבר רחל במשך למעלה מ-30 שנה, וכן בידי ציבור המבקרים ועולי הרגל. היומן מיוחד ויוצא דופן בתוכנו ודרך כתיבתו, ונושא ברובו אופי של פניה אישית, השתפכות נפש והתרפקות על המקום.

הדברים מקבלים משנה משמעות, אם נזכור, כי מדובר באחת התקופות המכריעות ביותר בתולדות הישוב, תקופת המרי והשואה וערב הקמת המדינה.

חשיבות מיוחדת נודעת לעובדה, כי הדברים נכתבו על ידי המוני בית ישראל, שהביעו ובטאו את מצוקתם ואת אשר עם ליבם; דוקא השפה הבלתי מלוטשת, אך הכנה והבלתי אמצעית, הם מדברים אל לבנו. היומן (רק מקצתו הובא כאן), פותח אפשרות להכרה מעמיקה יותר של המקום בראיה מחודשת ובלתי ידועה עד כה. הכתוב גם מאיר באור חדש נושא זה של מקומו של הקבר הקדוש בכלל וקבר רחל בפרט בעיני העם ובתודעת עולי הרגל. הוא מהווה, על כן, תרומה פולקלוריסטית חשובה לנושא בלתי נחקר זה. קטעי היומן של מר פריימאן המשולבים בספר גם נותנים בידינו פרטים חדשים ובלתי ידועים על המקום, על מנהגים שרווחו בו, על קורות הבנין, ועל היחסים עם השכנים הערבים.

א.ש.

הנרייט סאלר והגנרל מונטגומרי
8/3/33

חתימות של אישים שביקרו במקום:
הנרייט סאלר והגנרל מונטגומרי.

100621 Pfr W E Montgomery
1st Bde Royal Wiltshire
21/5/33
Palestine

היומנים של קבר רחל נכתבו ברובם על ידי שלמה פריימאן, שהיה שומר הקבר במשך למעלה מ-30 שנה. אנו מביאים בזאת את סיפורו וזכרונותיו כפי שפורסמו ב"הצופה", בתאריך 12.11.65. כמה מהעובדות המועלות כאן, משלימות את הדברים שהובאו ביומן.

אלה בכיכודים ובפיוסים וכן בנושק (אק-דה) שהיה לו ברשיון. קניתי ידידותם במיוחד על ידי הקפה המבושל בסגנון הערבי, שהצלחתי ללמוד מר' יהושע בורלא ז"ל שהיה אהוד על הסביבה זה שנים. עמדה לי בכך גם הלשון הערבית שהיתה שגורה בפי, כיליד העיר ה-עתיקה. בהדרגה קניתי את לבם וכולם מקטון עד גדול שבהם התלו לקרוא לי בשם, "הואג'ה סולימאן איבן איל שמש" (אדון שלמה בנו של השמש). כדי לשמור על שלום המבקרים, הקימו השלטונות הבריטיים ליד קבר רחל, אהל משטרה שבו היו שלשה שוטרים - ברי-טי, יהודי, וערבי, והיה צורך לטפח עמם יחסים טובים.

הערבים עצמם היו מכבדים את המקום. רוב ימות השנה, כשחזר הקבר היה סגור, היו הערבים מתפללים בחזר החיצוני שלפני אהל הקבר. בפרוודור זה, בצד שמאל היה שעד בקיר שבו היו פורשים מחצלת ומתפללים.

קשר התחבורה למקום היה מתנהל בקו של שירות אוטובוסים בבעלות ער-בית. שהיה נוסע הלך וחזר בין ירו-שלים לבית לחם. בחודש אולול ותשרי כאשר זרם המבקרים היה רב, היתה הברת, "המקשר" הירושלמית פותחת קו מיוחד להסעת הקהל בין שער יפו לקבר רחל. גם בעתות חסיסה ומזהמות, כש-הדרך היתה בחזקת טכנה, והופסקה ה-תחבורה ותדול זרם המבקרים, היה ר' שלמה בא בליווי משמר משטרה, כדי לפתוח את הקבר בזמנים הקבועים, לפי תופסק ה"חוקה" היהודית על המקום וקיום הסדרים לפי המסורת.

— בהתקרב ר"ח אילול תרפ"ט, לא-חר הטבח בחברון, שאלתי את הרב קוק זצ"ל אם לפתוח את קבר רחל לפני ציבור המבקרים כנהוג שנה בשנה. — ממשך ר' שלמה פריימאן בסיפורו אמר לי הרב קוק, כי ייתכן מאוד שע-קב המצב המתוח לא יבואו מבקרים, אולם חייבים לפתוח את המקום, כדי להוכיח ולהראות קבל עם ועדה את ה"חוקה" שלנו על המקום. בהתאם לדין-ישות של הרב קוק זצ"ל נחתו לנו משמר של שישה שוטרים מורכב בשני אנגלים, שני ערבים ושני יהודים. ביום הראשון לפתיחת המקום לא היה כל מבקר. בחצות הלילה שמענו אני ועמיתי הזקן ר' יהושע בורלא ז"ל קולות של התפוצצויות ומטר יריות לא רחוק מהמקום. חצינו בפחד וברחת לאור הבוקר. בבוקר הוסבר לנו, כי התנהל קרב בין כוחות המשטרה לכנופ-יית ולשמע הדבר עזב ר' יהושע את המקום ונסע ירושלימה ואני נשאיתי לבדי במקום. במשך כמה ימים החלו לבוא עשרות מבקרים למקום, ברם מ-פ-פר המבקרים לא הגיע לזה שבשנים הקודמות, עקב הסכנות והמאורעות. ב-סוף שנת תרפ"ט, החל "החוקה" הער-בי, מחלקת הדת וההקדשות של הער-בים בארץ, לערער על זכותנו וחזקתנו במקום החלל להעליל עלילות בפני ה-שלטונות, כדי לזכות במקום, אולם בעז"ה הצלחתי להוכיח לפני השלטונות את טענות השוא שבדבריהם.

במלחמת השחרור נפצע ר' שלמה ב-יריות בשעת נסיעתו לשכונת גבעת שאול ואושפו בבית החולים לחקופה של שמו-נה חדשים. לאחר קום המדינה נתמנה מטעם משרד הדתות לשירות בהר ציון, על קברו של דוד המלך. בכ"ט תמוז תשי"ט נפטר קרוב לשנתו השישים.

שקיבל משרה זו מאת סיר משה מונטיפי-יורי עצמו. האב ר' יעקב ירש מאביו את שתי הנהגות ב"חורבה" ובקבר רחל. ר' יעקב היה ידוע בצניעותו במעשיו הטו-בים. רוב שעות היום היה עוסק בתורה

השומר הנאמן

ותפילה, מעוטף בטליתו ומעוטר בתפי-לי. לאחר פטירת ר' שמעון מונזון, היה הוא השמש האשכנזי היחיד בקבר רחל, ליד השמש הספרדי ר' יהושע בורלא ז"ל (אביו של הסופר הגדול יהודה בורלא), שהתמיד במשרתו זו כשישים שנה עד לפטירתו בתרצ"ט. ר' שלמה מופלג של שמו-נים ושבע שנה. ר' שלמה פריימאן שרת במקום עוד בחיי אביו ועזר לו רבות במשמירת המקום, ולאחר מותו קיבל את משרת אביו ושרת תקופה מסויימת יחד עם ר' יהושע בורלא ז"ל.

שנים מספר אחרי כניסתו לתפקידו מ-התפתח וגדל הישוב העברי בארץ ו-נאי הבטחון שופר, הגדיל ר' שלמה את מספר ימי הביקור בקבר רחל. לפני-היה הקבר פתוח לקהל הרחב מערב ראש השנה עד ערב יום כפור. אבל לאחר מאורעות תרפ"ט הגיעה את פתיחת ה-מקום מרח' אלול עד לאחר ר"ח מרחשון חזץ מהפתיחה בכל ערב ר"ח וי"א ב-מרחשון — יום פטירת רחל אמנו. מדי פעם בפעם נערכו פתיחות מיוחדות ל-מבקרים אנשי שם, מגדולי ישראל וה-עולם שביקרו בארץ וכן בהתאם להזמנת מתפללים במקרים מיוחדים. מספר שנים היה קבר רחל פתוח במשך כל השנה וה-דבר היה שמור בסודי סודות. רק מורי מכך והיו מכוונים לשם היירים. בשעות הלילה היה המקום סגור לקהל המבק-רים אולם, בתקופות מסוימות היו שני השומרים האמצעים, ר' יהושע בורלא ז"ל ור' שלמה פריימאן נשארים שם עד חצות ה-לילה כדי לפתוח את הדלת לחסידים ומקובלים שבאו לערוך תפילות ותיקון חצות.

לשמירת המקום וסדריו היה צורך ב-גיבונים תכסיים מיוחדים כלפי שכנים רעים וכנפיות פרועות וכן כלפי שומרי החוק הכריטיים שלא התירו שום שינוי ותיקון המקום. ר' שלמה ידע והכיר כל תנועה של השכנים הערבים בסביבה ב-תחבולותיהם השונות והצליח להסתדר עם

המפתח לקברה של רחל אמנו היה אצלי עוד בחיי אבי, מכיון שהיה עריק מהצבא התורכי — מספר בכתבי זכרו-נותיו שטרם פורסמו, ר' שלמה פריימאן ז"ל שהיה משרת בקורש, שומר ואחראי לקבר רחל במשך שלושים וארבע שנים. — אני — מספר ר' שלמה — הייתי משרת את המקובלים, מרתיה מים ומכין סה מקליפות של תפוחים ובמקום הסוכר היו משתמשים בתאנים, תמרים או ב-צמוקים. שבוע ימים, לפני כבוש ירוש-לים ע"י הגנרל אלנבי שכבתי בבית חולה. באו אלי המקובלים ובקשו ממני את המפתח של קבר רחל. הסברתי להם כי המנעול הוא סודי וצריך לדעת כיצד לפתוח את השער. לקחו אותי על שכמם והלכנו ברגל מירושלים עד קבר רחל אמנו. כל הדרך תקפה אותנו רוח עזה וגשם שוטף, נוסף לכך לווה את דרכנו רעש ההתנחלים מהחזית הקרובה. לרוע מולנו נפגשונו בדרך עם חיילים תורכיים והללו שאלנו להיכן, הסברנו להם, כי אנו הולכים לקבר רחל להתפלל לנצחונה של מלכות ערכו אצלנו חיפושים ולקחו כל מה שהיה לנו ובכלל זה את מעט שהבאנו עמנו ולאחר מכן עזבנו והמשיכו בדרכם. הודינו לה' שניצלנו בנפשותינו ומיד מהרגו למחוז תפצנו. אין לתאר במלים — מסים ר' שלמה סיפורו — את מטרות נפשם של המקובלים הללו שהלכו למקום הקדוש בסכנה כה גדו-לה כדי להתפלל בעת צרה על כלל ישר-ועל יהודי ירושלים בפרט.

מנהג זה נחתדש בימי מלחמת העולם השנייה, בשעה שצבאות רומל הנאצי עמדו בשערי ארץ ישראל. הרבי החכם סולימאן מראפצי אחד מגדולי המקובלים בעולם, ועמו קהל עדתו היו באים לקבר רחל, כמעט בכל ליל שישי ועורכים שם תפי-לות בוקעות שחוקים.

סיפורי האחרון של ר' שלמה על קבר רחל אסתיים ביום האחרון, שבו נערך ביקור ותפילה במקום, ערב מלחמת השחרור. ל-מזרח יום ט"ב בסלול תש"ה, שעה שחר-שבי הארץ קבלו את הבשורה המשמחת שהגיעה מאו"ם על קבלת תכנית המדינה בחלק מארץ ישראל, נסע ר' שלמה לקבר רחל, כדרכו מדי יום ביומו.

— באותו יום ראשון בשבוע בקרו ב-מקום מספר ממכרי — הוא ממשך ב-זכרונותיו — ושתינו שם, "לחיים" לכבוד השמחה ששררה ביישוב. הערבים הש-כים שבו לשם השימו עצמם לא מבינים, אבל כמה מהם אמרו לי גלויות שמעתי תתחיל המלחמה האמיתית. בערב חזרתי באוטובוס הערבי הנוסע בקו בית לחם-ירושלים. ערבים מכירים שהיו בממונית בגוש אילי ואמרו לי, "הואג'ה סולימאן! זו הפעם האחרונה שאתה נוסע כאן, מחר אל תסע כי הדבר בנפשוך, הזהר". בשעה שירדתי בשער יפו הרגשתי תסיסה ורגז בין הערבים ולמחרת, ביום שני, החלו המהומות וההתנפלות הגדולה על המרכז המסחרי שבירושלים. הדרך ל-קבר רחל נותקה ומאו כלתה רגל ישראל במקום קדוש זה.

שומרי משמרת הקדוש

ר' שלמה פריימאן נולד ב"ב סבת תרס"ב בעיר העתיקה של ירושלים ל-אביו ר' יעקב ולאמו פרל והיה הדור החמישי למשפחתו בארץ. סבו ר' יש-ראל ז"ל, היה שמש שלא על מנת לקבל פרס בבית כנסת, "החורבה" שבעיר ה-עתיקה וכן שמש משנה בקבר רחל, ליד השמש האשכנזי ר' שמעון מונזון ז"ל

קבר רחל בספרות הנוסעים ועולי הרגל

התייר מבורדו: 333 לספה"נ*

מי-ם בואך לבית לחם ששמילין. בדרך לצד ימין עומדת מצבה אשר בה טמונה רחל אשת יעקב.

ארקולפוס: 670 לערך*

בדרך המלך המובילה מי-ם לחברון בכון לדרום, במרחק שש מילין נמצאת העיר בית לחם. אשר לקבר רחל, הוא נמצא בקצה דרך זו, מצדה המערבי. הוא עשוי ממבנה גס, נעדר כל קישוטים, ועליו פירמידה של אבנים. מראים כאן את המצבה הנושאת את שמה, שהציב יעקב בעלה במקום קבורתה.

בנימין מטודלה: 1173

וקרוב לבית לחם כחצי מיל, קבורת רחל על אם הדרך. המצבה עשויה מאחת עשרה אבנים למניין בני יעקב, ועליה כפה בנויה על ארבעה עמודים, וכל היהודים העוברים חותמים שם על המצבה.

רבי פתחיה מגרנשבורג: 1180

ועל קבר רחל אחת עשרה אבנים, כנגד אחד עשר השבטים, לפי שעדיין לא נולד בנימין אלא בצאת נפשה, אין שם אבן והם שיש, ואבן של יעקב שיש אחד, והוא על כולם, וגדולה היא מאד, משני בני אדם. וחוקק עליה שם: יעקב. ולקחו הנזירים את האבן הגדולה מעל לקבר, וקבעו אותה בבנין עבודה זרה. ולמחרת ראו אותה על הקבר אשר בתחילה. כן עשו כמה פעמים ונמנעו מלקחתה עוד (בנין עבודה זרה - מנזר מר אליאס?).

ר' יעקב בר נתנאל הכהן: המאה הי"ב

.. על קבורת רחל בנוי כאבני גזית, כארבעה פתחים, ואחת עשרה אבן על קבורתה. והעליון אחר, כי אומרים כי בנימין היה קטן, לא היה יכול להביא אבן משלו.

הרמב"ן: 1267

ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לי-ם שבח לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל.. כן ראיתי שאין קבורה ברמה ולא קרוב לה, אבל הרמה אשר לבנימין רחוק ממנה כארבע פרסאות, והרמה אשר

* עולי רגל נוצרים

בהר אפרים רחוק ממנה יותר משני ימים.. וניראה בעיני כי קברה יעקב בדרך ולא הכניסה לעיר בית לחם.. לפי שצפה ברוח הקודש שבית לחם אפרתה יהיה ליהודה ולא רצה לקברה רק בגבול בנימין, והדרך אשר המצבה בה קרובה לבית אל בגבול בנימין וכך אמרו בספרי, בחלקו של בנימין מתה..

תוצאות א"י: 1270

והמצבה שחיים עשרה אבנים.. חמש שורות זו על זו מעשר אבנים, ואבן אחת למעלה מן העשר.. עשרת השבטים נתנו עשר אבנים, ויעקב אביהם נתן את העליונה. בנימין לא נתן כי קטן בן יומיו היה, יוסף לא נתן, או שהיה קטן, בן שמונה שנה, או מפני עגמת נפש (שאמו מתה עליו).

פליכס פאברי: 1480*

.. הגענו אל מקום שהרונימוס כספרו על מחקרי מקומות קורא לו כברתה, בו נמצא קבר רחל, ברצותה ללכת ביחוד עם יעקב לבית לחם, אחזה צירי לידה. וילדה את בני ימין, ובהקשותה ללדת מתה.

.. היהודים אומרים כי הסיבה לכך.. שקבר אותה על אם הדרך, היא משום שידע יעקב מתוך רוח הנבואה מה יתרחש שם אחרי כן כיוון שלאחר שהרס נבוכדנצר את העיר ושרף את בית המקדש, לקח את עם ה' בשבי לאורך דרך זו, וכשעבר ליד הקבר, הרימה רחל על פי נס מהשמיים את קולה, ומתוך המצבה פנתה אל האויב ועוררה את רחמי האלוהים (ירמיהו, לא: 14).

עם זאת, מסבירים חכמי דת קאתוליים את כביה של רחל כבכי על רצח התינוקות (מתיא, ב: 18). רחל על פי הירונימוס קרויה אם כל ילדי בית לחם, הגם שלמעשה הם ילדי לאה.

ברנרד פון ברידנברג: 1483*

והנשים העושות את דרכן לקבר רחל, היו אוספות במקום אבנים כהאמינן כי הדבר ישמש להן טגולה להקלת הלידה.

משולם מוולטורה: 1481

על אם הדרך מצאנו על קבורת רחל מצבה גבוהה מאבנים.

ר' עובדיה מברטנור: 1490

ובאנו עד מצבת רחל, ובנוי עליה בנין כפה עגולה, ולא ניראה לי הבנין ההוא ישן, כאשר היה מן הראוי, והיא על אם הדרך..

רבי משה באסולה: 1521

.. ועל הדרך רחוק מ-מילין, קבורת רחל אמנו ע"ה, והציון על מצבתה בנוי מחדש ובנין כפה על הציון עם ארבעה עמודים, ומשם לבית לחם מיל וזהו כבדת ארץ.

פנטיליא דה אביירו: 1561

יעקב אבינו.. הציב מסביב לקבר שנים עשרה אבנים קטנות לזכר שנים עשר בניו, שמן נישארו עד היום לא יותר מחמש-שש אבנים, מקצתן הרוסות (הנ"ל היחיד להזכיר פחות משנים עשרה אבנים).

שמואל הקראי: 1640

והלכנו ג' שעות ובאנו אל קבר רחל אמנו.. ועל מצבת קבורתה בנה מרחמד פשה בנין נאה, (בדמוי) קובעה (כפה) ויפה כיונה עפה.

ר' משה פורית: 1650

בחול המועד של פסח ול"ג בעומר מרבים לצאת אנשים ונשים, זקנים וילדים.. לקבר רחל, ברגל או ברכיבה, ושם מרבים בתפילות וגם דורשים דרשות, ורוקדים מסביב לקברה. ואוכלים ושותים שם..

ז"אן דה טבנו: 1657*

בצד ימין של הדרך ביתו של יעקב אבינו, וסמוך לו הקבר של רחל היפה, עשוי בכור סלע. אשר לפי הנאמר הוא כל כך נוקשה עד כי ברזל לא יוכל לפגוע בו, הוא תחת כפה קטנה, פתוח לכל צדדיו, ונתמך בארבעה עמודים מרובעים. המצבה מוקפת בקיר נמוך, שלוש רגל גובהו, ויש לה רק מבוא צר, שאליו יורדים בשלוש מדרגות, כל זה עדיין כה שלם, שנראה כאלו נעשה זה עתה.

ריצ'רד פוקוק: 1807*

קבר רחל, זו כפה הנתמכת על ידי קשתות, שניסתמו בזמן האחרון, כדי למנוע את היהודים מלהכנס בו. התורכים מעדיפים להקבר בסמוך, דבר שגרם להעלאת מחירי הקרקע.. ואילו ניתן היה לראות בו את האבנים הרי שהאדמה היתה עולה עוד יותר..

ויליאם טורנר: 1815*

זהו בנין קטן וכפה לו בראשו. אפילו תוקן לעתים קרובות הרי לדעת היהודים המעריצים מקום זה, הנו עתיק ביותר. הכניסה היא בפתח בגובה שלוש רגלים בלבד. פנים הקבר מסויד ומכוסה בשמות יהודים ועשוי בדמוי קמרון.

ר' קלמן שולמן בספרו "אריאל" (ולנא תרט"ז) פרק "מצבת קבורת רחל", תרגום דברי יוסף שוורץ:

"המצבה העתיקה המהוללה אשר על קבר רחל, רחוקה היא מהלך שעה ושלוש רבעי שעה מירושלים לפאת צפונית מערבית, ומהלך חצי שעה מבית לחם לפאת צפון-מערבית במסלה העולה מירושלים חברונה. על הקבר בנוי בית תפלה קטן בתבנית מרובע וגגו משופע ובתוכו נצבת המצבה אשר שלש אמות וחצי ארכה (ממזרח למערב) אמתים רחבה, ואמתים וחצי גבהה, וזוהרה מאבנים גרו-לות. כל שוחרי קרמוניות האמינו כי המצבה הזאת הצבה נוכח פני הקבר מלמעלה. אך זה כחמש ועשרים שנה אשר חפרו היהודים לרגליה למען חזק את בדיקה, וימצאו כי היא איננה נצבת על פי המערה אשר בה הקבר אך רחוק מעט משם מצאו בחיק הארץ מערה עמוקה מאד ובתוכה קבורת רחל, ומני אז גודע לנו כי המצבה איננה על פי מערת הקבר ההוא".

אדוארד רובינסון ועלי סמית: 1838*

קבר רחל הוא ואלו מוסלמי רגיל, או קבר של קדוש. זהו בנין קטן מרובע נושא כיפה, ובתוכו קבר ערבי רגיל מסויד בסיד. הבנין אינו קדום: במאה ה-7 היתה כאן רק פירמידה של אבנים. המקום מוזנח עכשיו ועומד כשמונו, אם כי נערכות כאן עליות-לרגל של היהודים. הקירות הערומים מכוסים שמות וכתובים בלשונות שונות. רבים מהם בעברית. המסורת שקבעה מקום זה כקברה של רחל, אינה נתונה בספק שכן היא מסתמכת על כתבי הקודש.

ג'מס פין: 1853-1856*

היהודים התקהלו ליד קבר רחל שכן רבי נסים (ר' חיים נסים אבולעפיה) שלח מגורה גדולה ויפה להדליק שם לכבוד "רחל אמנו". הקבוצות נעשו צפופות יותר, ככל שהרחקתי לכת. היו שם ספרדים וגם אשכנזים. הנשים נשאו תפוחי-זהב (המצויים בשפע בעונה זו) ובקבוקי-יין צרורים במטפות, והנערים שרו במקלה ומחאו-כף.

הכתובות והתפילות במקום

עדת ישראל הבאים להשתטח על מצבת קבורת רחל אמנו זכותה תגן עלינו אמן. ניכנה וניגמר בשנת שערי גאולה לפ"ק (תרכ"ה 1865).

תפילה שהוקדשה למקום עם חנוכתו ב-1841 "שלום עליך רחל אמנו, המעטירה, תהי נפשך צרורה בצרור החיים, והשלום את ה' אלוהיך, שלום עליך ועל משכבך, אשריך בעולם הזה וטוב לך, בעולם הבא. אשריך שזכית בדרכי יוצרך, ואת מזומנת לחיי עולם הבא, יושבת במעלת הצדקניות עם המלאכים הקדושים, שם אצל בני עליון, הרחמן יחיש תחיתך וימהר ויזכנו לראות פניך המאירים והמזהירים כזוהר הרקיע, זכותך תעמוד לנו, יבוא שלום על משכבך, עם כל חברותיך הקדושות ישכנו עפר..."

"האדרות הקדושות"

(פרקים מיחדים מספר הזהר הנאמרים במקום)

"האדרות הקדושות נירפסו לראשונה בקונטרס מיוחד ב-1708, ויצאו לאור באמשטרדם. על אופיו של מסמך זה ניתן ללמוד מההקדמה: 'האדרות הקדושות' לצורך העולים להשתטח על קבר רחל אמנו... שלוש פעמים בשנה; בימי אבלה הם המה הימים... שהיא מבכה על בניה (חשעה באב), ובימי עלייתה בחודש אלול, ובעשרת ימי התשובה. כדי לעורר בבכיה תתחנן לפני בוראה על הבנים, בניה הנאהבים והנעימים ישוב (חרון) אף ה' מעליהם וזכור יזכרם לטובה, אולי יתעשת לה ולנו ותתן לה נפשה בשאלתה ועמה בבקשה ויגאלם בגאולה העתידה שתחיש במהרה בימינו..."

תפילה אצל קבר רחל (מחוך שערי דמעה)

אנא מלך מלא רחמים הנני באתי היום להשתטח על קבר רחל אמנו שתזכני בזכות מעשיה הטובים שעשתה כל ימיה למען זכותה וצדקתה ותפלתה שזכרת לה בהיותה עקרה ותפתח את רחמה כמו שנאמר ויזכור אלקים את רחל ויפתח את רחמה (ויצא) ולמען צדקת לכבה אשר

כתובת ההקדשה למונטיפיורי המנציחה את תרומתו ב-1841 (בקיר המערבי מאחורי המצבה):
"הבית אשר בנה השר הגדול בישראל, סיר משה מונטי-פיורי... ואשתו הגברת בת המלכים סיר יהודית יזכו לראות משיח צדקנו".

הכתובת המוקדשת למונטיפיורי לבדק הבית (1885):
"והאבן הזאת תהיה לעדה ולמזכרת כי בנטות כתלי הבית הזה לנפול, התגבר השר הצדיק סיר משה מונטיפיורי ונתן הכסף הררוש לחזק בדקיהם, וגבנו שנית בט"ז בתמוז בשנת תרמ"ה והוא נקרא אל השמים מעל, ביום ג' ט"ז אב שנת השמ"ש (תרמ"ה 1885)".

בור הפרוהו שרים

הרב-הגאון רבי חיים דוד חזן זצ"ל. ראשון לציון וחכם באשי בירושלים הודיע לבעל ה"מגיד" בחדש אלול תרכ"ד:

"להרוות לב קוראיו הנכבדים כאחי עד הלום להגיד חדשות כי חננו ה' לחצוב בור במצבת קבורת אם הבנים רחל זיע"א אשר שומא היתה בלבי על צער בת רבים ונכבדים מישראל היי חוננים עפרה להשתטח על קברה הרחוקה מעיה"ק ת"ו יתר על שעה וחצי לקרא ביום בצמא כי אין שם מים. ועתה ד' אלקים אהב שערי ציון הגיע חשקי והעיר לב הישרים כלבתם המתנדכים בעם וחצבנו שם בור גדול וביום ההוא היתי אנכי שם וכל רבני הספרדים היי והתפללנו על מצבת קבורת רח"א זיע"א בעדנו ובעל כל אהב"י וכפרט על אחינו שבעי"ת טונים יע"א ומאראקא ואגפיה כי יעצר ה' בעד הרעה ולא יוסיפו עוד בני עולה על מחלה לענות וישבו ישרים שקטים ושאננים באין שמן ופג"ר יחד כולם יחי שלום בחילם. אקוה בחסדי האל כי ישוב ירחם ציון ויכנה חרבות ירושלים ויקבץ נדחי ישראל ותיה זה שלום. דא גושפנקא דמלכא יר"ה לי לשמי חיים דוד חזן ס"ט."

הכתובת המוקדשת לחנוכת הבאר ב-1865 (בקיר המזרחי בסמוך לבאר):

"הבאר הזאת נעשתה מנדבת השרים הרמים, אחינו בני ישראל היושבים בעיר בומבי, יע"א. לכבוד כל קהל

עשתה עם אחותה לאה שמסרה לה הסימנים כדי שלא תבוש מרמאות לבן אביה כן תזכור לנו זכותה וצדקתה עלי ועל כל עמך ישראל שתקבל את תפלתנו ותאזין שועתנו מה שאנחנו מבקשים לפניך ותמלא משאלות לבבנו לטובה ופקדנו בפקודת ישועה ורחמים משמי שמי קדם והטה אזניך ושמע פקח עיניך וראה שוממותנו והעיר אשר נקרא שמך עליה כי היינו לעג וקלס בגוים ואומרים אין תנוחלת ותקוה. ואם לא למעננו למענך פעל עד מחי יהיה עוזך בשבי ותפארתך ביד צר.

והנה כאשר קבלנו על ידי חכמינו ז"ל שאבינו יעקב שקבר את רחל אמנו בדרך ולא הביאה לבית לחם היה על פי הדבור כדי שתהיה לעזרה לבניה כשהגלה אותם מבבל וזהו עוברים דרך שם יצאה רחל אמנו מקברה ובקשה עליהם רחמים כמו שנאמר קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מככה את בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו.

ואתה ה' אליקנו השבת לה כמו שנאמר כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך באום ה' ושבו מארץ אויב ויש תקוה לאחריתך ושבו בנים לגבולם (ירמ' ל"א).

מה נאמר מה נדבר אם על גלות ראשון שהיה רק לשבעים שנה הרעיושה רחל אמנו את העולם. מה תאמר עתה בגלות המר והנמזה הזה אשר זה יותר מאלף ושמונה שנה שאנחנו בגולה אחר גולה מפוזרים ונדחים בארבע כנפות הארץ והצרות אין להספר איה שוקל ואיה סופר... עד מתי לא תרחם על ישראל עמך ועל ארצך על ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך.

הנה זאת תורת הבית ההיכל והר הבית היה לשמיר ושית עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים שועלים הלכו בו והעיר הקדושה רבת המעלות עיר אלקים סלה.

הנה אתה שמה שאיה ואם אנחנו בעונות אבותינו גרמנו את כל אלה. הלא אתה בעל הרחמים העולמים תזנח ותאנך לנצח. אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה.

לכן באנו לפניך בכפיפת קומה ובהכנעת רוח ובשפלות הנפש ובשברון לב שתזכור לנו זכות אבותינו הקדושים וזכות הצדקנית רחל אמנו ותכפר לנו את כל חטאתינו ועונותינו ופשענו שחטאנו ושעונו ושפשענו לפניך ותעזרנו לשוב בתשובה שלימה לפניך ותאריך שנותינו וימינו כטוב ובנעימים על האדמה אדמת הקודש ותסיר ממנו כל המניעות המבלבלים אותנו מעבודת הקודש בכדי שנוכל ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך ומצותיך בכונה שלימה ורצויה בלי

שום טרדה ותסיר ממנו ומכל עמך ב"י כל מיני חילוי (בפרט חילוי פב"פ) ותן לנו כח ובריאת הגוף שנוכל לעבוד אותך יומם ולילה בלי רפיון ותחת לנו פרנסה טובה וגשמים בעתם שתהא השנה הזאת מבורכת בכל מיני תבואות וכל מיני פירות וכל מיני ירקות ותן סיפוקינו לכל או"א די מחסורו ולא יחסר לנו כל ימי חיינו ותזכינו לגדל את בנינו וכו' (פב"פ) שיאריכו ימיהם שנותיהם ולא ימות שום א' מבניהם בחיי אביהם ואמם ויזכו לבנים צדיקים וכשרים בכל מדות טובות ותזמין להם זיווג כשר וראוי להם ולא יראה ולא ישמע שום שמץ פסול ח"י בזרענו ומשפחתנו ונזכה לראותם יחד בקיבוץ גלויות וגאולה שלימה בעגלא ובזמן קרוב אמן סלה.

* * *

שירים רבים נכתבו על קבר רחל. המפורסר א. שפירא כותב בשנת 1895:

בשדמות בית-לחם, בדרך אפרתה,
עלי קבר קדומים תאבל מצבת:
בבוא חצות לילה מארץ עיפתה
תעלה יפת מראה, בית קברה עוזבת.

אל ירדן מזרחה דומם צועדת,
אל גלי מי קדש דומם צופיה:
מעינה היפה דמעה יורדת,
אל גלי מי קדש מפכים דומיה.
ודמעה אחר דמעה חרש נוזלת,
אין בכי ואנחה - ודמעות נגרו,
ודמעה אחר דמעה לירדן נופלת
ובסתר מים ישטפו, ינהרו...

לכבוד הקמת הבנין על "קבר רחל" שר הרב הידוע יעקב הלוי ספיר (בעל אבן הספיר) את שירת התהלה על ר' משה מונטיפיורי בספרו 'כתר שם טוב - כנף רגנים' ירושלים תר"ט:

גם על הריסת קבר רחל אמנו
לכסות מערומיה, חסה לחמלה עינו
להסתיר ציונה, משטף גשם זרם ורוח
בנה עליה ציון. גם כיפה גדולה
למעתיירים על רחמי האם בסגולה
היות למו בית תפלה, ובית מנוח.

[illegible][illegible][illegible][illegible]

ע' י' ז' תל"א

בשכר צניעות שתיחה בו וכו' וצאת ממנו צדקה

אמר ר' אלעזר א"ר תינאי:

מאת הרב שמואל לאנדא

13
 יאנוני בבית ספרו. מהה על רחל בארץ נקום בדרך בעיר כפר
 ארץ. ומהה ומהה ומהה שם בדרך אפרת היא כות לחם" (מסכת
 ע"א וכו' שבתים וצדקם שבשם החול אומר לו עת רחל. אמר
 לו: למה לא נבנהם לקבורה (עמ"ל) - שהיה יוסף מצר על הדבר
 מאור. ומהה אמר משהו עולה: "אני בראי מדי" (מסכת ע"א)
 מהו "ואניני" כיון לו: חירך. כעס שהיה מבקש שחכם אמן
 לקבורה. כך אני הייתי מבקש: אמר לו: שמה מה שלא חכמה אותה
 לקבורה - שמה עונת נפשית היתה אמר לו: לאו. כבוד ברת ארץ
 לבוא אפרתה" (בין סמח לעצרת היה. בזמן שהיה ארץ
 והחלבה ובהה כבוד שיוכלו לחלוץ. אמר לו יוסף: גור בשבילי.
 ואני מעלה אותה לקבורה. אמר לו יעקב: אין אהה יכול בני. שלא
 לקבורה שם. אלא לעצמי הדיבור. שאף אני בשבילי להעלותה
 מהו שפני עצמי הדיבור: ולמה?

[illegible]

5. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 8

[illegible]

מה ראה לומר ואם אין מזה אנכי! אלא שנתבאר שהא מה המהרש"א
רעה וכו'.

הרשע ואני ממה עבר לעולם הבא. כנאמר (תהלים לז): המותה רשע
אלא אמרו רחל: אם אני יולדת כן הנדבק הוה. אבא משיא אותי לעשו
ואם אין מזה אנכי! — אשה שריא עקרה: אינה יולדת היא ממהרש"א

125

נענף בגבורה

ערב יום הכיפורים, רושם לעצמו אייאל שרון זכות מיוחדת
כשמוכיל החלטת קבינט לספח את קבר רחל ולכלול אותו
בתכנית עומף ירושלים
א' בר שלום

ד ערב יום הכיפורים תשס"ג החליט
אתמול בצוהריים הקבינט הבטחוני -
מדיני לספח בפועל את קבר רחל
לירושלים ולכלול אותו בתחום המתווה
הבטחוני של 'עוטף ירושלים'. משמעות
הקבר היא שלמרות שזקבר אינו מסופח
מבחינה פורמלית לתחום המוניציפלי
של ירושלים, הוא הופך בפועל לחלק
מזוועיר. ההחלטה התקבלה בלחץ שרי
ש"ס, ראש עיריית ירושלים אהוד אול-
מרט שפעל למען קבלת ההחלטה במשך
חודשים ארוכים ובהסכמת ראש הממ-
שלה אריאל שרון. שר הבטחון בנימין בן
אליעזר התנגד להחלטה. הצעתו, לבנות
גשן עילי עם מסוע באורך של כארבע
מאות מטרים שיעביר את המבקרים
במתחם הקבר, מעל ארבעים הבתים
השייכים לתושבי בית לחם, שנמצאים
בגן גבול השיפוט-של ירושלים לבין קבר
רחל - נפלה.

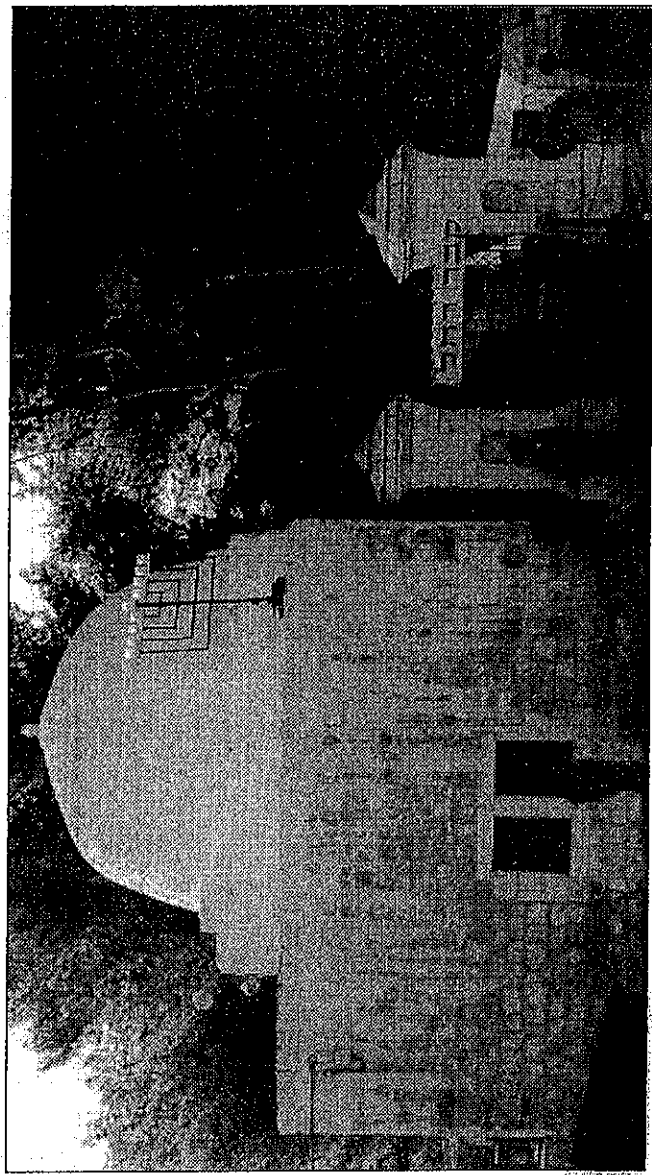
בן אליעזר הביע חשש שההחלטה
תפגע בתכנית 'בית לחם ועזה חלילה'
והשגר שצירנסקי צעק לעברי: הווססם

הזה אף פעם לא היה קיים. השר ישר
ציטט במהלך הישיבה את הפטרת ראש

השנה מלפני ימים אחדים (ידידיה ל"א)
"רחל מבכה על בניה, מאנה להתנחם על
בניה כי אינו..." וסיים בהמשך-ההפטי-
רה: "ישבו בנים לגבולם".
ראש הממשלה הודיע כי ייסלל כביש
חדש שיעקוף מצפון-את הכביש הקיים
לקבר רחל. לפי תכנית שהכין צה"ל
ייעוף מתחם הקבר והאזור שסביבו
בחומה בגובה של כשמונה מטרים. ליד
מתחם הקבר נרכשו קרקעות ובהם,
שהועברו לחזקה יהודית, יסיעו אף הם
במימוש ההחלטה.

מאז שוחרר המקום באייר תשכ"ו, ידע
מעמדו של קבר רחל תהפוכות רבות.
ראש הממשלה דאז, לוי אשכול הורה
לכלול את הקבר בתחום שיפוט העיר,

אולם הנתיבות לא כוננה, על רקע
מדיניות אחרת שהכתיב שר הבטחון
דאז משה דיין. סמון להסכם אוסלו ב'
אישר ראש ממשלה אחר, יצחק רבין,
לכלול את מתחם הקבר בתחום שטחי אי
שיעברו לשליטה פלשתינית מלאה. רק
לחץ כבד מצד המפלגות הדתיות,
המפד"ל, יהדות התורה וש"ס ומצד
הרבנים הראשיים לישראל הביא לשינוי
ההחלטה. גם הפעם הייתה הדרך עד
לקבלת ההחלטה על מעמדו של המתחם
ארוכה. בראשית מלחמת אוסלו, הת-
חוללו קרבות קשים סביב מתחם הקבר.
במשך חודשים ארוכים נמנעה מיהודים
גישה למקום, ורק מאבק עיקש שניהלו
כמה נשים הביא להמשך הוכחות
היהודית הרצופה במקום.

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת ויחי, תשע"א
מספר 893מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

היכן קבורה רחל אמנו? עיון חדש

בפרשתנו מופיע שוב סיפור קבורתה של רחל אמנו, שכבר הופיע בפרשת "וישלח". רש"י מסביר (מח:ז בעקבות המדרש, פסיקתא רבתי פ"ג) שנושא זה צף ועלה בשיחתו של יעקב אבינו עם יוסף בנו משום שיעקב מצווה את בנו שלא לקברו במצרים אלא בחברון, במערת המכפלה. כאן עולה כמעט מאליה שאלתו-תמיהתו של יוסף מדוע לא יכול יעקב להוביל את רחל, אם יוסף, למערת המכפלה, מרחק קילומטרים אחדים ממקום מותה. תשובתו הידועה של יעקב אבינו, על פי המדרש (שם), מבוססת על דבריו של ירמיהו הנביא (לא:יד-טז):

דע' לך שעל פי הדיבור קברתיה שם בדרך אפרת, שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזארגן מירושלים לבבל, ויהיו עוברים דרך קברה של רחל. ורחל יוצאת (מקברה אל הדרך) ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר: "קול בְּרָמָה נִשְׁמָע, נְהִי בְּכִי תִמְרוּרִים רַחֵל מִכְּפָה עַל-בְּנֵיהָ". והקב"ה משיבה ומנחם אותה: "יש שָׂכָר לַפְּעֻלָּתְךָ נָא... וְשָׁבוּ בָנִים לִגְבוּלָם".

לפי מדרש זה, כל הרצינוול של קבורת רחל שלא במערת המכפלה הוא הנחמה שהיא מנחמת את הגולים מירושלים בבבל, ולכן קברה חייב להיות מצפון לירושלים ולא מדרום לה. אפשרות זו מקבלת חיזוק גם מן הפסוקים בירמיהו, שמזכירים את העיר "רמה", עירו של שמואל הנביא ("קול בְּרָמָה נִשְׁמָע"). העיר רמה שוכנת בנחלת שבט בנימין מצפון לירושלים. דברי ירמיהו ודברי המדרש המבוססים עליו מתיישבים היטב עם פסוק מפורש, שבו ניתן זיהוי גיאוגרפי חד-משמעי למקום קבורתה של רחל. בדבריו של שמואל לשאול, שזה עתה נמשח בסתר למלך, מופיעה "קברת רחל בגבול בנימין" (שמו"א י:ב), ואין ספק שגבול בנימין הוא מצפון לירושלים¹.

את הכתובים האלה ראה גם הרמב"ן, ובפירושו לבראשית לה:טז הוא מספר שכך פירש בהיותו בספרד, שקברה של רחל הוא מצפון לירושלים ליד הדרך ההולכת לבבל ובקרב העיר רמה. את הביטוי "וְהָיָה-עוֹד בְּכֶרֶת-הָאָרֶץ לְבֹא אֶפְרָתָה" הוא פירש בעקבות מנחם, ש"כברת מלשון כביר", כלומר במרחק רב מבית-לחם. לפי פירושו זה נקברה רחל "בדרך אפרת", כלומר בדרך המובילה מבית-אל לבית-לחם, במרחק גדול מאפרת, היא בית לחם.

¹ הכוונה לגבולו הדרומי של שבט בנימין, שהעיר רמה סמוכה לו. וכך קובע מדרש "ספרי": "רחל – בחלקו של בנימין בנה מתה, ובחלקו נקברה" (דברים שג"ב).

ואמנם, כשעלה רמב"ן לארץ-ישראל חיפש את קבר רחל אמנו מצפון לירושלים וכתב (שם): "ועכשו שזכיתי ובאתי אני לירושלים, השבח לאל הטוב והמיטיב... ראיתי שאין קבורה ברמה ולא קרוב לה".² כשחזר לירושלים, הפנו אותו לקבר רחל שליד בית-לחם, אבל אתר זה סותר לחלוטין את פירושו הראשון, ולכן כתב: "והנה ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית-לחם אפילו מיל, והנה הוכחש הפירוש הזה (הראשון, שכתב בספרד) וגם דברי מנחם (הוכחשו)". המסורת שהייתה מקובלת בקרב יהודי ארץ ישראל סתרה את פירושו הראשון של הרמב"ן, אבל כיוון שכל ניסיונותיו לזהות אתר חלופי מצפון לירושלים עלו בתוהו, נאלץ לחזור בו ולהציע פירוש חדש לכל המקורות והמושגים.³ אבל הקורא בפירושו של הרמב"ן חש שראה את הפירוש השני דחוק ומאולץ, וההוכחה הטובה ביותר היא שהשאייר את פירושו הראשון ולא מחק אותו מספרו אלא הביאו בשלמותו. מדבריו משמע שהוא לא מצא את מקום הקבר, אך ייתכן שבעתיד מישוהו אחר ימצא, ואז נוכל לחזור אל הפירוש הראשון והמקורי.¹

ואכן, מישוהו מצא: חוקר צרפתי בשם קלרמון-גנו, גילה לפני כ-140 שנה מצפון לירושלים אתר של חמש או שש מצבות ענקיות, וזיהה אותן כמצבת קבורת רחל.² האתר, השוכן היום בתוך המוצא של נחל פרת (ואדי קלט), בין הכפר חזימה ליישוב אדם, נקרא בפי הערבים "קבור בני ישראל", כלומר הקברים של בני-ישראל. לזיהוי זה הצטרף לאחר זמן גם מקאליסטר (Macalister), ולאחר מלחמת ששת הימים הגיע אל האתר החוקר והמורה נגה הראובני, וגם הוא זיהה את האתר כמצבת קבורת רחל.³ הזיהוי מבוסס על כמה אלמנטים חשובים:

1. המצבות מתוארכות לתקופת האבות (ברונזה תיכונה מוקדמת).
2. האתר שוכן בנחל פרת, הגבול הדרומי של שבט בנימין (ככתוב בשמו"א. עיינו יהו' טו:ז: "ועלה הגבול... למעלה אדומים אשר מנגב לנחל").
3. האתר שוכן ליד הכפר א-רם, שמזוהה עם הרמה של שמואל הנביא.
4. האתר שוכן לא רחוק מגבעה המכונה בפי הערבים תל-אל-פול, שמזוהה עם גבעת שאול, עירו של שאול.⁴
5. המצבות הענקיות, שנשתמרו עד ימינו, מאמתות את דברי התורה: "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִצֶּבֶה עַל-קְבֻרָתָהּ הוּא מִצֶּבֶת קְבֻרַת-רַחֵל עַד-הַיּוֹם" (בר' לה:כ).⁵
6. המצבות עומדות לצדה של דרך עתיקה המוליכה מירושלים אל מעבר יבוק שעל הירדן. זאת דרך הגולים מירושלים.⁶

כל הסימנים מעידים אפוא שאכן לפנינו מצבת קבורת רחל המקורית. אך החוקרים של האתר לא ענו על כמה שאלות שעולות מן הזיהוי:

- א. כיצד נוצרה המסורת שזיהתה את קבורת רחל ליד בית לחם?⁷
- ב. מדוע דווקא מסורת זו נהפכה למסורת הדומיננטית והיחידה בעם ישראל?

² מתברר שרמב"ן חיפש את מקום קבורת רחל בסביבת נבי סמואל, אתר שזוהה בימי הביניים עם מקום קברו של שמואל הנביא. לפי המקרא, שמואל נקבר בעירו – הרמה (שמו"א כח:ג). על מסורת הזיהוי של נבי סמואל עם הרמה ראו בהרחבה: יואל כן-דב, **נבי סמואל** (הוצאת הקיבוץ המאוחד 2006), עמ' 38-39; 60-62. כאמור, היום מזהים חוקרים רבים את הרמה בכפר א-רם, ואילו נבי סמואל מזוהה כמצפה, העיר שבה נהג שמואל לכנס את העם לתפילה ולמלחמה.

³ את המושג "כברת ארץ" שינה "למידה קטנה שימדרו הולכים ארחות כמו מיל של היום"; את הפסוק ביר': "קול ברמה נשמע" פירש "מליצה כדרך משל, לאמור, שהיתה צועקת בקול גדול ומספר מר, עד שנשמע הקול למרחוק", וכו'. כל זאת כדי להתאים את הכתובים למסורת המזוהה את קברה של רחל בבית-לחם יהודה.

¹ כידוע, הרמב"ן הגיע לארץ ישראל בזקנותו ונפטר שלוש שנים לאחר עלייתו. האפשרויות שלו לערוך סיורים מקיפים היו מוגבלות למדי לא רק בגלל גילו אלא גם בגלל מיעוט היהודים בארץ ובגלל ההרס והחורבן ששררו בארץ לאחר מאות שנים של מלחמות בין מוסלמים, נוצרים ומונגולים.

² Clermont-Ganneau, *Archeological Researches in Palestine*, vol. II, p. 278.

³ ראו בהרחבה: נגה הראובני, **אור חדש על ספר ירמיהו** עמ' 143-151. הראובני ניסה לזהות את אפרת עם עיר ישראלית ששמה "הפרה" השוכנת בנחל פרת, ואת "בית לחם" לא כשם מקום אלא כתיאור של פוריות האדמה החקלאית באזור. אבל לדעתי אין צורך בכל זה, כיוון שכבר רמב"ן פירש ש"דרך אפרת" היא הדרך היוצאת מבית-אל לבית-לחם, וקבורת רחל מרוחקת מבית-לחם וקרובה יותר לבית-אל.

⁴ הראובני משער שהליכתו של שאול לקבר רחל מיד אחרי שנמשח למלך נועדה "כדי להשיח לפניה את ליבו ביום הרה גורל זה" (שם, עמ' 150).

⁵ אפשר לראות בדברי התורה רמז שהמצבה תישמר בשלמותה בכל דור ודור. כל דור הקורא בתורה יוכל לומר "עד היום הזה". ואכן, המצבות נשתמרו בשלמותן למרבית התדהמה במשך אלפי שנים.

⁶ אחרי מלחמת ששת הימים נסלל כביש חדש על התוואי של הדרך העתיקה. בסלילת הכביש נהרסה כנראה המצבה השישית, שהראובני לא מזכיר אותה. היום עובר בתוואי זה כביש 60 החדש, המחבר את יישובי בנימין לירושלים.

⁷ זאת מסורת קדומה שהופיעה כבר בתקופת חז"ל. ראו תוספתא (סוטה יא, יא): "וכי היכן מצינו שנקברה רחל בגבול בנימין, והלוא בגבול יהודה נקברה?" בתקופת חז"ל הייתה מחלוקת בין המסורת הדרומית ובין המסורת הצפונית. בימי הביניים נעלמה לחלוטין המסורת הצפונית ונשארה רק המסורת הדרומית של בית-לחם (ראו עדותו של הרמב"ן בעניין זה).

ג. מדוע באתר "קבור בני ישראל" יש חמש מצבות (ואולי אפילו שש, לפי עדויות שונות)?

כדי לענות על השאלות הללו אני מציע את התיאוריה הזאת: מתברר שהגבול בין ממלכת ישראל לממלכת יהודה לאחר פילוג הממלכה עבר בנחל פרת (ואדי קלט) ואולי אפילו על הרכס שמדרום לנחל. ראייה לדבר נוכל למצוא במל"א טו. שם מסופר שבעשא מלך ישראל כיצר את הרמה כעיר המבצר הדרומית שלו: "וַיַּעַל בְּעֵשָׂא מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל... וַיִּבֶן אֶת-הָרְמָה" (פס' יז). הרמה שוכנת על הגבעה הצפונית של נחל פרת, ומכאן שהגבול עבר מתחתיה או על הרכס שמולה (הרכס שעליו שוכן היום הכפר חיזמה).

אם כן, אתר "קבור בני ישראל" היה בתחומה של ממלכת ישראל, ונראה שלעובדה זו נודעה חשיבות מרחיקת לכת. שבט יהודה איבד את הגישה לקבר רחל, שהיה מן הסתם אתר של עלייה לרגל לתפילה ולהתייחדות, ואולי אפילו אתר פולחני.⁸ כדי להשלים את מה שאיבד הציב שבט יהודה אנדרטה לזכר רחל אמנו על דרך בית-לחם, מתוך ידיעה שאין זה קברה האמתי אלא רק "מצבת זיכרון".

מנגד, הממלכה הצפונית, ממלכת ישראל, איבדה את הקשר למערת המכפלה, מקום קבורתם של האבות והאימהות, וכדי להשלים את החסר הוסיפו שלוש מצבות סביב לקברה של רחל – אחת לזכרם של אברהם ושרה, אחת לזכרם של יצחק ורבקה ואחת לזכרם של יעקב ולאה. כל ארבע המצבות האלה עומדות בצדו המזרחי של כביש 60. שתי המצבות הקטנות מהן (אחת מתחת לכביש ואחת ממערב לו) מציינות, כנראה, את בלהה וזלפה, שהיו אימהות של ארבעה שבטים מתוך עשרת השבטים של הממלכה הצפונית.

מתוך סקר ארכיאולוגי שנערך באתר בשנים האחרונות עלתה האפשרות שהמצבה המרכזית באתר היא קדומה יותר, והיא מצבת רחל אמנו, ואילו המצבות האחרות שמקיפות אותה מכל עבריה, שהן קטנות יותר ופחות מרשימות, הן מצבות מאוחרות יותר.⁹ אלה הן ארבע (או חמש) המצבות שהנסיפו שבטי ישראל בממלכה הצפונית כמה מאות שנים לאחר קבורת רחל, בזמן פילוג הממלכה. ממלכת ישראל הפכה את האתר למעין תחליף למערת המכפלה, ואילו ממלכת יהודה הפכה את האנדרטה בבית-לחם למעין תחליף לקבר רחל המקורי.

כידוע, בזמן שיבת ציון שבו לארץ רק שרידים משבט יהודה ומשבט לוי. עשרת השבטים שגלו בחורבן שומרון נעלמו. מסתבר ששבי ציון חזרו אל האתרים המקודשים של ממלכת יהודה (ירושלים, בית-לחם וחברון) ולא אימצו את המסורות של הממלכה הצפונית, שכן האתרים המקודשים של ממלכת ישראל היו ברובם אתרים פולחניים ("במות"), שנדף מהם ריח של עבודה זרה. זאת אולי סיבה נוספת וחזקה יותר לדחיקתן של המסורות הישראליות (הצפוניות) מן התודעה הלאומית. רק אתרי ממלכת יהודה שרדו במסורת, ואילו האתרים הצפוניים (קבר רחל המקורי, אתר חלום יעקב בבית-אל, שילה, המזבח בהר עיבל, ואפילו קבר יוסף בשכם) נעלמו בהדרגה מן המסורת.

רק בדורנו, עם שובו של עם-ישראל אל הרי השומרון לאחר אלפיים שנות גלות, זכינו לחשוף מחדש את האתרים המקודשים לעם ישראל שהיו בתחום הממלכה הצפונית.

אין בדברים אלה להמעיט מחשיבותה של "מצבת רחל" בבית-לחם, שהרי מדובר להשערת במסורת עתיקה של כשלושת אלפים שנה. מליוני היהודים שפקדו את האתר במשך אלפי שנים לתפילה ולהתייחדות קידשוהו כדמעותיהם והפכוהו לחלק בלתי נפרד מהזיכרון הלאומי. עם זאת ראוי לחזור אל האתר המקורי של קבר רחל, להכריז עליו אתר מקודש לעם-ישראל ולפקוד גם אותו כי"א במרחשוון, שעפ"י המסורת הוא יום פטירת רחל אמנו.

ד"ר חגי בן-ארצי

המחלקה ללימודי יסוד ביהדות

⁸ במרכז המצבות יש חללים שכנראה היו חלק ממזבחות, ולתוכם זרם כנראה הדם של הקרבנות.

⁹ האפשרות הזאת, שנראית במבט שטחי נכונה, עדיין טעונה אימות ואישור על ידי חפירה ארכיאולוגית מקיפה ויסודית באתר.

קבר רחל ישאר בתוך שטחי הגדר "עוטף ירושלים"

קבר רחל בימים טובים יותר

עילי באורך של 500 מטרים, שמשם יוכלו להגיע סמוך לאתר הקבר. גם שך התחבורה סנה, החבר בקבינט, התנגד וטען כי התוכנית עלולה להתפרש כהפרה של תוכנית "עזה ובית לחם תחילה".

בסופו של דבר החליט הקבינט להותיר את האתר בתוך תחומי המדינה, וכבר בימים הקרובים יוחלט בין גורמי הצבא והביטחון, האם להקים גדר מסביב האתר כדי להשאיר את כביש הגישה הנוכחי, או לסלול כביש חדש שתאפשר גישה ישירה ממדינת ישראל.

בסוף השבוע אישר הקבינט הביטחוני את התוכנית המכונה "עוטף ירושלים", והוחלט להכניס בתוראי התוכנית גם את שטח קבר רחל וכך יישאר האתר בתוך תחומי מדינת ישראל.

ראש הממשלה אמר כי לקבר חשיבות עצומה בעם היהודי, ולכן בהתאם להצעה שהציע הצבא, ישאר הקבר בתחומי המדינה.

שרי העבודה התנגדו לעמדה זו, ביניהם שר הביטחון הציע עמדה מנוגדת לעמדתו של רה"מ, והציע להקים גשר

רחל מבכה על בניה

מתחם קבר רחל, כפי שצולם בצהרי יום רביעי

סופרנו הצבאי א. פאר יצא השבוע, ערב יום השנה של רחל אמנו ע"ה, שצויין אתמול, לקברה. רק נהי בכי תמרורים הוא שמע שם. יהודים לא היו. רשמית נמסר, כי התרעות מונעות את הכניסה. יום קודם לכן פתח לנו הצבא את הקבר לתפילת יחיד. לביקור. שקט שכזה לא שמענו במקום עשרות בשנים. רק איוושת הרוחות בעצים שמאחורי המתחם. לא נעים לבקר אתר מרכזי של אומתנו ולראותו בשממונו. "על הקבר הזה, אומר לנו מפקד חטיבת עציון המופקדת על האזור, נשמור כדי שלא ייפול כפי שנפל קבר אחר"

כאנו השבוע לקבר רחל. צה"ל פתח לנו שער חורק. הקצין הדליק את האור. ראינו את אחד מן המקומות המקודשים לנו עזוב ומוזנח. רחל מבכה על בניה, ואנו על מצבה. "הפלשתינים החליטו ככל הנראה, אומר לנו מפקד צה"ל בגיזרה, אל"מ מרסל אביב, להשתלט גם על המקום הזה. הוא הבא בתור. שישכחו מזאת". מידי יום מתקרבים פלשתינים צעירים לעמדות צה"ל שבקו התפר בין ירושלים לבית לחם ומתעמתים עם החיילים. אזור הקרבות מרוחק כ-100 מטרים מאחורי הקבר. לעיתים גולשת הזירה, קרוב יותר לקבר.

האם אי אפשר היה לאבטח את הזירה הזאת? לעשות שיהודים יוכלו להגיע בביטחה למקום? — השאלה אינה צבאית. יש לה מענה ביטחוני, אילו מי שהיה אמור להחליט היה מחליט לראות במקום, אתר שבשום פנים ואופן אינו נסגר, אינו מוטל בסימן שאלה. אלא שאנו לא השתכנענו שברגעים הצריכים להחליט על כך יש רגישות מספקת למקום.

ברדדים מורשים להגיע לקבר רחל, וגם אז לשהייה קצרה. מבחינה זאת היו שניים חריגים. יהונתן ליבנה וגיא זקהם, מצוות ביטאון צה"ל "במחנה", פנו ערב יום הכיפורים האחרון אל אלוף פיקוד המרכז וביקשו לעשות את יום הצום בקבר רחל. בפיקוד התלבטו, ולבסוף אישרו זאת. ככל זאת מדובר בשני אנשי צבא. הם צורפו ליחידה המאבטחת את מתחם הקבר ל-24 שעות. "הגענו וקבלנו, הם מספרים, חדר בבית לחם. מיטה ריקה עטופה בסדין ירקרק. לצידה מונח כד זמכית צבוע בירוק ובכחול. בתוך הכד נורה פבויה מוצלת באהיל, ירוק גם הוא. החלון מקושט בוילון באותו צבע שתלטיני. מעליו נפרשה רשת הסוואה, כשוכל הינומה ירוקת-חום המשתלב עם הטבע הירוק של החדר. רק רובה צלפים ששוכב מוכן על חצובה למרגלות חלון, מפר את הפסטורליה. הרובה חולש על העיר בית לחם. שרשרות כדורים וחיילים נמרי חאקי ממתנינים לידו על הרצפה".

"השבנו לעצמנו, יספרו אחר כך, שיום כיפור היום, ומאז ראש השנה, כבר הספיקו מתפרעים להרוס את קבר הבן, "קבר יוסף". קבר רחל סומן מאז כיצור הכא לכיבוש. גודר שמשון, הכוח הסדיר בגזרה, אחראי לשלום הקבר. הצלפים שייכים לפלחור" (פלוגת החדר, הפלוגה הכוגרת) של גדוד שמשון. הם נמצאים בחדר הזה כשכורע. אווירה של חג לא מורגשת, אבל השקט היחסי מורגש בהחלט. יריות בודדות, רעשי נפצים והפרות סדר מוערות יחסית לימים עסיסים כהרבה.

"אני מעריך שכולם, גם הפלשתינים, עושים חשבון נפש לכבוד יום הכיפורים", מסביר להם בחיוך סא"ל בועז, מג"ד שמשון, את הרגע המתמשך. "כרמה הטקטית, הם יודעים שהם מפסידים".

לתפילות באו כל החיילים, הם מספרים. "התפילה התקיימה במוצב, מאחורי גמ"ש. חלק מהחיילים חובשים כומות, חלק כיפות. לאחד מהם מבצבץ הנשק מתחת לטלית שעוטפת את האפוד. בסמוך, ובאותה זווית, פורקים כמה חיילים את נשקם, כשהם כבר נערכים ליציאה למאבק. גם הלילה, כמו כלילות האחרונות, יוצאים חיילים למאבק צמוד לקבר רחל. החיילים משתדלים עד כמה שניתן לשמור על קדושת המקום, אך הבוקר חשף עוד שורה של מצבות מפוחמות מבקבוקי תבערה שהושלכו לעבר הקבר, ופגעו בבית הקברות המוסלמי שמאחורי קבר רחל. לפני כשנה חייל כמעט נדקר למרגלות הקבר, ומאז הועלו העמדות לגג.

כך יוצא, שבעת ירי גאלצו שומרים לכצע צניחה חופשית ללא מצנח לבית העלמין מגג הקבר. מבנה הקבר התכבד גם הוא במטחים. גולות תמימות נראות בהמוניהן על הגג. הילדים הפלשתינים מיידיים את האבנים בגרסת "קלע דוד" משלהם, ומקפידים להיפטר רק מהגולות ה"פושטיות". מיכל מים גדול ושחור דולף בשל כדור שביקר אותו. חלק מהזכוכיות הממוגנות שבעמדות ספגו גם הן מוות אש.

כאן יהיה משהו אחר

סגן אלוף בועז, מפקד הגדוד כולו, משוכנע שקבר רחל אמנו לא יגמור כמו קבר יוסף: "הרמין היחיד הוא במבנה המקורי שדומה לקבר יוסף. שני הצדדים מייחסים לקבר חשיבות רתית, הוא מקובץ כסמל עם זאת, הנושאים חיים באוריינטציה הפונה לירושלים. הם עובדים שם, וישנאליים באים לקנות פת. ירושלים ממרחק הליכה". בניגוד לתא"ל בועז, את רכ"ט פרץ מעסיקה זהות הקבר. "משמעות קבר רחל בשבילי היא רבה", הוא מודה, "גם מבחינה רתית, מפריע לי שהרבה מהפלוגה לא מאמינים מספיק, אני מנסה לשכנע אותם שהאמונה בקבר עוברת מדור לדור".

הפיגור של קבר יוסף, צבט לו בלב, כדבריו. "אם יפנו את קבר רחל אין לי חשק לשרת כצבא", הוא מצהיר. אל"מ מרסל אביב, מח"ט "עציון", בא לדרך את החיילים למוטיבציה וליצירתיות: "אם משהו עדיין לא יודע — אנחנו במלחמה", הוא אומר בתקיפות. כרגע, האבן הכבדה, עטופה בהינומת קטיפה שחורה. נשאת מוגנת במקום ורק בני גדוד שממשן מקפידים לשוב מדי סימה של משמרת לגבולה. מסכם ואומר בועז חמ"ד: "מעצב לראות את הקבר הריק, יום לאחר יום. רק רחל אמנו ואנחנו נמצאים באופן קבוע במקום".

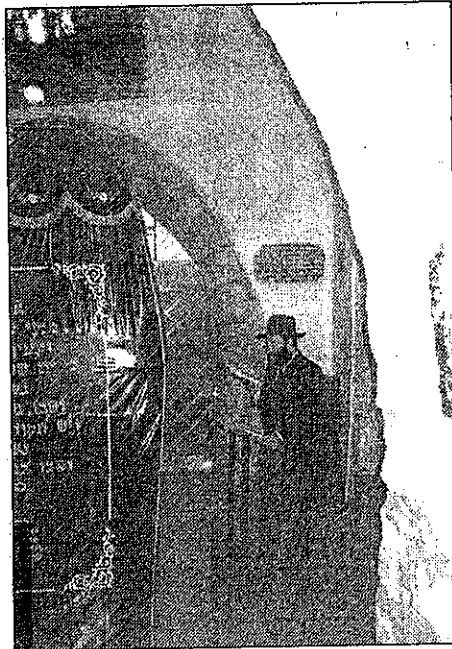
תולדות המקום

הרב מ. הכהן, שהיה הראשון להגיע למקום הקבר בתשכ"ז, וחקר את תולדות המקום, אומר שמיקומו של קבר רחל אינו שנוי במחלוקת. מקום קבורת רחל מוזכר עוד בדברי שאמר הנביא שמואל לשאול בצאתו לחפש את האחתות: "בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל..."

הוא ממשיך ואומר: תייר נכרי בשם ארקולס, שביקר בארץ ישראל בשנת 670. מספר כי ביקר ליד קברה של רחל העשויה בצורת מצבה של אבנים פשוטות בלי כל קישוט. התייר היהודי רבי בנימין מטווליה, וכן תיירים אחרים מתארים את קבר רחל בצורת כיפה מקומרת הנחמכת על ארבעה עמודים ומתחת לכיפה עומדת המצבה "העשויה אחת עשרה אבנים לפי מספר בני יעקב ובנימין אינו נכלל במנין זה לפי שהיה בן יום כאשר מתה עליו אמו רחל, ואכן של יעקב, של שיש, והיא על כולם, וגדולה היא מאד".

אגדה מספרת כי אבן-השיש שעליה חקוק השם יעקב נגנבה על ידי כמרים מבית-לחם ונקבעה בבית כנסייתם, אך האבן חזרה מעצמה למצבת רחל כך עשו כמה וכמה פעמים, ומדי פעם חזרה האבן למקומה, עד שנתיאשו הימנה ולא נגעו בה עוד.

תיאורים יותר מפורטים על צורת הקבר אנו מוצאים בכתביהם של רבים מהתיירים הורים בארץ הקודש. אופייני הוא תיאורו של התייר פליכס פאברי, משנת 1480. בלכתו הלאה מזה הגענו למקום שהיוונימוס קורא לו בכרתא. כי נמצא קבר רחל, היא אשתו של יעקב, שעל אם הדרך. ברצותה ללכת לבית לחם יחד עם יעקב

רב הכותל והמקומות הקדושים, הרב שמואל רבינוביץ, השבוע בקבר רחל

אחזוה צירים וילדה את בנימין, ובהקשנותה ללדת מתה. כאן עומדת המצבה של קבר רחל עד היום הזה".

במשך תקופה ארוכה עמדה המצבה, תחת כיפה עגולה הנחמכת על ארבעה עמודים. הראשון שנתן רעתו לבנות קירות מסביב למצבה היה הש"ה הקדוש, רבי ישעיה הלוי איש הורוביץ, שהשתקע בירושלים בשנת שפ"ב. הוא השתדל אצל מוחמד פחה מושל ירושלים והשיג רשיון להקים קירות מסביב לקבר, ואז נבנה החדר הקטן בעל הכיפה המקומרת, הוא החדר הפנימי משני החדרים הקיימים כיום על קבר רחל.

הודות להשתדלותו של השר משה מונטיפיורי בשנת תר"א, הכירו השלטונות התורכיים בבער לותם של היהודים על קבר רחל, ואישרו זאת במסמכים כתובים וחתומים כהלכה: "פאר השייכים המכובדים, בא כוחנו השייך סעיד אל הנכבדה ביפו, עכשיו משרתנו השייך סעיד אל מצפה יחוסף כבוד. אחרי דרישת השלום ולחיצת היד בתיכיות גדולה וכבוד, והשאלה לדרישת שלומכם, הגני פוקד עליכם בהתאם לפקודתנו הכתובה הזאת, ושלוש המוכ"ז החכם המורשה של יהודי ירושלים הנכבדה והמתורגמן שלו: בענין קבר כבוד רחל, אמו של אדוננו יוסף, עליו ועל נביאנו התפלה והשלום".

"וזהו הדבר, מזמן קדמון משכבר הימים, נהגו היהודים לבקר את הקבר הקדוש ואין איפוא עתה לשום איש להתנגד לכך או למנוע אותם מזה. הוא החכם הנכבד, הגיש פקודה נכבדה מאת כבוד אחיו הממונה בירושלים הנכבדה, והמכובד המוכיח שהיהודים מבקרים את המצבה מזמן קדמון, בלי כל מניע או משיג גבול, ולהם הזכות להמשיך מנהגם זה מכאן ואילך, ולכן על פי הפקודה הנכבדה הזאת, הגנו מחויבים להוריא פקודתנו זו אליכם בשביל שתתנהגו אתם על פיה, בלי כל הוספה או הפחתה, ומבלי כל מניעה או התנגדות מצד מי שהוא באיזה אופן שהוא. יום עשירים לחדש צפר, שנת שש וארבעים ומאתים אלף".

על החתום: אל סייד עבדאלה... הראלי והמותוצרף באשאם וירושלים ושכם וג'נין".

מתפללים בקבר רחל

באנו השבוע אל הקבר הזה. רב המקומות הקדושים הרב שמואל רבינוביץ, וכותב השורות. קבענו להפגש עם מפקד יחידת משמר הגבול במחוז במחוסם גילה. 500 מטרים מן הקבר. החיילים שבמקום מתנהגים כאילו בכל רגע אמור להגיע משהו שיפתח עליהם באש תופת. הם ממוגנים מכף רגל ועד ראש. פלשתינים מבית לחם יוצאים ונכנסים. כאילו אין סגר. כאילו הפל פתוח. אבל רק הם נעים מצד לצד.

היהודים שהיו עוברים כאן יום בדרך לישובי גוש עציון וחברון, כבר מזמן נוסעים בכביש העוקף שנסלל כדי למנוע את הצורך במעבר בתוך בית לחם. גם אוטובוסי התיירים הרבים שהיו נראים כאן בחודשים עברו, ובהם צליינים למקומותיהם בבית לחם, נעלמו מן הנוף. אנחנו מצטרפים אל מפקד מג"ב בג"פ הצבאי שלו. מימין ומשמאל לכביש, יושבים הפלשתינים בפחתי חנויותיהם שפעם היו מלאים מתיירים והיום נפש חיה לא פוקדת אותם. הם מביטים בנו במבט נוגה. אלו שיושבים כאן, ספק אם רצו במצב. אחיהם כפו אותו עליהם. בשלב זה המסדרון מחוסס גילה אל מתחם הקבר, שקט. אנו מגיעים קודם אל הבסיס הצבאי הסמוך. המפקד מתדרך אותנו: מכאן ועד לקבר אתם עושים ברגל. אם יפתחו עליכם בידי, תפסו מחסה. החיילים המלווים אותכם כבר ימצאו את הדרך להגים. אל תפריעו להם, חכו להוראות שלהם. בכל מקרה אתם הולכים לימין, כדי שצד שמאל הפונה לבית לחם יהיה פתוח לכינון ישיר של רובי החיילים.

ב-100 המטרים הרגליים, מן הבסיס ועד לכניסה למתחם הקבר, מסביר לנו אחד מן החיילים הוותיקים במקום, את שרואות עינינו: "אתם רואים את הגג של הבניין ההוא, משם יור עלינו. ואז תפסנו את הגג והצבנו שם חיילים היושבים בקביעות". אנו מפנים את הראש לבית אחר ורואים שגם את הגג שלו תפסו חיילים, ועוד בית עם חיילים, ועוד בית. "כן, אומר החייל, גם מהגגות האלו יור עלינו ואז לא הייתה ברירה ותפסנו את כל הגגות". חיילים במשקפות, מצויידים ברובי צלפים עוקבים בעניין אחר כל הנעשה בקו התפר. בעיקר נשואות העיניים לכבר שמאחורי, קבר רחל, בסמוך לתחנת הדלק, שם מתרחשים מרבית האירועים. רוב העימותים".

החיילים צועדים לצידנו ורכב הליוני נע בעקבותיהם. הנשק דרוך. 3 דקות של צעידה ואנו בשערי הקבר. לא הקבר הישן, אלא החדש. רבים זוכרים את המבנה הישן עם הכיפה. זה שבכניסתו היו שני עמודים עם פיתחי אבן. בשנים האחרונות, בנה משרד הדתות סביב לקבר מבנה מבוצר ענקי. עכשיו כל הקבר הישן, עם העמודים והכיפה הם כבר בתוך המבנה החדש, המוארך. הכניסה הראשית היום, קרובה יותר לירושלים. משם עושים את הדרך בתוך שרול מבוצר ענקי, יפה, עשוי שיש בוקה המוביל עד למצבה הקבר הישן. החלונות קטנים וממוגנים. אור קרוב מאד את המסדרון. פעם, לא הייתה דקה בכל תנועה שלא היו כאן יהודים. מתפללים, מבקשים, אומרי תהילים. משונה להגיע למקום סגור.

מחכים לקצין שיביא את המפתח. בפתח הכניסה פזורים על הריצפה מאות תרמילים צה"ליים של רובים בקוטר שיגרת. "כשהם תוקפים, מסביר החייל, אנחנו יורים מכל מקום אפשרי מהגגות. מהעמדות, וגם מכאן מן הרחבה. כמעט כל הידי הוא אומר, הוא של כדורי גומי. אבל כשצריך לעבור לירי באש חיה כאשר נשקפת סכנת חיים, אנו עושים זאת".

בצד עומד חייל, השואל את מפקדו: "לספר לוי" המפקד מהנהן בראשו לחיוב. "ראה, אומר לי החייל, ממש במקום שבו אתה עומד עכשיו, פגע לפני כמה ימים קליע שלהם". הוא מצביע באצבעו לנקודה על הקיר מאחורי שם ניבע חור קטן והקליע עוד תקוע. "בחודש האחרון, מסכם החייל, יור לעבר הקבר, יותר מ-50 יריות. אבל מי שנמצא כבר בתוך מתחם הקבר, יכול להיות רגוע. אלו קירות בטון נגד כל סוג נשק שבידיהם".

פותחים שער

ביתיים הגיע הקצין עם מפתחות הקבר. הוא פותח את המתחם. אנחנו פונים פנימה. נוסעים ידיים בכניסה. המים זורמים. הרבה זמן כבר לא עשו בהם שימוש. בתוך "שרול הבניין המוארך" שורר שקט יוצק. הקול היחיד שנשמע מפעם לפעם במקום הוא קולם של אנשי משמר הגבול שבחוץ. מכפנים נשמעת רק איוושה, אולי זהו נהי בכי התמוררים, של רחל המכבה על בניה, כי אינו.

בחוץ הקדוש מצונו: "עתידי ישראל לכשי- שובו מן הגלות לעמוד על קבר רחל ולבכות שם,

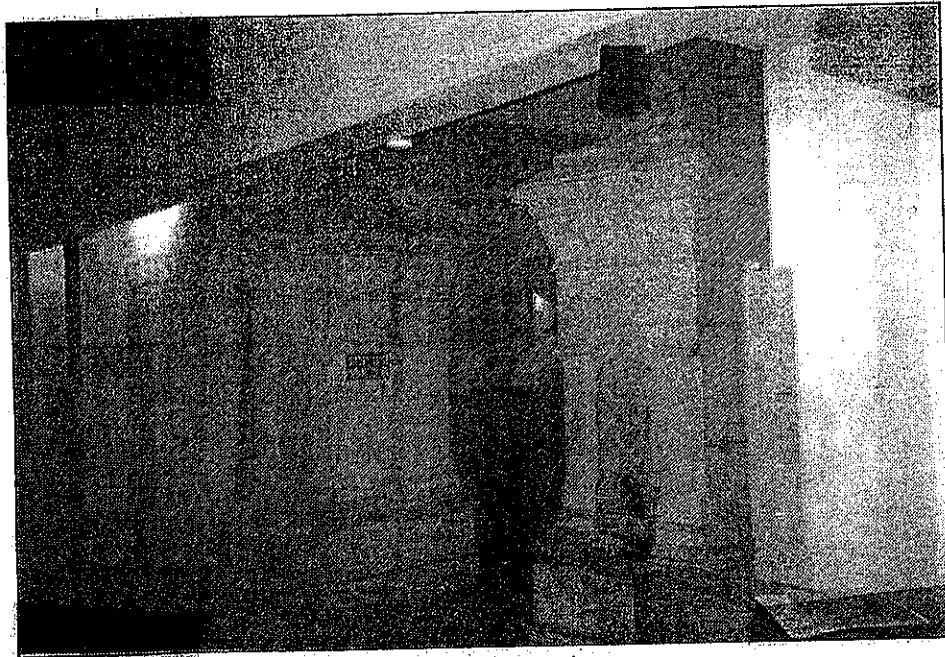
גומה ששכרו המקומות הקדושים בארץ, אולי פרט לכותל המערבי, לא היה מקום מקודש, שהיה כל השנים כל כך קרוב לליבם של המוני ישראל, כמו אותו אוהל אבנים קטן שמעליו הכיפה הלבנה המקומרת, שעל אם הדרך בואכה בית-לחם. ועכשיו אנו בתוך האוהל וניצבים ליד מצבת רחל אמנו. החיילים המלווים מנצלים את הרגע כדי לקחת ליד ספרי תהילים ולומר כמה פרקים. אחד מהם, בן למשפחה ספרדית מדורם הארץ חיכה לימן הזה הרבה. "אמא שלי שלחה אתי חוט משי אדום שאקף בו את הקבר כמנהג בנות עדות המזרח זה מאות בשנים". הוא ממחר לעשות זאת.

רב הכותל והמקומות הקדושים שולף דף תפילות מיוחדות למקום זה ונעמד בהתרגשות ליד המצבה. אנו מביטים במצבה שמזה דורות על דורות היא מוקד תפילותיהם ערגת לבם ושיח נפשים של רבבות יהודים, אנשים ונשים,

חיילי צה"ל בעמדה מבוצרת, סמוך לקבר רחל

זקן וטף, שהיו נזקקים אליה מכל קצות הארץ בכל ימות השנה וביחוד ב"א בחשוון, יום פטירתה. "אמא רחל" — כך, בפשטות נקרא המקום בפי רבים. גם אני "קפצתי" השבוע לבקר את "מאמא רחל". בסוף השבוע ציפו אלפים לעשות זאת, ולא עלתה בידם. יעקב אבינו קבר את רחל, אשתו, על אם הדרך, ולא הביאה לקבורה במערת המכפלה. "מה ראה יעקב אבינו לקבור את רחל בדרך אפרת? צפה יעקב אבינו שהגלויות עתידות לעבור משם, לפיכך קברה שם, כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים". ועל ימי העתיד התנבא כבר ירמיהו הנביא: "כה אמר ה', קול ברמה ושמע, נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו. כה אמר ה', מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך, נאם ה', ושבו מארץ אויב, ויש תקוה לאחריתך, נאם ה', ושבו בנים לגבולם".

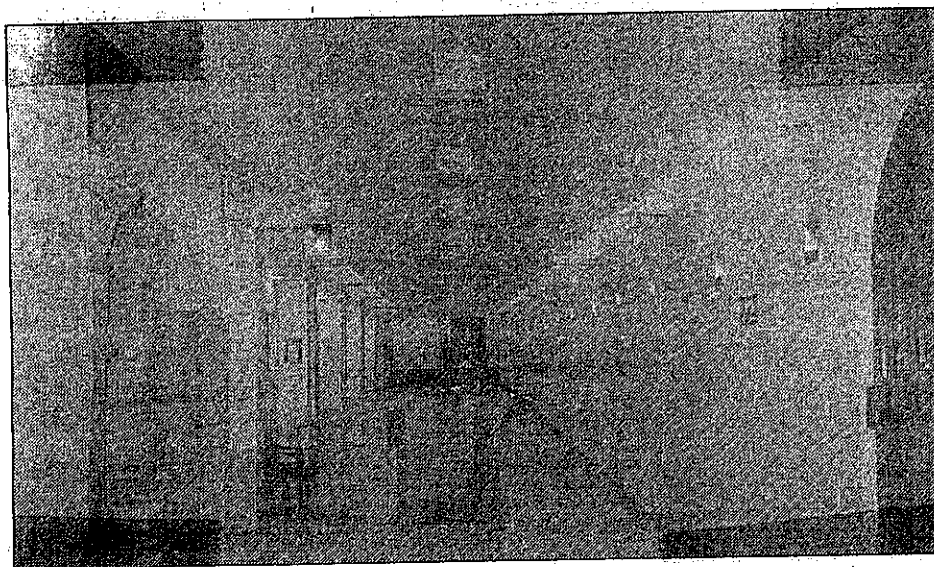
הכניסה לקבר רחל (צילומים: א. פאר)

כשם שבכתה היא על גלותם של ישראל... ובאותה שעה עתידה רחל לשמוח בהם". וכאן, למול מקום קבורתה של רחל שב ועולה התיאור של אורחת הישמעאלים הפונה בדרכה למצרים. ויוסף הקטן עמה, ובעודה עוברת על פני קברה של רחל אמנו. "וימחר וירץ יוסף אל קבר אמו ויפל עליו ויבכה". כבר כתורה אנו מתוודעים אל הקבר הזה. "ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה, היא בית לחם, ויצב יעקב מצבה על קבורתה, היא מצבת קבורת רחל עד היום".

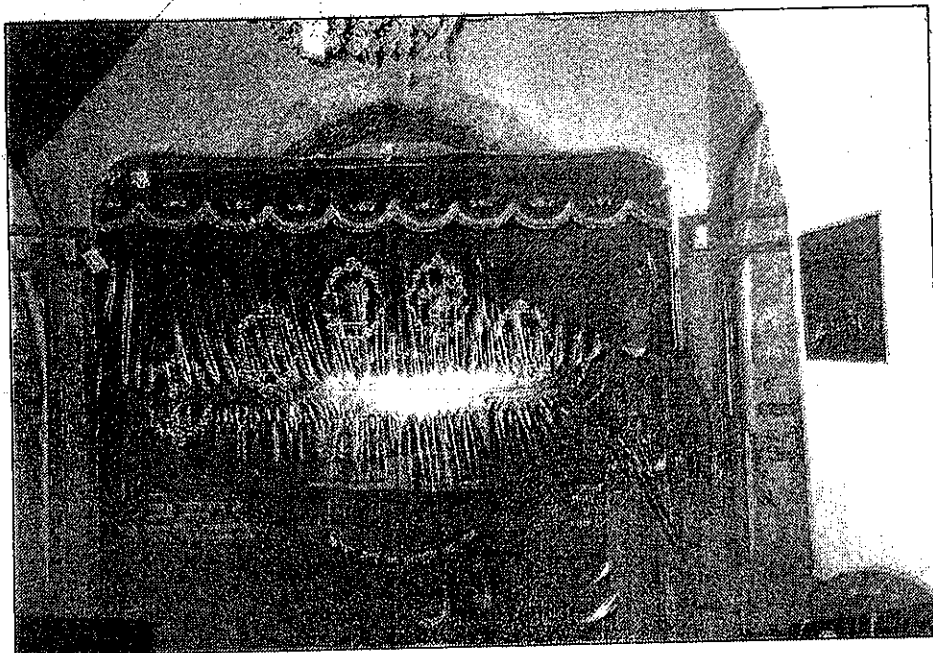
כל הדורות הכירו מקום זה. ערגו אליו ממרחקים, הקבר לבש צורה ופשט צורה. אך תמיד נותר במקומו. בצורתו החדשה, אם עוד לא ראינו את המקום, לא תכירו את הקבר. את הכיפה מסתירה חומת הבטון הגבוהה, המגורה שממעל גבלעה. "צפה יעקב אבינו, נאמר כיבראשית רבה, שהגלויות עתידות לעבור שם. לפיכך קברה שם, כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים". קרוב ל-2000 שנה יש עדויות כתובות ומתוארות על הקבר שבמקום, על המוני בית ישראל מכל קצווי חבל שהיו מגיעים לכאן. ודווקא עכשיו, בעת שלטון יהודי, הקבר עוזב. מוזנח. אין יוצא ואין בא בו.

בעבר ישב במקום שומר כשם ר' חיים ועקיני, שהגיע עם הנץ, היה פותח את המקום ונועלו עם רדת החשיכה. גם בכיכרו של יום הפרעות, שהיה כאן לפני 4 שנים, בעת אינתיפאדת מנהרת הכותל, הוא הגיע כהרגלו מדי יום, וכי-10 דקות לפני שהפלשתינים הגיעו במאותיהם למקום פינה אותו צה"ל בקומנדוק צבאי. מאז הוא חזר לתקופה מסוימת, ואחר שוב נותר בביתו. הוא יושב בירושלים והמפתחות אצלו. שער הכרזת סגור. מנעול רחב על הדלתות הפונות לכיוון בית לחם. שער כחול קטן פועל היום, בצפון הקבר, משם נכנסים החיילים, משם גם אנחנו נכנסנו.

בהסכמי אוסלו הראשונים ניתנה הממשלה על הקבר, והסכימה להעבירו לידי הפלשתינים. ראש הממשלה, אז, יצחק רבין, שקיבל משלחת של רבנים שבאה להתלונן על מעשה פזיון זה, הסתכל לעבר הבאים בהשתאות, הפנה את ראשו לעבר איתן הבר, יוצרו הקרוב ושלל בשקט. "איתן, ידעת שהמקום הזה קדוש?"... כשהובחר לו הדבר, עשה לשינוי ההסכם, והוא הצליח. אלא שעד היום, בעצם, טרם נפתרה בעיית הגישה למקום. בשלב כלשהו הועלה הרעיון לסלול כביש משכונת גילה אל הקבר, כשאת חלקו האחרון יחפרו מתחת לאדמה... אלוף פיקוד המרכז אז, האלוף אילן כירן, התנגד. "לקברה של רחל אמנו, אמר, נגיע בדרך המלך". ומאז מחפשים את הנסוחה אין עושים זאת, וללא פתרון נאות. צה"ל ניסה לבנות חומה באמצע הכביש הראשי, כן שפד אחד יורעו היהודים ובצד השני הפלשתינים. העבודות הביאו להפגנות קשות והעבודות הופסקו.

אולם הכניסה לקבר רחל, ריק מאדם

שמירה על מצבת קברה של רחל אמנו

איך נולדת התרעה?

הורה על ביטול התפילות בקבר. האם כך מתייחס הצבא לאנשינו? הם צריכים להיות האחרונים לדעת על כך?

בביקורנו בשבוע בקבר רחל, התרשמנו שכל ההכנות לקליטת ההמונים הירושלמי, הן על ידי כוחות הצבא שהובאו למקום והן על ידי הרשות למקומות הקדושים שגייסה עשרות סדרנים שעמדו לפעול לצד כ-180 השוטרים שמשטרת ירושלים התכוונה לשגר למקום. סביב הכניסה לקבר הוקמו קירות בטחון, כך שהאוטובוסים הממוגנים יכלו להגיע בלא כל חשיפה לפלשתנים עד לשערי הכניסה החדשים לקבר.

אז מה קרה פתאום?

אנחנו האחרונים שרוצים שמישהו יפגע חלילה. אבל עובדה זו לא מונעת מהצגת כל השאלות הקשורות לביטול המשונה הזה של התפילה במקום. מפקד חטיבת "עציון", אלוף משנה מרסל אביב, אמר לנו בצהרי יום רביעי: "הכל מוכן. אנחנו זעקות השופר מושמעות כלפי מעלה, נעשה הכל שיהודים יוכלו להגיע". ומיד הוסיף "אני נעדר לפתיחתו הקבועה של הקבר, לא רק ביום הזיכרון של רחל, אלא בכל יום, ולפחות ל-3 שעות, החל מיום שיש זה".

"עצרת רבין" שהתקיימה במוצאי שבת שעברה, לוותה, לרברי השב"כ, בהתרעות אפשריות על פגיעה באישים ישראליים כאלו ואחרים. האם ביטול גורמי הביטחון את העצרת? האם הכריזו על השטח כ"אזור ביטחון" שמי שיכנס ייעצר? — הכל הבינו שגם אם יש איומים, עושים את המקסימום לאבטחת הציבור המגיע. האם אי אפשר היה לעשות את אותו הדבר גם בקבר רחל?

אפשר היה, ועוד איך. עם קצת רצון טוב. אלא מי שהחליט נעדר רצון כאשר הדברים מגיעים לעניינים הקשורים לדת ומסורת יהודית. מה כבר אפשר לדרוש מרמטכ"ל, המגיע בליל תשעה באב עם 45 קצינים לכוותל המערבי, וכולם שולפים כיפות או ממחטות ושמים על הראש, והוא בהפגנות, ממשיך להלך גלוי ראש?

ועם כל זאת, דבר אחד חייב להיות ברור: אם הצבא אוסר את הכניסה למקום, אין להתחכם. אין לנסות ולהגיע בדגל או בכל דרך עוקפת. שכן כאשר הצבא אוסר את ההגעה, פירוש של דבר שהוא אינו מוכן לעשות את המאמץ לאבטחת הבאים. ואז בוודאי שאסור להגיע למקום.

במהלך כל השבוע האחרון עסקו קציני צה"ל באזור בית לחם בהכנות לקליטתם של המוני היהודים שעמדו להגיע לציון קברה של רחל אמנו ע"ה. איש מהם לא דיבר על התרעות, לא שמע על התרעות. זה שהאזור אינו שקט, אינו דבר חדש. אך "אם תתקבל החלטה שאנחנו צריכים לאבטח את הבאים, נעשה זאת", אמר לנו קצין בכיר במקום, בתחילת השבוע וגם פחות מ-24 שעות לפני הפתיחה המיועדת של הקבר לביקורי עמך ישראל.

אז מה קרה לפתע, איזו התפתחות או ידיעה חדשה הגיעה שהביאה את הרמטכ"ל רב אלוף שאול מופז לאסור על צה"ל את הכנסת המבקרים למקום בנימוק שיש לו "שיקולים ביטחוניים, ועקב התרעות בעת הזו, ובשל הסכנה הנשקפת לשלום המתפללים".

האם ידע הרמטכ"ל דברים שהקצינים הבכירים בשטח לא ידעו? אם זה כך, הרי שצה"ל בבעיה אמיתית. אם מפקדי המקום לא מקבלים דיווח על התרעות, מייד עם הגעתן, איך הם בכלל מסוגלים לעבוד? ועם כל הכבוד לרמטכ"ל, ולהודעות שלו על התרעות. בפורומים אחרים הוא "מבכה" את העדר המידע, את זאת שאין לו מספיק התרעות מצד גורמי הביטחון האחרים (אולי ביקורת על השב"כ, שאינו "מספק לו את הסחורה"). ופתאום יש לו "התרעות חמות".

עד כמה זה אבסורדי אפשר היה לראות גם בצהרי יום רביעי השבוע. סגן שר הביטחון אפרים סנה בא לירושלים כדי לבקר בקבר רחל. הוא הזמין את ח"כ הרב אלי ישי להצטרף אליו. לפתע, כשהשניים כבר עמדו להגיע לקבר, הגיעה הודעה שיש התרעות לירי ושלל יצאו. ושוב עולה כאן אותה שאלה: סגן שר הביטחון לא ידע על התרעות שכאלו קודם? האם ההתרעות נולדו באותה שעה שאפרים סנה עשה את דרכו ממשרדו בתל אביב, לכנסת, ומשם לקבר רחל?

דווקא מכך: באותו יום רביעי, לאורך כל שעות אחר הצהריים והלילה, לא עידכן איש את צוות ההכנה הצבאי של הביקורים המותכננים בקבר רחל שבשל ההתרעות המקום יהיה סגור. והם, קיימו ישיבות תכנון, מסלולים לאוטובוסים, הצבת כוחות מתוגברים וכל שנדרש לקראת יום המוחות. ואז, שמע אחד מהם ברדיו, שהרמטכ"ל

קבר רחל סקירה הסטורית

בשבוע שעבר, פורסמה כתבה ראשונה אודות קבר רחל ומיקומו — ב"תוספת התורנית". השבוע, במסגרת זו, מביא בנימין חנינקיס סקירה הסטורית על קבר רחל, המצבה והמבנה, מראה קבר רחל וקטעים מיומנים

מאת: בנימין חנינקיס

המצבה והמבנה

יעקב אבינו, הוא אשר קבר את רחל בדרך אפרת היא בית לחם, בשעה שהקשתה בלידת בנה בנימין, הצעיר בשבטים. על מקום קבורתה של רחל אמנו, הקים יעקב מצבה, כמתואר בחזרה (בראשית לה, כ'): "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִצְבֵּה עַל קְבֻרָתָהּ הָיָה מִצְבֵּה קְבֻרַת רָחֵל עַל הַיָּם".

העדות הראשונה הידועה לנו, לאחר תקופת יעקב אבינו והנביאים, על עצם הזכרת המקום, מקום קברת רחל, מגיעה לאחר כ-1,000 שנה לערך, מתיאורו של התייר מבורדו בשנת 333 לספ"ה (ד"א צ"ג): "מירושלים בואך לבית לחם, שש מילין. בדרך לצד ימין, שמדת מצבה אשר בה טמונה רחל אשת יעקב".

אך העדות המפורטת על המצבה עצמה, ותיאורה, נכתבה כ-350 שנה לאחר מכן, ע"י נוסע מאומות העולם: "בדרך המלך המובילה מירושלים לחברון בכיוון צד רום... אשר לקבר רחל, הוא נמצא בקצה דרך זו, מצדה המערבי. הוא עשוי מלבנה גם, נעדר כל קישורים, ועליו פרימירה של אבנים...".

תיאור יוחר מדויק על האבנים מהם עשויה המצבה, נותן לנו רק בשנת 1173 (ד"א תתקל"ג) — התייר הידוע בנימין מטודלה (עיר בצפון ספרד), הנודע שבנוסע עים היהודיים שבימי הביניים: "...המצבה עשויה מאבן עזרה אבנים למנין נר יעקב, ועליה כפה בנייה על ארבעה עמודים, וכל היהודים חותמים שם על המצבה".

באן אנו למדים לראשונה שהיתה המצבה בנויה ממספר אבנים כמספר שבטי י"ה, שהניחו כל אחד אבן על קברה של רחל (למעט בנימין שהיה חינוך בן-ימין). ישנן עדויות נוספות שהיתה אבן אחת גדולה על-גבי כולן, ולפי המקורות היא המצבה של יעקב אבינו עצמו. נספר תוצאות א"י, ולהלן עדותו של רבי פתחיה מרגנשבורג:

בעדות זו, אנו מתוודעים גם לכיפה שהיתה בנויה על ארבעה עמודים מעל למצבת קברת רחל. את הכיפה בנו בימי הביניים הצלבנים, שכן גם בכתיב הנוצרי מתוחר מקום קברת רחל, דבר אשר היווה ללא ספק אתגר גם עבור הנוצרים לשימורו של המקום.

רבי פתחיה מרגנשבורג, כותב מפורשות (בעדותו משנת 1180 — ד"א תתק"מ) ש"על קבר רחל אחת-עשרה אבנים, כנגד אחד נשר השבטים... ואבן של יעקב שיש אחד, והוא על כולם..." ומוסיף שעל אותה מצבה שיעקב הגיח על קברת רחל "חוקק

עליה שם יעקב". בהקשר למצבה זו, מספר מעשה נס ומופת, על כך שהגוירים המקומיים נטלו את האבן הגדולה מעל הקבר, וקבעוה בבית עבודה זרה שלהם. והנה, למחרת, ראו את האבן נמצאת במקומה על הקבר כאשר בתחילה, ומסיים "כן עשו כמה פעמים, ונמנו מלקחתה עוד..."

את המבנה בעל הכיפה וארבעת העמודים, ראה גם רבינו עובדיה מברטנורא (שחי בשנת ה"א ר"ג), והוא מתאר את המבנה החדש יחסית אשר ראו עיניו: "ובאנו עד מצבת רחל, ובנינו עליה בנין כפה עגולה, ולא נראה לי הבנין ההוא ישר, כאשר היה מן הראוי..." כלומר, רבינו עובדיה מסיק ממראה עיניו שאת מבנה העמודים והכיפה לא בנה יעקב אבינו, אלא נבנה בתקופה מאוחרת הרבה יותר שהרי "לא נראה לי הבנין ההוא ישר", כדבריו. גם המצבה עצמה עברה שיפוצים ושינויים, כמתואר במכתבו של רבי משה באסולה (משנת 1521 ה"א רפ"א): "והציון על מצבתה בני מחדש... וגם הוא עדיין מתאר את אותו 'בנין כפה על הציון עם ארבעה עמודים'".

לאחר תקופה בת כ-500 שנה, בה היה קיים אותו מבנה בעל ארבעה עמודים, בשנת 1622 (ה"א שפ"כ), הגדיר מושל ירושלים באותם ימים — מוחמד פשה, את קבר רחל כקבר "קדוש מוסלמי". ובהחלט לכן סתם את הרווח שבין ארבעת העמודים, והפכו למבנה סגור, כצורתו המוכרת לנו עד היום. עד היום ניתן לראות ולהבדיל בין המבנה המקורי בעל ארבעת העמודים והכיפה שעליהם, ובין אותם קירות שבנה הפחה הירושלמי, וסגר עמק את המבנה.

מטרה נוספת היתה בסתימת המרווח שבין העמודים — למנוע את גישת היהודים לקבר רחל. לשם כך, סתם את המבנה, בכדי שיוכל לשלוט בבאים ובנוסעים אל תוך הקבר.

לימים, לאחר שניתנה הרשות ליהודים להתפלל במקום, היה עליהם לשלם למוסלמים "מס א"י הפרעה שתי". ובנוסף, על עצם הדבר שהקבר לא מחולל בידי הפורעים הערבים, היה עליהם לשלם עוד מס בסך 100 לירות.

לאחר כ-200 שנה, בעקבות שתדלנות מרובה לפני הפחה בקושטא, קבלו היהודים רישיון והיתר להתפלל במקום באין מפריע. ובשנת 1841 (ה"א תקצ"ט) ערך השר הידוע משה מונטיפיורי שיפוץ יסודי וכולל בקבר רחל. בעקבות השיפוץ המאסיבי, הוכרה סופית חזקתם של היהודים במקום.

ואולם, למען המוסלמים אשר רצו להגיע ולהתפלל במקום, בנה מונטיפיורי את החדר המזוהי המוכר לנו כיום כחלק בלתי-נפרד מהמבנה כולו, ובו ניתן לראות עד היום גומחה המכונה לצד דרום, לכיוון מכה — העיר הקדושה למוסלמים. בנוסף, החזיק השר את גדר האבנים מסביב לקבר, והעמיד את שער הברזל בכניסה.

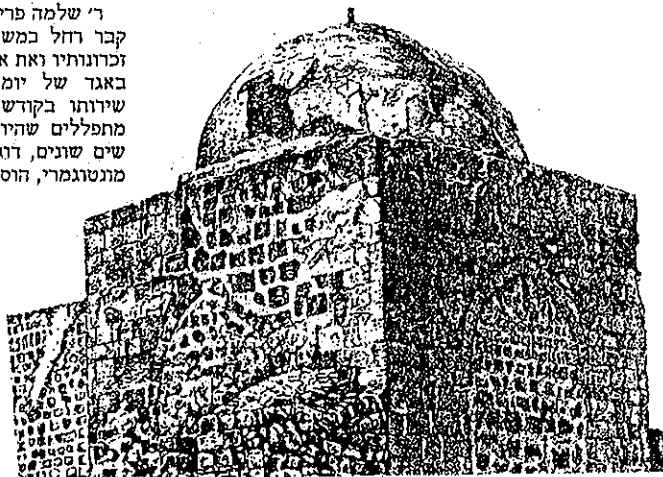
משה מונטיפיורי ראה את מפעל חייו בשיקום ושיפוץ קבר רחל, עד אשר צויה לבנות את מצבתו במקום קבורתו אשר בלונדון, כדוגמת מצבת קברת רחל, ואף טמנו בקברו עפר מסביבות קבר רחל.

מראה קבר רחל כיום

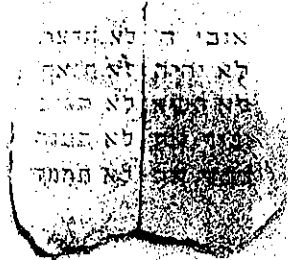
בימינו אנו, נראה — לצערנו — מקום קברת רחל כמבצר לכל דבר, לאור האיזמים והסכנות האורכות מצד הערבים, לכל הבאים לשפוק צוקן לחשם לפני אמנו רחל, ובלבם בקשתה: "ישבו בנים לגבולם".

יומני קבר רחל

ר' שלמה פריימן, היה שומרו הנאמן של קבר רחל במשך למעלה מ-30 שנה. את זכרונותיו ואת אשר ראו עיניו הקפיד לתאר באגד של יומנים שערכן במשך שנות שירותו בקודש. ביומנים אלו, גם כתבו מתפללים שהיו במקום, וכן נכבדים וא"י שים שונים, דוגמת הנריטה סאלד והגרל מונטגומרי, הוסיפו מספר שורות של ברכה

שחזור מבנה קבר רחל, כפי שנראה מיד לאחר חסימת המרווחים שבין העמודים

לוחות הברית החצוצים באבן מהר סיני

לוחות הברית מהר סיני...

לאחר מלחמת ששת הימים, נקבעו במקום לוחות הברית ובהם חקוקות עשרת הדברות, באבן אשר הוכנה מהר סיני, ועליהם הסימן הידוע של הסנה שאיננו אורל...

מי מחק את התואר מלוח הזכרון?

על תרומתו הגדולה לשיפור המ- קום, מעיד השלט הקבוע במקום. ומעניין לציין כי "נטורי קרתא" של אותם ימים, מחזיק את תואר הכבוד "אוהב ישראל" שהופיע על גבי לוח הזכרון, לאחר שהשר מוטיפיורי עלה להר הבית למורת רוחם של החרדים והיראים לדבר ה'. אגב, מוטיפיורי הקפיד להכנס להר הבית כאשר אנשיו נושאים אותו ע"ג כסא, בכדי שלא ללכת ולדרוך בגליו במקום קדוש זה. אך הרבנים לא קבלו את הדבר, וחששו מפרצה שתגרום אחריה "קר- לות" נוספות מצד אישים שונים. הדברים הגיעו עד לכדי התרומתו של השר, והוא — אשר העריך וכיבד הבנים, קיבל על עצמו נידוי, שבצב- חיו התירו את החרם.

מספר הטלפון: "ר-ח-ל"

בספר זכרונותיו של הר"ח ר' שמאי גינזבורג ז"ל, מי שהיה משמש בקודש של כ"ק ה"אמרי אמת" וצ"ל, הוא מתאר את היום בו הגיעו האדמו"ר ופמלייתו אל שער קבר רחל, במהלך בקורו בארץ בשנת תרצ"ה. מכיון שהגיעו בלא תיאום מראש ובלא הודעה מוקדמת, החקש- רו אל ר' שלמה פריימן, שמספר הטלפון שלו היה 238 — כמנין השם "רחל", והשומר הנאמן הגיע כמובן למקום, ופתחו על-אחד לכבוד הרבי ופמלייתו. הר"ח ר' שמאי, מסיים את ספורו בכך שהאדמו"ר רצה לשלם לו על טרחתו ומסירותו, אך הוא סירב, ובקש תחת זאת ברכה שיזכה לכן תלמיד חכם. מברכתו זו של הרבי, מעיד ר' שמאי, "נולד לו הרב בן ציון, תלמיד חכם מובהק, צדיק ומרבה תורה בישראל".

והוקרה עם שרטוט חתימתם בשוליה. מעניין להביא כמה ציטטות מתוך יומנים מקוריים אלו, המהווים הצצה חטופה אל הנעשה בין כתלי המבנה הקדוש הזה, בתקופה רדיונית הדר. הנה, למשל, תפילתו של יהודי המתחנן כבן לפני אמו.

"ר' חשן תרצ"ה, "תקנתי את הגג עם שק צמנז, עם שכר עבודה — 150 גרוש. נקיון הבאר של המים ותיקון — 80 גרושים. עבור תיקון קיר בטון — 250 גרוש".

לפנינו עדותו של השומר, ר' שלמה פריימן, אודות חייל יהודי דרום-אפריקאי, שהגיע אל המקום בהחבא מחבריו הנוצ- רים.

"החייל הכושי יוסף בן משה מיהנס- בורג ביקר בקבר רחל אמנו זיע"א בפעם השנייה. אתמול ביקר עם קבוצת חיילים כושים נוצרים... ולא גילה שהוא יהודי. למחרת בא לכרו, וביקש להדליק נר... דמעות עמדו בעיניו כשברכתי אותו..." או לרונגא "לד בן עשר שהדליק נר לשמחת הוריו שנהרגו בגולה..."

עדות מרגשת במיוחד, ונכתבה כתאריך 3.5.45 — עם סיום מלחמת העולם השנייה, וזה לשונה: "הצבא הגרמני נכנע. ברלין נכבשה. כאשר החילותם לנפול, נפול תפלו. עם ישראל יקום, כהכוחות ה' כי לך ולורעך אחגנה..."

וחמשה ימים לאחר מכן נכתב: "היום הוכרו רשמית כיום הנצחון, גרמניה נכנעה ללא תנאי..."

גם יהודי אשר טרח לקבל על עצמו קבלה טובה, מציין זאת: ביומניו של השומר: "מדינת ודלאה איננו מעשן סיגר- יות עד חג הפסח..."

באחד הימים, מתאר ר' שלמה ביומנו "נזירה מהכנסייה הצרפתית: בבית לחם, ביקרה עם שתי ילדות יהודיות שנמסרו על- יד אביהן למסיון מסיבות משפחתיות. רציתי לדבר איתן, אך היא נמלטה מיד מהמקום..."

היו פעמים רבות, שיהודים בקשו להתייחד לבדם בתפלה עם רחל אמנו, ועל-כן בקשו מהשומר, לנעול אותם במהלך הלילה בתוך הקבר. כך למשל "פליטה יהודיה מגרמניה, אמרה כי רוצה להשאר כל הלילה", או "כחור ישיבה, (אשר) ביקש לסגור אותו כל הלילה. בשעה 4:00 אחה"צ סגרתי אותו, עד השעה 7:15 בבוקר. התפלל ולמד כל הלילה..."

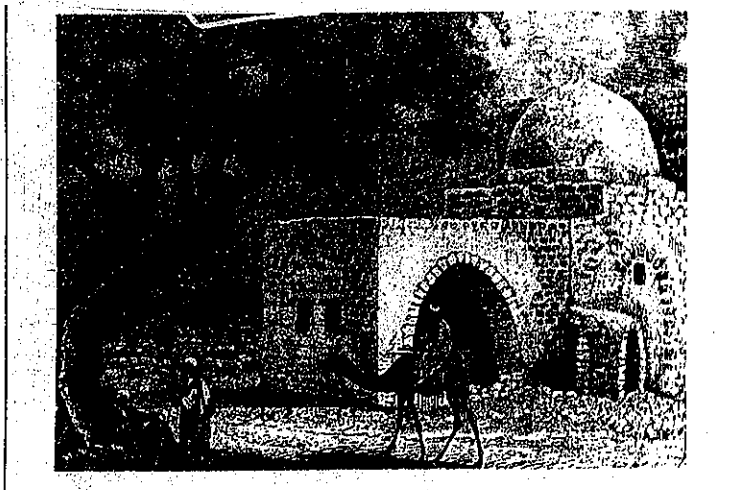
בחוה"מ סוכות תש"ז, מתאר ר' שלמה ביומניו: "הוקמה בפעם הראשונה מוכה... מול קבר רחל, ידו רצון ויקים לנו ה' מוכה דוד הנופלת..."

ר' שלמה, דאג במסירות לקבר רחל בכל המובנים, החל משמירת המקום, סידורו ושיפוצו, ועד למלחמה בהכרה מצד השלטונות של חזקתה היהודית והבלעדית על קבר רחל. הוא לא הסס להשתמש בחכססים והטעיות בכדי לתמרן בין נציגי הצבור הערבי שהיו מתנכלים למקום ולמתפללי השכם והערב, והיה גם מתחבר עמם בכדי לרכנם ולבקשם שיפסיקו מהתנכלויותיהם. בפרק חייו האחרון, התמנה השומר הנאמן, לאחראי על קבר של דוד המלך, ונפטר בשם טוב, בשנת תשי"ט — כשהוא כמעט בן שישים.

מקורות למאמר זה: "קבר רחל" — מאת אלי שילר, עתונים וכתבי עת.

עץ הזית שנעקר...

עץ הזית המפורסם המופיע בצוירים רבים בסמוך לקבר רחל, נעקר ממקומו "לטובת" בניית עורק תחבורה ראשי, אשר הנוגעים בדבר לא התחשבו — כנראה — בסמליותו ובעתידות ימיו.

עץ הזית המפורסם שהיה ואיננו...

באר חפרוה שרים, כרוה נדיבי עם...

בשנת תרכ"ה, הרימו נדיבים יהודים מבומביי אשר בהודו, תרומה נכבדה, לכריית באר מים לרווחת המתפללים הרבים הפוקדים את המקום. גם תרומה זו הונצחה בכתובת החקוקה על הקיר, ומנציחה את פעלם המבורך, עד עצם היום הזה.

מצבה או גל אבנים?

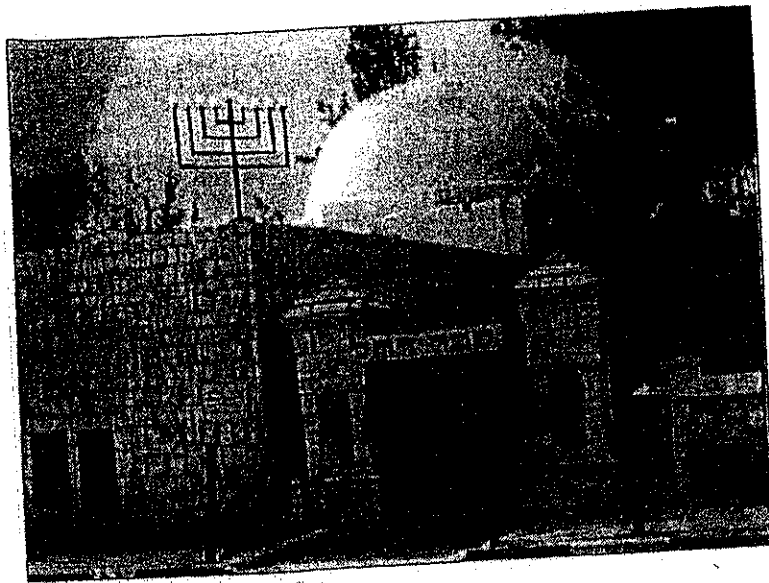
אנו יודעים שמצבה, להכיל ממד- בח, עשויה מאבן אחת, כמבואר ברש"י במספר מקומות. אך בתאורים של התיירים הקדמונים אנו מוצאים שהמב- נה שהוצג על הקבר, היה בנוי מגל של אבנים — אך יתכן שגם גל אבנים המוקם ע"ג קבר, נקרא "מצבה", על שום היותו ציון ומראה-מקום לקבורת הנפטר. וראה בגוף המאמר, כי הכונה למצבה שהניח יעקב ע"ג גל האבנים שהניחו בניו.

איור של קבר רחל מ-1631

קבר רחל- האם היו ספקות לגבי מיקומו?

מאת: בנימין הינקים

ההערה השלישית:

ירמיהו הנביא כנברתו לאחר החורבן, אומר את הפסוק הידוע (ירמיהו לא, יד): "קול ברמה נשמע, רחל מבכה על בניה".

מתאור זה ניתן להבין שרחל נקברה ברמה — במקום גבוה, דבר העומד בסתירה לציון קבר רחל על-יד בית לחם, שאינו מקום גבוה כלל ועיקר...

ההערה הרביעית:

יעקב אבינו מתאר לבנו יוסף את מותה של אמו רחל (בראשית מח, ז): "ואני בבאי מפנין מטה עלי רחל בארץ פנען בדרך בעוד קבורת ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרתה הוא בית לחם". על התנצלותו זו של יעקב מדוע קבר את רחל על אם הדרך, מסביר רש"י במקום: "ואקברה שם — ולא הולכתה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ, וידעתי שיש בלכך עלי [תרעומת], אבל דע לך שעל פי הדבור קבורתה שם שחאה לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבחראדן, והיו עובדים דרך שם, יצאת רחל על קברה וכוננה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר: קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה וגו'".

גם מהסבר זה, שמקורו במדרש, ניתן להבין שרחל נקברה מצפון לירושלים ולא בדרומה. שהרי כשגלו על-ידי נבחראדן לבבל, יצאו בני-ישראל מצפונה של ארץ ישראל ולא מדרומה. ואם עברו על קברה של רחל אמנו, כמתואר במדרש, הרי שמקום קברת רחל היה בדרום של הגולים — בצפון!

ההערה החמישית:

רבי מאיר אומר בבבירור, כי רחל: "בחלקו של בנימין בנה מטה" (ספרי דברים שנו). וכבר ביארנו במדרש (בראשית רבה פב, ט) שיסמוך למיתה — קבורה שנאמר: "ותמת רחל — ותקבר". הנה כי כן, בחלקו של בנימין בנה נקברה — כדברי רבי מאיר — ולא בחלקו של יהודה.

★

עתה, שומה עלינו לבדוק, היכן — לפי הבנתם של הרד"ק והרמב"ן (טרם הגיעו לארץ) — יתכן למקם את מקום קברת רחל, במקום אחר — במרחק רב מן העיר בית לחם אשר בחלק יהודה...

הסבר מרתק מביא אחד החוקרים היהודיים שהתחכט זמן רב בנושא, ומעניין להביא את דבריו בהקשר להבנת דברי רבותינו ז"ל, ובהם רבי מאיר, שרחל נקברה בגבול בנימין דוקא.

אותו חוקר, מנסה להציע הסבר כי היה מקום נוסף — בחלקו של בנימין — שנקרא "בית-לחם — אפרת", מלבד העיר בית לחם הידועה לנו, אשר נמצאת בחלקו של יהודה. וכך הוא מצען של דברים:

בפרשת תולדות (בראשית לה, טז) מתארת התורה את הרגעים שקדמו לפטירתה של רחל אמנו, ומציינת את המקום בו כרעה רחל ללדת: "ויסעו מבית אל ויהי עוד קבורת הארץ לבוא אפרתה ומלך רחל ויקשש בלךמה".

הרי אומר, עדיין לא הגיעו יעקב ומתנתו אל אפרת עצמה, אלא היתה עדיין עוד "כברת ארץ" קודם אפרתה, ואז התקשתה רחל בלידה — ולידה זו של בנימין, הסתיימה במותה של רחל, כמבואר (שם, יט): "ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה הוא בית לחם".

רש"י במקום מחעכ על המשמעות "כברת ארץ" באיזה מרחק היה יעקב מאפרת — אשר בו מטה רחל ותקברה, ובתחילה הוא מביא את הסברו של הפרשן מנחם-בן-סרוק: "מנחם פירש לשון כביר, רבוי, מהלך רב". גם בעל ה"אבן עזרא" נוקט בהסבר זה (אכן עזרא בראשית שיטה אחרת — פרשת ויחי פרק מת פסוק ז): "מגזרת כביר. והטעם שהיה עוד רב הדרך לבוא אפרתה, על כן לא הבאתיה אל המערה". גם הרד"ק מפרש כך, שהיתה הדרך ארוכה לבוא עד לאפרת, ואשר על-כן קברה יעקב בדרך.

מעניין להיווכח שהרמב"ן נטה גם הוא לחשוב שמקום קברת רחל רחוקה מאפרת — היא בית לחם, מרחק רב, וכדברי הרדשנים; והחזיק בדעה זו עד אשר עלה לארץ — וכאן בראותו את קבר רחל העומד סמוך וקרב ביותר לבית לחם, חזר בו מהבנתו הראשונה.

★

עלינו לתת את הדעת אפוא, מה הביא את כל אותם מפרשים, ועמם הרמב"ן ז"ל, לחשב ולקבוע את מקום קברת רחל במרחק רב מבית לחם העיר, והיכן, על-פי הבנתם, נקברה רחל — אם לא סמוך לאפרת — היא בית לחם...

חמש ההערות

דומה, שהשאלות והספקות שנפרשו להלן, הם הם אשר הביאו את הרמב"ן ז"ל וסיעתו, להבין שקבר רחל נמצא הרחק מבית לחם.

ההערה האחת:

בנביא (שמואל א פרק י, ב), אנו מתוודעים אל שמואל הנביא הפונה אל שאול המחפש את האתונות של אביו, ומדריכה: "בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קברת האתונות אשר לבקש..."

וכאן, אנו עומדים משתוממים, מדוע מציין שמואל את מקום קברת רחל "בגבול בנימין", הלא אנו יודעים שקבר רחל ממוקם סמוך לבית-לחם, הנמצאת בחלקו של יהודה?

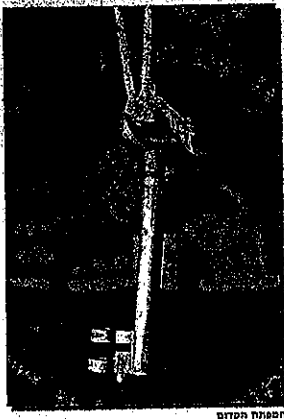
סתירה הזו, היתה ידועה כבר בזמנם של האמוראים, ואף שימשה מקור למינים ולאפיקורסים להשתלח בתכמים, כמתואר במדרש (בראשית רבה, פ"ב, ט): "אתא ההוא מינא שאילתו מאי דכתיב: 'בלכתך היום מעמדי וגו'', והלא צלצח בגבול בנימין וקבורת רחל בגבול יהודה דכתיב ותקבר בדרך אפרתה וכתיב בית לחם אפרתה".

נמשך בסדרת הערות, ועוד מעט קט נשוב לפתורנו, בסיעתא דשמיא.

ההערה השנייה:

באותו פסוק, מוסיף שמואל ואומר לשאול כי ימצא את האנשים "עם קברת רחל בגבול בנימין בצלצח". — שומה עלינו לברר ולבדוק, מהו המקום הזה שנקרא "צלצח", שכן אין מקום כזה הידוע לנו מן המקורות וא/ו כימינו אנו, בשם זה — — —

תוספת לגיליון המודיע "ב במרחשון תשס"ד — י"ח

המפתח של קבר רחל

שמעון ברמץ, יהודי מעל 80 מחזיק בידו מפתח עתיק הפותח את דלת הקבר של קבר רחל ■ את המפתח קיבל מסבו שקיבל מסבו עד לרבי אברהם לייב מונזון - היהודי הראשון שהגיע לקבר ושיקם אותו ■ בשיחה עם אשר מדינה מספר ברמץ על גלגולו של הקבר ממקום פרוץ ונטוש עד לימינו ■ רחל מככה על בניה

אשר מדינה

בקבר הם לא נגעו

לגבי סוגיה אחת לא מוכן שמעון ברמץ להרחיק. בשאלת מקום קבורתה האמיתי של רחל. האם אכן קבורה שם רחל בוודאות או אולי במקום אחר. ברמץ טוען כי הוא יודע דברים בעניין אך מבחינתו עצם העובדה שדורות רבים במשך שנים עלו לפקוד את המקום וזה התקבל בציבור סימן שזהו המקום. ברמץ מזכיר את קבר דוד המלך ששם הערבים בנו במהלך השנים "קבר דמה" בקומה מעל הקבר האמיתי ובמשך שנים היו היהודים מתפללים שם, או את קבר שמואל הנביא שלאחר 67 כיוסו הערבים את הקבר והרב גורן חפר מאוחר יותר וגילה את המקום האמיתי. (הערבים לא רצו שיבואו יהודים להתפלל בקבר כדי שלא תתקבל תפילה) "יש מי שאומר שקבר רחל האמיתי נמצא בכפר חיומא, ששם יש מקום שנקרא "קבר אל-יהודי" - קברי היהודים. יש היסטוריונים שטוענים שביט לחם יהודה היה שם, בכפר חיומא וכן גם קבר רחל" אומר ברמץ, "אבל מבחינתי אין לזה כל משמעות. אם במשך דורות הולכים היהודים לקבר רחל וקבעו שזה המקום אז זה המקום".

במלחמת ששת הימים שגם בה השתתף שמעון ברמץ, ביום החמישי למלחמה בו נכבשה כבר ירושלים, פנה יחד עם חטיבתו הירושלמית לכיוון חברון. "לא היינו צריכים ליירות ירייה אחת על האויב כי כל הערבים הרימו דגלים לבנים. פחד היהודים נפל עליהם. ואז ביקשתי מהמפ. שלי שיעשה לי טובה ויעצור רגע אצל קבר רחל לראות מה קרה איתו. שהרי ידעתי שאת בית הכנסת 'החורבה' הם פוצצו ביום השלישי למלחמה וחזרים אותו, לכן מאד רציתי לראות מה הם עשו לקבר רחל. כשעצרנו במקום ראינו שדווקא כאן הם לא נגעו אלא תוספו אפילו גדר. בכול השער מיתרתי לראות אם הדלת המפורסמת, זו שאני מחזיק את המפתח שלה נמצאת ואכן ראיתי שהדלת קיימת. שמחתי שמחה גדולה". ומה לגבי החוט האדום המוכר כל כך מקבר רחל הנראה על ידיהם של יהודים רבים? "לא הרבה ילדים היו באים אל הקבר" אומר ברמץ, "אבל אלה שהוריהם כן לקחו אותם, היו מסובבים חוט אדום מסביב הקבר ולאחר מכן היו שמים את החוט על פרק ידם של הילדים היכן ששמים את השעון. היום עושים זאת בחוט דק, פעם היה זה חוט רחב כמו סרט, ואז זה נשמר הרבה יותר זמן".

וכן, הפך קבר רחל אל המקום המזוהה כל כך עם בביות עם ישראל כשריבנו של עולם. אומר לה "מנצי קולך מבכי ועיניך מרמעה".

כך נהג במשך שבעים שנה, כשבנו שמעון (על שמו נקרא שמעון ברמץ) ממשיך אחריו, החזיק את קבר רחל ושרתו בקודש במסירות.

הפרס: קבר רחל

וכן, עבר המפתח המיוחד של קבר רחל מאב לבן לנכד ולנין עד שהגיע לידי של שמעון ברמץ. ברמץ מגיע פעמים רבות לקבר רחל ומכניס את המפתח בדלת הזו ששמרה על המקום לאות זיכרון למשפחתו המפוארת ששימרה את המקום. כמו כן הוא מחזיק בידו חותמת של המקום עם הכיתוב "שומרי משמרת מצבת קבורת רחל מאשכנזים ומספרדים. (כי הספרדים היו אז הרוב). לברמץ עצמו יש זיכרונות רחוקים מקבר רחל, "כשהייתי ילד קטן בן שבע, סבי לקח אותי בחודש אלול לקבר רחל והסביר לי שזה המקום שהסבא שלו שימר אותו, בחודש זה היו באים יהודים רבים להתפלל בקבר רחל באמצעות אוטובוס של ערבים שהיו יודעים שזה מקום קדוש ליהודים." מספר ברמץ, בזמנים של אז, להגיע לקבר רחל היה זכות גדולה ואולי גם פרס. בתור ילד למד ברמץ בחברת המתמידים שהייתה מתקיימת מידי ערב ובה חילקו "כרטיסי הערכה" למצטיינים. "מי שאסף כרטיסים רבים כאלה קיבל פרס: שכרו אוטובוס של חברת 'המקשר' והובילו אותנו אל קבר רחל".

גם בתקופה זו שימש הקבר כמקום תפילה וזעקה נגד הגזירות. באותה תקופה - שנות השלושים באירופה, עוד הרבה לפני עליית היטלר לשלטון, הייתה גזרה של השלטון הפולני על השחיטה של היהודים. הפולנים קבעו שהשחיטה היהודית היא אכזרית ויש להמית את בעלי החיים רק על ידי הלאם חשמלי וכיוצא בזה. הייתה זו גזירה קשה על יהודי פולניה שלא יכלו לעמוד בה. ואז ביקשו הקהילות היהודיות בפולניה מתושבי ארץ ישראל שיעתירו תפילה עבורם לבטל את הגזירה.

ואכן, כיתות התלמידים בת"ת "עץ חיים" בירושלים נחלקו לשניים כפי שזוכר שמעון ברמץ, תלמיד אחד הכיתות: "חלק הלכו עם רבי אריה לווינ' זצ"ל לכותל וחלק הלכו עם רבי מיכל טיקוצינסקי זצ"ל לקבר רחל להתפלל שתבוטל גזירת השחיטה בפולניה".

דלת ברזל עבה וכבדה מכסה את אחד הפתחים המקומרים של קבר רחל. ביום חמישי הקרוב יתול יום השנה לפטירתה של רחל אמנו ע"ה והמוני יהודים יעלו לקברה להתייפח על צרות הכלל והפרט. רבים בוודאי יעברו תחת דלת זו, אולי יציצו מעט על המנעול הגדול הקבוע בה, וימשיכו הלאה. לא רבים יודעים שדלת זו נותרה שריד מהשיפוץ הראשוני שנעשה אי פעם בידי יהודי בקבר רחל. שמעון ברמץ, מהמתפללים הקבועים של קבר רחל מחזיק בידו את המפתח המקורי הענק הפותח את הדלת הזו. ברמץ, נכדו של הרב היהודי הראשון שטיפל בקבר מגולל ל"קו עיתונות דתית" את גלגולו סביבתו של הקבר, ממקום עזוב ופרוץ למצבו המתוקן של היום. למרות שחלף כבר על גיל השמונים של חייו נותרה בברמץ הרוח החיה של אנשי ארץ ישראל הקדומים, אלו שבאו אל ארץ חרבה והפכוה לשוקקת. מתוך זיכרון צלול הוא מתאר את שחזו עיניו בתחילת המאה הקודמת ואת שמע מפיו זקצו דור אחר דור על קבר רחל אמנו.

מבנה נטוש ופרוץ

אבק דרכים התנשא במשעול הדרך ובישר על רוכב שמתקרב. מרחוק ניתן היה לראות סוס ציף עושה את דרכו בכבדות, נושא עליו איש בעל תווה יהודית, אכן דרך ארוכה עשה הפוס עד לכאן. מהעיר מוגילוב שברוסיה דרך כל הערים עד לירושלים עיר הקודש. הרוכב היה זה הרב אברהם לייב מונזון ו"ל, שעזב את עיר הולדתו בכדי לעלות ארצה. השנה היא תקצ"צ, 1830, ובירושלים חיים יהודים מתי מעט. הקהילה הספרדית בירושלים יציבה אך אשכנזים היו בה מעט. רובם היו פזורים בצפת, טבריה וחברון. הרב מונזון צוייד במכתבים מבני קהילתו הממנים אותו ל"שמשות" - אדם הדואג לכל צרכי הקהילה היהודית בירושלים. כשמגיע לעיר ורואה את הקהילה הקטנה הלא מנובשת וללא בתי כנסת החליט להתמסר ולפעול. באותו זמן מגיע גם הרב שמואל סלאנט, רבה הראשון של ירושלים אל העיר וכן השר משה מונטיפיורי. הרב מונזון מגיע בין היתר גם אל קבר רחל ומגלה מבנה קטן ופרוץ, לא מסודר וללא דלתות, וכל מי שחפץ כמו הערבים הבדואים ורועי העדרים היו נכנסים לשם. התרפה במקום הייתה רבה. לאיש לא היה אחריות על הקבר. בשנות השלושים שלטו בארץ ישראל גם הטורקים וגם המצרים. הרב מונזון לא מוותר ומשיג אישור מפורט מהשלטונות (ראה צילום) שהמבנה הזה שייך ליהודים ולאיש מלבדם אין חזקה על המקום. את האישור השיג גם מהשלטון המצרי וגם מהסולטן התורכי. לאחר שהחזיק במכתבים החשובים הללו, שכר בעל מלאכה מקהילת ה"פרושים" בשם בסן, איש שבמקצועו היה מסגר מכני והתקין במקום דלת גדולה מברזל ובה מפתח עם קוד סודי, וכך החל להשתמר המקום. הרב מונזון בטל את האחריות למקום ויהודים רבים החלו לעלות לפקוד את הקבר פעמיים בשבוע, נטל הרב מונזון חמור ויצא מירושלים לקבר רחל בכדי לארגן במקום תפילות גדולות של עם ישראל. בחודש אלול היו מתגבשים התפילות ואז גם היה ישן במקום.

רוזנבלום. ליוני מוסקלי לארועים

בפרט. הקצין עמד מן הצד, הקשיב לשיר ופשוט נלכד בקסמיו. הוא לא הבין את המילים שהושרו בידיש, אבל את המסר קלט.

חובב היה קשור קשר עמוק ומיוחד לקבר רחל - מעבר לתפקידו הצבאי. מרים עדני מעמותת "שכר לפעולתן" מספרת שהוא היה כתובת לכל מי שבקש להעביר אל הקבר תפילה, ויהודים כאלו נמצאים בכל העולם. חובב היה שם תמיד, מוכן לעזור, לתקן תקלות, לעשות כל מה שניתן כדי לשמור על הקבר.

כאשר נולד בנו הבכור של חובב נערכה הברית בקבר רחל. היום יש שם אולם מותאם לאירועים, אבל אז ארגן חובב את הברית של בנו בעצמו. הוא שכר אוטובוס ממוגן, העמיס עליו 20 שולחנות, 200 כסאות, והביא למקום הכל: אוכל, פרחים, תאורה, מערכת הגברה, הכל.

בברית, היה ברור, ישירו את "וויין מאמע". עדני תרגמה למענו את השיר לעברית, והוא חילק שירונים מיוחדים למשתתפי השמחה.

"כשהסעודה היתה בעיצומה", מספרת עדני, "קם אריאל וביקש כמה דקות של שקט. הוא חילק את מילות השיר, ובמערכת ההגברה הושמע השיר "וויין מאמע". אנשים פשוט ישבו שם ובכו".

אריאל חובב נרצח - ב"א חשוון תשס"ב. יום פטירת רחל אמנו. הי"ד.

סוד הקסם

מרדכי בן דוד, מסתבר, שמע את "וויין מאמע" לראשונה כשהיה בביקור ברוסיה, ודוקא במז'בוז'. גם ר' משה מרדכי רוזנבלום היה שם. "היה איתנו הרה"צ רבי איצ'ה מאיר מורגנשטרן שליט"א. במהלך הנסיעה השמיעו את הקלטת "פילהרמוניה 2" עם השיר "וויין מאמע". הרבי ישב והתנדנד לקצב השיר מצד אל צד בהתרגשות עצומה".

מרדכי בן דוד אמר מאוחר יותר שהשיר הזה גרם לו להתעוררות בלתי רגילה.

השיר מוכר, היום, בכל רחבי העולם היהודי.

"מנדי ורדיגר, העוסק במכירת והפצת קלטות, סיפר לי שבבורו פארק נחטפה דוקא הגירסה העברית של השיר".

■ אז היה כדאי...

"כן, היה כדאי. לא שהתעשרתי מהשיר הזה

ורחל תעמוד לפני ה' כשליח ציבור', לאמא מספרים בשורות טובות בזמירות ושירים.

לאמא מגלים בשקט כל צער ויסורין, והאמא מבקשת בתפילה, בדמע, בחום, בפרט רחל אמנו כשבקשה רחמים לפני מלך נשגב, מיד נתגללו רחמיו.

ואמר, בשביל רחל אני מחזיר את ישראל למק' ומס.

הייליגע מאמע זה הרי בוודאי גוטע סברא, מי כמוך מרגישה מה נקראת אשה עקרה, בוודאי תבקשי על היושבים בצער, אבינו מלכנו פתח לנו שער.

מתי נזכה לשמוע בכי של תינוק, והנה בוכה הנער,

טייערע מאמע, זה הרי כבר מזמן לא גרויסער חידוש,

שהאמא לבד עומדת בהבדלה וקידוש, והילדים שואלים "העוד אבינו חי", יתגדל ויתקדש שמיך.

טאטע אין הימל הבט משמים וראה, אמא יקרה, כל עין לך מצפה,

הפילי תחינתך לפני מלך מרפא, ויהיו רחמיו על עמך מתגללים,

סומך גופלים ורופא חולים, ובפרט המחלה הנוראה שלא חסה על הקטנים

עם הגדולים, ולא נותר לבקש חלילה וחס,

על צער השכינה, גלות הדעת, צניעות היתה ברחל, למדנו במסכת מגילה,

נשאר בד' אמות של תורה בתוך אמוני עם סגולה,

לא נכרע למאדערגיזאציע, רק בדרך הסלולה. מאמע, על פרשת דרכים,

כשארבות השמים נפתחים, לאידישע קינדער, פרנסה נאר מיט רווחים,

פרנסה וכלכלה, בלי מכשלה ותקלה,

ישועות ונחמות על כוס יין מלא, ובקרב בימינו,

עם משיח צדקנו. לא עוד צער ומגון, ניין! ניין! ניין!

מיטן בעסטן פארגעניגן, ששון ושמחה ישיגון,

ואמר כל העם אמן ואמן.

וויין מאמע, וויין
מילים: משה צבי וויינטראוב,
לחן: יהודה איינהורן, עיבוד: מונה רוזנבלום

ואני בבואי מפדן, על אם הדרך,
בואכה בית-לחם שוכן מקום קדוש, יקר ערך
אהל קטן ששופכים בו דמעות, בשעת צער
ובעת מחול

סמוך ונראה לירושלים עיר הקודש
בי"א מרחשון, בערב חג וראש חודש
באים היהודים להתרפק אצל מאמע רחל
לפני רבות בשנים, ביום בהיר
נכנס שם הגאון רבי חיים שמואלביץ, ראש
ישיבת מיר

ומסביבו תלמידים, וקולו גובר והולך
ר' חיים פורץ בבכי מר, ואומר, גיטרייע טייערע
מאמע,

בוודאי שמעת כבר את הבקשה מרבונא דעלמא
שאומר לך, רחל רחל, מנעי מבכי קולך,
אבל אני חיים,

דיין ליב קינד, אומר לך,

וויין, מאמע, וויין,
בעד עמך רחמים שאלו,
לפני מלך, בורא נפש כל חי,
אוי וויין, מאמע, וויין,
שערי דמעות לא ננעלו,
שיאמר לצרותינו די,

טייערע מאמע, דבות בנות עשו חיל ואת עלית,
עד מתי אידישע קינדער עוד יתגללו מגלות
לגלות,

ממצרים, בבל, ספרד, ועד וורשה הבורה,
שאי עיניך זראי שה פזורה,

שלא ידעו עוד צער ונגע, פצע וחבורה,
יהודים מבקשים לבוא ולהתפלל אצל האמא

בתחנונים.

וגם אצל יוסף הצדיק, אצל הבן זקונים,
אבל להתקרב אל האהל לאו כל אדם זוכה,

ובין יושבי תבל אין פוצה פה ומוחה,
והעילוי ר' חיים מצעק ובוכה...

אוי וויין, מאמע, וויין,

בעד עמך רחמים שאלו,

לפני מלך, בורא נפש כל חי,

אוי וויין, מאמע, וויין,

שערי דמעות לא ננעלו,

שיאמר לצרותינו די...

ובוודאי ליכא פלוגתא,
מה שכתוב מפורש בפיסקתא,
שרחל אמנו נקברה בבית לחם על פי הדיבור
יעקב אבינו טען, בני עתה יתנו לנו הנהגה
הם יבקשו להתפלל בזמן שבת שמחה, ובשבת
תעלה חוללה

י"ז חשון תשס"ד

מ. טוקר

"ישבו שם, על הרצפה, עם ילדים חולי סרטן. עם הוריהם. באולם היה חשוך, ואז שרו את השיר 'וויין מאמע וויין'.

זה היה באחד מהאירועים של "עזר מציון" מלפני שנה-שנתיים. הרב חנניה צ'לוק זוכר היטב את הרגע המרגש. "אירגנו שמחת בית השואבה. שרו אז את השיר על מאמע רוח'ל. שיר מאוד מרגש. אני הרגשתי שהשיר, בעצם, הוא תפילה מעומק הלב לקב"ה. כמו כל שירי הנשמה בעצם. ואם מוסיפים לשיר את הנסיבות, את הציבור ששמע את השיר ושר אותו, קשה קצת להתפלא על כך שירדו שם דמעות. וזה היה בחושך. אף אחד לא עשה חשבון מי רואה אותו. ישבו הורים עם ילדים חולים. אני החזקתי בילד אחד - כל כולי שלד עצמות. הילד הזה, ובחור ישיבה שהיה באותו מעמד, כבר אינם היום. זו לא היתה סתם שירה, אלא תפילה הבוקעת מן הלב שהילדים יעברו את המחלה, שיצאו ממנה, שיתחזקו, שיתאוששו".

שיר שיוצא ממעמקים

האם הגדולה, רחל המבכה על בניה, שומעת מימי קדם תפילות אין ספור מבניה הגולים. הקבר בדרך בית לחם, שמזמן כבר אין רואים את כיפתו אבל הוא זכור תמיד, עם כיפה ותחת עץ ממקד אליו הרבה מאוד יהודים - כשהגישה אפשרית, הרבה מאוד שירים חולחנו על המילים "קול ברמה נשמע", וכמה שירים נכתבו ביידיש דווקא. אחד מהם הוא שירו של ד' משה צבי וייין נטראוב שכתב את השיר "וויין מאמע וויין". בכי, אמא, בכי. שיר שהפך ללהיט אמיתי.

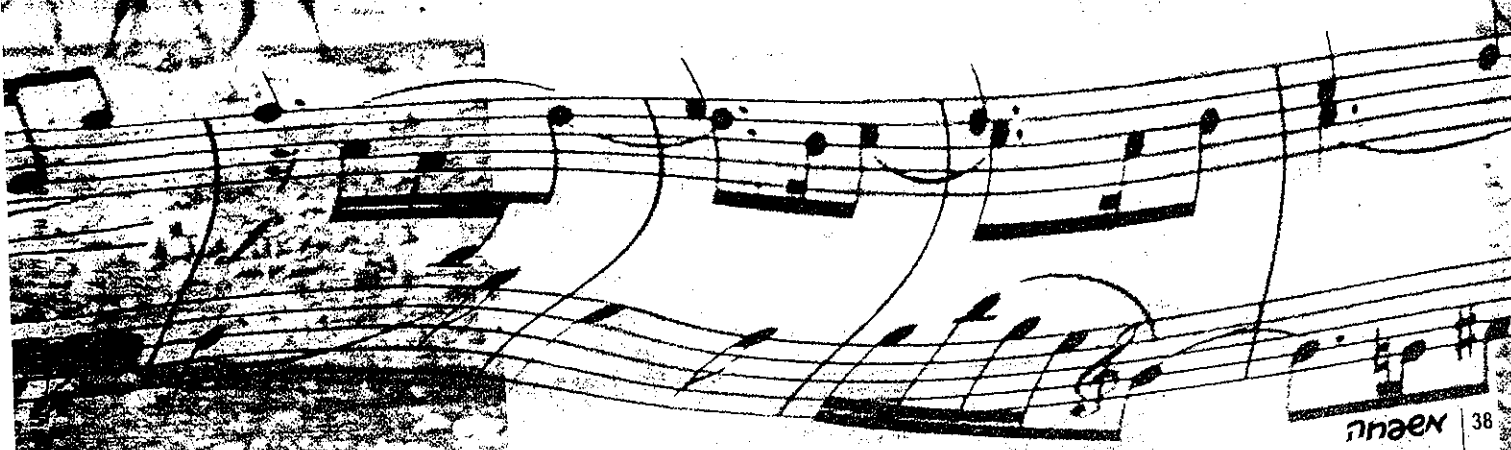
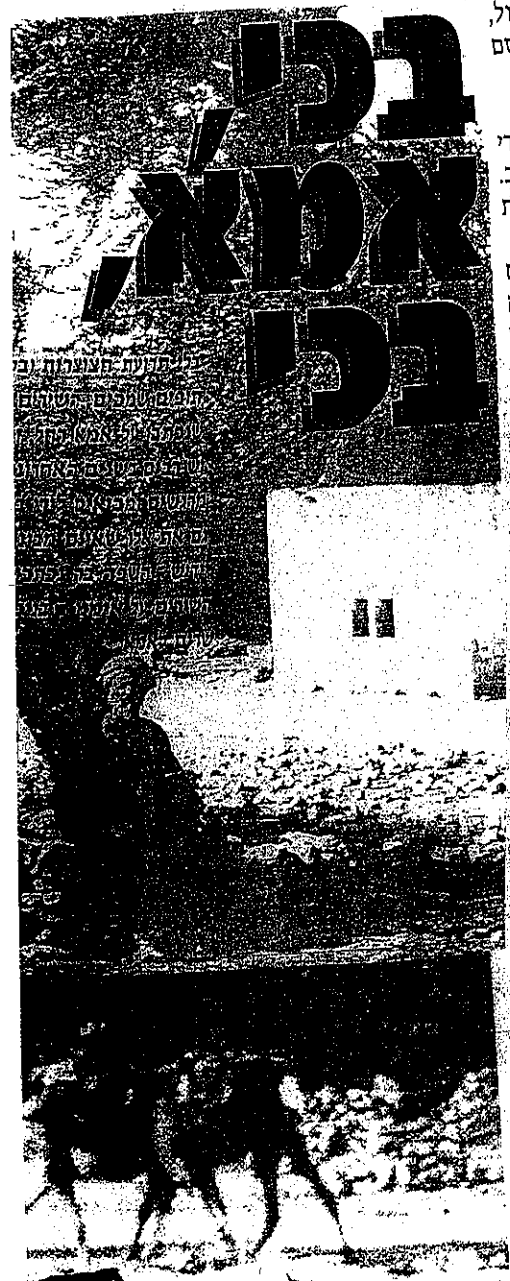
ווינטראוב, חסיד סטריקוב, כתב את השיר לאחר שר' משה מרדכי (מונה) דונבלום בקש ממנו לכתוב "משהו על המצב". רונבלום השתתף בחתונה בה אמר ווינטראוב "גראמען". האיש הוא חורז. חרוזים בחתונות, אם כי "זו לא הפרנוסה שלו", כמו שהוא אומר. קוראים ל"מקצוע" הזה, משום מה, בחתונות. לפעמים יש אמנם בדיחות בגראעמן, אבל לא תמיד. מה שבטוח - יש לחורזי החרוזים האלו כשרון חריזה של ממש, ויותר מזה. "או", אומר היום ווינטראוב, "לא הייתי

מפורסם. השיר הזה הוציא אותי מאלמוניות". השיר נכתב בזמן בו הוא התבקש ביותר. "באותה תקופה פרצה האינתיפאדה", נזכר הרב ווינטראוב. "הערבים צבעו אז את הכיפה שעל קבר יוסף בידוק. זה נגע לי מאוד. כאב לי, נזכרתי, אז, בסיפור המפורסם על רבי חיים שמואלביץ זצ"ל. ר' חיים אמר - אני איני אומר לך, 'רחל' אמנו, מנעי קולך מבכי'. להיפך: 'בכי בקול גדול, עד שהבנים יושעו'". כך נוצר השיר המפורסם "וויין מאמע וויין".

■ מי כתב את המנגינה?

"המנגינה אינה מקורית. היא שייכת ליהודי בשם ר' יהודה איינהורן, חסיד בעלזא מארה"ב. את העיבוד עשה מונה". כזו היתה ההתחלה. "את ההקלטה עשו בטייק אחד", הוא נזכר. ומאז הוקלט השיר ועד היום, ממשיכים אנשים להתקשר אל ווינטראוב ולספר מה עושה להם השיר המיוחד הזה. מה שמדבר אל האנשים הוא קודם כל הנושא - האמא של כולם, שבחרה להקבר לבדה, בדרך בית לחם, כי חשבה על בניה כי איננו. המילים - שילוב של עברית ויידיש, מושרות על די ווינטראוב בהגייו חסיד, מה שלא הפריע לאנשים מכל החוגים להתרגש מאוד מהשיר. בחורה אחת, תימניה, פנתה אפילו בבקשה מיוחדת: "שיתרגמו לה את השיר לעברית, כי היא מתרגשת מאוד. ולא לגמרי ברור לה ממה 'פעם אחת' מספר ווינטראוב. 'הגינה אלי' אשה חילונית עם בקשה מיוחדת. היא רוצה שאבוא לשיר את השיר באזנה של אביה, איך מגיעה אישה חילונית למאמע רוח'ל וויין? היא נסעה פעם לספריה, ובאוסטובוס שמעה את השיר ווינטראוב עצמו נשמע די מפתח מעוצמת התגובות. 'יום אחד', הוא מספר, 'שהו מרחמי בן דוד בארץ. הוא וחבריו המוכרים מהרד"ק החליטו - נוסעים לקבר רחל. גם אני הייתי שם' עמם היה בחור, חולה סרטן, לכבוד הילד הזה שר מרדכי בן דוד שירים אחדים. ואחר כך אמרו לה' משה ווינטראוב: 'נו, מאמע רוח'ל'".

שרתי ועמד שם מרדכי בן דוד ובכה כמו ילד קטן. לא דק הוא. כולם - המעמד הזה, קרוב מאוד לקבר רחל, היה מרגש מאוד ואפילו הוטרט. באותה שעה היה במקום קצין צה"ל בשם אריאל חובב. הוא היה סגן מפקד הפלוגה שאבטחה את בית לחם בכלל, ואת קבר רחל

בן דוד. בכה כששמע את השיר

ווינטרוב. השיר הוציא אותו מאלמוני

קרליבך. כתב

שנמכר בהצלחה בלתי רגילה, אבל היה כדאי, בהחלט.

מה טוד קסמו המיוחד של השיר הזה? רוזנבל-ום מנסה להסביר.

"קשה להצביע על נקודה מסוימת. השיר הצליח אולי גם מפני שזה היה נסיון ראשון לקחת 'גראמען' ולעשות מהם שיר שיובן לכל נפש.

"כשהקלטנו את השיר הגיע אדם שהוא 'מבין' גדול במוסיקה. זה הוא הרב אברהם מרדכי זילבר-ברג, חבר המקהלה של גור. הוא נכנס לאולפן, וכששמע את השיר התחיל לבכות כמו ילד קטן. ממש בכי בכי. השיר היה עדיין בשלב העבודה. אני לא יכול לומר על עצמי שהתרגשתי עד כדי כך, אבל כשראיתי איך האיש הזה מגיב, אמרתי לעצמי: 'יש לנו כאן משהו'."

השיר נכלל בקלטת ממש בלי כוונה. "זו קלטת שיועדה לחתונות, עם שירי חתונה שמחים. למה החלטתי להכניס אליה שיר עצוב, רגשי, כזה? אין לי מושג. אולי מפני שגם בחתונות אומרים גראמ-ען. זה חלק מאורית החתונה. אבל הופתעתי מההדים שהשיר הזה חולל."

"וויין מאמע" הוא שיר שהוקלט בפשטות. "השיר הזה, שלא כמו שירים חסידיים אחרים, הוקלט בלי ליווי מוסיקלי סואן. אין שם 20 ק"ג חצוצרות, ושום בום בום. משה ווינטרוב שר, אני ליווית אותו. הוא ביקש כל מיני קישוטים לשיר, אבל אני אמרתי - לא. השיר הזה צריך להיות נטו. בשיר הזה אסור להפנות את תשומת הלב למוס-יקה המלווה. נתתי לו את כל האורות כדי שלא יפספס את המילים, את התוכן, וזה הצליח בצורה מיוחדת."

מונה: "זהו שיר שיוצא ממעמקים. גם בתחום המוסיקה ישנם רגעים נדירים, אמיתיים, כששיר עולה ממעמקים. זה היה אחד מהם, ולכן השיר הזה עושה משהו לשומעים. דבר אמיתי הוא דבר אמיתי."

קולות ברמה

השיר המנצח "וויין מאמע" אינו השיר היחיד, כמובן.

"על קול ברמה", אומר יוסי גיל, אנציקלופדיה חיה של המוסיקה החסידית, "נכתבו כמה שירים.

הראשון בקבו סביב הקבר ר "כל אחד למילים "קול בדרכו שלו". "נהי בכי תמרו לא להזדהות. "מנעי קולך". הוא על בכי ו

הראשון, אולי, היה שלמה קרליבך עם שלו. שיר מורכב יותר משיריו הרגילים את השיר היפה הזה, הנמצא בקלטת אימצו לעצמם המתנחלים שהפכו להמנון.

גם המלחין החסידי החיפאי, הלחין את "קול ברמה". "המילים אותי", הוא אומר. "לא היתה סיבה יותר, לבחירת המילים האלו."

"כשהקלטנו את השיר הרב אברהם מרדכי זילברברג, חבר המקהלה ל אולפן, וכששמע את השיר התחיל לבכות כמו בכי. אמרתי לעצמי: לנו כאן משהו"

"קול ברמה" של בנט נכתב לקלטת לקראת הכנסיה הגדולה האחרונה ישראל. השיר היפה התקבל אצל מסערתוויזניץ שליט"א, שבנט נמנה בחממות רבה. "בכל פעם שהרבי עולה לקבר בנט, הוא שר את השיר הזה". וכשהרבי יודעים, שרים כל החסידים. "מאתלוים אל הרבי ושרים ביחד אתו מרגש".

האדמו"ר מסערתוויזניץ קשור רחל. הוא עולה לפני כל מיני אירועים שמחות וכו'. כדאי לברך מתי חל המעמד בו הוא שר ביחד עם מאות מאור. גם המלחין הנודע, יוסי גרין, "קול ברמה". ביחד, כנראה, עם יגאל את השיר ביחד עם המקהלה שלו יורק בני יורק. משה גולדמן אף הוא כתב לחן וכמוהו אייבי רוטנברג השיר "קול בקלטת "דביקות 2". אייבי רוטנברג הלחין את שיר

בכי, אמא, בכי

די מאמע רוחל
האדמו"ר מקאליב שליט"א

גם מרדכי בן דוד כתב שיר על רחל אמנו - ביידיש, אלא מה. הוא אינו ידוע, בדרך כלל, ככותב תמלילים, אבל בשיר הזה הוא עשה זאת. הלחן אף הוא של בן דוד, ועל הביצוע מיותר לדבר בכלל. השיר של מרדכי בן דוד, "מאמע רוחל", מופיע ב"אלבום הכפול".

"השיר הזה", אומר בהחלטיות איש המוסיקה החסידי מנחם טוקר, "הוא השיר היפה ביותר של מרדכי בן דוד בכל הזמנים. חד משמעית". ויש, כידוע, ממה לבחור.

את שירו "מאמע רוחל" כתב ר' מרדכי בן דוד אחרי שקרה האסון הגדול שבו נרצחה רחל וייס ה"ד עם שלושת ילדיה ליד יריחו. ילדים יתומים, ילדים שנעקדו, השם "רוחל" שיעורר בו קונטאציה לאם הגדולה, כל אלה הם שעוררו אותו לכתוב את השיר המיוחד הזה, בו הוא מתחנן בפני רחל שתהיה מליצת יושר ליתומיה.

"מרדכי בן דוד", אומר טוקר, "התייחס מאמו בגיל צעיר. יש בליבו, כך אני מרגיש, תחושה של יתמות מאם כל חייו. הצירוף של האם שנהרגה על בניה עם רחל אמנו הניב את השיר הזה.

"בכלל", הוא מוסיף, "מרדכי בן דוד קשר אמיץ לקבר רחל. בכל פעם שהוא מגיע ארצה הוא עולה לקברה של רחל. 'כשבוכים לאמא', אמר פעם, 'היא תמיד נענית'. השיר הוא מיקס קטן של רגשות, אבל המוטו, והשורה התחתונה, הם רחל, אם כל היתומים כולם".

שלומי דסקל בליווי ילד הפלא יואלי טייכמן. "לא היתה סיבה מיוחדת לכתיבת השיר", אומר כהן. "אבל זה שיר ברמה גבוהה". שיר אופטימי שבו מושם הדגש על התקווה.

גם הזמר מוטי קורנפלד כתב שיר בשם "שמע קולנו", וגם הוא מתחנן בו - אל תבכי, רחל אמנו. זה לעומת "מאמע וויין" ונוספים שמבקשים לעורר רחמים גדולים ולא להניח לרחל אמנו לשכוח את בניה ולו לרגע.

אחד השירים המרגשים ביותר נכתבו על ידי האדמו"ר מקאליב שליט"א. מילות השיר, ביידיש, מופיעות במעין ברכון שבו משתמשים חסידי קאליב. בסיפון שירים נוספים. השיר, יפה ומרגש, הומצא לנו על ידי הגבאי של הרבי.

גם במצבים הקשים, עם הצרות והיסורים, לומדים בניך תורה. לכן עליך לרחם עליהם...

השיר מסתיים בתפילה שכולה כמיהה לגאולה השלמה, למשיח שיבוא במהרה. "בקורב, אבער במהרה..." ושנזכה לשמוע את שופרו של משיח במהרה בימינו. אמן!

שיר מרגש מאוד כתב הרב שמואל ברזיל. "הוא יותר ישיביש", מסווג אותו יוסי גיל. מילות שירו של ברזיל נכתבו בלשון הקודש. אביש ברודט - גם הוא לא "סתם" זמר - שר את השיר המיוחד הזה בקלטת "רגש". היינו שמחים מאוד לשמוע מה נתן את ההשראה לרב שמואל ברזיל, אבל הוא יהודי שאינו זמין במיוחד. הוא מיושבי בית המדרש...

יש שחר לפעולתך

לשבת. זה היה מדהים. באותו יום פטירת רחל אמנו אכן הודלקו הרבה מאוד נרות, אבל הסוף היה מר, כזכור.

מאז קבלה העמותה שהקימה עדני, "שחר לפעולתך", דחיפה גדולה. עדני הנמרצת הגיעה לתורמים גדולים והם מממנים אוטובוסים ממוגני ירי - חנים - לכל מי שרוצה להתפלל בקבר רחל. "מגיעים יהודים מכל גווי הקשת", היא אומרת. העמותה ערכה כנסים גדולים, וגם השנה, ביום פטירת רחל אמנו ע"ה, נערך מופע גדול (מלווה, איך לא, בשיר "וויין מאמע וויין"), ינשאו דברים ועוד.

כשנסגר קבר יוסף, נסגר גם קבר רחל למשך 41 יום. לעדני זו טראומה של ממש. שיהודים לא יוכלו להגיע לקבר רחל! זה מה שדחף אותה להשיג מימון להסעות ממוגנות הירי. היום מגיעים חתנים וכלות בערב חופתם, בריתות נערכות שם, ושבע ברכות. מאות אלפי דולרים הוזרמו למימון הפעילות השוטפת של העמותה. "ביום פטירת רחל אמנו בשנת תשס"א", אומרת עדני, "היה הקבר סגור. בשנת תשס"ב הגיעו לקבר 22 אלף איש, ובשנת תשס"ג היו ביום זה 50 אלף איש בקבר. השנה אנו מצפים שמספר הבאים יעלה עוד".

בירושלים חיה משוגעת לדבר. אשה צעירה ושמה מרים עדני, שהפכה את רחל אמנו ואת קברה למרכז חייה, ועושה כל מה שהיא יכולה כדי להפוך את האם רחל לדמות מרכזית בחייו של כל אחד מאיתנו.

■ מה מביא אשה צעירה, אם לילדים, להשקיע את עצמה באמנו רחל?

"זה התחיל לפני 14 שנים", אומרת עדני. "זו היתה תקופה בה קרו הרבה אסונות. ישבנו, קבוצת חברות, וחשבנו מה נוכל אנחנו לעשות כדי לעזור, כדי לתקן. ההרגשה היתה שאת עם ישראל אפשר לאחד דוקא סביב רחל אמנו, כי מי אינו מתרגש מהאם?

התחלנו לעלות לקבר ולפעול לידו. ואז, לפני כעשר שנים, נחטף נחשון וקסמן הי"ד. האירוע חל ביום פטירת רחל אמנו. לפני האירוע חשבנו מה נוכל לעשות כדי לעורר את הציבור, והרעיון שעלה היה להדליק מיליוני נרות לעליית נשמתה של רחל. חשבנו לפנות לציבור ולעורר את כולם להדליק נר.

"בפועל לא בצענו את הרעיון, אבל אז בדיוק נחטף וקסמן, ובאותו יום שישי שמענו את אביו פונה לכל אחד, בשם אשתו, אמו של נחשון הי"ד, ומבקש להדליק לזכותו נר נוסף

א. אוי אוי געוואלד רחל רחל רחל

רחל רחל רחל מבכה על בניה
מאנה להנחם על בניה
אוי די מאמע רחל וויינט און שרייט מיט א געוואלד

און איר קול גייט ביז דעם טאטן בשמים
און זי וויינט אין זי בעט פאר דעם כלל ישראל:

רבנו של עולם, זיי שוין מקיים
'ושבו בנים לגבולם'

(אוי, אמא רחל בוכה וזעקת בקול מר וקולה מגיע עד כסא הכבוד והיא בוכה והיא מבקשת עבור כלל ישראל: רבש"ע, קיים כבר 'ושבו בנים לגבולם')

ב. אוי, די מאמע רחל וויינט, וויינט און וויינט

און שרייט: וויפל טייכן בלוט האט
זיך שוין פארגאסן פון כלל ישראל
נאר דורך די הייליגע תורה
דורך דעם וואס אידישע קינדער
לערנען די הייליגע תורה
דארפסטו האבן רחמנות

(אוי, אמא רחל בוכה, בוכה גבוהה וזעקת: כמה נהרות דם כבר נשפכו מכלל ישראל רק בזכות התורה הקדושה, בזכות ישראל הלוזמים אותה צריך אתה לרחם)

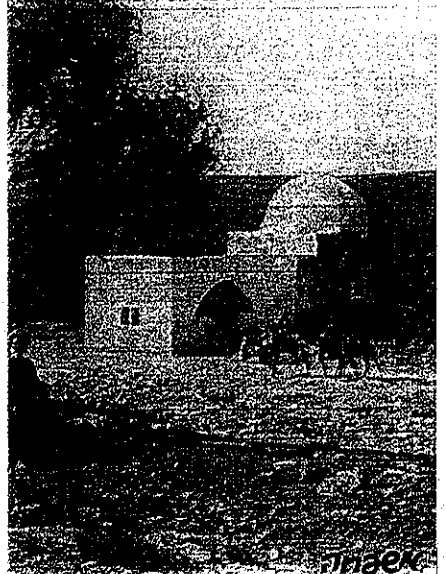
ג. אוי געוואלד, און א קול רופט פון הימל

ארויף:
געוואלד געוואלד עס איז טאקע שווער
אבער בקרוב, אבער במהרה
וועט איר זוכה זיין צו הערן דעם שופר של משיח

און מיר וועלן אלע זוכה זיין, און מיר וועלן
אלע זוכה זיין

במהרה מקבל צו זיין משיח צדקנו, במהרה
במהרה... בימינו

(אוי געוואלד, וקול קורא משמים: אכן קשה הגלות
אבל בקרוב, אבל במהרה תזכו לשמוע את שופרו
של משיח וכולנו נזכה, וכולנו נזכה במהרה לקבל
את פני משיח צדקנו)

רשמי תפילה ושיחה עם 'האבא' של קבר המאמע רחל

התחינה והנחמה

"כזה אָמר ד' קול בְּרָמָה וְשָׁמַע נָהִי
בְּכִי תַמְרוּרִים רָחֵל מְבַכָּה עַל בְּנֵיהָ
מֵאַנְהָ לְהַנְחֵם עַל בְּנֵיהָ כִּי אֵינָהּ. כֹּה
אָמַר ד' מְנַעֲי קוֹלָהּ מִבְּכִי וְצִינִיךְ
מִדְמָעָה כִּי יֵשׁ שָׂכָר לִפְעֻלָּתָהּ נָאֻם ד'
וְשָׁבוּ מֵאַרְץ אוֹיֵב. וְיֵשׁ תַּקְוָה
לְאַחֲרִיתָהּ נָאֻם ד' וְשָׁבוּ בָנִים
לְגִבּוֹלָם (יִרְמְיָהוּ ל"א, י"ד-ט"ז)."

שמואל גרינוולד

"מה ראה יעקב אבינו [לקבוע את קברה של רחל בדרך אפרתה]? שהגלויות עתידות לעבור שם, לפיכך קבע [קברה] שם, כדי שתהיה מבקשת עליהם רחמים. הה"ד 'קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה' (מדרש רבה וישלח)".

"...מיד נחגלגלו רחמיו של הקב"ה אמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן, הה"ד כה אמר ד' וגו'. כידוע, עיקר השראת השכינה בקבר רחל (הגר"א, תיקוני הזוהר, תיקון ו')."

"ראוי ונכון לעשות אתערותא דלתתא, שיהיה קיבוץ 'ראי ד' באהל רחל אמנו, שיעסקו שם בתורה ותפלה תמיד לא יחשו. כדי שיצמח מזה אתערותא דלעלא על גאולתנו ופדות נפשנו ובנין בית מקדשנו ותפארתנו (חוסן ישועות)".

התחושה המתלווה אל המגיעים למתחם קבר רחל היא, כאילו היתה זו כניסה למתחם בטחוני שמור ומבוצר, שער חשמלי רב מימדים סוגר על הכביש שמשני צידיו ניצבות חומות בטון גבוהות. לא בכל שעה מותרת הכניסה לכאן, ודאי שלא בצורה המונית. הביטחון כאן, מבחינת הדרג הביטחוני לפחות, הוא מילת המפתח. הם יעשו הכל בכדי שהחיים כאן ימשיכו להתנהל כמו במחנה מבוצר, על מנת שלא תהיינה שום תקלות. חשבון נוסף, שמצטרף אף הוא לשיקולי המופקדים על המקום הוא: הם מבקשים למנוע בכל מחיר את הפיכתו למבצר של חסרי הבית.

לרב משה מנחם קלוגר, ראש 'מוסדות קבר רחל' - האיש שנטל על עצמו את מלאכת השבת הבנים לגבולה של אמה, יש הסברים נוספים, לצד הצעות לייעול (ולא רק בתחום הביטחון, גם ולא מעט בתחום הצניעות, בדרכי ההגעה הלא נפרדות לעת עתה - אל המתחם ובמתחם עצמו), תוך שהוא משבח את העבודה הנעשית כאן על ידי אנשי הביטחון, לצד פעילותם של אנשי המרכז לפיתוח המקומות הקדושים, הדואגים לגיוון ולאחזקת המבנה: 'אם רק לא ימשיכו המופקדים על הביטחון להתבצר בעמדתם, ניתן יהיה להקל על המגיעים לפקוד את המקום הקדוש', הוא אומר ומתחנן בעת שיחה 'על דרך אפרתה' - היא בית לחם.

אין ספק כי האזור רגיש, וכי ראוי שמגמת השקט השוררת כאן תימשך. אכן, בשנים האחרונות חלה כאן התקדמות עצומה, בכל מה שקשור לאפשרות הכניסה אל המקום, רוב שעות היממה המקום פעיל, רבים מגיעים

לכאן לשפוך את צקון לחשם, לזעוק ולהתחנן בתפילה, ליד הסינר של האמא.

יחד עם זאת, מהו ההיגיון בכך שהמקום נפתח ונסגר לסירוגין - דבר שאינו מצוי בשום מקום אחר? ! הוא מוסיף להקשות בנימה של צער. מה ההיגיון לסגור את המתחם מידי לילה (מלבד בלילי שישי) למשך מספר שעות, בסופה של הפעילות היומית, ולפתחו שוב לקראת חצות? אין זה מחזה נעים - לראות את החיילים הנגישים אל המתפללים מידי ערב בשעה 22:30, ומבקשים מהם לצאת - משום שהמקום נסגר למבקרים. כאשר, כעבור כמה שעות, הוא יפתח שוב, ובשערו יכנסו לומדי כולל חצות, העושים כאן מידי לילה, עד לאחר תפילת שחרית. האם יש עוד מקום כזה, היכן שהוא ברחבי הארץ, הפעול במתכונת כה מוזרה? !

כאמור, שונה הוא לילול של יום שישי, אז המקום פתוח ברציפות, הפעילות כאן ערה, המקום שוקק חיים. השעה היא עשר בלילה, אברכי הכולל, הלומדים כאן במסגרת 'מוסדות קבר רחל', מתחילים להתכונן לקראת תפילת ערבית. אליהם מצטרפים רבים מן המתפללים; ישיבה קטנה מירושלים, הגיעה לכאן על רבניה ותלמידיה. כאן, הם פותחים את מסע ההתחזקות, מכאן הם יציפו לקברי הקדושים בגליל.

האווירה במקום סוחפת, לתפילה כאן, יש ערך מיוחד. ומסתבר שלא רק לתפילה, גם הלימוד כאן הוא משהו מיוחד. אתה רואה את האברך שמתגרנדו שם? הוא, בלי גוזמא תלמיד חכם גדול, אומר לי הרב קלוגר. הוא

בורח מפרסום, כבר הספיק להתעטר בכתר תורה, ומשיך להצטנע בפניו. והוא אינו היחיד, אני תר אחר אברכים נוספים דוגמתו, ומשתדל להביא אותם לכאן, כדי שבמקום הרינה, שם תהא גם התפילה. קולות הלימוד של אברכי כולל הערב, מתעריבים בקולותיהם של המתפללים, ועולים יחד לרצון לפני ארון כל.

עם סיום סדר הלימוד, נגישים כולם יחד לתפילת ערבית ברוב עם. כאשר הנושא בעול אחזקת המקום ובעולה של תורה, מתפנה לכמה רגעים, נישא לפינה צדדית ומתיישב לכתוב שקים עבור אברכי הכולל.

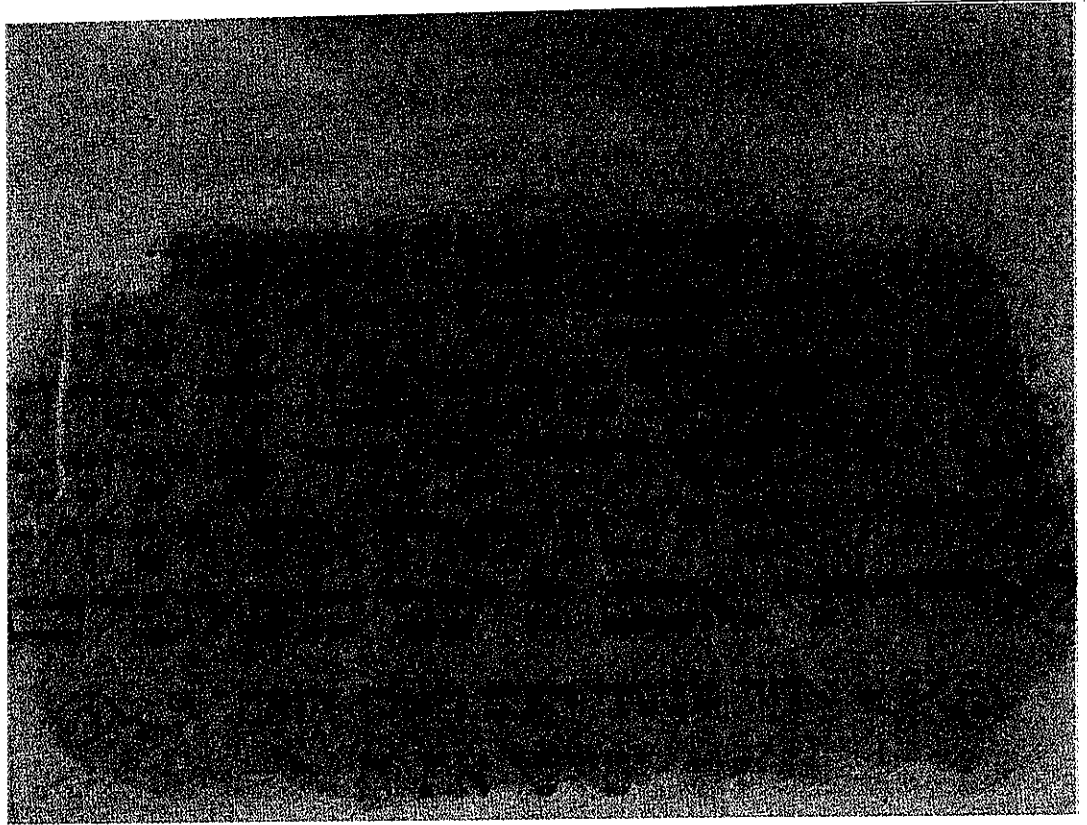
תפילת ערבית מסתיימת, אברכי הכולל פונים לעבר האוטובוס הפועל מטעם המוסדות לאורך שעות היום וחלק גדול מן הלילה. הוא הביא לכאן זה עתה את המתפללים לתפילת ערבית, וכבר מסייע אותם חזרה. כעבור זמן קצר, יגיע לכאן שוב, עם מתפללים נוספים ועם אברכי כולל חצות.

בעוד הוא יוצא, וכבר מגיע אוטובוס נוסף, אחד מאותם הפועלים מטעם אגד, החל משעת הנץ החמה, ועד לשעת לילה מאוחרת. ומדוע יש עדיין צורך במערך הסעות פרטי? אני שואל את הרב קלוגר. התחרות, ואולי יותר נכון הנוכחות שלנו במקום, הוא משיב, מוכיחה את עצמה. הדבר רק תורם להגברת הפעילות בשטח, ומקל על המבקשים להגיע לכאן.

מה נשתנה מקום תפילה זה, משאר מקומות התפילה, האם אכן יש כאן משהו מיוחד?

לוח נחושת עם תבליט דמויותיהם של שלושה יהודים מבוגרים ויהודי צעיר, על רקע קבר רחל. (משה מור)

מצליחים 'לפרוץ' עוד איזה שהוא פתח צר בחומה. עדיין לא התגשמו כל ציפיותינו, כמו למשל בשבתות ובמועדים אשר המקום סגור, מבלי באי מועד.

כמו כן, ביום ראש השנה וביום כיפור, עדיין נאבקים אנו מידי שנה עד הרגע האחרון, על מנת שיאפשרו לנו לשהות במקום, לא רק במסגרת מנין מצומצם - דבר שאינו פשוט כלל, ואינו עולה בנקל.

עודנו עסוקים בשיחה, הרב קלוגר דולה מזכרנו אחד מאותם אינספור מעשים מקומיים שהיה עד להם. אל השיחה מצטרף יהודי, אחד מאותם רבים, שאינם מרשים לעצמם כי תעבור עליהם תקופה ארוכה מבלי שיגוללו כאן, קרוב אל האמא, את אשר על לבם, גם אם הדבר יעלה להם במחיר נסיעה מיוחדת מאופקים הרחוקה.

כאשר כך נראית הפעילות המקומית, אין כל פלא בכך שמוקד הישועות המופעל על ידי המוסדות, זוכה להיות שלית נאמן עבור רבים הנושעים כאן בזכות התפילות, ואולי דוקא בזכות שתיקתה של אותה אם מסורה, שמסרה את הסימנים לאותות, תוך שהיא אוחזת בפלך השתיקה.

לסיום, מבקש הרב קלוגר להקדיש מילה לכוחה של התפילה: אין לנו מושג עד כמה כוחה רב, קצר המצע מהכיל את אשר ראו עינינו כאן בזכות התפילה. לו ידענו עד כמה כוחנו רב, לא היינו פוסקים מלבקש על עצמנו, על הכלל, ועל ישועת כל ישראל. בפרט במקום זה, המסוגל לכך עד מאוד.

מי יתן, וזכות התחינה תעמוד לנו לחזות בקרוב ממש בנחמה.

מנשוא, מלבר, מתוקף היותי בן בין הבנים, לדאוג לכבודה של האמא.

'איך יתכן שהמקום הזה יעמוד בשיממונו? הבית הקדוש הזה, שעניי כל ישראל נשואות אליו - שהרי אין לך כמעט בית יהודי שלא יכיל בחוכו, איזו שהיא מזכרת ממצבת קבורתה של אמנו רחל, ויהיה זה עיטור על הגביע, על המזוזה, או על כל פריט אחר? ! כאבתי ושאלתי את עצמי.

רווחה או תחושה בקרב הציבור כי המקום פשוט מפחיד, וכי אין אפשרות להגיע אליו, שלא לדבר על אפשרות לשהות בו. הפחד הזה תורגם למעשים בשטח, המקום הפך למרוחק עוד יותר, למבוצר ולמבודד.

ניסיתי להביא לכאן אנשים, על מנת שיראו שהמקום אינו כה מפחיד, לא היה זה דבר פשוט כלל וכלל. הבאים יכולים היו להמתין שעות רבות במחסום, ובמקרה הפחות טוב, לא נותרה להם ברירה אלא לסוב על עקבותיהם. לאט לאט, הענין חדר למודעות הציבור, החלום הפך למציאות, אנשים החלו לזרום לכאן, הקמנו מערך תחבורה. והשאר, ושייך להיסטוריה.

היום, המצב הוא כבר בבחינת 'גן עדן' ביחס למה שהיה כאן אז, אם יכולים יהודים להגיע לכאן בשעת לילה מאוחרת של ליל שישי ולהתפלל, מבלי שיצטרכו להמתין זמן רב קודם לכן במחסום, זוהי ממש מהפכה.

מן הראוי להדגיש, אומר הרב קלוגר, כי מאז שאני זוכה לשמש כאן כשליח הציבור להחייאת המקום, לא זכורה לי כל תקרית בטחונית, המצב כאן בחסדי שמים, רגוע מאוד.

עם שיפור התנאים הסביבתיים גם הפעילות השתדרגה, בכל פעם אנו

הרב קלוגר: התפילה על ציון רחל אמנו יש לה ערך מיוחד, דברים רבים בשבח המקום מצויים בדברי חז"ל: 'משום שלא נתכסה מקומה עד היום, שעתידי הקב"ה להחיות מתים, ועתידין ישראל כשישובו מהגלות לעמוד על קבר רחל ובוכין שם, ובזמן ההוא עתידה רחל שהיא בדרך לשמות עם ישראל ועם השכינה (זוהר וישלח קע"ה)".

"לא רק שעה אחת בכתה רחל על ישראל, אלא בכל זמן וזמן שהם בגלות (זהר וארא כ"ט)".

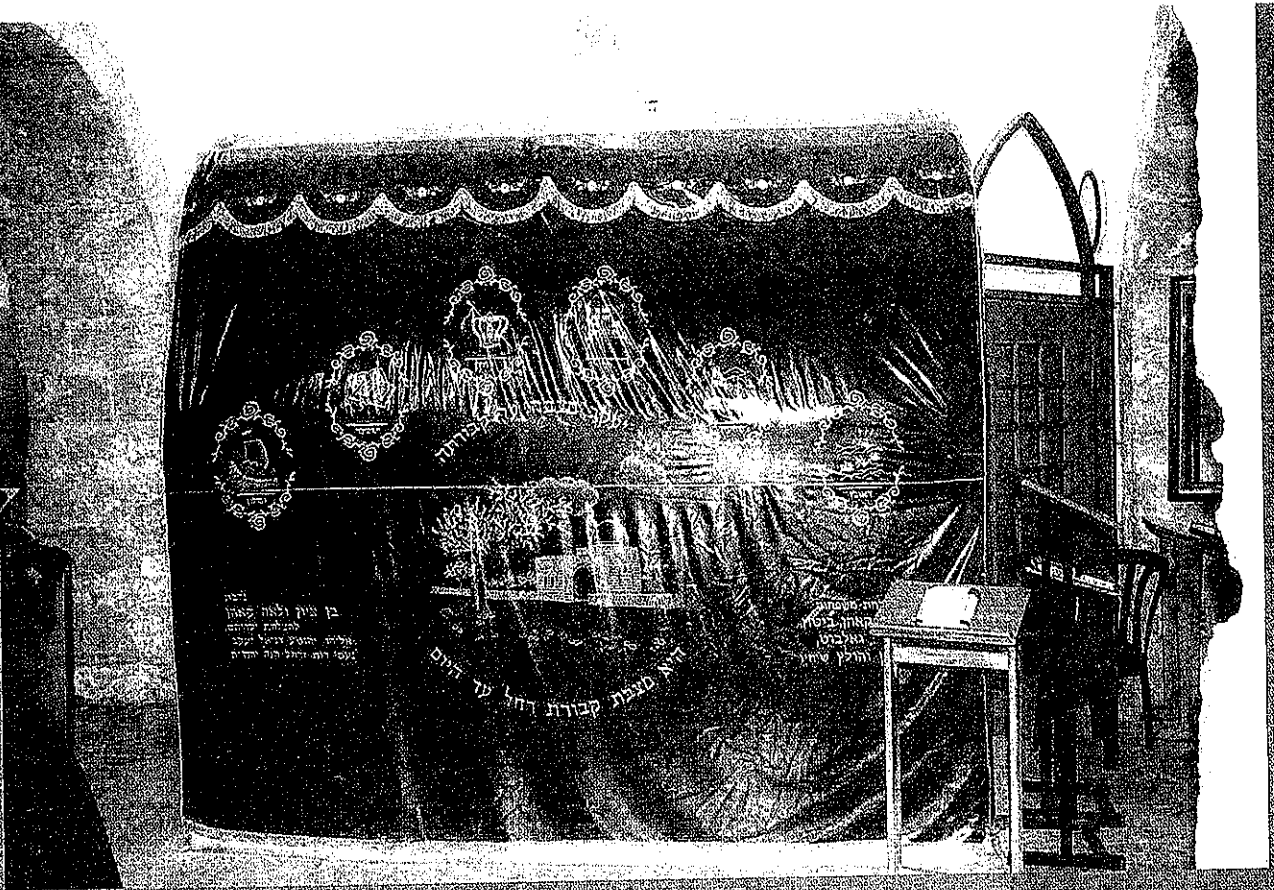
"רחל פועלת יותר מכולם כשהעולם צריך לרחמים (זהר ויחי רכ"ה, ב)".

מוסדות קבר רחל נטלו על עצמם את המשימה להביא לקיומם של דברים אלו בפועל, לדאוג שהאוהל יהיה שוקק חיים 24 שעות ביממה, וקול התורה והתפילה במקום יחיש ויקרב את הגאולה. במסגרת מגמה זו פועלים כאן לאורך רוב שעות היממה כוללים שונים: כולל 'קול ברמה נשמע', כולל 'חצות לילה', שיעורי דף היומי, וחברת תהילים 'ישועות ישראל' (אשר פועלת כאן מאז מלחמת המפרץ על פי בקשתם של גדולי ישראל).

איך הכל החל, משך לא מעט שנים המקום כאן היה די שמם?

הרב קלוגר: היה זה לפני כשמונה שנים, לאחר האינתיפאדה השנייה, אנשים פחדו להגיע לכאן, ישבתי כאן משך שעות ארוכות, פעמים 12 שעות רצופות, פשוט לא הייתי מסוגל לצאת. הייתי אז אברך כולל מן המניין, לא היו לי כל כוונות ליטול עצמי עול כבר

קבר רחל - נאד הדמעות של עם ישראל

היזמים

ב"קבר רחל" צמד סטנדר ועלי הגיח ר' שליימקה פריימן ספר עב כרס הכרוך בכריכה שחורה שאותיות זהב חרוטות בה. היה ר' שליימקה טובל ציפורן ביו, וכן נהגו גם המבקרים לטבול את אותה ציפורן ביו, ולכתוב שמויהם, רשמייהם, חפלותיהם, ואף דברי שירה ופיוט לכבודה של אמה רחל.

וכה ר' שליימקה פריימן ע"ה, והוא רשם את ארועי הימים משך שלושים וארבע שנים שעשה במדינת אמא רחל. ר' שלמה אליהו פריימן, או כפי שכינהו ר' שליימקה, שימש כמפקח ושומר מסד וגאמן של "קבר רחל" עד למלחמת השחרור.

תקופה מסיימת פיקח על המקום לצד ר' יהושע בורלא, עד שנפטר ר' יהושע בורלא, ור' שלמה אליהו נותר המפקח היחיד בסקס, יידידות של השניים מוכחת בהענקת השם שנתן ר' שליימקה פריימן לבנו שנולד, הלא הוא יהושע פריימן שבחוקתו נמצאים כיום שניים מיומני "קבר רחל", שמוצגים בכמה וו.

ר' שליימקה שימש גם כנכאי בבית כנסת "החורבה" בעיר העתיקה. את תפקידיו אלו, קיבל בירושה מאביו. כאמור, בכל יום רשם ר' שליימקה בספרים את מעשיו ב"קבר רחל". כמו כן רשם ארועים מיוחדים שקר ב"קבר רחל" או בישוב היהודי של אותם ימים, ואף ארועים משמעותיים שקר בעולם.

כאשר עזב ר' שליימקה בפעם האחרונה את מחסן הקבר של אמא רחל, היה זה לאחור הכרזת הקמת המדינה. ר' שליימקה לא העלה בדעתו שלא יוכל לשוב ל"קבר רחל", אך בגלל המהומות והפרעות באזור, חשש לרשם שנמצא בקבר, ואסף את החפצים והעבירם בשקים לשכן ערבי שעמד היה מיוחד.

את השתיים, הארועות, המעוררות, הכוסות וכו' השאיר ב"קבר רחל", ועדן רשימה מפורטת כדי שבכאן היום ידע לבקש פיצויים אם ייזקו החפצים... כטות היה שישב לטפח את המקום האהוב עליה גם למחרת.

אולם, גבול שהוצב בין בית לחם לירושלים מעד מר' שליימקה לשוב ל"קבר רחל", היזמים נותרו אצל הירדנים, ואיש לא ידע מה עלה בגורלם.

ה. יהלום

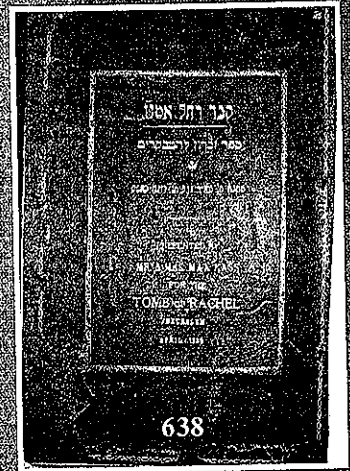
ה"אירישע מאמע" — מושג שהוא מהות, וגלום ביהור כאמא רחל. רחל אמנו נקברה בבית לחם, על אם הדרך סמוך לירושלים, ומקום קבורתה משמש כנאד הדמעות לעם ישראל בגלות. לנוכח חלאת בני המוסרים, מבכה אמא רחל את מר גורלם, ממאנת להינחם, כמו פורשת ורועות בתחינה לקבל את בניה כולם, שרק יבואו לכאן, מוכנה לספוג צערם, מבקשת לנחמם, למחות דמעתם. בכל החקופות כמעט, היה "קבר רחל" נגיש ליהודים. ערביי הארץ אמנם הפריעו למחפלים, אך חמדי נמצאו הנציגים שפנו לשליטי של אותה תקופה, והללו טיפלו בבעיה, ופתרו אותה עד להפרעות הכאחות, עד שבי"ח 1841 עבר "קבר רחל" באופן רשמי לידיים יהודיות.

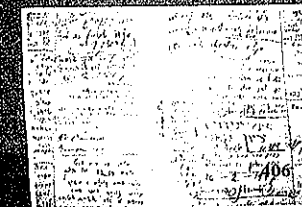
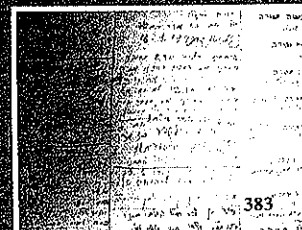
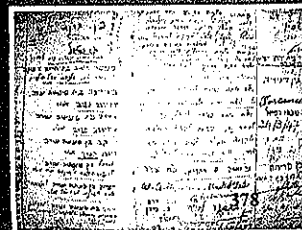
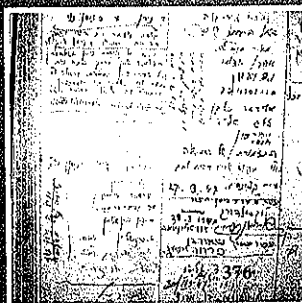
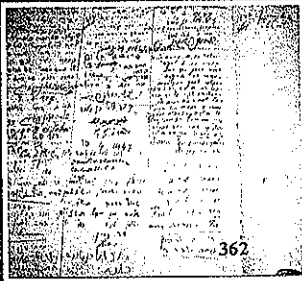
ממלחמת השחרור נותר "קבר רחל" אצל הירדנים, מעבר לגבול מדינת ישראל, ולאחר חשע עשרה שנים, במלחמת ששת הימים, נכבש השטח בידי ישראל ו"קבר רחל" חזר לשליטת היהודים.

הערבים, על פי אמנתם, מחייבים ל"קבר רחל", אך מעולם לא נהגו בו ככבוד או בקדושה מיוחדת. אולם סמוך ל"קבר רחל" ישנו בית קברות מוסלמי, והערבים נהגו לקבור בו את מחיהם. חיכוכים ומריבות הורחשו לעיתים קרובות בין הערבים שטיפלו במחיהם ו"נזכרו" במקום הקדוש שלידם, לבין היהודים המחפלים ב"קבר רחל".

לעומת הערבים, פקדו היהודים מאו ומתמיד את "קבר רחל" והרבו להתפלל ולדמער על מצבת רחל אמנו עבור כלל ישראל. בתפילות רבים ויחור, בעתות צער ומשבר, כימי שיגרה, תג ושמה. אילו יכולות היו הדמעות לרשום עצמן על מצבתה של רחל, היינו קוראים מעליה את מגילת האמא היהודיה לחרותה. היינו מוכיחים קבל עם ועולם כי היהודים לא עזבו בליבם מעולם, את אמא רחל, שהלא אין בעולם כח שיתקן בנים מאמם.

על הקשר הדורות המיוחד בין עם ישראל ל"קבר רחל", ניתן ללמוד מעט, מייומי קבר רחל" שנכתבו לפני כשמונים שנה על ידי ר' שלמה אליהו פריימן ז"ל — ועליהם תיטוב כהכה זו.

אבל, מוסיף ר' שליימקה, רובם של המבקרים היו הוגנים ולא נהגו לדבר כך.

וכן כתב: "בימים שדור הרבה מבקרים דלוקו כמעט כל הכנסות שבמטרה, ובכל בום היה מארבע עד שש מיליון, לפעמים יותר, עד שהשמן היה רוחב מרוב חום. קרה לפעמים שהדלק המבקרים היה גדול מאד, ואף פעם לא היה חסר טקום להדליק. בימים הכי קשים, למשל כשבאו רבבות ביום אחד, ותמיד מי שרצה להדליק נתתי לו. וראיתי הרבה מקרים. היו אנשים שהדליקו, ואחרי געשם מספר היה נכבה ממצמו בלי שאגע בו. בימים כאלה, היה צורך לשום שמן בכל שתי שעות לחלק מהכנסות מכיון שאול השמן. אבל המטרה היה תמיד דולקת, והיו כמה אנשים שהיו צועקים "ע"י פארעשט" — "הוא מכבה"... זה היה דיוע שתמיד היו הכנסות נקיות מכלדק. פעמים בשבוע הייתי רוחק הכנסות.

בשנים האחרונות היה המקום הקדוש לוקח עד כשלושים וחמישה פחים שמן זית, חוץ מזה שהמבקרים היו מביאים... משך שורות, שלושים וארבע שנה ב"קבר רחל", סבלתי הרבה, ואי אפשר לזכור הכל. וההכנסה היה רק על המקום. מהמבקרים היו הרבה מתנגדים לכן שקבענו דמי כניסה, אבל זה לא תקף עד דעת עצמנו. שאנו בוודי האדמוני ובאגדת ישראל שום היו אחראים למקום, ולזה פניתי תמיד בכל העניינים אשר היו שייכים למקום הקדוש.

המטרה של השמן הכנסה מכוס ניכר, וזה הייתי מתפרנס והשנתי על הקניון ועל כל צרכי המקום....

... בזמן שהמבקרים במקום קדש והכנסות דולקות, זה עשה רושם רוחני. ובפרט שזה מנהג של אלפי שנים שהיהודי הגדולי מדליק תמיד "צ"ר נשמה" עד הנצחון המופי, האוללה האמיתית שתבוא לעם ישראל.

... בעצרת ומאות רבנים ואדמו"רים שביקרו במקום משך שלושים וארבע שנה, ראיתי הרבה מבקרים שהיו מביאים אתם בקבוקי שמן זית, ותיקנו בצנצנת לכן שקבענו את המטרה והשמן כדבר בדיקת מר על גלות ישראל בנכר, והיו מתפללים תפילות מתוך לב ישראל על הגלות המר והיו שומרים כחצי שנה על המטרה ופולחן תפילות.

אחרי השואה שקרתה לעם ישראל, שהמלך ימ"ש השמיד שליש ממע ישראל. קרה הרבה פעמים שאדמו"רים התעלפו ברעשים שהדליקו שמן על נשמותיהם, ובינעם האלה, יצאו אנחות מליבם שאין לתאר בכתב את הרעשים דמרגים שזכו והוכירו לאלה שבאו יחד עם האדמו"רים מה שקרה לעם ישראל, והרבה פעמים קרה שכנסות כאלה שהדליקו היו דולקות עד המקום והכנסה היה נפל לארץ ונשבר עד עפר ולא היתה נשארת חתיכה שלמה. וכמה שראו זאת היו אומרים: "איבנו מלכנו קרע רוע מר דינו".

ר' שליימקה כיבד את המבקרים בהדלקת נר כפי צרכם, והחושב ברגשו-תיהם לנהוג בהדלקה כרגולם.

"אשה אחת נדרה להדליק נר לכבוד חג המסע לקדושי המולדת ולקרובי שירא דלוק 24 שנה, והיא בצנצנה תבוא להדליק".

יחסי שכנות

תפילות רבות ב"קבר רחל" נערכו על ידי מקובלים, על ידי קבוצות ובתי חסידים, ובמניינים מיוחדים שאורגנו בימים הקרטיים של האומה, בתקופות שהערכים עוררו פרעות, וכאשר שואת אירופה טכחה בעם ישראל, או כשביקשו למגר את הקיפות הברזים ביישוב הישן.

ר' שליימקה פתח מדי יום את "קבר רחל", דאג לנקות המקום ולאחזקתו על הצד הטוב ביותר. פעמים רבות כתב ביומן על לילות שנשא ב"קבר רחל" לשמור עליו מפני פורעי הסביבה, או מפני ערבים שביקשו לטול חזקה על המקום. היה נשאר בלילות כדי לסיד ולנקות ולהתחן הכל לכבודו של רחל אמנו ולרוחח המחפלים.

בבוקר בשפתתו היה ללכת הרבה בפרדור, והיה שם סימנים שצדדו לשמור את הדלת והיה מלא אנשים לפי שאני חושב ש"י חזק על כמה ערבים. ואני מקוה שלא עוד דבר כזה" (תמנה 406).

הערבים נהגו להרגיו, ופעמים רבות הביאם מתייה לקבור בבית הקברות הסמוך ל"קבר רחל", שר מתח במקום ברוחם להכניס המת ל"קבר רחל".

תמיד מביאים המת בגלים בפרדור להתפלל כמה רגעים. לפי שאני על המקום עשרות בשנים שמוי לב לזה, כי רוב המתים לא נכנסים בגלים. רק במקרים בודדים או שמביאים הרג מירשלים או מת מבית דלם שלא מסיקים להתפלל על המקום או הם מביאים את המת בפרדור ומתפללים. והרבה פעמים הם מביאים המת בכונת להפריע את התפילות. שיש "דברים" מת מבית דלם עמדו כשרי ששת בחין אחרי שפתחו הקבר הכניסו את המת על המיטה רגעים. יש פעמים שמנחלים את המת בפרדור על כמה שעות. (תמנה 462).

אוטובוסים עבריים נסעו מבית דלם לירושלים הלך ורשו, בהביאם יהודים ל"קבר רחל". כאשר רבו המבקרים כמו בימי

בשנת תשכ"ו, (1967), במלחמת "ששת הימים", היה שמעון פגור בין הלוחמים היהודים בבית לחם. בהגיעם למתחם הקבר, נמצאו בידי הלוחמים שני ספרים כתובים בכתב יד עברי. תחילה לא הבין שמעון פגור את המשמעות המיוחדת של הספרים, אלא לאחר שעיין בהם, הבין שבידי רשימות מ"קבר רחל", שהחתום עליהן אינו אלא סבא ר' שליימקה ע"ה, הסבא של רעייתו הגב' שרה, הלא היא בתם של ר' שמואל טרובנסקי ורעייתו הגב' אסתר — בתו של ר' שלמה אליהו פריימן.

עם הגילוי המרעיש, הועברו היומנים למחנה הצבאי שנלך בשכונת גאולה בירושלים. יהושע פריימן, בנו של ר' שליימקה פריימן, התרגש מהאכידה שנמצאה, וסיפר שאביו לא הותיר בידי בניו שום רכוש, אי לכך הוא מאושר שהיומנים נמצאו, ורצונו לחבר ביוני את היומנים הללו לפחות.

יהושע קם ועשה. ולא ללא מאבק ממושך עם משרד הבטחון והרובות הצבאית, קיבל לידיו את שני יומני "קבר רחל", בהם נכתבו בעקבות דברי ימי תקופה משמעותית בעם ישראל בידי אביו ר' שלמה אליהו.

היומנים שמורים כיום בביתו של יהושע (שוקי פריימן, וליומנים העולים מבין הדפים הוותיקים, יש עוד מיוחד מאד, שכן מלבד חידוד ההתנהלות ב"קבר רחל" באותם ימים, נרשמו בו פלטים מן ההיסטוריה, וזוהת (כביכול) מן השוליים, דאגות ושקטות משפחתיות, אווירה, אופי, יחסי אנוש, מוג אויר, מצבי רוח, ורסיסי תרבות.

■ "אני מזהה את הכתב של אבא" — אומר שוקי פריימן, "אני יודע מה כתב אבא ומה כתבו אחרים. אבא כתב את מרבית היומני, ומבקרים רבים חתמו רק את שמם, או כתבו בכתב יד בקשות מרחל אמנו. אישים רמי מעלה שביקרו במקום חתמו גם הם את שמם, והילו אבא היה מוסיף וחתם את שמו ביומן כסיומו של יום".

יהושע מניח שני ספרים עבי כרס על השולחן, ומאפשר לכתב המסולסל לספר את ארועי השנים מ-1932 ועד 1947.

היו אלה שנים של שואה, פרעות של ערבים ביהודי ארץ ישראל, הקמת מדינת ישראל, קיבוץ גלויות והנעתם של פלטים שהוראו לארץ. מטבע הדברים שארועים משמעותיים אלה השפיעו על חרש הארץ, חרשו תרומים גם על ר' שליימקה — שומר "קבר רחל" שרשם את חרשם ביומן.

ציטוטים מן הספר תבואו במאמר זה בהדגשה, אך ללא שינויים במסומן וללא חיקוק של שגיאות כתיב, על מנת לשמר את טעמים של הימים כהיוותם.

אילו יכולות היו הדמעות לרשום עצמן על מצבתה של רחל, היינו קוראים מעליה את מגילת האמא היהודיה לדורותיה. היינו מוכיחים קבל עם ועולם כי היהודים לא עזבו בליבם מעולם, את אמא רחל, שהלא אין בעולם כח שינתק בנים מאמם. על קשר הדורות המיוחד בין עם ישראל ל"קבר רחל", ניתן ללמוד מעט, מ"יומני קבר רחל" שנכתבו לפני כשמונים שנה על ידי ר' שלמה אליהו פריימן ז"ל.

שמן למאור

ראוי לציון שמלכו היומנים שנמצאו בבית לחם, בהם נרשמו קורות "קבר רחל", נותרו בבית ר' שליימקה פריימן שמונה מחברות אישיות בהן רשם סיפורים ורשמים מימי חייו. במחברותיו אלו (שאף הוצאו לאור) מצוין ר' שליימקה פריימן כי הדברים שנכתבו אמת הם. המחברות משלימות את הרשימות ביומני "קבר רחל", ומעידים אלה על אלה על נכונות הדברים. פרק נכבד של ר' שליימקה במשמרתו ב"קבר רחל", היה הדאגה לנו תמיד שידלק בקביעות ובהודור. לאורך רפי היומנים נכתבו בין השורות, או בשוליים, או במקום שנועד להן לכתחילה, הערות הקשורות להדלקת הנר באופן מסודר וקבוע. ניתן למצוא לרגעם תאורות שיש לפנות למנהל האספקה בענין הגרות, וכן שהיום נוקו כוסות השמן, גם על חומה כספית שנתנו המבקרים עבור שמן, וגם על הרצאות שנעשו עבור השמן שנרכש וכד'. וכן כתב ביומנו ר' שלמה אליהו: "קניתי שמן שלושים קופסאות ועל חשבון כל קופסה ארבעים גרש". ועוד: "קניתי שלוש עשרה פחים שמן 72 לאי, שבנים ושתים לירות. זה הפנים הראשון שמחירי השמן עלה כל כך הרבה".

כ"י שבט, 16.2.47 נספח הגר תמיד של רוד בן בת שבע ביום ראשון ב"שכט".

מוסיף ר' שליימקה, שמה שנהגו לפני כן להדליק נרות שעווה מחלב כבשים, היו מרפים דוד רע מאד עד כי התקשו לנשום, וראה כזה ביוני ל"קבר רחל". אמנו. החלטת על כן לשנות, והדליקו מנחה רק בשמן זית. המטרה שהיתה תחילה במחמם הקבר היה בה ארבעים כוסות שמן, וניתן היה להדליק בהן 250 פחיות בשנת הצורך. רבים הדליקו נרות נשמה, או לרפואה, או להצלחה, או ששטו לכבודו של אמא רחל. ומספר ר' שליימקה סיפרו נפלאות רבים שהתרחשו בזכות הדלקת הנרות.

רבה היתה מסיירתו לתפקיד ב"קבר רחל", ובמיוחד להדלקת הנרות, ולא שם ללב לקשים שבאו מבית ומחוץ... היה מספר שלפעמים היו אנשים מדליקים נרות ומתפללים, ולצידם מבקרים אחרים שאמרו להם: "לא כדאי לכם להדליק, שויה מכבה אותם מיד. לאמר מכן". את אלה הבקש עבור הדלקה, לוקח לעצמו.

עם כולם של שרידי השואה, הובאה ל"קבר רחל" פרוכת שעליה חמיר דם הוציאים. ר' שליימקה מצוין זאת כיומו. עם סיום המלחמה באירופה ניכרים ביומן פרצי התרגשות. תלמידות כתובות באותיות חגיגיות וגדולות מאד: "צמחה נכונה ללא תנאי נמרה המלחמה" — ולא מלה נוספת. ואחרים רשמו: "בברכת ניצחון ליום הגדול, ה' אלקים צבאות. כיום זה יום ניצחונם המוחזר של ממלכות דברית נגד כוחות ההושך והיעריות הדג נאספים במעין קורשן לחדות לשמן הגדול..."

עם ישראל אצל אמא רחל

מדי פעם ציין ר' שליימקה את המבקרים שהגיעו לשהות אצל אמא רחל, הואת למרות ששום כלי תחבורה לא הועמד לרשותם והם טרפו להגיע רגלי. כאשר משכו את עיניו רגעים מיוחדים ציין אף אותם: "עבר ראש חודש אדר תשי"ז: פתחנו בשעה 8.30 משעה 10 התחילו לבוא קהל של כמה מאות מבקרים רוב עליים חדשים התפללו במשך היום כמה מוסדות שלחו מניינים של עשרה תלמידי חכמים להתפלל עבור כלל ישראל בשם היום היה כמה התעלפויות של גישים מהעולות החדשים. שקט גמור היה שום שמר של שוטרים לא ראו."

רישומי היום מתעדים ביקורי אדמו"רים, חפלות בני עדות שונות, חסידות ומפלגות שונות וכו'. שיחות שניהל עם רבנים ואישי ציבור ורשמו אף הן. וכן תפילה של חסידי קרלין שהגיעו מספר פעמים לזכות את זעקת העם, וכן תפילה של חסידי ברסלב, הדיקון חצות וחוליים וכו'.

תושבים מכל הארץ והערים מכל העולם חשו בצורך להיחנם בדלת אמות של אמא רחל, ולבכות ביחד עימה את גורל הכנים, ובאו המונים, והביאו גם ללדים לחפלה חזקה על מצב המלה — כך מפרשים כל ארועי המיום.

"נשי" וקרא כ"ח אדר תשי"ז: פתחנו בשעה 8.30 שום משמר לא שלחו. קהל של כמה מאות איש ואיש ביקרו במשך היום. הרבה מוסדות מארץ ישראל שלחו מניינים להתפלל עבור נדרי חוץ לארץ ששולחו תפילה וביטויים עבורם ובעת שירות מירושלים שלחו מניינים להתפלל עבור כלל ישראל בארץ ובגולה. בשעה 4.30 סגרו. שקט גמור היה" (תמונה 378). "המקשר עבר עד השעה 4.30."

יום ירי אדר תשי"ז: יום השמיני לגמאות בארץ ישראל שודר ממחשלת סגר רבע מיליון יהודים אין יוצא ואין בא. עשה למען כבוד ישראל כבוד ירושלים עיר קודשת. משה למען כבוד קודשי עמנו. עשרה פעמים ששים ויבוא יהודים, ויגידו שתי פעמים ששים ויבוא יהודים שנדרנו על שום בני אברהם יצחק ועקב. תקוות הדורה שנשאר לנו בשבת ד' כי לך ולדודך אהבה וירש ודעך את שער אויבך וכו'. כלל שיער חזותו ועלו לציון

כאשר עזב ר' שליימקה בפעם האחרונה את מתחם הקבר של אמא רחל, היה זה לאחר הכרזת הקמת המדינה. ר' שליימקה לא העלה בדעתו שלא יוכל לשוב ל"קבר רחל", אך בגלל המהומות והפרעות באיזור, חשש לרכוש שנמצא בקבר, אסף את החפצים והעבירם בשקים לשכן ערבי שעמו היה מיועד

מושיעים כי ל' המלכות. הבט שמשים וראה כי היינו צלע ולקצט בגינים. שברנו גרול מליון מנשות. הקשב למיליון דמעות שנשפכו בשקט פרשת כי תשא ובמרים לראות גמאות בארץ ישראל. רבבות ומיליון דמעות עליהם השמים ואין לע על מי להישקן אלא על אבינו שבשמים.

עשה האות למען כבוד שם הנקרא על שמו זה משך אלפי שנים שמחכים לנאולתו. כי עם ישראל מלא יאוש לראות מה שעלתה בימיו. מחוץ תשכח הרב ומחזירים אימה וענינו קר כי קר כמחשנו עשה למען מסירות נפש על כבוד ארצך, ולמען שמותי וכלכל למען עמך כי בני ישראל הם."

יום י' ניסן תשי"ז: סידרו מניין של כמה ישיבות וסדרי תפילה עבור כלל ישראל בארץ ובגולה משעה 10 עד שעה 1.30 תקובל ברצון תפילתם אבינו."

"כלל כ"ג: ניסן נשאר כבוד ישיבה ללמוד כל הלילה משעה חמש בערב עד 8.30 בבוקר" (תמונה 416)

568: "עודה מכוננית הצרפתים בבית להם ביקרה עם שתי ילדות יהודיות שנמשחו על ידי אביהם מסיבות משפחתיות עם אשתו. אני רציתי לזכר איתם, תהיה ברחמי."

ראו לציון כי מכין דפי היומן עולה רמחו של ר' שליימקה כאשר ירא שמים, הגון ישר שהשתולל כן השאר גם לשמור כקפידה על גדר הצניעות במקום. כאשר עלה חשש שפתיחת "קבר רחל" תביא ליו משגשג כילוי בעלמא חלילה, סרב לפתוח את המקום ועמד בחוק על שמירת המקום בקדושתו.

מלחמת השחרור

"כמה שרבים עברו דרך סיפורו שהממשלה חילקה נשק והביאה לבית להם נשק למרד ראשוני. הם סיפרו לנו שאנצלים מכירים שהרדורים רוצים להשליך פצצות על כפרים ועבור זה הממשלה נתן להם נשק לדג. עד כמה שאמת האירוי אינו מבין.

אלול, תשרי, או י"א כחשוך וכתפילות מיוחדות, והיה חברת האוטובוסים "המקשר" מעמידה קו שירות מיוחד להסעת המתפללים. אך כאשר התחילו פורעו ורבותה הסכנה, הופסקה התחבורה. ר' שליימקה לא ויתר וביקש לשמור על החוקה במקום דווקא בימים סוערים אלה, והיה נוסע בלילוי ששה שוטרים: שני אנצלים, שני יהודים, ושני ערבים, כדי לפתוח את הקבר בזמנים קבועים למרות שלא הגיע אף מבקר אחד להתפלל. "נשי" פ' שופטים תשי"ז: בשעה 10 בא ערבי מבית להם וישב. שאלתי לו, בשביל מה דוא ישב, אמר לי כי הוא נמקד על ידי הוואקף להשגיח... ולא לעמוד בפרוודור. אני אמרתי לו תיכף להמתקן מכאן, הוא לא רצה. קראתי להשוטרים שנמדו על המשמר. שתי שוטרים בריטים וערבים, הם הוציאו אותו ועמד בחוץ עד 11.30 והמתקן. כל התעמולה הוואקף זה משיך להאחז..."

למען השלום והשקט, הקימו הבריטים אהל משטרה שבו היו שלושה שוטרים: בריט, ערבי ויהודי. ר' שליימקה נהג בהם יחסי ידידות כדי שלא ייוקו לו ולמלאכתו. פעמים רבות לאחר שהתגורר הערבים ביהודים, ציין בכובד שהוכר המועות צריך תיקון. הפרעות הפריעו להמלה של החיים התקנים, אולם ר' שליימקה התחבב על הערבים ופעמים רבות היה להם לעזר.

יום כ"ה ניסן תשי"ז: בשעה 11.30 עברה ילדה נוצרית בת 5 לבדה שתעה בדרך אני תיכף עמדתי את הדעתה וביקשתי שאחד מן הנוסעים קבל את הילדה. יריד נוצרי הדאושכום שגר על יד "קבר רחל" ולקח אותה בבית שלו. אחרי 5 רגעים בא האם של הילדה בצעקות ובבכיה. אני תיכף יצאתי בחוץ והלכתי איתה יחד וקיבלה את ילדה. כנראה הילדה חולה (נצבים) היא נדדה ל"ח."

ודמעות על שואת יהדות אירופה

אולי לא ידעה מצבתה של רחל ימים סוערים יותר מימיה של השואה באירופה. אם עם ישראל היו גוף אחד, ניתן לומר שעורקי לב עורבים ב"קבר רחל".

ארוע מרגש מאד נערך ב"קבר רחל" בשעה שגר נשמה קבוע הועלה בעת אכזה לנפשים בשואה, בהשתתפות המון רב, כשכראשם הרבנים הראשיים, ראשי ישיבות ואדמו"רים ונציגי המוסדות הלאומיים.

"...אנו מודיעים כי נשמה ראשון זכור מיליוני נרות הנשמה שכונו בטלה. תעלה דמעות רחל אמנו לפי השוכן במדומים על כנה כי אנו ויפתחו שער ציון אליה. ועד דרגתה התפללו כמה תפילות... בחוץ היה מבקרי קול וקולו שהיה בחוץ שמע את התפילות."

מדי פעם כתב ר' שליימקה על קרצות מיוחדות שריגשוהו בתפילתם ב"קבר רחל".

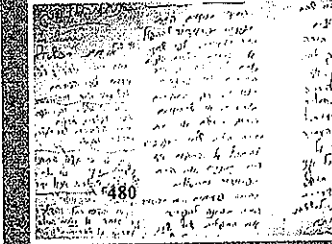
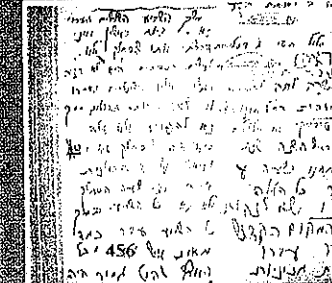
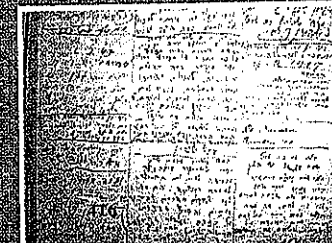
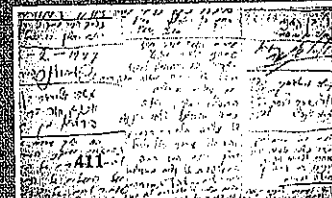
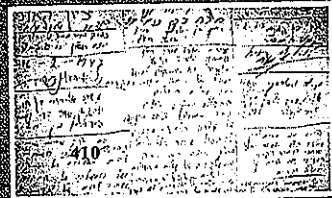
"קבוצת בוכולד ביקרו ב"קבר רחל" והדליקו נר אחד על נשמות העלה וברכו כל שארית ישראל". "כעשרים פליטים וחדשים סידרו תפילה בכביה אימה ובצעקות מרות על המצב בגולה". "ביקרו משפחה מבלגיה עם ילדה בת חמש. היא ראתה שמה אנשים שומרים ומתפללים ובוכים. הילדה בכתה גם. שאלה מתי רחל אמנו תבואי אצלנו ולא נבכה שדי".

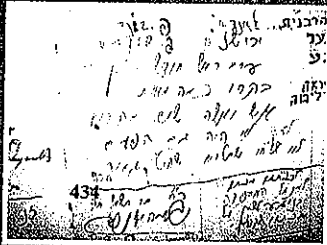
"מערב ר"ח ניסן תשי"ז: היה בין דמפתלים ילדים משלי אוגריה שבאו לפני כמה חודשים. אין לתאר בכתב את הצער של הילדים. אמרו להורים וכונו בקל וכל הקהל שעמדו מכיבם כבו גם כן כמה בין המתפללים שאלו אותם למד הם בוכים כל כך אבל הם לא רצו להפסיק באמצע התפילה. בין הילדים היה ילד בן חמש שמד על יום והלך הזה בכד איתם כל הזמן עד שגמרו התפילה. תמונה כואת לא ראיתי משך כל השנים שמדו על המקום הקדוש הזה."

וכן מתבכ בהשפעת השואה, ואף רמו למגורשי קרסין העלו כאן: 30.7.1944" תשעה באב: רחל אמנו, כאן על קבר שמו אחד מבני, כואב וטעם לו הלב, כי גדול וחוק הוא הכאב, כי כל העמים בגדו בנו, ואף ארוב אחד אין לנו. מי בנלוי ומי במצופנים, כולם את בניך הם מנמים, צעקות טבותים את האווי בוקעים, ועמי העולם את שיר האומות שרים, אין לבנך מפלם, לאן, והלא אפילו גם לא לבאן, אלה שמדי האחד ומלטים, על ידי השט נכשנים. כי אין מקום בארצנו, לבניך השבים אלינו, אנו חוס עלינו, כי גדול כים הוא שכרנו, אבל בליבנו פתעם הביטחון, שבסוף לנו יורה הניצחון, כי גדול וחוק רצוננו, וגם את תדתי בעזרת, אני המצפה לנאולה, שתבוא בקרוב במהרה."

ר' שליימקה ראת אשה כמה ליבה ורשם: "...לאן, לאן ילכו שארית ישראל, בצעקות בכביה ובכשעות ברמשת להשיח, שארית ישראל שנשארו שרומים בלי שום דבר... די די. שעה וחצי עמדה וצעקה... בלי הפסק..."

וכן כתב ר' שליימקה: "י' סיון תשי"ז 1946. אחינו בגולה שפכו שיר לבם לפני את האומה. מה שראיתי אין לתאר בכתב את תפילותיהם ודמעותיהם שיצאו מלבם, ומפרו מה שעבר עליהם ומה ששבר על שארית ישראל בגולה בצעקות קורע לבבות בקשו מהשיח לרחם על שארית ישראל אויט וזוהרתי וילדתי והתווסף מאד ואם, ואילו שהתרכבו במינים ואינם יודעים, וקבל די תפילות וזוכה במהרה בימינו לנאולה שלימה על כל עם ישראל כאשר הם."

"בטי" באב תשי"ד זכרון אבל וקניון היום, כתב יעקב לאהר שחרור: "כדי בני עולה נפלות, בעמדי על המשמר ב"קבר רחל אמנו" בעריה ניסן תשי"ד. בשנה שררו במקום בחמישים קנים ושפכו שית דומה בפני אם האומה הישראלית על צרות אחות ואחותיה כאן בארצנו ושם בגולה...

ליל אחורי לילה ודני היה קרוב למות, אך זכות האמא רחל הגנה על בנה השקט והנמוך בשל ים התרשד... ולמטן ויכל לאזור חיל ולהגשים את מטרתו הנשגבה ביתר שאת וביתר עוז בתורה.

פרשת חיי החרשים אשר החלו מליל חמישי אחרי חצות לילה, והפתיחו בערב פסח יום דורות. במקום להנח תפילין אזיקים להכרישו, ופסח במלח האבילות, ומים כמשרה השקט, ועל הארץ השכיבו, ולטר תחתיות השליכו, אך גם על זאת רב תודות לא ל אשר לא הביאנו ליסורי מות...

אנכי הבן הורין וכן דרור יעקב פריימן.
יעקב הוסיף להתפייס ולבטא את נפשו העודגת גם בימים האחרים:

"...אוי שוכן רקיע, עד מתי כה תיגע נפשי, בלי הרגשת נעם בחיים, חום נא עלי דהי לי לעזר, פתח נא ליכי לתורתך, וגל עיני והביט נפלאות בתורתך. השקף נא מעלי את כבדי הצואים, אשר הם את חיי הורשים. בני יעקב."

המפתח

מדי יום, בהגיע ר' שלמה אליהו פריימן למתחם "קבר רחל", הוציא מכיסו מפתח גדול ממדים, ובעזרת קוד סודי פתח את השער. המפתח הוחלף על פי בקשתו של סר משה מונטיפיורי, והעבר אליהו מידי אביו נעשה כיום בקפידה רבה אצל בנו של ר' שלמה אליהו, גד פריימן, המתגורר בשומרון.

ר' שלמה אליהו שהיה משבח את סגולות המפתח ומעניין למבקשים ישועה בשעת לילה, רמזה וכך כתב ביומניו:

5.9.47: המפתח לסגולה משנה 3.00 גולד בן י"ט אדר תשי"ו.

וכן: "בזיקו המפתח על כוח שעות" -- כפי שרשם בשפתו. לאחר שרשם שהמפתח הורמן עבור סגולה, רשם את הזמן שנקלט ואת השעה בה נחשך בבשורות טובות. לעיתים כתב שגולה בת, לעיתים שגולה בן והכל כשעה טובה ומנוחת. פעמים רבות הוסיף לכתוב גם את השמות שניתנו לילודים הללו.

ולא תמו הרשימות ביומנים, כי כולחם רבה היא, והיו אלה הקטנים המוכבים להלן, מפתח בלבד, סגולה לטעימה, לשאת תפילה אל אמא רחל.

למטן השלום והשקט הקימו הבריתים אהל משטרה שבו היו שלושה שוטרים בריטי. ערבי ויהודי. ר' שליימקה נהג בהם יחסי ידידות כדי שלא יזיקו לו ולמלאכתו. פעמים רבות לאחר שהתגורר הערבים ביהודים ציין בכתב שהדבר המעוות צריך תיקון. הפרעות הפרעו למהלכם של החיים התקונים, אולם ר' שליימקה התחבב על הערבים ופעמים רבות היה להם לעזר.

זה הפעם הראשונה שעובדי דרך יספרו על דברים כאלה.
17.3.47: "בשנה 11.55 בא שייך ערבי מירושלים וכתב ושאל מי המפקח על המקום הקדוש ופי משגיח על הנקיון ועד שאלות. בתורשים האחרונים מבקרים תמיד במקום ושואלים שאלות שונות." (תמונה 388).

"כיום ג' י"ט אדר תשי"ו: באנו בשנה 8.30 כשירדנו מראומנובוסים של בית לחם עמדו שמונה שוטרים 6 אנגלים 2 ערבים עם מכונות יריה וניגשו אלינו ונתנו פקודה לעמוד מאחור וחזקו נשק אצלנו. זה הפעם הראשון שיחששו על ידי "קבר רחל" נשק ובפרט שהם מכירים אותנו שאנחנו המפקחים." (תמונה 386).
4.3.47: זה הוא היום השלישי שער צבאי בכמה ערים בארץ ישראל התנעה על הדרסים משג מאר. כמעט שאין בא ואין יוצא בכל זאת אני יושב במקום הקדוש משנה 9 בבוקר עד ששש." (תמונה 397).

"ד' ניסן תשי"ו: אמא של אסירת ציון נאלצה כהן הרליקה שמן וברך אותה ואת כל אסירי ציון במולדת ובגולה שהי יתור לו בשחרור בכל אסירי ציון ובמולדת עם ישראל במדרה אכידה." (תמונה 376)

יום ד' כ"ז בניסן: פתוחו בשנה 11 וסגרתי בשנה 12.30 לא בא אף אחד דהי ערבי בכל הארץ חוץ מסביבות ערבים." (12.1947: נאלצה כהן ברחא (ממאמר) בית חולים).

דתיים וחילוניים

המגמה הציונית לחולל שינוי ביחס לרחל, ידועה ומפורסמת. ר' שליימקה מצוין ברשימותיו ששם לב להסתייגות של מבקרים, או מטיילים החולפים בדרכם ליד "קבר רחל", ואינם מכבדים את אמא רחל בכבוד הראוי.

31.1.1947: קבוצת חלוצים עם מורה דרך יהודי פתרו להדיכום.

"אוי יצא תשי"ד. בית ספר תלמידים כעשרים ילד נכנסו והמורה הכניס לשלם דבר מה. כשיצאו אמר לי אני אור רוצה לשלם כי אין לי כוננים."

כפעם אחרת, כשעל תלמיד שואל את המורה שלו, מדוע אינם נכנסים ל"קבר רחל", והמורה ענה שאינם יודעים היכן המקום. לעומת זאת: "מורה מתלמד תורה ויראה עם שבעה עשר תלמידים מבקר תמיד בכל חודש ומתפלל עבור כלל ישראל."

רשימות אישיות

היומנים מכילים רשימות אישיות שכתבו מבקרים שונים, ביניהם אישים מפורסמים וחשובים, וכן יהודים מפשוטי עמך בכיכר, שראוי להביא את רשימותיהם לעיני הקוראים:

"שלום יחיאל בא לבקר אותך רחל אמנו. י"א סיון 46" וכן פיוט אישי ונפלא שכתב אחר ממבקרי המקום: "בליד ר' מרי אחרי מות כ"ד ניסן תשי"ו רחל הדישני רחל..."

כי עמי אל.
ואל תאמרי לנפשי טרד כי כבר מלאה כים טרד.
הנני נפרד מקברך, לזמור את תורת יוצרי ויצרך.
אך כשאני לעצמי מה אני לכן ערורי והמצורי למענני..."

ר' שליימקה מספר על מנין תלמידי חכמים עבור החולה הרב שמואל בן חיה רבקה תפליסקי.
וכן על "מנין של עשרה קנים סידרו תפילה עבור משפחה שלמה מסובלים ממחלות עצבים החרימו כל אלה שיש קשר דברי ומשמשם בכל מיני מחלות הן על ידי יהודים הן על ידי ערבים גמור תהלים והיה להם נסח והתרימו."

אישיות ביוגר

ר' שליימקה נהג לכתוב ביומנים גם על חיי האישיים. המעין ברשימות נשאב להיסטוריה, וכמו עוקב אחר לידתה של משפחה מחדש.

ר' שליימקה מבשר על לידת נכדתו: "אמטר מלכה בת פיוא, נולד לה בת, כיום כ"ה טבת תשי"ו 1.1.1946 ונקראת שמה דה שרה"

האם כאשר לעל שמעון גפני, הלחם והמוצא הישר... של היומנים בבית לחם, בין דפי היומנים, הכחין בשמה של רעייתו חיה שרה???

ועוד כותב ר' שליימקה על בנו בן ציון פריימן: "יחזק א' ד' יצא -- בן ציון בני קיבל את הבית במקור בדרך תוא בשנה מוצלחת."

וכן על אירועי בנו: ברכות ואחיותם להם, יעזור להם ד' וימלא כל משאלותיהם לאוהבה. המבקר אותם מפקח המקום הקדוש היה. שלמה אליהו פריימן."

בערב פסח כאשר שהו מתפללים ב"קבר רחל", וכנסו שני שוטרים בריטיים ר' שליימקה שנהג כלפיהם תמיד כחביבה, ביקש מכוני יעקב שיכין קפה שחור טורקי לאורחים. בעת הכנת הקפה, נפלה הכפית אל הרצפה, וכאשר התכווץ יעקב פריימן להרימה, נפל האקדח שהיה חבוי עמו. האקדח שימש את יעקב להגנה עצמית מסכנת אותם ימים וכמיוחד בשוהו עם אביו ר' שליימקה ב"קבר רחל". השוטרים האנגלים עצרו את יעקב ולקחוהו לחקירה. דאגתו של האב ר' שליימקה באה גם היא ליד יבטיי בין דפי היומנים.

לאחר שבועיים שוחרר יעקב מן הכלא, אך נפשו הפיטית מצאה כר נרחב בכתיבה ביומן לאחר מספר חודשים.

קואורדינטות: 31°43′14″N 35°12′09″E﻿ (https://tools.wmflabs.org/geohack/geohack.php?pagename=%D7%A7%D7%91%D7%A8_%D7%A8%D7%97%D7%9C&language=he¶ms=31.720447_N_35.202475_E_type:landmark)

קבר רחל

מתוך ויקיפדיה, האנציקלופדיה החופשית

קבר רחל הוא כינוי למבנה הנמצא במבואותיה הצפוניים של בית לחם, מדרום לירושלים. מסורות קדומות של למעלה מ-1700 שנה מזדהות את המקום כאתר שבו נקברה רחל אמנו, ומשום כך הוא נחשב למקום מקודש בעיני היהודים, הנוצרים והמוסלמים. במשך הדורות עברו המצבה שבמקום והמבנה שמעליה שינויים רבים המתועדים בספרות הנוסעים הענפה. מראה מבנה הקבר היה אחד הסמלים המפורסמים של ארץ ישראל, והוא הופיע על חפצי אמנות יהודיים, על בולים ובספרי קודש.

חוקרי ארץ ישראל חלוקים באשר לנכונות הזיהוי של האתר מצפון לבית לחם כמקום קבורתה של רחל. אחד הזיהויים הנוספים המקובלים במחקר למיקומו של קבר רחל הוא האתר המכונה בערבית קובור בני אישראיל (= קבר בני ישראל) בסמוך ליישוב גבע בנימין.

כיום קבר רחל משמש מקום תפילה ליהודים הפוקדים את המקום במשך כל ימות השנה, ובמיוחד ב־א בחשוון, המקובל במסורת היהודית כיום פטירתה של רחל.

תוכן עניינים

- 1 בתנ"ך
- 2 מגמות בזיהוי אתר הקבר בספרות המחקר
- 3 ההיסטוריה של האתר המקובל
 - 3.1 בספרות הנוסעים
 - 3.1.1 בעת העתיקה
 - 3.1.2 בימי הביניים
 - 3.2 בעת החדשה
 - 3.2.1 מאמצע המאה ה-19 עד מלחמת העצמאות
 - 3.2.2 תחת שלטון ירדן
 - 3.3 תחת שלטון ישראל
 - 3.4 לאחר הסכמי אוסלו
- 4 מפתח וחותמת קבר רחל
 - 4.1 המנגנול המיוחד והמפתח של קבר רחל
 - 4.2 חותמת קבר רחל
- 5 מנהגים
- 6 לקריאה נוספת
- 7 קישורים חיצוניים
- 8 הערות שוליים

בתנ"ך

על פי ספר בראשית נקברה רחל בדרך בית לחם: ”וַתָּמָת רָחֵל בַּדֶּרֶךְ בֵּית לַחְם, וַיָּצֵב יַעֲקֹב מִצְבָּה עַל קִבְרֹתָהּ הָיָה שָׁם בַּיּוֹם”^[1]. וכן: ”וַאֲנִי גִבַּאִי מִפְדּוֹן, מִתָּה עָלַי רָחֵל בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בַּדֶּרֶךְ, בְּעוֹד כְּבָרֶת-אֶרֶץ, לְבֵא אֶפְרַתָּה; וַאֲקַבְרָהָ שָׁם בַּדֶּרֶךְ אֶפְרַת, הָיָה בֵּית לָחֶם”^[2]. פסוקים אלו תואמים את המסורת המקובלת לפיה נמצא קבר רחל סמוך לבית לחם, מדרום לירושלים.

לעומת זאת, בספר שמואל א' מסופר שקברה של רחל נמצא בגבול שבט בנימין^[3], שעה שהעיר בית לחם שוכנת בנחלת שבט יהודה ולא בגבול נחלת בנימין.

מקור נוסף המצביע על כך שקבר רחל נמצא בצפונה של ירושלים, הוא הפסוק בספר ירמיהו: ”קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תַמְרוּרִים רָחֵל מְבַכָּה עַל בְּנֵיהָ”^[4]. רוב מפרשי התנ"ך זיהו את ה"רמה" בפסוק זה, עם הרמה המוזכרת בספר ירמיהו כמקום כינוסם של גולי בבל על ידי נבוכדנצר השני^[5]. התיאור לפיו עוברים בניה של רחל ליד קברה בורכס לגלות מזכר במדרש בראשית רבה: ”מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת. אלא צפה יעקב אבינו שהגליות עתידות לעבור דרך שם, לפיכך קברה שם כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים”^[6].

ניסיון ליישב את המקורות המקראיים נעשה כבר במדרש בראשית רבה^[7] וכן שני לפרשנות מלווה בהנמקות בזמננו^[8]. פרשנות אחרת לסתירה בין הפסוקים היא שהמילים: "גבול בנימין בצלצח" אינן מכוננות לנחלת בנימין, אלא למקום בקרבת קבר רחל בשם זה (יש המזהים אותה עם חרבת צליח שבקצה בנימין. כ-2 ק"מ מצפון לקבר רחל). מקום זה, המצוי על כביש דרך חברון, בסמוך לפניה לשכונת הר חומה, היה אתר מקודש למצרים ולמוסלמים. יש הרואים במקום זה את מקום פטירתה של רחל (שאינו זהה למקום קבורתה) ומקום הולדת בנימין, והמסורות המקומיות תומכות בכך. לפי זה מתפרש היטב השם 'גבול בנימין' על שם הולדת בנימין, אף שהוא בנחלת יהודה^[9].

מגמות בזיהוי אתר הקבר בספרות המחקר

חוקרי ארץ ישראל חלוקים לגבי הזיהוי הנכון של מקום הקבר. האזכורים בספר בראשית תמכו בזיהוי המקובל דורות רבים, באתר מצפון לבית לחם. לעומת זאת, האזכורים בספר שמואל ובספר ירמיהו שימשו בסיס לתאוריה, אשר מצטטת מדרשים ונתמכה בראיות בעיקר משל שארל קלרמן-גנו, נגה הראובני ואחרים, המזהים את קבר רחל באתר מצפון לירושלים השוכן ליד צומת חיזמה, בכניסה ממזרח לירושלים^[10]. המקום מכונה בפי הערבים קובור בני אישראיל (קבר בני ישראל).

ההיסטוריה של האתר המקובל

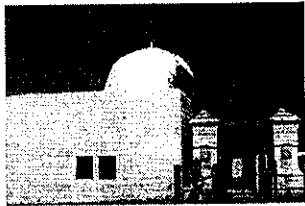
עדויות ומסורות רבות מזדהות את מקומו של קבר רחל במקום המקובל כיום, מצפון לבית לחם. במהלך הדורות פקדו את קבר רחל נוסעים ומבקרים רבים שתיעדו את הקבר והשינויים שחלו בו ואת מנהגי המקום.

בספרות הנוסעים

בעת העתיקה

המקורות הראשונים המזהים את קבר רחל בצפון בית לחם הם מקורות מצריים: הכרית החדשה מהמאה ה-11^[11], אוסוביוס' הנוסע מבורדו" מהמאה ה-4 והירונימוס שחי בבית לחם במאה ה-5.

קבר רחל

קבר רחל, 1978

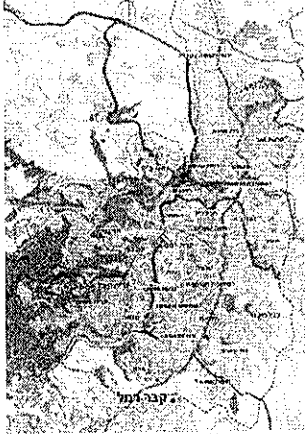
תאריך פטירה י"א בחשוון

עיר בית לחם

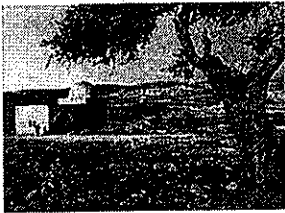
בית הקברות מנתחם הקבר

מיקום דרומית לירושלים, צפונית לבית לחם

קואורדינטות
31°43′14″N 35°12′09″E﻿ (https://tools.wmflabs.org/geohack/geohack.php?pagename=%D7%A7%D7%91%D7%A8_%D7%A8%D7%97%D7%9C&language=he¶ms=31.720447_N_35.202475_E_type:landmark)

(למפת ירושלים מוגדלת)

תצלום קבר רחל בשנים 1890-1900

ציור של קבר רחל שפורסם ב-1911

בימי הביניים

במפת מידבא מהמאה ה-6 מצוירת אפרתה סמוך לבית לחם ולידה נרשם "רמה, קול ברמה נשמע". מלבד המקורות המקראיים, המקור היהודי הקדום ביותר המזהה את קברה של רחל מצפון לבית לחם הוא מדרש לקח טוב מהמאה ה-11 המתאר את מצבת קבורת רחל באופן זהה לתיאורים אחרים בני זמנו.

מקור ראשוני לצורת הקבר קיים בתיאורו של הכומר הנוצרי מצרפת ארקולף שביקר בארץ ישראל בשנת 670. על פי תיאורו בני הקבר כמצבה של אבנים פשוטות ללא שום קישוט.

הנוסע היהודי רבי בנימין מטולדה, שביקר בארץ ב-1170, מתאר את קבר רחל בספרו "מסעות בנימין": "והמצבה עשויה מאחת עשרה אבנים למנזן בני יעקב ועליה כפה בנויה על ארבעה עמודים וכל היהודים העוברים שם חותמים שמם על אבני המצבה"^[12]. תיאור דומה מופיע גם אצל נוסעים נוספים בימי הביניים: יעקב בן נתנאל הכהן^[13], רבי פתחיה מרגנשבורג^[14] ותלמיד הרמב"ם^[15]. התיאורים כוללים גם הסבר מדוע קיימות רק אחת עשרה אבנים ולא שתיים עשרה.

בתיאורו של תלמיד הרמב"ם מסוף המאה ה-13 לא מוזכרים העמודים והכיפה וייתכן שהם נהרסו על ידי המוסלמים שניתצו והחריבו הרבה מבנים צלבניים-נוצריים בארץ ישראל או מבנים שדימו לראותם כאלו. הרמב"ם עצמו ביקר בקבר רחל כמה שנים לפני תלמידו. בפירושו לתורה תיעד את רשמ' ביקורו במקום והסביר כי בעקבות הביקור חזר בו מסברתו הראשונית ולפיה מקום קבורת רחל הוא בגבול בנימין^[16].

בעת החדשה

מהמאה ה-15 וה-16 קיימות עדויות על מבנה חדש שהוקם מעל המצבה. חלק מהעדויות כוללות עדיין תיאור של אחת עשרה או שתיים עשרה אבנים נפרדות, אולם רובן מזכירות מצבה אחת בלבד. לפי השערות חלק מהמבקרים, האבנים הנפרדות טויחו ביחד ולכן נראו כמצבה אחת. על פי התיאורים נחשב המקום כמקודש ליהודים, למוסלמים ולנוצרים ושימש כמקום תפילה. משולם מוולטרה מאיטליה אשר ביקר בארץ ישראל ב-1481 מספר על מבנה הקבר ועל המנהג להתפלל במקום: "ישנם על אם הדרך מצאנו על קבורת רחל מצבת גבוה מאבנים, והישמעאלים עשו למעלה מקבורה הנזכרת ד' עמודים וכיפה למעלה ומכבדים אותה. ומתפללים לשם היהודים והישמעאלים". תיאור דומה של המבנה מוסרים רבי עובדיה מברטנורא (1488) המספר על תפילתו במקום, פליקס האבר (1483) המעיד כי "המקום מקודש במידה שווה על הסרצנים, היהודים והנוצרים" ומשה באסולה (1522)^[17].

מתיאורי נוסעים וציורים שנדפסו בספרים שונים במהלך המאה ה-16 ניתן ללמד כי מבנה הקבר הורחב ונוספו לו שתי כיפות קטנות לצד הכיפה המרכזית וכן חומה נמוכה בצורת מלבן שהקיפה את המתחם.

בשנים 1622-1621 הותר מושל ירושלים, מחמד פחה, ליהודים להקיף בקירות את ארבעת העמודים שסביב לקבר, ובפעם הראשונה הפך המקום למבנה סגור וקיבל את צורתו המוכרת, המזכירה קבר של קדוש מוסלמי ("ואלי"). משה פוריית כתב בחיבורו "דרכי ציון" שהתפרסם ב-1650 על שני מועדים, חול המועד פסח ו"ג בעומר בהם נהגו יהודים לפקוד את הקבר: "מרביתם לצאת אנשים ונשים, זקנים עם נערים ישמרים צורם, לקבר רחל, ברגל או ברכיבה, ושם מרביתם בתפילה, וגם דורשים דרשות, ורוקדים מסביב לקברה, ואורכלים ושותים שם"^[18].

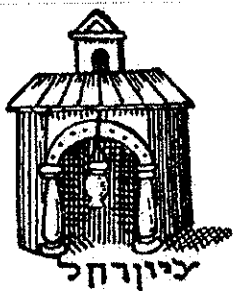
עדויות מהמאה ה-18 ומה-19 מספרות על היהודים הרבים הפוקדים את קבר רחל ועל המסים וההיסלים השונים ששילמו לשלטונות המוסלמים ולתושבי האזור תמורת הזכות לבקר באתר^[19]. בתקופה זו החלו הבדואים בני שבט התעמרה לקבור את מתיהם סמוך לקבר מתוך אמונה כי הימצאות הנפטר סמוך לקבר של אישיות מקודשת תביא לו ברכה רבה בעולם הבא. רבי דוד דבית הלל, שביקר במקום ב-1824, כתב כי באזור הקבר עצמו קיים בית קברות אך "אין איש דר שם". לעומת זאת, "בהר מגדל שני כפר שתושביו ערבים והם רעים מאוד. זר שבא לבקר בקבר רחל נשדד בידהם"^[20]. על הסכנה המצויה בדרך בין ירושלים לחברון העיד גם ד"ר אליעזר הלוי, מזכירו של משה מונטיפיורי. הלוי, שביקר במקום בשליש הראשון של המאה ה-19, תיאר את מבנה הקבר כ"בנין מרובע ועליו גג געול מהודר. הקבר אשר בתוכו מוסייד סיד לבן, ועליו רבבות אלפי שמות ארחים כתובים בכתב עברי"^[21].

מאמצע המאה ה-19 עד מלחמת העצמאות

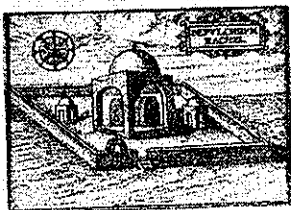
במחצית הראשונה של המאה ה-19 חל שינוי מהותי במעמדו של קבר רחל. בשנת 1827 הצליח רבי אברהם בכר אברהם, פקיד "כוללות הספרדים" בירושלים, להשיג מהשלטון העות'מאני הכרה במעמדם ובזכויותיהם של היהודים בקבר רחל. הפירמאן נדרש מאחר שהמוסלמים נערכו על חזקתם של היהודים בקבר רחל ואף התנגלו למבקרים היהודים במקום. בפירמאן אמר: "יפקודתנו לכס: [אנו] העניינו [חבא] הביא בפנינו, נושא פקודתנו זו, החכם נציג יהודי ירושלים המוכבדת ומתורגמנו [והוא] שקבר כבוד רחל, אם אדוננו יוסף... נוהגים הם, [היהודים] מימים קדומים לבקר אותו; ואסור לאיש למנוע אותם או להתנגד להם [מלעשות] זאת.... התברר שבמקום הקדוש הזה, מבקרים הם מזמן קדום, מבלי שימנע זאת איש מהם או ישיג גבולם, ולהם [יש] כפי שחיה מנהגם. ובהתאם לפסק הדין הנכבד, הנני מצווה להוציא את פקודתנו זאת אליכם, כדי שתנהגו בהם בהתאם לה ללא תוספת וללא הפחתה, ללא מניעה וללא התנגדות של אף אחד להם, בכל דרך שהיא"^[22].

ב-1839 נערך מסעו השני של משה מונטיפיורי לארץ ישראל, במסגרתו ביקר יחד עם רעייתו יהודית בקבר רחל. את הביקור תיעדה יהודית מונטיפיורי ביומנה: "באנו אל קברות רחל ונכתוב את שמותינו בתוך אלפי רבבות שמות מזולתנו, ונתפלל שם את תפילתנו את הקבר"^[23] (שראג, עמ' 58) רבי אברהם בכר שהתלווה אליהם הפציר במונטיפיורי לשפץ את המבנה המתפורר, וגם יהודית מונטיפיורי, שהייתה חשוכת ילדים, הניעה את בעלה לשפץ את המקום. מונטיפיורי קיבל היתר מ"השער העליון" בקושטא להוסיף חדר נוסף למבנה הקיים. ככל הנראה הגיע מונטיפיורי להסדר של חלוקת זכויות השימוש בחדר החדש בין היהודים למוסלמים. בחדר שנבנה ב-1841 קיימת גומחת תפילה מוסלמית ("מחראב"), ובנוסף שימש החדר לעיתים גם לטהרת המתים המוסלמים שנקברו בבית הקברות הסמוך, אולם החזקה בפועל הייתה בידי היהודים שגם החזיקו במפתחות לחדר^[19]. בקיר המערבי מאחורי המצבה בקבר רחל קיימת עד היום כתובת המנציחה את תרומתו של מונטיפיורי. לימים, כאשר נפטרה יהודית מונטיפיורי הוקם על קברה ציון בתבנית קבר רחל. ב-1855 הוצבה במקום מנורה מפוארת ושנה אחר כך הושלמה כריית באר מים שנעשתה ביוזמת יהודי בומבי^[23]. חודשים לפני פטירתו תרם מונטיפיורי סכום כסף נוסף לשיפוץ ואחזקת קבר רחל. בטקס הלוויה שלו פוזר על קברו עפר מקבר רחל^[24].

באותן שנים התפתחו הווי ומנהגים מיוחדים סביב הקבר ודמותה של רחל וקברה הפכו למקור הזדהות חשוב בתודעת אנשי היישוב היהודי בארץ. קבר רחל הפך לאתר מרכזי של עלייה לרגל לאחר הכותל המערבי ורבים, בעיקר נשים, הגיעו להתפלל במקום. האתר היה סגור באמצעות מעוול מיוחד שהתקין המסגר אליהו בסאן על פי הדמנת מונטיפיורי. המפתחות המיוחדים באורך כ-15 ס"מ הופקדו בידי שמשים מיוחדים שהתמנו על ידי רבני ירושלים. בשנים אלו פקדו את המקום עשרות אלפי מתפללים מארץ ישראל ומארצות אחרות עדת בני ישראל (הודו) אף הקימו מצבת זיכרון בשמם כאות הוקרה בקבר רחל לקראת סוף המאה ה-19, ונערכו בו נעצרות תפילה וכינוסים. דמותה של רחל הפכה גם לסמל ציוני כמייצגת את שיבת העם לארצו. בשנת 1898 במסגרת מסעו בארץ ישראל, ביקר הרצל בקבר רחל, ואף הצטלם על רקע הקבר. לאחר פטירתו של הרצל נערך לזכרו טקס אזכרה בקבר רחל בהשתתפות רבנים ואישי ציבור.

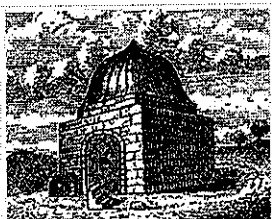
קבר רחל בספר "יחוס האבות והנביאים", 1537

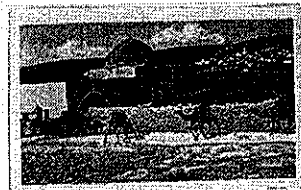
קבר רחל מתוך ספרו של התייר הנצרי זואלרס, 1585

משמאל - מראה פנימי, ומימין - הקבר מבחוץ

ציור של קבר רחל, 1834

תמונת קבר רחל בגלויה בהוצאת האחים אליוה מראשית המאה ה-20

קבר רחל בשנות ה-30, מסביב למבנה ניתן להבחין בקברות מוסלמים

בתקופת מאורעות תרפ"ט אסר השלטון הבריטי על ביקורי יהודים באתר בגלל המצב הביטחוני. לאחר המאורעות החליט שלמה פריימן שהחזיק במפתחות לקבר רחל לפתוח אותו מדי יום, וזאת בניגוד לנהג הקודם לפיו היה הקבר נפתח בעיקר בחגים ובחודש אלול. בשנים אלו גברה מאוד כמות המבקרים באתר, מכל גוני הציבור היהודי. שמות המבקרים ואירועים נוספים תועדו ב"יומני קבר רחל" על ידי שלמה פריימן ועל ידי המבקרים עצמם. התחבורה מירושלים לבית לחם התנהלה באמצעות אוטובוסים בבעלות ערבית. בחודשים אלול ותשרי בהם גדלה כמות המבקרים באתר העמידה חברת "המקשר" קו מיוחד שיצא משער יפו לקבר רחל.

לאחר ההכרזה בא"ם על תוכנית החלוקה בנובמבר 1947 פסקה הגעת היהודים לקבר רחל.

תחת שלטון ירדן

במשך 19 שנות שלטונה של ירדן ביהודה ושומרון נמנעה גישת יהודים למקומות הקדושים בשטחים שהוחזקו על ידי ירדן, וזאת בניגוד להסכמי שביתת הנשק בין ישראל לירדן שנחתמו

לאחר המלחמה.

הירדנים הליבשו את מצבת הקבר בפרוכת ירוקה עטורת פסוקי קוראן ואפשרו לוואקף להרחיב את שטח בית הקברות שהקיף את קבר רחל משלושה צדדים. בכניסה למתחם הקבר הוצבו שני עמודים אבן מהודרים שעמדו קודם לכן בבית המושל הטורקי בבית לחם ("הסראייה"). בשנים אלו אכלסו הירדנים את סביבת הקבר, בתים רבים נבנו והורחב הכביש מירושלים לחברון העובר לצד הקבר. במסגרת עבודות אלו נעקר גם עץ הזית שעמד לצד קבר רחל. מראה המקום כפי שהיה מוכר עד אז השתנה בצורה ניכרת. המבנה הקטן והבודד הפך חלק מפרברי בית לחם ונכלע בין בתי מגורים, עצים גבוהים ובית קברות גדול.

בראשית שנות ה-50 הגיעו לישראל ידיעות לפיהן קבר רחל חולל על ידי הערבים. הידיעות חוללו סערה ציבורית ועוררו מחדש את התביעה לקיום ההסכם הגישה החופשית למקומות הקדושים. גל נוסף של ידיעות כאלו הגיע בראשית שנות ה-60 וגרר גם הוא גינויים מצד רבנים^[25] ואישי ציבור ישראלים^[26].

בכתבה שפורסמה בעיתון "הארץ" ב-1965 תיאר העיתונאי סלומון ה' סטקול את מצב האתר. בכתבתו סיפר כי נשים מוסלמיות באות למקום כדי לבקש תרופה לעקרותן.

תחת שלטון ישראל

ב-7 ביוני 1967, היום השני של מלחמת ששת הימים נכבשה בית לחם על ידי גדוד 62 של חטיבת ירושלים^[27]. שחרור קבר רחל גרם להתרגשות גדולה בציבור הישראלי והמונים נהרו למקום^[28]^[29]. בין הבאים היו גם משיא המדינה זלמן שזר ורעייתו. באחד מימי חול המועד סוכות דיווח עיתון "הארץ" כי 45,000 איש ביקרו בקבר רחל באותו יום. האתר שופץ על ידי הרבנות הצבאית והפך לבית כנסת. לאחר דיונים של ממשלת ישראל הוחלט שלא לספח את קבר רחל לשטחה של ירושלים, וקו השיפוט החדש של העיר עבר כחצי ק"מ צפונית למתחם הקבר.

לאחר הסכמי אוסלו

ב-1995, לקראת חתימת הסכם אוסלו ב', התכוננה ממשלת ישראל להעביר את השליטה הביטחונית בקבר רחל לידי הפלסטינים, בדומה להסדר שנחתם לגבי בית הכנסת "שלום על ישראל" ביריחו ב-1994. כוונות אלו חוללו סערה ציבורית בישראל וגררו התכטאויות קשות כלפי יצחק רבין וממשלתו. במקביל, פנו רבנים ואישי ציבור אל רבין וניסו לשכנעו להשאיר את קבר רחל בשליטה ישראלית מלאה. אחד האירועים שהשפיעו ביותר על רבין הייתה פגישתו עם חנן פורת ומנחם פרוש, בה על פי העדויות פרץ פרוש בבכי סוער, תוך שהוא צועק על רבין: "זו מאמע רוחל. איך אתה נותן את הקבר שלה. העם היהודי לא יסלח לך אם תפקיר את הקבר של אמא". בעקבות הלחץ הציבורי חזרה בה ממשלת ישראל מכוונתה הראשונית ומתחם הקבר נשאר בשליטת ישראל^[30].

ב-1996 החלו עבודות ביצור והגנה של מתחם הקבר, בעקבות החשש מפגיעי טרור והתאבדות שבוצעו בישראל על ידי הארגונים הפלסטינים. העבודות עוררו הפגנות ומחאה מצד הפלסטינים, שטענו כי העבודות "חונקות את העיר" ופוגעות במתחם מוסלמי קדוש. בתקופה זו החלו הפלסטינים לכוון לראשונה את קבר רחל בשם "מסגד בלאל אבן ראבח", המוכר בתולדות האסלאם כמואזין הראשון ששירת בביתו של מוחמד. רשימות הדת הפלסטיניות לא הכחישו כי מדובר ב"קבר רחל", אך טענו שיש לאפשר למוסלמים להתפלל בחדר הסמוך לקבר המוגדר כמסגד. טענות אלו הוכחשו על ידי המזרחן יהושע פורת, שאמר כי "המסורת" עליה מדברים הפלסטינים היא "שקרית" ואין לה זכר במסורת המוסלמית. לדבריו, גם בערבית היה המקום ידוע לכיפת רחל' וכמקום תפילה יהודי. העיתונאי דב שרגאי הראה כי גם בפרסומים פלסטינים רשמיים מוכר המקום כקבר רחל ולא כ"מסגד בלאל אבן ראבח"^[31].

בספטמבר 1996 פרצו מהומות מנהרת הכותל במהלכן תקפו מאות מתושבי בית לחם את קבר רחל וניסו להתפרץ למתחם. במהומות נפצעו כ-90 פלסטינים ו-2 חיילים. על רקע המהומות הוצאה תוכנית הבנייה השנייה במחלוקת לימון המקום. במסגרת פרויקט הבנייה הפך קבר רחל למתחם סגור, מעין 'מובלעת' ישראלית בפאתי העיר הפלסטינית בית לחם, שהגישה אליו היא דרך מעבר מיוחד, הנקרא 'מעבר רחל', והתנועה אליו הייתה בכלי רכב ממוגנים בלבד. מבנה הקבר עצמו נכלע בתוך ביצור רב ממדים שנבנה על ידי צה"ל, וכיום לא ניתן כמעט להבחין במראהו המקורי.

עם פרוץ האינתיפאדה השנייה הותקפו חיילי צה"ל ששמרו על מתחם הקבר ביריות, בקבוקי תבערה ומטעני חבלה. במהלך האירועים נהרגו שני חיילי צה"ל מירי צלפים פלסטיניים. בעקבות המצב הביטחוני נמנעה גישת יהודים לאתר ובהמשך היא צומצמה לשעות ולימים מסוימים, וזאת תוך תיאום מלא עם הצבא והמשטרה, בניגוד לקיומם עד אז באופן רציף כמעט בכל שעות היממה. קווי אוטובוסים ממוגני ירי הביאו את המבקרים לקבר רחל, ואספו אותם חזרה. למעשה, מלבד כולל קטן, שהוקם במתחם הקבר לאחר הסכמי אוסלו, הנוכחות הישראלית הרציפה היחידה במקום הייתה של חיילי צה"ל.

בעקבות בניית גדר ההפרדה סביב מתחם הקבר, גדל באופן משמעותי הביטחון במקום, ומתחילת חודש אלול תשס"ח (2008) הותרה כניסת כלי רכב רגילים למתחם, הוקם עירוב המחבר בין המקום לירושלים ובראש השנה התאפשרה כניסת הולכי רגל למקום. בנוסף הוסר הצורך בביצור רב הממדים שנבנה על ידי צה"ל, ונעשית עבודות שטח כדי להחזיר למבנה את מראהו המקורי. כיום ישנה נוכחות קבועה של מתפללים, לומדים ומבקרים לאורך רוב שעות היממה.

בפברואר 2010, הודיע ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו, כי קבר רחל יוכנס לתוך רשימת אתרי המורשת הלאומיים^[31]. בתגובה הצהיר הוועד המנהל של אונסק"ו, כי המבנה שוכן בשטחים פלסטיניים, וכי כל פעולה של ישראל בשטח תהווה הפרת החוק הבינלאומי והאמנות הרלוונטיות^[32].

מפתח וחותרמת קבר רחל

המנועל המיוחד והמפתח של קבר רחל

בעת הרחבת המקום על ידי מונטיפיורי, התווסף למתחם הקבר חדר כניסה צמוד, אשר דלת מפרידה בינו לבין המבנה הריבועי המקורי. דלת זו קיימת עד היום ולה מפתח ומנועל עם מנגנון מיוחד לפתיחתו. רבי אליהו שלמה זלמן בסן הכין את הדלת ואת המפתח הגדול לקבר רחל אמנו על פי הזמנה מיוחדת של מונטיפיורי. שיטת הפתיחה הייתה סודית וידועה רק לגבאי המקום. מפתח הקבר המקורי נמסר על ידי מונטיפיורי לשמש האשכנזי אברהם לייב מוזנון הראשון, אשר שירת בתפקידו עד למותו בשנת 1870. לאחר מותו החזיק במפתח הקבר, בנו (יואל יוסף) שמעון מוזנון, (שמעון שמס) הגבאי הראשי של בית הכנסת החורבה. ר' שמעון שימש בתפקידו כגבאי ושמש של קבר רחל, עד למותו בשנת 1906.

המפתח המקורי היה בידי הנין, שמעון ברמץ, והעתק המפתח נמסר על ידי שמעון שמס לעוזרו ישראל פריימן. לאחר מותו של ישראל פריימן, עבר תפקיד שמירת הקבר לבנו ר' שלמה אליהו פריימן (שרש גם את גבאות בית הכנסת 'חורבה') ששמר והחזיק את המקום בתקופת המנדט הבריטי. הוא תחזק את המקום והגן עליו מפני השכנים הערבים עד למלחמת השחרור. כאשר התיישבה המשפחה מחדש בשכונת קסמון לאחר מלחמת העצמאות, הפך ביתה למוקד עלייה לרגל. בעקבות כך קיבל הרחוב בו התגוררו בני המשפחה את השם 'רחוב רחל אמנו', שהוא כיום רחוב ראשי בשכונת קסמון. המפתח נמצא כיום אצל אחד מבניו של שלמה אליהו, הרב גד פריימן מכוכב יאיר.

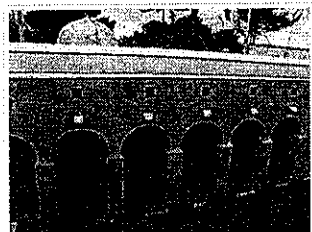
חותמת קבר רחל

לשמש האשכנזי אברהם לייב מוזנון הראשון נמסרה על ידי מונטיפיורי גם חותמת של קבר רחל. חותמת זו הועברה לבנו יואל יוסף שמעון 'שמס' מוזנון ונמצאה בידי נינו, שמעון ברמץ, עד מותו בשנת 2009.

עם פגיונו של קבר יוסף בתחילת האינתיפאדה השנייה הועברה הפרוכת של קבר יוסף לתצוגה ולשמירה במתחם קבר רחל, אך בשנת 2007 נעלמה באופן מסתורי הפרוכת היקרה מהאתר והגיעה בסופו של דבר אל אנשי קבר יוסף בשכם^[33].

מנהגים

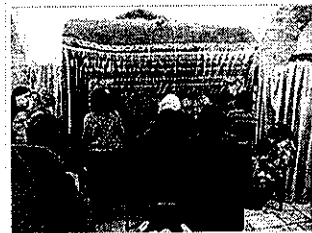
מנהגים שונים הקשורים באבני המקום מזכרים גם הם בכתבי הנוסעים. ברנרד פון ברידנבאך, שביקר בארץ ישראל בראשית המאה ה-16, סיפר על מנהג הנשים ללקט אבנים מסביבות הקבר "המשמשות להן קמיע להקלת הלידה". המשפטן הצרפתי דה סאליניק, שביקר בארץ ישראל בראשית המאה ה-15, מציין שנוהגים להניח על הקבר אבנים שחורות קטנות לשם ברכה.

קבר רחל, 2014

בית המדרש במתחם הקבר

נשים מתפללות בצמוד למצבת הקבר

רעיון בעתים

רב שני מרחק וגורא הור מאוצרים של גדולי מאורי תורה מרן פאר הור האון הגול רבי יעקב אדלשטיין שליט"א, הרבנים מאונים ראשי עולם התשובה רבי שלום ארש, רבי יואבן אבן, רבי יצחק דור גרוסמן, רבי מנחם מענדל טוביאס שליט"א

הבטחה שהבטוח השליח לרחל אמנו יושבו בנים לצורכים מתקנים מהחזקתם ללך בעקבות התפלה בקבר רוח הצלת והצלחת לדי ישראל במיוחד בשנים האחרונות התפרסמו מקרים מסמרי שיער של ישועות על טבעיות בהחזרת בנים אהבים לחיק משפחתם ולקדושת אבינו שבשמים.

המועילה ביותר להצלה בבני הבית ובנחת מוהלים להמשך שדרת הדורות עד לרחל אמנו, האנא של כולנו. בשוה המיוחדת וכוונת להחשם מאוצריו של מרן הגאון הגדול רבי יעקב אדלשטיין שליט"א רבה של רמת השני והסביבה לבן ואוביו של ישראל וזה תלפית שכל פיות אלו פונים למעמד דברי תורה ואגדה. הרב שליט"א אשר נשלח ע"י גדולי ישראל מהדור הקודם להאיר את אור היהדות בהוכיח עני הילנות וכבי כשנים שנה מאד באר קדושתו ותורתו לכל האזור כלו ואפס רבים נחשבו לחיו תורה והיות מכת השפעתו, ואת גופם למח נשמות הגדולה והקדושה מלווה מגיל אור לכל פונה ומבקש מכל קווי תכל לבקש את רבר ה' ולהיטען מביטוחו ונצחונו.

לצידו וכוונת לשמור את דבריו על גדולי וצדיקי הדור ראשי עולם התשובה מרן הגאון רבי יואבן אבן אלו שליט"א ראש שיבת ארץ החיים ורבו מועצת חכמי התורה, הגאון הצדיק רבי יצחק דור גרוסמן שליט"א רבה של מגדל העמק ונשיא מוסדות מגדל אור, הגאון הצדיק רבי שלום ארש שליט"א ראש שיבת חוט של חסד ומחבר הספרים

הנפוצים ביותר בעולם "בן האמונה", הגאון הצדיק רבי מנחם מענדל טוביאס שליט"א רב אב"ד קהילת דרכי שמואל ב"ב. לא גזים אם נאמר כי מאות אלפים ואולי יותר כבר התקרב למעט את פנים מחיקת חי חזרה ומצוה בכת השפעתם של הרבנים שוכניו ליתבות מאורם בשיחה זו, וגם בדענם אלו עדיין הם מוסיפים את נפשם לילת כליים להביא את דבר ה' לעשר ועור יהודים. אין הם נחים ואין הם שקטים עד אשר ירד כל יהודי בכל העולם כמה גדולה אהבת ה' אלו ומתה הוא ושב ומצפה לו שיתור אלו כל רגע מסדר יומם הנפוף מנוגל עד חום למסדת קדוש זו.

כיון שכך היא כמעט משגומה בלתי אפשרית לאתר את רבי גדולי מרביצי התורה שליט"א ברגע פנוי, ואף על פי כן, כאשר יקרי רחמי' מגיע לפתחם הואילו בטובם לפנות את כל הענינים והצדדים למען מוסדות קבר רוח, בהשקטם כי וזרי למען חבובו של אבא צדיק לעשות הכל, וכל אחד מהם מקריב את הפעילות במסדות קבר רוח וזה מעורבים בפריטים של התפתחות המוסדות וניהולם, כאשר אף חלק גדול מבין מאות אבוכי הכוללים מנחם מבין תלמידיהם המובהקים, ואשר על כן שפחו להקדיש מומנם עבור תורה מוסדות קבר רוח, השותפים והאמנים להחזקת התורה והתפלה בקבר רוח ולהאצין מאוצרים הטוב. שמוען וזהו נפשכם.

הרבה ישועות בקבר רחל, זאת המציאות שכן השי"ת רצה. יש צינור של ישועות שזה "קבר רחל" ומי שיש לו שכל מתחבר לצינור הישועות הזה, מי שאין לו שכל שואל שאלות ונשאר בספיקות שלו, מסכן מי שאין לו אמונה חיו אינם חיים.

וליתר ביאור, הנביא ירמיהו מגלה לנו כי שם נשמע קולה של רחל אמנו ומבכה על צרות ישראל, קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה. זה מה שרש"י הקדוש בפרשת ויחי מגלה לנו כי כל המטרה של יעקב אבינו בקבורת רחל אמנו שם בבית לחם היה כדי שיהיה מקום תפלה וישועות שבני ישראל יוכלו לפעול שם ישועות. מה צריך יותר מזה? מפורש בחז"ל שקבר רחל זה המקום של הישועות לכל הדורות גם בזמן הגלות. יעקב אבינו קבע זאת כמציאות, חז"ל רואים זאת כמציאות. אין מקום לספיקות.

היו הרבה מגדולי וצדיקי הדורות שהעדיפו את התפילה בקבר רחל על פני כל המקומות הקדושים האחרים בארמם שזה מקום התפלה שנקבע בתורה. ושמעתי ממרן פוסק הדור הגר"ש אלישיב זצ"ל שהיתרון שיש לקבר רחל הוא שהמקום מדויק שהתורה כותבת: "דרך אפרתה בית לחם" ומאז אותו יום בו קבר שם יעקב אבינו את רחל לא פסקה המסורת של המקום המדויק לאורך אלפי שנים, וזה המקום המדויק בבירור גמור ללא שום פקפוק.

הרה"צ רבי שלום ארוש שליט"א: קודם כל "רחל אמנו" זה אמא אחת בעולם של כל עם ישראל, השי"ת נתן לה כח שבקבר שלה יהיה מקום לישועות, זה היה קבוע בכל הדורות, מאז גלות יוסף הצדיק למצרים ובעת אשר גלו אבותינו בחורבן בית המקדש כבר עמדו והתחננו בקבר רחל כפי שהפסוק מספר "קול ברמה נשמע", זה מקום שבו שייך אור הגאולה בהתגלות.

הגה"צ רבי מנחם מנדל טוביאס שליט"א: קבר רחל אימנו נתקדש בכל הדורות כמקום המסוגל ביותר לישועות ולהשפעות טובות. כל צדיקי הדורות נכספו וגם כלתה נפשם להתפלל בקבר רחל, וכפי שראינו בצדיקים הקדושים שזכו להגיע אל הקבר איך שהיו קורעים רחמי שמים בבכיותיהם וזעקותיהם. וזהו משום שאמא רחמנית תמיד יודעת מה בניה צריכים ולמה הם נזקקים כעת, ואף כאשר אחד מתפלל על דבר מסוים אזי הוא זוכה לישועה רבה בכל עניניו ועסקיו כיון שמאמץ רחל הבחינה שהלה זקוק לעוד כמה ישועות שישכח לבקש עליהם.

וביותר, הרי מובא בתיקון"ז שיעקר השראת השכינה בדורינו הוא בקבר רחל, ומה לנו גדול ונשגב מדיבור מלהיב זה?!

הגאון רבי יצחק דוד גרוסמן שליט"א: באחת השנים, כאשר נסע מורי ורבי כ"ק האדמו"ר רבי משה מרדכי מלעלוב זצ"ל בדרכו לחברון להשתטח בתפילה על קברי האבות הספונים במערת המכפלה. לפתע באמצע הדרך, פנה אל הנהג שהסיעו והורה לו לשנות את מסלול הנסיעה. במקום לנסוע עתה ישירות לחברון, תחת זאת ביקש שיסיע אותו קודם אל קבר רחל אמנו ורק אחר כך ימשיכו לחברון. תוך

במה נתייחד קבר רחל אימנו ע"ה, שחכמי הדורות קבעו שזהו המקום המסוגל ביותר לקבלת התפילות לרחמים ולרצון?

מרן רבי יעקב איידלשטיין שליט"א:מה פירושו? הרי מדובר ב"קבר רחל"! זה לא משהו ששייך להסביר, זאת היא המציאות. שהבורא עולם קבע בעולם, כך עלה ברצונו יחברך שמו וכך המציאות, זה לא עניין ששייך להבין בשכל טבעי של בשר ודם. זה משהו שמעבר להשגה. אתן לכם דוגמא: יבא משהו וישאל, למה "שור שנגח את הפרה" ? למה "תשלומי כפל" בגנב? התשובה היא כי כך השי"ת רוצה, כך קבעה התורה, אין שאלות למה מדוע, אנו מקבלים ומאמינים את מה שהשי"ת רוצה, זאת המציאות ולא שייך על זה שאלות וספיקות. כך גם לגבי מה שרואים כל כך

1-800-800-863

מתפללים - מבקשים בקשה - תורמים לצדקה - ונושעים
בכל טוב, וכי מה יש להוסיף על כך?

שהוא מסביר את פשר בקשתו, באומרו בשם זקנו כ"ק האדמו"ר הרה"ק רבי דוד צבי שלמה מלעלוב זצ"ל: "הרי כל בן הרוצה לפעול איזשהו דבר אצל אביו, מזעיק הוא תחילה את אמו לעזרה".

מספר פעמים בשנה היה האדמו"ר מלעלוב זצ"ל נוסע לפקוד את מצבת קבורת רחל אמנו. נימים סמויים בנפשו קשרוהו אל מקום קדוש זה. בעומדו שם היה האדמו"ר זי"ע מתייבב לפני מצבת הקבר, ופותח בתפילה נרגשת הפורצת מלב נשבר, מפציר בבקשות ובתחנונים, כבן המתחטא לפני אמו, שתחוס ותרחם על בניה האהובים הסובלים צרות וייסורים קשים, ותעורר רחמי שמים להחיש גאולתנו ולהוציאנו מן הגלות הארוכה.

גם בשנים הקשות לאחר שלקה בשיתוק הנורא וסבל מכאובים איומים, לא וויתר, ועל אף הייסורים הקשים שאפפוהו, הגיע מידי שנה לפקוד את קבר רחל בשבוע שחל בו ההילולא.

לא אוכל לשכוח את אחת הנסיעות המיוחדות שהיתה לנו עם הרבי אל קבר רחל, נסיעה מעניינת ומאלפת שנחקקה עמוק בלבנו ובזכרוננו. מדובר בנסיעה שערך תיכף לאחר מלחמת ששת הימים, כאשר שבה ונכבשה אחוזת הקבר מידי הערבים. נסע אז האדמו"ר מלעלוב זצ"ל להשתטח בתפילה על הציון הקדוש. היה זה ביום ה' אב תשכ"ז - יום ההילולא קדישא של האר"י הקדוש.

עם הגיעו לקבר ביקש למרבה הפלא לערוך שם את שולחנו הטהור, אולם מאחר ובאותה עת היה המקום - שכאמור נכבש רק לפני זמן קצר מידי זדים ונפתח לא מכבר ליהודים להתפלל בו - עדיין ריק כאשר אין בו אפילו ציוד מינימאלי, אין צורך לומר כי לא היו שם שולחנות כלל, הדור הצעיר של היום שכבר נולד לאחר שהרב קלוגר הקים את מוסדות קבר רחל במסירות נפש לעולם לא יוכל להבין את ההזנחה והשממון שהיו שם, אי לכך החזיקו שני אברכים בידם מדף עץ משני הצדדים, ועליו ערך האדמו"ר את שולחנו כשהוא טועם קמעה מן המאכל, אותה שעה ביקש הרבי שלא יסתירו לו את מצבת הקבר, בהסבירו את פשר בקשתו: "הלא אמא רחמנייה נהנית לראות את בניה אוכלים!"...

עדיין עומד בזכרוננו כיצד בכל שנה ושנה בהגיע יום י"א חשוון, יום ההילולא קדישא של רחל אמנו, היה מורי ורבי כ"ק האדמו"ר זצ"ל נוהג לערוך סעודה מיוחדת בעריכת שולחנו הטהור לכבוד ההילולא. כל אותה עת היה מונח לצדו על השולחן בצורה בולטת - גם באותם שנים שהמקום היה כבוש בידי נוכרים - מפתח היכל הקבר העתיק, כשמדי פעם היה מניח עליו מבטו בערגה רבה. "במפתח זה" נוהג היה לומר, "אפשר לפתוח שערי שמים!"... ואכן במפתח זה נושעו רבים, בזכותה של הצדקת רחל המבכה על בניה.

מרגלא היה בפומיה של כ"ק האדמו"ר זצ"ל לומר בשם אביו כ"ק האדמו"ר הרה"ק רבי שמעון נתן נטע מלעלוב זצ"ל: "שלושה מקומות יש שכל יהודי מרגיש שייכות אליהם, ואלו הם: הכותל המערבי, קבר רחל ומירון".

הגאון רבי ראובן אלבז שליט"א: כי היא האמא של כל עם ישראל, פשוטו כמשמעו. אמא שדואגת לטובת בניה האהובים וחפצה בטובתם כל הימים, מגיעים לקברה -

מקווה בזכות רחל אמנו

מכיוון שסיפורנו מתרחש בעיצומו של חורף דאשתקד אפשר להבין שר' אליעזר זושא קיווה בכל מאודו להשלים את הבניה ולפרנס את ה'אוצר' מטיפות מי גשמים רעננות היישר מן השמים, ובכך להתקין לעצמו מקווה מהודר כבר השתא. וכדרכם של דברים שבקדושה, בפרט כשהם נוגעים לתחום הבניה, בניית המקווה התארכה ואף יצאה לחלוטין מלוח הזמנים המתוכנן. התעוררו בעיות שונות, חלקן קשורות בקבלן וחלקן בפועלים, כאן אזלו החומרים וכאן הוא נתקע קצת בענייני ממון. בהמשך הופיעו הפרעות בלתי צפויות מצד השכנים וקצב ההתקדמות הואט בצורה מדאיגה. בשלהי החורף מצא את עצמו ר' אליעזר זושא כשהוא מביט מדי שחר אל השמים כמו חקלאי החרד לשלום אדמתו, וכמעט מתחנן לעננים שישמרו עבורו משלוח מיוחד של גשם מאוחר יותר, כשתסתיים הבנייה. בניית המקווה הסתיימה סוף כל סוף אבל היה זה מאוחר מדי, בשלהי חודש אייר. השמחה במבנה המושלם נמהלה אצל ר' אליעזר זושא בטעם חמצמץ מריר של החמצה, המקווה שלו יהיה כשר וראוי לטבילה רק בשנה הבאה...

באחד הבקרים ישוב היה ר' אליעזר זושא מול ספריו, זה עתה שב מהמקווה השכונתי וחש שוב את טעמה של החמצה. אילולא כל העיכובים הללו יכול היה לעלות מן הטבילה בביתו, במקווה שלו, בישוב הדעת ובמנוחת הנפש כדבעי. ואז כשעיניו נשואות לאי שם הוא נזכר באימא, מאמע רחל. יהודי אינו זקוק לסיבה מיוחדת כדי להיזכר באימא, כולנו בניה ומכל סיבה שבעולם מתאים שניכר

חלומות הם חלק בלתי נפרד מחייו של כל אדם, במיוחד של אנשים בעלי שאר רוח. יש חלומות שמופיעים בשינה, ויש חלומות בהקיץ, האחרונים חזקים ומהותיים יותר. החלומות שייכים לעולמות אחרים שאנו מתגעגעים אליהם אף אם לעת עתה נאלצים להימצא הרחק. אדם ניכר בחלומותיו, על מה אתה חולם? על כסף? על הצלחה? יש אנשים שחלומותיהם לקוחים מעולם החומר ויש כאלו שחולמים מתוך עולם הרוח. חלומו של ר' אליעזר זושא לקוח משני העולמות - הנושא רוחני אבל הכלים חומריים. איש בוגר הוא ר' אליעזר זושא, כבר איננו ילד. הוא מציאותי, מעמיק, ואוהב לגשת תמיד לעצם העניין. הוא מתגורר באחת משכונותיה הצפוניות של ירושלים ומשם הוא טווה משך שנים את חלומו - החלום שלו זו מקווה אישית, בתוך הבית.

החלום אינו רחוק לגמרי מהמציאות, מקוואות בבתי גבנות כל העת ובכל העולם. הידע בתחום הרחב מאוד והופץ בעת האחרונה וכבר לא בלתי אפשרי שהאזרח הפשוט יארגן לעצמו מקווה פרטית.

ומדוע צריך יהודי ירושלמי מקווה אישי בשעה שבכל רחוב מרחבותיה של עיר הבירה לפחות מקווה אחד, נקי ומהודר? התשובה קשורה לעיסוק מרכזי מאוד בחייו - לימוד תורת הנסתר, הקבלה. ר' אליעזר זושא מקפיד לטבול במקווה רבות והאילוץ לכתת רגליו שוב ושוב אל המקווה ובחזרה גוול זמן יקר. וכך בוקר אחד הוא מתעורר כשרעיון מבזיק במוחו - הוא צריך מקווה.

בה מדי פעם. אבל לר' אליעזר זושא יש קשר מיוחד לאימא, לבית שלה.

"מדוע ויתרתי בעצם על המקווה לשנה הזו? הרי קיוויתי להגשים את החלום עוד השנה?" מצא את עצמו הושב מחשבה תמוהה.

"מדוע ויתרתי? משום שאדם בוגר והגיוני אתה. כעת חודש אייר וגם אם תרדנה כמה טיפות מן השמים האוצר שלך לא יתמלא מהן..."

המחשבה השנייה הגיונית בהחלט. אבל רגע, יש לו כבר ניסיון ארוך עם מאמע רחל והדבר הראשון שהיא מזכירה לו זה שאין שום היגיון אצל אימא. אין טבע, אצל אימא הכל אפשרי! אפשרי גם שתהיה לך השנה, ר' אליעזר זושא, מקווה כשרה למהדרין!

החליט לתרום 'פרנס' למוסדות קבר רחל.

להפתעה ששוגרה הישר ממעונה של אימא היו שותפים לא רק הוא ובני ביתו - גם כל השכונה והאזור נכחו במחזה. בעיצומו של חודש אייר נפתחו ארובות השמים, שבר ענן נדיר בעוצמתו שטף את הרחובות וגשמי ברכה בהולים לעשות רצון קונם התדפקו בעוז משך שעה ארוכה על גג ביתו. ר' אליעזר זושא עמד שם, מול החלון הצופה אל הנס, מרקד כמו ילד קטן עם ילדיו ומשורר "בזכות רחל אימנו... בזכות מאמע רחל..."

וכשגאו המים באוצר והמפלס הגיע לקו המילוי, חדלו הקולות והעבים התפזרו, ממש כמו בסיפורי הישועות מהעלונים...

ביום ההילולא של רחל אמנו ע"ה, יפקדו אלפי בניה את קברה. אבל יש מי שדואג, במסירות נפש, כדי שגם במוצאי ההילולא, 'מאמע רחל' לא תישאר לבד, אלא תשמוח בתורה ובתפילה המתנגנים במקום הצצה אל תוך הנעשה בקבר רחל במשך כל ימות השנה 24 שעות ביממה, על ימי המלחמות בהם איש לא העז להתקרב למקום ועל סיפורי היושעות המתגוללים • האם אין חוששים מסכנות ביטחוניות האורבות למקום? "אני נמצא בקבר רחל מדי יום ביומו, עוד לא ראיתי שום מפגע בטחוני בקבר רחל. היצר הרע מנסה להכניס חרדה בלב האדם", מסביר הרב "ג משה-מנחם קלוגר בשיחה לקו עיתונות דתית | שלמה מנחם |

מאמע רחל

להקמת "מוסדות קבר רחל". בזמן פרוץ האינתיפאדה השנייה, נוצר מצב שקבר רחל הפך להיות ריק מאדם. במקום קולות התורה והתפילה שנשמעו אלפי שנים, שררו במקום שקט ושממון, כאשר ימים שלמים חלפו ונפש חיה לא נראתה במקום. צדיקי הדור ראו בצורך השעה את הנחיצות להגביר פעלים, כדי להפית רוח חיים ולהחיות עטרה ליושנה ולהביא לכך שהמונים יתורו לקבר רחל ותפילותיהם יחישו ישועה. לצורך כך הטילו גדולי ישראל את שליחות הקודש על הרב קלוגר, אשר במסירות נפש נחלץ להשקיע את כל הכוחות למען המטרה. למרות כל הקשיים הכלכליים והטכניים שצצו על כל צעד ושעל, לא נרתע, כאשר גדולי ישראל מכוונים את הדרך, עד שבחשדיו ה', המקום שב להיות שוקק חיי תורה ותפילה במשך כל שעות היממה. כשלב ראשון נערכה פעילות להקל על ההמונים המבקשים לבוא ולפקוד את הקבר. לאור המצב הביטחוני, הורו הציבור את גלילי מקבר רחל. בתחילת הדרך, כאשר הציבור למקום הייתה מוגבלת לרכבים ממוגנים בלבד בליווי צבאי, הפעילו קו ישיב מהשכונות התריות בירושלים, במשך כל שעות היום, כאשר אוטובוסים ממוגנים אוספים את הציבור להביאם ישירות לקבר רחל. קרוב ל-10,000 אוטובוסים (מסלולים) הופעלו במשך השנים, כאשר באמצעותם פוקדים רבבות את קבר רחל. בהמשך הופעלה מערכת להציע על גורמי הביטחון והממשל, עד שכיום התורה הגישה גם לרכבים שאינם

לישראל, כשבאים לקבר רחל להתפלל, יוצאת רחל אמנו מקברה וצועקת לפני הקב"ה, עד שמעוררת ישועה על ישראל. מקום קדוש נגוד זה הפך להיות לאבן שואבת לכל עם ישראל לדורותיו. עיני בית ישראל בכל מקום נשואות אליו להיושע. במבט על ההיסטוריה של תולדות עם ישראל, אנו מוצאים כי "קבר רחל" תופס מקום נכבד ביותר, כאשר הגעגועים של עם ישראל בפזורת הגולה, היו תמיד נשואות אליו. לנוכח המצב הקשה בו שרוי כלל ישראל וארץ ישראל בשנים האחרונות, הורו גדולי וצדיקי הדור להקים את "מוסדות קבר רחל", בכדי לעורר את זכותה של רחל אמנו, כאשר המשימה היא להפית רוח חיים באתר הקבר הקדוש, להגביר את הפעילות הרוחנית הקבועה במקום ולהקל על המוני בית ישראל המבקשים להגיע לקבר רחל.

בניצחונה של המולחמה

בשנת תש"ן. ימי מלחמת המפרץ, אימה ופחד היו זורעים בקרב הציבור. בעצה אחת של כ"ק האדמו"ר מראחמיסטריווקא וצ"ל, הגאון הצדיק רבי משה הלברשטאם וצ"ל וכ"ק האדמו"ר מלעלוב וצ"ל, החל הרה"צ רבי קלמן גרינוולד, לארגן מיד יום ביומו מנין קבוע לאמירת כל ספר התהילים, כדי לעורר זכות ולהגן על ארץ הקודש ויושביה. זה היה בעצם הגרעין הראשון

א, לא היום הם החלו... הגעגועים, הכיסופים וההשתוקקות של כל יהודי ויהודיה להגיע לקבר רחל מכל קצווי תבל ולהתרפק אצל אמא, להחיל רמעה ולהיושע במקום קבורתה, לא החלו היום. אפילו לא לפני אלף שנים. 3,576 שנים חלפו מאז עמד כאן יעקב אבינו יחד עם עשרת בניו הקדושים ובעברו של יום י"א מר-חשוון, (בשנת ב' אלפים קצ"ג לבריאת העולם), קבע את חלקת הקבר הוזה למקום תפילה וישועה נצח, אשר כאן ישפכו שית צאצאיו בני ישראל וייושעו. לא חלפו 17 שנים מאז, וכבר השתטח כאן יוסף הצדיק, בדרכו לשב במצרים והתחנן בפני אמא, שתעתיר בערו להינצל מרעה. ואילו לפני 1939 שנים, כאשר עם ישראל יצא כואב ומיוסר לגלות הקשה והארוכה בדרום בבלה, עצרו הגולים הרוחיים והשתטחו בכני ותחנונים לפני אמא רחל, אשר כמו אמא רחמניה, קמה ועוררה את כל העולמות והרעישו בשמים בקול בכייתה הנודע: "קול ברמה נשמע נהי בכי חמורים, רחל מבכה על בניה..." בקול הזה עדיין ממשיך ומהדהד לאורך כל הדורות. ממשיך ומתעורר כל אימת שבניה אהוביה של אמא באים לפקוד את קברה, וכפי שגילה רשב"י בזה"ק, כי רחל אמנו היא זו שפועלת ישועות עבור כלל ישראל בכל עת שנצרכים לרחמים. דברים נוראים ביותר מביא הנהיג מברדיטשוב וצ"ל בקדושת לוי, כי בכל עת צרה

דו"רים לאמא. תפילה בקבר רחל ביום ההילולה

כי עיקר המניעות היא מניעות המוות. כאשר היצירה מנסה להכניס חדרה בלב האדם, ואם כן הוא בכל תחומי חובת האדם בעולמו והתקדמותו לקב"ה, כל שכן בדבר גדול כזה שיש בו כדי להביא בקרוב לאוקימי שכונת מעפרא ולגרום ליחוד השלם של קוב"ה ושכינתה, בישועתן של ישראל. לגבי סיפורים של מופתים וניסים, קשה לכתוב, כי בכל יום ויום-משמל ללא גזומה זורמים סיפורים מרהיבים של ישועות גלויות למעלה מדרך הטבע, מה לנו יותר מלשון של גדולי צדיקי הדור בקריאתם: "וידענו נאמנה כי אלפים רבים מישראל נוסעו בישועות גלויות בזכות החזקת התורה והתפילה בקבר רחל".

בלי בעיות ביטחוניות

אי-אפשר להחלם ממיקומו של הציון, סמון וגורא לבני-דורנו הישמעאלים. האם אתם לא חוששים, אנהנו שואלים את הרב קלוגר, שהשיב: "אני בעצמי נמצא בקבר רחל בכל יום, לפחות פעם אחת. יש ימים בהם הנני מגיע שלוש פעמים ביום. עוד לא ראיתי שום מפעל בטחוני בקבר רחל. צדיקי הדור אמרו בשעתו שכקבר רחל היה סגור, כי זה עניין רוחני גבוה שמתגברים המניעות להתפלל דווקא במקום זה אשר כל כך מסוגל לישועה, וכבר מוכא בספרים הקדושים,

תיקון המקובלים

הפעילות אינה מסתכמת במבצע מוגדר, ביום מסוים או בשעה מסוימת, היא רוחשת מסביב לשעון במשך כל שעות היממה. החל משעת חצות הלילה, או מתחיל היום החדש ועד לשעות הלילה המאוחרות ביום שלאחריו, וכך, יום אחר יום, מראש השנה עד ראש השנה שלאחריו, שעה אחר שעה מתקיימת הפעילות במקום, להשמיץ את קול התורה והתפילה ולהקל על ההמונים, כדי שיוכלו להגיע ולפקוד את אתר הקבר.

אכן היסוד היא רשת הכוללים והישיבה שהוקמו בקבר רחל, אשר במסגרתן שוקדים קרוב למאה רבנים ואברכים על תלמודם.

כולל מיוחד ומופלא במינו הוא, "הבדחת תיקון חצות - קול ברמה נשמע". חצות הלילה, דממה עוטפת את היקום כולו השורר בשיתן ליל, בעת רצון זו מתכנסת חבורה של חסוה המקובלים, צדיקים מופלגים ועובדי ה', מנקי הרע" שביורשלים ויוצאים לקבר רחל. לאחר אמירת "תיקון חצות" (תיקון רחל) שופכים הצדיקים והמקובלים דמעות כמים, לישועת כלל ישראל. לאחר מכן יושבים לשקוד על תלמודם עד אור הבוקר. לאחר תפילת שחרית חוזרים ומפנים את המקום למשמרת שתבוא אחריהם לשעות היום.

במהלך שעות היום והערב מתקיים במקום "כולל ש"ס", בו חוסים עשרות תלמידי חכמים מגאון ירושלים ושוקדים על תלמודם בהתמדה מופלאה ומתעמקים בעומק העיון בסוגיות הש"ס והראשונים.

גולת הכותרת היא "הבדחת ההילים - ישועות ישראל". מירי יום ביומו, קיץ וחורף, קור וחום, שרב ושלג, מתקיים מנין מיוחד של תלמידי חכמים וצדיקים לאמירת כל ספר התהילים, מתחילתו ועד סופו במחנות ובכוננה, בנעימות, לעורר את זכותה של רחל אמנו. בסיום אמירת התהילים מתקיימת תפילה מיוחדת באמירת י"ג מידות ותקיעת שופר לעורר רחמי שמים.

סיפורי ישועה מרהיבים מתהלכים סביב "מנין התהילים", אל שזכו לחרום את הצאות מנין התהילים היום, ראו באותו יום ישועות על טבעיות.

מאה אלף ביאריצייט

לקראת י"א כחשוון מתכוננים להגעתם של מעל מאה אלף איש, (להערכת המשטרה), כששיא התפילות יהיה בשעת "מעמד התפילה העולמי" שתקיים בערב של יום. לאחר אמירת כל ספר התהילים ע"י המנין הקבוע כמדי יום ביומו, בשעה זו יצטרפו רבבות בית ישראל בכל קצווי תבל, כאשר שידור חי מהתפילה יועבר לעשרות מוקדים מרכזיים ברחבי הארץ ובתפוצות. במסגרת חינוך בארה"ב יתרכזו אלפי תלמידים ותלמידות ויצטרפו לתפילה.

שיא הפעילות נרשמת כמובן במהלך יום ההילולא. במקום מוקם מערך מיוחד של הכנסת אורחים, באוהלים ענקיים המשתרעים על פני שטחים נרחבים בסביבות הקבר.

הכנת המתחם כוללת עבודות תשתית והכשרת השטחים, תיאום עם גורמי הביטחון, בניית מחיצות ההפרדה בין גברים לנשים בחצר הקבר, שגם היא מתמלאת באלפים רבים. הפעילות האניטנסית נערכת ע"י המרכז הארצי לפיתוח המקומות הקדושים, והאיש שמסר את נפשו למען כל המקומות הקדושים ברחבי הארץ, הוא הרב יוסף שווינגר, אשר אינו נח לא יום ולא לילה, ועושה הכל לרווחת הציבור ולמען שמירת צביון וכבוד המקומות הקדושים.

"מקוה טהרת רחל" הינו אחד מהמפלאים שבחיידושים שנחנדרו. מאמצים איריים ורחבי היקף השקיעו אנשי המוסדות, עד אשר ראשונה בהיסטוריה הוקם מקוה טהרה בתכלית ההירור לרווחת המתפללים. להקמת מקוה במקום אנו מוצאים סימוכין בספרי המקובלים, שכבר לפני מאות שנים השתוקקו לטבול לתוספת טהרה.

מס הכנסה ורחל אמנו

נס גלוי. הגר"מ הברשטאם וצ"ל בקבר רחל

העניינים בארה"ב ובכלליה הנוקשים, יודע שמדובר בסיפור על-טבעי, העולה על כל דמיון. היהודי התקשר מיד לרב לספר על הנס הגלוי, והרב שואל אותו: האם לא היה מהראוי לבוא ולהגיד תורה לימאמם רחל ולבנה הרב קלוגר, שהיה 'המתווך' ביניהם???

לא עברו 22 שעות ובעל העובדה - שנסיעה בינלאומית אצלו היא סיפור קטן יותר מאשר ההליכה שלנו למכולת השכונתית - נוקש על דלת ביתו של הרב ברחוב יואל בירושלים. "הגעת, שמעתי לקול דברי הרב". הרב מספר לו על הזמנה שקיבל להגיע לסיום הש"ס בקבר רחל. למחרת בערב, כשהרב הגיע לסיום, התלווה אליו היהודי, כשכשימו של הסיום, הרב פונה אליו: ומה יהיה עם הכנות שלך?? כשהזמנה ל-3 בנותיו מעוככות השיר, שהציעה בהן היא בת 28. תנצל את ההזדמנות.

הלה מבין טוב את הרמז ועל אחר מעביר לידי הרב קלוגר את ניבתו להחזיק מנין חצות' כפול שלושה חודשים, חודש אחד עבור כל בת. כעבור שלושה שבועות נחגג ה'צואר' לבת הבכורה. עברו שמונה שבועות נחגג ה'צואר' לבת השנייה, ובהגיע יום אחר (!) לפני חום שלוש החודשים, חגגה המשפחה בשלישית את אירוסיו בת הדוקנים.

הביקור המרשם של הגאון הגדול רבי משה הברשטאם וצוק"ל בקבר רחל כחודשים לפני פטירתו, אינו משלרע מזיכרון כל מי שחווה את אותם רגעים. הרשעה המרגשת שנקטעה כל כמה מילים מפרץ בכי ודמעות שולגו ללא הרף מעיניו של הרב. בחור דבריו ציין כי זה כבר שש עשרה (!) שנים שהוא מתגעגע להגיע למקום, ולא הגיע לכך עד אותו היום.

המניין מכל, הוא היסוד המפתח שעמד מאחורי הביקור, והנה הוא ציטוט מכלי ראשון: יהודי יקר מגדולי נדיבי ישראל, איל ההון ר' צ. ו. מנין יורק, מתקשר כדרכו לבית הרב, אחו הוא מתייעץ ולאורו הוא הולך. הוא מספר על צרה צרורה שנחתה על ראשו. חיק מס הכנסה איום-נורא שחפר גגו. במהלך שלוש שנים בהפעלת 'סוכני בילוש' שהסתגנו למשרדו והתברגו כפקידים בכירים, בקיצור, לפי כל התחזיות, גם האופטימיות כלל שהיו, הוא את אור השמש כבר לא יראה. עולמו חשך בעור. הרב - כדרכו - מבקש כמה דקות להתבוננות. בסיומן הוא פונה במשפט חד קצור: 'מאמע רחל' יכולה לעזור בכל מצב. 'ההוא לא מבין את כוננת הרב. תחור ושואל לפשר דבריו, הלא אני יכול לצאת את גבולות הארץ, איך אוכל להגיע לקבר רחל???

"יש היום צדיק שיעשה את העבודה בשבילך, הוא מוסר את נפשו למען ה'מאמע רחל', וזו השקעה בטוחה, אפילו לאחר שה'חרב התורה' כבר נחתה על צווארך".

והרב מפרט: ליהודי הזה קוראים הרב קלוגר, יש לו משמרות של צדיקים 24 שעות בקבר רחל, תיקו על עצמן את הוצאות המנין חצות' ותרעה ישועה. זה אצלי כבר ברוך ומונסה. הרב לא הסתפק בכך הוא ביקש מהגבאי לברר את מספר הטלפון, ולמסור ליהודי השכור העומר המום מאחורי הקו ומאזין בצמא לכל מילה.

היהודי, מיותר לציין, התקשר מיד, ומצא את הרב קלוגר ב'בית', בקבר רחל. הוא מעביר את הבקשה, בציורף ההבטחה, כך צויה הרב הברשטאם.

היהודי ממייס את סיפורו, כשעל פניו ניצרת ההתרגשות, כשהוא מפליג לאותם רגעים שלא מעלמא הדין. למחרת בבוקר הוא מקבל הזמנה דחופה לנציבות המס. רועד כולו הוא מופיע לפגישה, ואז קורה הלא יאומן. "תרעה, אין לנו עניין להמשיך עם התיק הזה, תשלם כך וכך, והתיק סגור". על אחר, העביר הלה בהעברה בנקאית את מלוא הסכום, והתיק נסגר. (מי שיש לו קצת ידע במהלך

"רחל אמי, אם האומה הישראלית. הדמיעי דמעה על עולליך ועל

קול ברמה נשמע:

"אוי רחל, רחל, רחל אמי.
עד מתי תשתקי על
הדם השפוך של
בנייך? התעוררי נא
ואל תחרישי. הלא
בנייך הם"; כתב
אחד מהמתפללים
שבאו בימי השואה
להתפלל על קברה של
רחל אמנו • הצצה
מרתקת ל"יומני קבר
רחל' ההיסטוריים
שנרשמו ע"י שומרי
הקבר - שלמה אליהו
(שלומק'ה) פריימן
וחכם יהושע בורלא
• על ימים אחרים
בהם למרות שהדרך
הייתה קשה וכרוכה
בסיכונים, לא פסקו
יהודים מכל העולם
מלהגיע ולהתפלל
על התפילות
והתחינות בימי
השואה הנוראה, על
מנייני מקובלים שעשו
הקפות ותיקונים, על
ביקור המושל הבריטי,
חיילים מצבאות זרים
וגם על נס ההצלה
של השומר היהודי
מסכינו של פורע
ערבי • רק שני יומנים
נותרו מתוך עשרות
שנכתבו, אך די בהם
כדי לקבל מושג על
המשמעות שייחסו
בדור הקודם לתפילה
בקבר רחל

| חנני בלייך |

מבכה על בניה

האומלל. אוי אמי. האם עד שאול תחתיה כה אסכול? אוי אמי - הכריז די לסבל ולעצבון

למה אליהו (שלומק'ה) פריימן, היה דור שלישי לשומרי קבר-רחל מטעם העדה האשכנזית. יחד אתו היה גם שומר מטעם העדה הספרדית - חכם יהושע בורלא, שאחריו שימש עוד אדם נוסף בתפקיד, עד לנפילת העיר העתיקה במלחמת השחרור. בקבר רחל היו באותם ימים, מאז שיפץ והרחיב השר מונטיפיורי את המקום בשנת 1841, שני שמשים שהעבירו את תפקידם בירושה לאצאצאיהם - האחד אשכנזי ורעהו ספרדי. פריימן היה השמש האשכנזי האחרון ששימש בתפקיד הזה.

י"א בחשוון, יום פטירתה של רחל אמנו החל בשבוע הבא, מחזור אותנו לזיכרונותיהם והתייעוד המיוחד של שמי שמקום, שליוו את הקבר במשך עשרות רבות של שנים, שהיו "חור הזהב" של קבר-רחל. השמשים, ולאחר מכן גם בנייהם, היו אלו שהזיקו ברשותם את מפתחות הברזל הגדולים והמפורסמים לרדת אותה התקן מונטיפיורי במקום - דלת עץ כבדה מחורבן בברזל. בזמנו היו לדלת שתי מפתחות בלבד, אך היום יש כבר כמה וכמה כאלו שנעשו ברבות השנים, ככל הנראה כהנחל למפתחות הקיימים. את אחד מהם מחזיקה משפחתו של פריימן עד היום, לאחר שאביהם, שלומק'ה, קיבל את המפתח באופן אישי מידיו של רבה של ירושלים, מרן רבי שמואל סלטנ זצ"ל. למפתח נורעה בזכות עצמו סגולה מיוחדת, ויולדת רבות שהתקשרו בלידתה - נעזרו בו ובסגולתו. לא רק בימינו נורעה למפתח סגולה, פריימן סיפר בזמנו על יהודי שבא באחר הימים בשעת צהריים לבקש את המפתח כסגולה עבור שתי יולדות שהתקשרו בלידתה, ובשעה 6 כבר חזר שמח לכשר שלשתים נולדו בן ובת.

שלומק'ה פריימן היה כאמור דור שלישי לשומרי קבר-רחל האשכנזים, אך היה הדור מבין הפריימנים. בתקופתו שגשג הקבר והיה לאתר עלייה מפורסם, בשל השנויים שהנהיג בו, שהבולט שבהם היה פתיחתו של מתחם הקבר מידי יום אחרי מאורעות תרפ"ט - כאשר לפני תקופתו היה הקבר נפתח רק בחגים ובזמנים מיוחדים אחרים. אחרי המאורעות שאל פריימן את הרב הראשי, מרן הרב אברהם יצחק קוק זצ"ל, אם להסתכן ולהמשיך לפתוח את הקבר מידי יום, והרב ענה לו שגם אם איש לא יגיע, הוא חייב לבוא ולפתוח את הציון מידי יום, בכדי לשדר את החזקה של עם ישראל במקום. וכן בכל בוקר, בשעה 9, היה מגיע פריימן לפתוח את הקבר, ועם דלת החשיכה היה סוגר אותו. בזמנו, משנת 1918 ועד 1947 אז שימש בקבר, באו למקום עשרות אלפי יהודים לשפוף את שית ליבם לפני אם האומה, והמקום התפתח. פריימן היה דואג לשלומם של המבקרים, והיה נושא עליו דרך קבע אקרט קטן להגנה ולהרעה. בשנת 47' עזב פריימן את הקבר, אך כבר לא זכה לשכר אליו כששומרו. משנת 48' כבר עבר בקבר דור שבהו ציון, עד לפטירתו בשנת 59'.

במשך 29 השנים ששימש בשמירה ובחזוקת קבר-רחל, ניהל יומנים מפורטים על התנועה בקבר באותם הימים, כמו גם על מבקרים מעניינים וייחודיים שפקדו את הקבר בחגים. בימיו תיעד את תולדות המקום בתקופתו, וכן אירועים מיוחדים שנערכו בקבר. היומן שנחלה, היה (וכך היה גם שמו) בעצם "ספר זיכרון", בו גם חתמו המבקרים הרבים - בהם ביכור לימים - את שמותיהם, ובסך הכל חתמו על היומנים הללו עשרות אלפי איש. ביומנים, אותם העמיד פריימן לרשות המבקרים והמתפללים, ניתן למצוא תפילות ובקשות של המבקרים, שהותירו את בקשותיהם לזיכרון ביומנים המיוחדים. חלק מהבקשות הן בקשות אישיות, וחלק אחר הן כלליות, על כלל ישראל. כמה שנים לפני שהסתיים תפקידו כמתחם הקבר, היה זה בזמן ימי המצור המסוכן על השואה האורורה, ויהודים באו להפיל את חניתם בקברה של רחל אמנו, ופריימן תיעד כל תחינה ותחינה. היומנים היו מנותנים על מרץ עץ בחור בו הייתה המעבה, ובפתח אחד מהם היו מילות הנכרה של שני הרבנים הראשיים באותו זמן לשני השמשים המסורים, שני היומנים שנותנו, מחוברים בחוברת מיוחדת שיצאה לפני מספר שנים, ובספרו של נדב שרגא, "על אם הדרך" (ספריית בית-אל), בהם נעזרנו בכדי לשחזר את יומני-התייעוד המרתקים ובסיס מדרשם ראשית o.

כך למשל הייתה לשון תחינתו של יהודי שיומו היה קשה עליו, אותה תיעד פריימן בתאריך ט"ו באב תש"ב: "רחל אמי, אם האומה יהשאלת. הרמיע רמעה ועל עוללך ועל בני האומלל. אוי אמי, האם עד שאול תחתיה כה אסכול? אוי אמי - הכריז די לסבל ולעצבון".

מהחידוד לאמא רחל

"תפקידו של אבי היה לראו למקום, לשמור עליו, לגנות אותו ולפתוח אותו מידי יום", מספר בנו, שוקי פריימן (71), ליקו עיתונות: "במלחמת ששת הימים נמצאו היומנים שכתב אבי במשך שנים רבות, כביתו של מושל העיר העתיקה. כתבו על כך ידיעה בעיתון, ומיר אחרי פרסומה קיבלנו את היומנים לירידה. ביומנים הללו כתוב את שמותיהם של כל מי ביקר שם. הנשיא עזר ויצמן, למשל, בשנה 12 - חתם שם עם אחותו, אחרי שהם ביקרו בקבר. את היומנים ניהל אבי - עם הפסקה באמצע - משנת 32' עד 46'. אבל רוב היומנים נשרפו, לכך משניים שנותנו בדיני עד היום (מתוך 24 יומנים - ח.ב.). היינו חושבים העיר העתיקה, אבל לפני מספר שנים אני עובתי לטובת מגורים באפרת". את היומנים כולם ניהל פריימן עוד מתחילת עבודתו במקום, אבל אלו

שרדו, הם אכן אלו שכתב משנת 32'. על דמותו המיוחדת של אבי, אומר בנו כי "אבי היה איש מיוחד, אוהב ישראל גדול. הוא היה איש מאד צבעוני ויש עליו סיפורים רבים. אבי היה בקשרים עם גדולי ישראל רבים, בקשר לקבר-רחל. היה לו למשל קשר עם האדמו"ר מגור האמרי-אמת. אבי איש חם שקירב כל אחד, והוא נפטר בשנת 59' כשהוא בן 58".

ממה הוא נפטר כל כך צעיר? אנוחנו מבקשים לדעת והכן משיב: "מעגמת נפש על נפילת העיר העתיקה. הוא נפצע במלחמה, קיבל התקף לב, וקיבל טלגרמה ממעלה הגניע לשמים וחזר לצור מחצבתו.

שלומק'ה פריימן מספר ביומנו בחורש סלילי תש"ג, על ילד שהגיע לקבר, אחרי שירדו זאת מהוריו: "באה אישה עם ילד בן 6 שלמד בפרשת פטירת רחל וקבורתה. האם סיפרה שהילד לא יושן כל הלילה, עד שהבטיחו לו שמחר יבקרו באהל רחל אמנו. אי אפשר לתאר את דרשם הילד. אמרו ההילים, והוא ביקש להדליק נר על נשמת רחל".

בד' בניסן תש"ד כתב פריימן על בנו שנאסר כאשר ניסה להגן על עשרות היהודים ששהו בקבר: "כבר עברו תשעה ימים שבני, יעקב, במאסר. אצלי אין ספק שהמשטרה הכיר שבני אינו שייך לשום מפלגה. הוא רק הגן על עצמו ועל המתפללים שהיו במקום הקדוש, ואני מתפלל לה' שהע"ד מר גוטין יכיר הדבר לאמתו ויגלה לפני השופט את הצדק. כל הרברים שמצאו אצלו זה רק להגן".

כמה חודשים לאחר מכן, כותב ביומן בנו, יעקב, ששומרו בהמשך ממאסרו, כך: "בידי בני ניכר נפילתו בעצמי על המשמר בקבר רחל אמנו, בשעה שהיו במקום חמשים זקנים ושכרו שיה ודמעה לפני אם האומה הישראלית, על צרות אחינו ואחיותינו כאן בארצנו ושם בגולה. דיני היה קרוב למוות, אך זכות אם האומה רחל הגנה על בנה השקט והעמס בעל ים התושיה. פרשת חיי החדשים אשר החלו מליל חמישי אחרי חצות הלילה והסתיימה בערב פסח יום חרותנו: במקום להניח תפילין - אוינים הלבשונו, פת במלך האכילוני ומים במשורה השקינו, על הארץ השכיבנו ולבנו תחתיות השליכנו. אנוכי הבן חורין ובן דורו, יעקב פריימן".

התפילות בזמן השואה

אחרי מלחמת העולם השנייה באה לקבר אישה יהודיה אומללה שניצלה מהתופת, ורק דבר אחד החזיר לה את האור לעינים, וזה מספר פריימן, התייעוד מב' באדר תש"ו: "ביום שלישי באה אישה יהודיה מגרמניה, פליטה, והתפללה. בשעה ארבע ורבע אמרתי לה כי אני צריך לסגור את המקום. היא אמרה לי כי היא רוצה להישאר כאן כל הלילה, להתפלל עבורה ועבור כלל ישראל בגולה. אני ביקשתי איזה סכום והיא שילמה. בשעה חמש פחות רבע סגרתי את הקבר ואמרתי לה שבשכר חצי בבוקר אבוא לפתוח אותו. היא הסכימה. בשעה הני' באתי - ומצאתי אותה במצב רוח מרומם. היא שמחה עד מאד, כי היא זכתה להיות בכדידת במקום הקדוש".

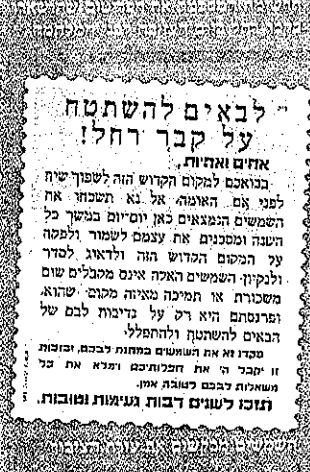
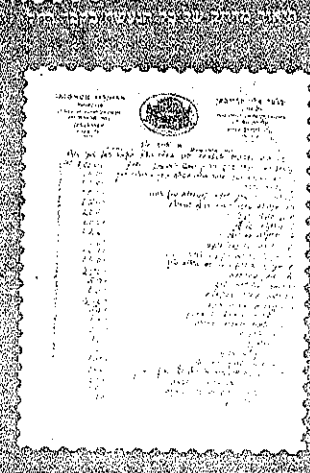
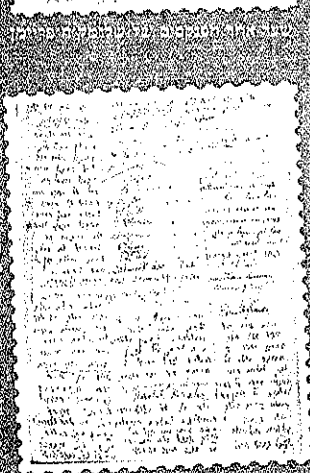
אישה אחת ששלחה לא לראך אחרי המלחמה, ועקה מכאב ליבה על פליט השואה. "אשה שעלתה לישראל שבו לפני שעלתה לקבר, פרצה בצעקות ובכבי ודמעות וקראה: לאן ילכו שארית הפליטה שנשארו בעירום ובחוסר כל? אין מקום אחר אלא ארץ ישראל. רחל רחל, עד מתי נהיה בלי מולדת? מולדת אנו רוצים, ורק בארץ ישראל. ששה מיליונים אבדו. די! די!".

פריימן מזכיר רבות ביומנו את המקובל הידוע הצדיק רבי שלמאן מוצפי, שהיה מגיע למקום פעמים רבות, וכן עוד רבנים וגדולי ישראל שביקרו במקום להתפלל.

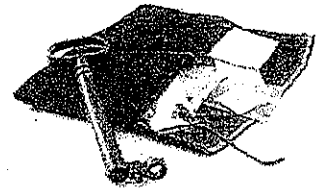
פריימן ובורלא לא קיבלו אף סכום כסף כמשכורת מאף גורם, ובציון הם הפיזו רובו שקרא לציבור לעזור להם בפרנסתם, "שהיא רק על נדיבות לבם של הבאים להשתטח ולהתפלל", כפי שכתבו.

לפני 68 שנים בדיוק, ביום פטירתה של רחל אמנו, י"א בחשוון תש"ג, מתאר פריימן את מה שהיה אז בציון. "הציון היה פתוח כל הלילה. באו כמה חבורות להתפלל. מעדת החללבים, פרסים, בוכרים, ספרדים ומכל עדות המזרח, וגם הרבה מחסידי בורסלב. למדו עד חצי הלילה חיקון כרת. בחצות לילה חיקון חצות, ואחר כך אמרו ההילים כשמונה מניינים ושלוש עשרה מידות. עד הבוקר התפללו. בחצי לילה באו יהודים משכונת הבוכרים, והביאו שק להם עם גבינה וזיתים ועשו סעודת מצוה. בבוקר באו מניין של מקובלים ועשו הקפות ותפילה מיוחדת ביום פטירת רחל אמנו. אחרי הצהריים באו כמה מניינים משיבת פורת יוסף והתפללו. משך 24 שעות לא נפסקה התפילה. בבוקר ביקר המושל קיטרושט ודרשם שמו בעברית. היה גם קהל גדול". כך נראה היה האירועים של רחל אמנו, בשנת תש"ג.

כמה חודשים לפני כן, באב תש"ב, ביקרה במקום קבוצה גדולה של חיילים יהודים מפולין, שהתרגשו עד דמעות מהביקור בקבר. וזה מתאר זאת פריימן: "בשעה חמש קיבלתי ידיעה שארבע מאות חיילים מפולניה יבקרו באהל רחל אמנו ויע"א. סידרתי את מנוחת השמן עם תפילות. בשעה חמש חצי באו 12 אוטובוסים עם שלושה מורי דרך יהודים ממוכונות. בנוסו בקרבות וכולם הדליקו נרות הורבה. חיילים ככו בזמן שהדליקו, וכולם יצאו במשך. כעשרים רגע נמשך הביקור ההיסטורי הזה שלא קרה במשך מאות בשנים. יעזור לנו ה' ושבו בנינו לאכול, לגאולה שלמה בקרוב בימינו אמן", הוא מסיים את רשמיו באותו יום מאותו ביקור מרגש. בתייעוד נוסף של ביקור אחר של חיילים, שהיו, להבדיל, נוצרים, הוא מספר על ביקור מרגש בקבר,

מבכה על בניה

היעד. השמש שלמה פריימן ז"ל.
מימין: המפתח שנשמר ע"י בנו

באים יהודים מכל ארצות המזרח: סוריה, עיראק, מצרים, מרוקו ומאזרחות קרובות ורחוקות. היו באים: מי שגדל נדד הביקור בזמן מחלה קשה, מי להתפלל לכן זכר, מי שלא התכבדה בפרי בטן, וחולים וקשי יום. כולם היו באים להתפלל, להתחנך, לבכות ולבקש רחמים וסגוריה לפני הקב"ה, אצל רחל אמנו. בורלא מספרת שהעשירים שהיו באים לבקר ולהתפלל, היו מביאים איתם מחנות כמו "מגבות וקומות, כיסויים וכוחנות לספר תורה, ובעיקר פרוכות. שני ארגונים מלאים במחנות אלה, ביניהם עתיקות, מרהיבות ביופיה, עמדה באחת הפינות בחדר ורק למשך חודש אלול היו נחלות היפות שבפרוכות, במקום הפשוטות החלויות שם כל השנה.

יחסיו של פריימן והשמש השני, בורלא, עם הערכים השכנים, היו תקינים וטובים, אבל מידי פעם הוצרך פריימן לשלם דמי חסות לכל מיני שורדים ומציקים, על מנת שיעזבו את הקבר. יותר מאוחר התפתח סכסוך מסוים אודות זכות השימוש למוסלמים בחדר המבוא לקבר, פריימן התנגד לכל שימוש, וזאת עבורות הצביעה והטיחו היה בעצב בעצמו ולא מסתייע במוסלמים השכנים, בכדי שאלה לא יקנו אותה כלשהי במקום. באחת הפעמים נפלה שכבת טיח ממצבת הקבר, והתחילו חתימות כהנים מהמאה ה-12, אך פריימן שתק ולא סיפר על כך לאף אדם, בכדי שמחלקת העתיקות הכיריטית לא תשמע על כך ותידרש לממצאים.

זכותו כשמש המקום עמדה לו, כאשר ניצל מניסיון התנקשות. ערבי מקומי בא לפגוע בא ולרוקרו עם סכין מטבח חדה, אך פריימן שהיה כבד-שמיצה, כלל לא שם ליבו למתרחש, והתכופף באקראי להרים דבר-מה מרצפת הציון. זה מה שהציל אותו מהסכין שהונפה לעברו באותו רגע. למרבה הנס התקוף עצמו היה זה שנפגע, ובסוף אותו שבוע ערך פריימן טעורת הדריה גדולה על הנס שאירע אתו, בכיתו של השמש הספרדי, יורושע בורלא.

לקראת סוף שנת 47, אז הוחלט באו"ם על הקמת שתי מדינות בארץ ישראל, החלו מהומות המוסלמים, והמתפללים והמבקרים הפסיקו מלבוא לקבר שנמצא באזור מסוכן. פריימן ובנו גד, היו האחרונים שיצאו מהקבר וראו את היוםמים לפני שהקבר נפל ליד הירדנים. כמה ימים לאחר שעזב יחד עם כולם, חזר פריימן לבד לקבר, סירר את המקום, ארו לו כמה חפצים, ונטל את היוםמים. את היוםמים הפקיד אצל שייח' מסויים שגר קרוב, והבטיח לו שיחזור בקרוב, אך לקבר הוא כבר לא חזר יותר. יותר מאוחר רשם את הרכוש המרוקני שהושאר בקבר, אליו חזרו היהודים לפקוד אותו באופן סדיר, רק אחרי 19 שנה.

בניהם ונכדיהם של שני השמשים המסוריים, שומרים בקנאות על מפתחות הקבר שנמסרו בידיהם, ועל מסורת השמירה על הקבר של משפחתם במשך עשרות שנים. מי יודע, הם אומרים, אולי בקרוב נידרש אנחנו לשונו ולבוא ולשמור על הקבר מחדש, כאשר כבר לא יצטרכו יותר חיילים במקום.

שבכותנו נמנעו נישואי תערובת ל"ע. "באה חיילת יהודית עם קבוצה של חיילים נוצרים, ונרכה חמישה גורש, ובכחה ואמרה למען ה' שאתפלל עבורה, יען כי היא עמדה להתחתן עם חייל נוצרי. עכשיו היא מתחרטת על זה, וביקשה שאני אומר לה שהגדר בטל ומבוטל, והיא לא תעשה עוד הפעם גדר כזה. ואמרתי לה שהגדר בטל ומבוטל."

בשנות השואה האיומה רפו המתפללים במקום, שבאו לזעוק את זעקת היהודים שנטבחים בהמוניהם על אדמת אירופה. פריימן מציין את המתפללים האלו כמה וכמה פעמים, ובאחת הפעמים, כאשר התקיימה במקום תפילת ילדים, הוא מתאר זאת כך: "היו בין המתפללים כמה ילדים מעולי הונגריה שבאו לפני כמה חודשים. אין לתאר בכחה את הצער של הילדים. אמרו ההורים ובכו בקול, וכל הקהל שעמד מסביבם בכו גם הם. כמה מהמתפללים שאלו אותם למה הם בוכים כל כך, אבל הם לא רצו להפסיק באמצע התפילה. בין הילדים היה ילד בן חמש שעמד על ידי תמונה שכזאת לא ראיתי משך כל השנים שעומד אני על המקום הקדוש הזה". מתאר פריימן ברגש רב, את שנקל לשער שנכתב בדמעות.

וכך כותב ביומן את תחינתו, אחד מהמתפללים האחרים שבאו אז בימי השואה להתפלל על קברה של רחל אמנו: "אוי רחל, רחל אמי. עד מתי תשתקי על הדם השפוך של בניך? החצוורי נא ואל תחרישי. הלא בניך הם, התחנן, לפני מי שהובטח לה "ושבו מארץ אויב". כחשעה באב של שנת תש"ד, בעיצומה של המלחמה, כותב מתפלל אחר: "רחל רחל אם האומה, אליך אנו באים ביום הבכייה, לשפוך לפניך שיה יליבנו, ביום תשעה באב יום אבלנו. מהגולה הרדויה מגיעות ידיעות שיהודים לרכבות מובלים לריצחות. אנשים נשים וטף נדים בדרכים, מחכים לבשורת פתיחת הכשירים. תקותו הנצחית שיבוא אותו היום, שכל הטובלים יבואו הלום. כלולו מחכים לגאולה שלמה, שתבוא בימינו במהרה."

נס ההצלה

השמש השני שעבר בצמוד לפריימן בקבר-רחל, היה כאמור הכס יהושע בורלא. בנו של בורלא היה סופר, אך דווקא אשתו של בנו, מרים, הייתה זו שכתבה תיאור מקיף על מראה המקום באותה התקופה. התיאור הזה, שהיה פה לרבים, מיטיב לתאר את התחושות שעורר בה קבר רחל. ובה תיארה את המנוחה המפוארת שהייתה במקום: "באמצע החדר, ליד אבן המצבה", מתארת בורלא, "הייתה ידורה, על שרשרת עבה מהתקרה, נמוך להישג היד להדלקה, מנות נחושת ענקית, עשויה מעשרות טבעות נחושת, שבכל אחת מהן היה כיוך קטן. כל מבקר היה מדליק פתילה או יותר, מחפיל את חפילו ומבקש את בקשתו. במשך כל החודש האירו עשרות אשנים קטנים ורועדים באור חגיגי את אפולוליות המסתורית של החדר."

בורלא מוסיפה לספר שלא רק תושבי הארץ היו בין המבקרים. "בחודש אלול היו

לקטלוג חוברות המכון ולהזמנות
היכנסו לאתר המכון:
www.puah.org.il

או באמצעות :
טלפון: 02-6515050 / שלוחה 133
דואר אלקטרוני: hl@puah.org.il

מכון פוע"ה